

**ALIKHAN BOKEIKHAN  
UNIVERSITY**



**ALIKHAN BOKEIKHAN  
UNIVERSITY**

**«ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ  
ЭКОНОМИКАНЫҢ ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ  
ЖАҒДАЙЫНЫҢ ДАМУЫ:  
ТЕОРИЯСЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ»**

**VI-ші Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының  
МАТЕРИАЛДАРЫ  
2022 жылғы 2-3 мамыр**

**МАТЕРИАЛЫ**

**VI-ой Международной научно-практической конференции  
«СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ  
ТЕХНИЧЕСКИХ НАУК И  
ЭКОНОМИКИ: ТЕОРИЯ И ПРОБЛЕМЫ»  
2-3 мая 2022 года**

**MATERIALS**

**Of the VI-d International scientific and practical conference  
«MODERN STATUS OF THE DEVELOPMENT  
OF TECHNICAL SCIENCES AND  
ECONOMICS: THEORY AND PROBLEMS»  
may 2-3, 2022**

Семей, 2022

**ALIKHAN BOKEIKHAN  
UNIVERSITY**



**ALIKHAN BOKEIKHAN  
UNIVERSITY**

**«ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАНЫҢ ҚАЗІРГІ  
ТАҢДАҒЫ  
ЖАҒДАЙЫНЫҢ ДАМУЫ: ТЕОРИЯСЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ»  
VI-ші Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының  
МАТЕРИАЛДАРЫ  
2022 жылғы 2-3 мамыр**

**МАТЕРИАЛЫ  
VI-ой Международной научно-практической конференции  
«СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ТЕХНИЧЕСКИХ НАУК И  
ЭКОНОМИКИ: ТЕОРИЯ И ПРОБЛЕМЫ»  
2-3 мая 2022 года**

**MATERIALS  
Of the VI-d International scientific and practical conference  
«MODERN STATUS OF THE DEVELOPMENT OF TECHNICAL  
SCIENCES AND  
ECONOMICS: THEORY AND PROBLEMS»  
may 2-3, 2022**

Семей, 2022

УДК 33  
ББК 65  
С 56

**Под общей редакцией профессора Ш.А. Курманбаевой**

Ответственный редактор: доктор PhD, М.Б. Молдажанов

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ТЕХНИЧЕСКИХ НАУК И ЭКОНОМИКИ: ТЕОРИЯ И ПРОБЛЕМЫ [текст]:** материалы VI-й Международной научно-практической конференции / под общ. ред. проф. Ш.А. Курманбаевой – Семей: «ИД Интеллект», 2022. – 235 с.

ISBN 978-601-08-2393-8

В сборнике включены доклады участников Международной научно-практической конференции, в том числе ученых Российской Федерации и ВУЗов Казахстана.

Тематика докладов посвящена актуальным проблемам современного состояния и развития техники и экономики, в том числе гуманитарных наук и юриспруденции.

Адресуется научным сотрудникам, преподавателям, аспирантам, магистрантам и студентам ВУЗов, а также практическим работникам.

УДК 33  
ББК 65

**Редакционная коллегия:**

М.Д. Каражанов, М.О. Искакова, Р.А. Аимкулов,  
В.В. Пуричи, Л.М. Шаяхметова, А.К. Кайшатаева

*Редакционная коллегия не несет ответственности за содержание  
представленных авторами тезисов*

ISBN 978-601-08-2393-8

© УО «Alikhan Bokeikhan University», 2022

## ОГЛАВЛЕНИЕ

### ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

**Направление 1 - Современное состояние и проблемы развития финансовой системы Республики Казахстан**

**Направление 2 - Инновационное развитие как инструмент повышения инвестиционной привлекательности региона (на примере Семейского региона)**

Левченко К.К. ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТЬЮ.....	8
Левченко Т.П. ПРОБЛЕМЫ НАУЧНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТЬЮ ОРГАНИЗАЦИЙ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОЙ СФЕРЫ .....	12
Левченко К.К., Левченко Т.П. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ ..	16
Григорьева Ж.В. НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА» .....	27
Сердюков Д.А. КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ КАЧЕСТВА ГОСТИНИЧНЫХ УСЛУГ .....	30
Сердюкова Н.К. СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ГОСТИНИЧНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ .....	34
Иванова О.В. РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ .....	37
Турарова Г.Т. ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ НАРЫҚ ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ ОРНЫ	40
Кульситова Д.Е. ....	43
ФОРМИРОВАНИЯ    КОНЦЕПЦИИ    МОТИВАЦИОННО-ИННОВАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ПРЕДПРИЯТИИ.....	43
Қалибанова М.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ МОДЕРНИЗАЦИЯСЫ - ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ КЕПІЛІ.....	48
Серікқалиева М.Ғ. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӨЗІН – ӨЗІ БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫНЫҢ САЯСИ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ .....	52
Уйсимбаев А.А., Паримбекова Л.З, Баядилова Б.М. КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ МАЛОГО БИЗНЕСА КАК ФАКТОР РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ .....	55

Телепова Д.Т., Омарбаева С.Т. СТРАТЕГИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИЯТИЯ.....	58
Даулетбай А.Н. КӘСПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН БАҒАЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	61
Қариполлин А.А. ФИРМАЛАРДЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ТҮРЛЕРІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ САЛАДАҒЫ ДАМУЫ .....	64
Тельман Ж.А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ БИЗНЕС- ПРОЦЕССАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	67
Шуманова А.Ж. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ В КРУПНЫХ КОМПАНИЯХ .....	70
Еркінова С.Е., Тлеужанов А.А. МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КАПИТАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ.....	73
Еркінова С.Е., Мухаметова А.Х. ЖҰМЫССЫЗДЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚҰБЫЛЫС ЖӘНЕ ОНЫ ӨЛШЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ РЕТІНДЕ .....	77
Қожахметова Д.Н. ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА И ЕГО МОТИВАЦИЙ, КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПРЕДПРИЯТИЙ .....	80
Муксулова Ж.Ж. АНАЛИЗ ПРОЦЕССОВ УПРАВЛЕНИЯ И ОСОБЕННОСТЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕНЕДЖЕРОВ СРЕДНЕГО ЗВЕНА .....	85
Қадырғалиева А.А. СОСТОЯНИЕ РЫНКА ТРУДА В КАЗАХСТАНЕ И РАЗВИТИЕ САМОЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ .....	90
Аманбаева А.А., Кульжекенов Д. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ЭФФЕКТИВНОСТИ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	94
Амирханов Ж.А. КОНСОРЦИУМЫ И ХОЛДИНГИ – ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОТРАСЛЕВОГО КОРПОРАТИВНОГО БИЗНЕСА.....	97
Несіпханова Ж.М. РЫНОК ТРУДА КАЗАХСТАНА: РАЗВИТИЕ В УСЛОВИЯХ НОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ .....	102

## ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

### Направление 3 - Механизмы, гарантии реализации и защиты прав граждан РК в контексте Стратегии 2050

Шингаева А. Б. «ҚАЗАҚСТАН – 2050» СТРАТЕГИЯСЫ МӘНМӘТІНІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІ РЕФОРМАЛАУ .....	105
Газизова Б. Б., Ясын М.Т., Аманов Р.Ж. ҚР БОРЫШЕРДЕН АЛИМЕНТТЕРДІ ӨНДІРІП АЛУ ТӘРТІБІ.....	108
Альханова А.Б, Советова А.М, Канатбек М., Батырбекова А.К. ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ КІНӘНІҢ ҚОС НЫСАНЫНЫҢ ТҮСІНІГІ МЕН МАҢЫЗЫ .....	111
Нурлыбекова Е., Маратова Д., Мамиржонулы Я., Тулеубаева А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СОТ БИЛГІ:ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ КЕЗІНДЕГІ ЖЕТІСТІКТЕР, МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ.....	114
Нурланова Д, Тоқтасын А, Кәдірбеков А, Хайрулаев Э. АҚПАРАТТЫҚ ҚАТЫНАСТАР АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТЫҢ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ .....	120
Болатбек Д.Б. НОРМАТИВНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ: ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ .....	126
Жүмекенов Т.Қ. АДВОКАТСКАЯ МОНОПОЛИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ.....	128
Кузбаев Д.Ж., Жүмекенов Т.Қ. АДВОКАТ КАК УЧАСТНИК КОНСТИТУЦИОННОГО ПРОИЗВОДСТВА	132
Ануарбеков Д.Б. ЗАМАНАУИ ӘЛЕМДЕГІ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	135
Апиев Ч.К. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫН РЕТТЕЙТІН ЗАҢНАМАЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	139
Дуйсебаева А. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА НЕПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ МЕДИАТОРОВ .....	144
Рысқожақызы А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖАҢА ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІ КОНТЕКСТІНДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІККЕ ҚОЛ СҰҒАТЫН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ОБЪЕКТИВТІК ЖАҚТАРЫНЫҢ БЕЛГІЛЕРІН ДОКТРИНАЛДЫ ТАЛДАУ .....	149
Сальменбаев К.Б. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ЦЕЛЯХ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЮ ПРОЦЕССУАЛЬНЫМИ ПРАВАМИ .....	161
Болатбек Д.Б., Кузбаев Д.Ж. РОЛЬ ПРАВА В ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА .....	164

Шингаева А.Б.  
"ҚАЗАҚСТАН - 2050" СТРАТЕГИЯСЫ МӘНМӘТІНІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК  
ҚЫЗМЕТТІ РЕФОРМАЛАУ ..... 166

Айнабек А.Т.  
КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ  
ПРОКУРАТУРЫ В ОБЛАСТИ НАДЗОРА ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ПРАВ,  
СВОБОД И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА.... 169

## **ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ**

**Направление 4 - Современные проблемы и перспективы развития  
цифровых технологий**

**Направление 5 - Размножение растений, распространенных в Семейском  
регионе путем микроклонирования**

Орунханова Г.К., Биахметова М.К., Ахметова А.А.  
ИКЕМДІ ЖӘНЕ МЕТАКОГНИТИВТІ ДАҒДЫЛАРДЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ  
БОЙЫНДА ДАМЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ..... 173

Советбеков М.Т., Муханова А.А.  
УСЛУГА ОНЛАЙН-БРОНИРОВАНИЯ ЖИЛЬЯ ..... 176

Г.Ғ.Манапова, Ш.Т. Кырыкбаева  
ЗІМБІР ТҰҚЫМДАСЫНЫҢ ДӘМДЕУШТЕРІН ҰН ӨНІМДЕРІНДЕ  
БИОЛОГИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІ ЗАТТАРДЫҢ КӨЗІ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУ 179

Г.Ғ.Манапова, Ш.Т. Кырыкбаева  
ЗІМБІР ТҰҚЫМДАСЫНЫҢ ДӘМДЕУШТЕРІН ҰН ӨНІМДЕРІНДЕ  
БИОЛОГИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІ ЗАТТАРДЫҢ КӨЗІ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУ 182

## **ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ**

**Направление 6 – Проблемы образования в современном мире**

Бекбулова С.М.  
ВЛИЯНИЕ РОДНОГО ЯЗЫКА НА ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ  
ИНОСТРАННОМУ ..... 187

Исатаева Ж.И.  
ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ КЕЗЕҢІНДЕ  
ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ..... 190

Каракулова Р.Н.  
АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ТҮС БЕЛГІЛЕРІ ..... 193

Мадиева А.Н.  
ТЕРМИНОЛОГИЯ СОВРЕМЕННОЙ РЕКЛАМЫ НА АНГЛИЙСКОМ  
ЯЗЫКЕ ..... 196

Мауитова С.С.  
ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ОЙЫНДЫ МОДЕЛЬДЕУ: ПРАКТИКАЛЫҚ  
АСПЕКТ..... 199

Таңатарова Ә.М.	
АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ДҰРЫС СӨЙЛЕУГЕ ҮЙРЕТУ ӘРЕКЕТІНІҢ ҚАРЫМ – ҚАТЫНАСТЫҚ МАҢЫЗЫ.....	202
Калақбасова У.Т.	
АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ТЫНЫС БЕЛГІЛЕРІН ҚОЛДАНУ .....	205
Нуржанова Г.А.	
РОЛЬ И МЕСТО ФОНЕТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ, ИХ ХАРАКТЕРИСТИКА.....	208
Ерменова Б.О., Какибалапов С.А.	
ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІНЕ СПОРТТЫҚ МАШЫҚТАНУ ҮРДІСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ .....	210
Ерменова Б.О., Какибалапов С.А.	
СТУДЕНТТЕРДІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ҚҰРАЛДАРЫМЕН ОҚЫТУҒА ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕУ .....	217
Менлибекова А.А.	
ОСОБЕННОСТИ САМОСОЗНАНИЯ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ .....	221
Өтежанова Ә.	
ПРОЯВЛЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СТРЕССА У ПОДРОСТКОВ.....	223
Сатыбалдина Н.	
СТУДЕНТТЕРДІҢ ЗЕРТТЕУ МӘДЕНИЕТІН ДАМУ .....	226
Қайржан А.А.	
ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ НА УСВОЕНИЕ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЬМИ .....	228
Шайхиева А.Ж.	
ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ .....	231



## **ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

**Направление 1 - Современное состояние и проблемы развития финансовой системы Республики Казахстан**

**Направление 2 - Инновационное развитие как инструмент повышения инвестиционной привлекательности региона (на примере Семейского региона)**

**Левченко К.К.**

### **ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТЬЮ**

Кандидат экономических наук  
Территориальный орган МИД России в г. Сочи, РФ  
Заместитель руководителя  
[sochikos@yandex.ru](mailto:sochikos@yandex.ru)

Высокая нестабильность и изменчивость рыночных условий, а также высокий уровень рисков обуславливают необходимость управления инновационной активностью предприятий и организаций.

Ситуация осложняется неясностью и неоднозначностью параметров эффективности при оценке реализуемых управленческих решений. Отсутствует единая методика, при помощи которой имелась бы возможность наиболее полно и комплексно проанализировать инновационную деятельность и инновационное развитие предприятия, а также их основные характеристики.

Уровень инновационной активности при этом позволяет определить, насколько успешно хозяйствующий субъект осуществляет инновационную деятельность. Однако в научной литературе вопросы оценки, анализа и управленческого моделирования в привязке к понятию «инновационная активность» освещены не в полном объеме.

Следующим образом можно детерминировать термин «управление инновационной активностью предприятия»: это определенные управленческие процессы и методы, направленные на оптимизацию динамики изменения инновационной деятельности, степени применения инновационного потенциала и развитости инновационной инфраструктуры, нацеленные на повышение инновационной привлекательности и инновационной устойчивости производственных структур.

В экономической науке разграничиваются следующие группы методов управления инновационной активностью предприятия (рисунок 1) [1,с.12].

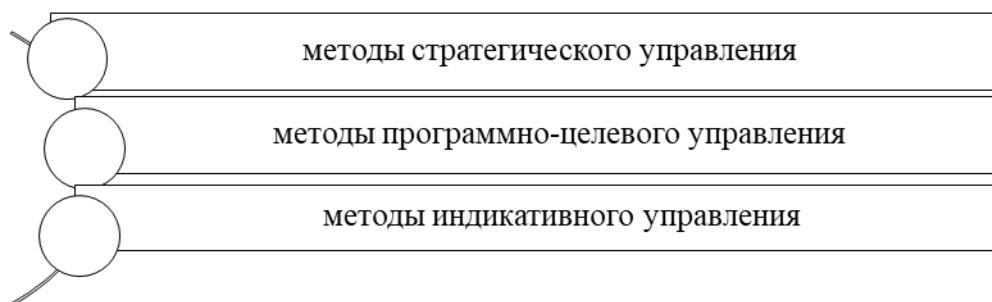


Рисунок 1– Типология методов управления инновационной активностью предприятия

Отметим, что метод индикативного управления является неотъемлемой составляющей как стратегического, так и программно-целевого.

Многие современные ученые в области экономики и управления инновациями актуализируют тенденцию разработки интегральных параметров управления инновационной активностью, основывающихся на методических подходах инновационного менеджмента и инновационного стратегирования. Индикативное управление представляет собой инструмент планового регулирования развития предприятия, основой которого является формирование и достижение определённых качественных и количественных состояний показателей и индикаторов, характеризующих состояние предприятия [2, с.51].

Анализ инновационной активности предприятия основывается на категориях инновационного потенциала и инновационной устойчивости.

Выбор данных категорий как основных интегральных показателей делает возможным выбор первичных индикаторов, оценку на базе доступных статистических показателей, систематизацию первичных показателей.

Индикаторы инновационной активности предприятия разрабатываются по определенной последовательности (рисунок 2).

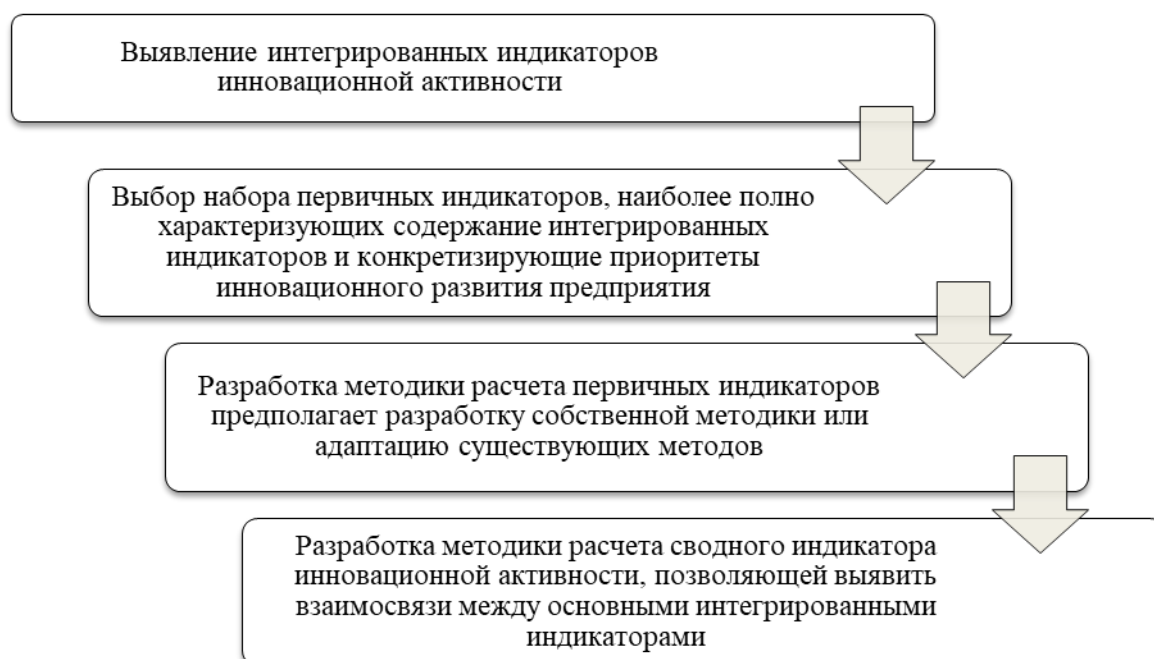


Рисунок 2 – Алгоритм разработки индикаторов инновационной активности организации в контексте теории управления инновациями

Отражение множества характеристик инновационной активности в экономике производится по трем основным направлениям [3, с.37]:

- выделение главного индикатора и регулирование значений других существенных индикаторов в виде ограничительных условий;
- многоцелевая оптимизация среди нескольких индикаторов (процедура достижения наилучшего состояния развития, учитывающая компромисс среди целевых индикаторов);
- построение сводных (интегрированных) индикаторов.

В рамках исследования современных инновационных процессов в своих работах профессор Гусаков М.А. предлагает понятие порогов инновационного уровня (или инновационной готовности) как обобщенную характеристику инновационной активности [4, с. 26]. Они подразделяются на 2 вида: порог конкурентоспособности и порог долговременной экономической динамики. Для оценки первого порога используются показатели развития инновационного потенциала и объема новой продукции на базе патентов.

Порог долговременной экономической динамики позволяет определить, насколько организация вовлечена в инновационный тип развития. Он оценивается через показатели степени распространения технологий и темпа роста.

На наш взгляд, перечень индикаторов должен содержать показатели, который отражали бы эффективность функционирования системы управления инновационной активностью предприятия:

- результативность процессов формирования системы управления инновационной активностью, т.е. соответствие целей и задач инновационной стратегии организации ее ресурсному обеспечению;
- внутренняя эффективность деятельности системы управления

инновационной активностью, определяемая устойчивостью и характером взаимосвязей между ее элементами,

– результирующая эффективность системы управления инновационной активностью - влияние на экономическое развитие туристского предприятия.

К первичным индикаторам должны предъявляться следующие требования:

1) доступность объема данных из существующих и новых источников. Необходимо сопоставление затрат на получение новых данных, их выразительности и взаимосвязи с уже доступной информацией;

2) измеримость, возможность наполнения индикатора определённым набором данных, параметрами измерения;

3) завершенность, получение наиболее полного представления об объекте через систему индикаторов (анализ в совокупности локальных аспектов и долгосрочной перспективы).

Инновационная активность предприятий определяется, прежде всего, направленностью его интересов на достижение конкурентных преимуществ в качестве экономически самостоятельного субъекта деятельности, а также отражает меру внутренней потребности в обновлении собственного производственного капитала и инновационного потенциала.

Оценка инновационного потенциала и мониторинг его состояния необходимы для выявления изменений, иллюстрирующих сдвиги в уровне инновационной активности за определенные промежутки времени. В качестве информационных источников организация может оперировать данными статистического и финансового учета, выборочными и независимыми исследованиями. В связи с этим актуализируется потребность в разработке индикаторов инновационного потенциала, в основе которых лежали бы доступные и сопоставимые данные, способные обеспечить системность мониторинга инновационной активности.

В настоящее время существует большое количество методик оценки инновационной активности хозяйствующих субъектов. Наиболее распространенными и часто применяющимися на практике являются методики, базирующиеся на основе:

- построения корреляционно-регрессионных моделей;
- построения рейтингов инновационной активности и сравнительном анализе;

- оценке входных и выходных параметров инновационной активности (метод «черного ящика»);

- индексных индикаторов динамики и построения оптимизационных моделей и пр.

Следует отметить, что разработанные на текущий момент методы оценки инновационной активности хозяйствующих субъектов содержат различные обоснования, индивидуальный понятийный аппарат, разнонаправленную систему показателей. В связи с этими разногласиями в методическом аппарате происходит искажение результативного значения инновационной активности.

Таким образом, анализ существующих научных материалов позволяет сделать вывод, что теория инноватики содержит явные пробелы в вопросах методического аппарата управления инновационной активностью на микро-уровне, то есть на уровне самих предприятий.

Список использованной литературы:

1. Андриюшкевич, О.А. Индикативное планирование в экономиках разного типа/ Капитал страны. Федеральное Интернет-издание. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.kapital-rus.ru/articles/article/199716/>
2. Ерохина, Е.В. Анализ взглядов на проблему становления эффективной инновационной системы и полезность инноваций // Национальные интересы: приоритеты и перспективы. 2013. № 17. С.48-78
3. Левченко, К.К., Левченко Т.П. Развитие въездного туризма и его влияние на экономику территории: монография/К.К. Левченко, Т.П. Левченко.- Москва: РУСАЙНС, 2021.-116 с.
4. Гусаков, М.А. Инновационная среда создания прорывных технологий / М.А. Гусаков // Инновации. - 2012. - №6 (164). - С. 26-27.

**Левченко Т.П.**

## **ПРОБЛЕМЫ НАУЧНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТЬЮ ОРГАНИЗАЦИЙ ТУРИСТСКО- РЕКРЕАЦИОННОЙ СФЕРЫ**

доктор экономических наук  
ФГБОУ ВО «Сочинский государственный университет»  
профессор кафедры гостиничного и ресторанного бизнеса  
[lekonst@mail.ru](mailto:lekonst@mail.ru)

Современные факторы политического и социально-экономического развития закладывают основу для большей экономической и организационной свободы хозяйствующих субъектов в туристско-рекреационной сфере, однако в то же время являются причиной ужесточения и усложнения условий их существования.

На современном этапе можно отметить ряд положительных тенденций развития организаций туристско-рекреационной сферы:

- повышается уровень сервиса и комфортности;
- расширяется спектр оказываемых услуг;
- растет уровень инновационной активности.

Однако специалистами отмечаются и негативные тенденции, обусловленные снижающимся уровнем реальных доходов населения, недостаточной координацией деятельности организаций туристско-рекреационной сферы и неэффективной реализацией ресурсного потенциала. В настоящее время туристско-рекреационная сфера России, имеющая высокую

социальную и экономическую значимость в рамках экономического развития страны, привлекает к себе повышенное внимание специалистов. Конкурентоспособный туристский продукт, способствующий эффективному восстановлению и воспроизводству трудовых ресурсов, является базовой целью развития туристско-рекреационной сферы.

В связи с этим актуализируются вопросы исследования способов и методов управления инновационной активностью организаций туристско-рекреационной сферы, учитывающих современные требования рынка. Ученые и практики работают над формированием системы, способствующей эффективной реализации согласованной инновационной стратегии и удовлетворению потребности в различного рода преобразованиях.

Исследование проблем управления инновационной активностью организаций туристско-рекреационной сферы сопряжен с анализом сущности инновационных процессов их развития и факторов, влияющих на них.

На сегодняшний день отмечается рост научно-практического интереса к проблематике управления инновационной активностью. Проводятся разнообразные научные мероприятия, в высших учебных заведениях идет подготовка специалистов соответствующей квалификации. Однако, общий рост внимания к проблеме управленческого воздействия на инновационную активность пока не отражен в большом количестве публикаций в научной литературе, по сравнению, например, с вопросами управления технологическими, продуктовыми или рыночными инновациями [2, с. 113].

С нашей точки зрения, для перехода организаций туристско-рекреационной сферы к новому качественному состоянию имеющийся инструментарий недостаточен. Современные тенденции экономического развития детерминируют необходимость смены существующих подходов и принципов управления инновационной активностью, а также формирования новой системы управления, способствующая аккумуляции социально-экономических выгод и минимизации негативных эффектов деятельности [1, с. 36].

Для более глубокого и детального понимания процесса управления инновационной деятельностью организаций туристско-рекреационной сферы необходимо определение субъектов управления.

Субъекты инновационной деятельности организаций туристско-рекреационной сферы могут быть сгруппированы следующим образом:

- государство (стимулирование институциональных условий инновационной деятельности и ее стимулирование);
- наука (генерация новых идей и инновационных технологий);
- экономика (совокупность организаций, осуществляющих внедрение новых идей и технологий в производство).

Анализ научной литературы позволил выявить множество потенциально возможных подходов для развития управления инновационной деятельности организаций туристско-рекреационной сферы. Каждый из них предполагает наличие тех или иных критериев, принципов и особенностей (табл. 1).

Таблица 1 – Анализ основных подходов к управлению инновационной деятельностью организаций туристско-рекреационной сферы

Подход	Сущность	Принципы	Особенности	
			Положительный	Отрицательный
Процессный подход (1920г. и далее)	Рассматривает организации туристско-рекреационной сферы как объект непрерывных директивных воздействий	Централизованность	Проявляется в единстве управления и распределения ресурсов	Не учитывает специфических особенностей организаций туристско-рекреационной сферы
Системный подход (1950г. и далее)	Предполагает рассмотрение современную туристско-рекреационную сферу как систему производства санаторно-курортных услуг	Целостность	Все элементы и части системы служат достижению общих целей, большое количество обратных связей	Современные тенденции развития организаций туристско-рекреационной сферы выходят за рамки одной замкнутой системы
Ситуационный подход (1960г. и далее)	В основе развития организаций туристско-рекреационной сферы предполагается активное воздействие на факторы внутренней и внешней среды	Адаптивность	Предопределяет возможность с высокой степенью достоверности предсказывать развитие организаций туристско-рекреационной сферы в будущем	Постоянно меняющиеся факторы внешней и внутренней среды в значительной степени снижают степень адаптивности
Стратегический подход, основанный на принципах внедрения инноваций (1970г. и далее)	Предполагает «мягкий» управленческий процесс, основанный на использовании современных инновационных технологий и принципах эффективного использования ресурсов	Экологическая устойчивость, экономическая устойчивость, социально-культурная устойчивость	Позволяет аккумулировать экономические выгоды и направлять их на решение социальных и экологических проблем	Сложность адаптации в силу многогранности проблем организаций туристско-рекреационной сферы, а также недостаточного методического обеспечения по практическому применению принципов инновационного развития

Как видно из таблицы, одним из потенциально возможных является подход, основанный на концепции внедрения инноваций, который предполагает более глубокую перестройку применяемых до сих пор методов и способов управления развитием организаций туристско-рекреационной сферы.

Многие организации предпринимают попытки самостоятельного осуществления инновационной деятельности и коммерциализации инноваций путем найма специалистов в патентовании, лицензировании и охране интеллектуальной собственности.

Радикальные инновации в основе системных преобразований – одно из главных условий развития организаций туристско-рекреационной сферы. Существует необходимость соблюдения принципа гибкости в рамках производства, построения отношений с бизнесом и персоналом, пересмотра приоритетов инновационного развития в целом [4,с.98].

В условиях постоянного изменения внешней среды и усиления конкуренции особенно актуальными становятся готовность организаций туристско-рекреационной сферы к изменениям и способность менеджеров управлять этими изменениями.

В инновационном развитии организаций туристско-рекреационной сферы основная роль отводится финансовым и кадровым ресурсам [49]. Рекреационный потенциал утратил стратегическое значение в рамках существующих инновационных изменений технологий обслуживания, методов управления и способов сбыта услуг.

Исходя из этого, конкурентные преимущества организаций обеспечиваются постоянным внедрением различного вида инноваций (с сопоставимыми или превосходящими сроками внедрения по сравнению с конкурентами).

Таким образом, проанализировав все основополагающие аспекты, влияющие на управление инновационной активностью организаций туристско-рекреационной сферы, можно отметить, что государственное регулирование, в частности создание благоприятного инвестиционного климата, способствует совершенствованию управленческих процессов в рамках инновационного развития организаций туристско-рекреационной сферы [10]. Нельзя рассчитывать на обоснованно высокую инновационную активность организаций туристско-рекреационной сферы, если в государстве не отрегулированы основные вопросы инновационного характера.

#### Список использованной литературы:

1. Левченко, К.К., Левченко Т.П. Развитие въездного туризма и его влияние на экономику территории: монография/К.К. Левченко, Т.П. Левченко.- Москва: РУСАЙНС, 2021.-116 с.
4. Малахова Н. Н., Ушаков Д. С. Инновации в туризме и сервисе. Ростов на Дону: Март, 2008. — 224 с.
5. Ушачев, И. Г. Система управления – основа реализации модели инновационного развития агропромышленного комплекса России / И. Г.



Ушачев // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2013. – № 2. – С. 4-8.

6. Якимович Г. Б., Пантюхова Т. С. Инновационная деятельность в туристическом бизнесе: монография. СПб: СПбГУСЭ, 2011. 175 с.

Левченко К.К.<sup>1</sup>, Левченко Т.П.<sup>2</sup>

## ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ

Заместитель руководителя территориального органа МИД России в г.  
Сочи, кандидат экономических наук,  
профессор кафедры гостиничного и ресторанного бизнеса ФГБОУ ВО  
«Сочинский государственный университет»  
[sochikos@yandex.ru](mailto:sochikos@yandex.ru), [lekonst@mail.ru](mailto:lekonst@mail.ru)

Теорию управления инновациями можно охарактеризовать как относительно молодую экономическую науку, основоположником которой считается Йозеф Шумпетер. Им впервые была представлена и логически выстроена концептуальная схема хозяйственной жизни в двух состояниях: статическом и динамическом.

Под статической хозяйственной жизнью в работах Шумпетера понимается рутинный кругооборот, который процессуально обусловлен повторением и возобновлением производства. Динамическая хозяйственная жизнь рассматривается как альтернатива статической и характеризуется комбинированием «любых мыслимых видов вещей и сил» в рамках производственного процесса, направленного на создание определенного новшества. Существующие «вещи и силы» в рамках нового комбинирования определяют, по мнению Шумпетера, сущность такой дефиниции, как «инновация» [1].

Комбинации в подобном конструкте могут быть обусловлены:

- изменениями в производственной организации;
- применением новых техник и технологий;
- использованием новых материалов или сырья;
- внедрением продукции, которая обладает свойствами новизны;
- освоением новых рынков сбыта.

В современных научных исследованиях «инновация» трактуется как новый или значительно улучшенный продукт или процесс, введенный в употребление. Следует разграничивать понятия «инновация» и «новшество». Новшество расценивается многими исследователями как новая и оригинальная идея, а инновация в своей сущности - результатом освоения подобной идеи, логически продолжающимся внедрением, дальнейшим использованием и коммерциализацией.

Инновационный процесс в данной парадигме интерпретируется как трансформационный путь от новшества до инновации, включающий

последующее ее распространение. В своих работах В.В. Гольберт [2] рассматривает данный термин как процесс по созданию, освоению и распространению новшеств и отмечает различия с обычным производственным процессом, несмотря на непосредственную привязку к производству и потреблению.

Гольбертом отмечено, что в отличие от производственного процесса этапы инновационного процесса в большей степени структурированы. Среди специфических этапов можно выделить предварительные исследования, организацию производства нового вида, создание и использование новых типов оборудования, техник, технологий и пр. Возможная длительность процедуры формирования новшества и подвижность временного периода на данном этапе обуславливают смещение финансовых и трудовых затрат к началу инновационного процесса.

Среди отличительных особенностей инновационного процесса также отмечается:

- трудность детального планирования, что актуализирует значимость прогнозного анализа и вариантных расчетов;
- возможное потребительское сопротивление в восприятии инноваций.

Для реализации инновационного процесса с учетом его специфических особенностей необходим определенный круг участников, а также сложные коммуникационные потоки и финансовые отношения между ними.

Некоторые авторы, к примеру, Сурин А.В. отождествляют инновационный процесс (формирование идеи – ее реализация) с понятием инновационной активности, отмечая при этом отсутствие существенных отличий [3].

Инновационная активность – одна из наиболее часто используемых в экономической системе категорий как на макро-, так и на микроуровне. Однако, несмотря на исключительное внимание исследователей к этой ключевой экономической категории, научная мысль до сих пор не выработала универсальное определение дефиниции «инновационная активность», которое отвечало бы потребностям, как теории, так и практики, а также было бы адекватным с позиций конкретного субъекта реализации - государства, региона или предприятий.

В современной литературе многообразные определения инновационной активности часто трактуют эту категорию недостаточно четко или чрезмерно узко, акцентируя внимание лишь на отдельных ее сущностных сторонах.

Зачастую инновационную активность отождествляют с понятиями «инновационная деятельность», «инновационный потенциал», «инновационная привлекательность». В этой связи необходимо уточнить эти базовые понятия экономической теории. Инновация – конечный результат инновационной деятельности, получивший воплощение в виде нового или усовершенствованного продукта, внедренного на рынке, нового или усовершенствованного технологического процесса, используемого в практической деятельности, либо в новом подходе к социальным услугам.

В настоящее время активная инновационная деятельность является необходимым условием максимального удовлетворения потребностей при минимальных издержках, высокого уровня конкурентоспособности предприятий и устойчивых темпов его экономического развития.

Для осуществления инновационной деятельности предприятие должно обладать достаточной величиной инновационного потенциала. Поэтому выбор показателей и методики оценки уровня инновационного потенциала предприятия для оценки инновационной деятельности является крайне важным.

Методологические, теоретические и эмпирические исследования постоянно уточняют и дополняют содержание дефиниции «инновационный потенциал», а также анализируют различные аспекты этого понятия. В работах Машегова П.Н [4] инновационный потенциал определяется готовностью и способностью организаций впервые осуществлять нововведения или воспроизводить их. Говоря иначе, это наличие необходимых условий и ресурсов для выполнения задач и достижения целей инновационной деятельности, в том числе для реализации инновационных проектов. Ряд авторов при трактовке рассматриваемого понятия делают акцент только на совокупности финансово-экономических ресурсов, необходимых при осуществлении инновационной деятельности, другие же – на степени его кадровой обеспеченности и наличии объектов интеллектуальной собственности.

Под инновационным потенциалом может пониматься готовность организации к выполнению поставленных задач инновационной деятельности, а также обеспеченность всевозможными ресурсами: финансовыми, кадровыми, научно-техническими, организационно-управленческими, информационно-методическими, маркетинговыми и рядом других. Данные ресурсы по отдельности формируют финансовый, кадровый, научно-технический, организационно-управленческий, информационно-методический и маркетинговый потенциал организации соответственно.

Под финансовым потенциалом чаще всего понимают финансовые ресурсы, необходимые для создания новых или усовершенствованных видов продукции, услуг и т.д. При этом учитывается обеспеченность основным и оборотным капиталом, которые необходимы для осуществления инновационной деятельности.

Говоря об интеллектуальном потенциале, принято делать акцент на высококвалифицированном кадровом составе, включающем в себя как управленческий, так и линейный персонал, вовлеченный в реализацию инновационных процессов.

Научно-исследовательский потенциал характеризуется наличием объектов интеллектуальной собственности (изобретений, фирменных наименований, товарных знаков, ноу-хау и т.д.).

Организационно-управленческий потенциал детерминируется эффективностью построения организационной структуры, обеспечивающей осуществление инновационной деятельности путем налаживания связей между подразделениями организации и осуществления функции контроля.

В структуре инновационного потенциала принято выделять три основные составляющие: ресурсную, результативную и внутреннюю.

Инновационный потенциал организации формируется на основе ресурсной составляющей, включающей в себя материально-техническое, информационное, финансовое, кадровое и другое обеспечение.

Результативная составляющая – это целевая характеристика инновационного потенциала, в которой отражаются конечные результаты преобразования имеющихся ресурсов и возможностей в новые продукты, услуги и т.д. посредством реализации инновационного процесса. Остальные составляющие развиваются в условиях ее увеличения. Результативная составляющая образуется в результате количественных и качественных изменений, которые могут вывести на качественно новый уровень, как инновационный потенциал, так и функционирование системы в целом.

То, насколько эффективно функционируют ресурсная и результативная составляющие, зависит от внутренней составляющей инновационного потенциала, являющейся своеобразным рычагом в данной конфигурации. Сущность внутренней составляющей заключается в определении способности системы к привлечению ресурсов в целях обеспечения целенаправленной реализации инновационной деятельности.

Актуальность информации об инновационном потенциале позволяет проанализировать степень активности и результативности инновационных процессов, причины, которые могут обуславливать ситуацию, в том числе ограниченность собственных ресурсов и проблематичность привлечения сторонних.

Для того, чтобы оценить текущий уровень инновационной деятельности на предприятии и проанализировать перспективы его развития, считаем необходимым акцентировать внимание на понятии «инновационная активность». Множество российских специалистов в области экономики дискутируют по поводу трактовки данного термина, в работах некоторых из них понятия «инновационная активность» и «инновационная деятельность» ошибочно, с нашей точки зрения, отождествляются.

Инновационную деятельность определяет содержание и состав определенных действий, которые совершаются по конкретной технологии. Инновационная активность, в свою очередь – это самостоятельная категория, используемая для оценки характера инновационной деятельности [5].

По мнению академика Л.И. Абалкина, «инновационная активность» представляет собой динамичную целенаправленную деятельность, задачей которой является создание, освоение в производстве и продвижение на рынок продуктовых, процессных, организационных и управленческих инноваций. Инновационно-активное предприятие при этом получает коммерческую выгоду и определенные конкурентные преимущества [6].

Данные трактовки не в полной мере разграничивают понятия «инновационная активность» и «инновационная деятельность».

Активность предприятия в общем понимании может быть рассмотрена через такие категории, как ресурсы, запасы и возможности.

В рамках этого выделим несколько уровней проявления активности (представлены на рисунке 1).



Рисунок 1 – Интерпретация понятия «активность предприятия»

Активность как базис развития предприятия объединяет цели, движущие силы и источники развития. Ее содержание возможно раскрыть через соответствующие характеристики:

- активность является динамической характеристикой и проявляется только в процессе ее использования;
- применение активности должно сопровождаться ее изменением (ростом или уменьшением);
- процессы использования и изменения активности являются непрерывными и дополняют друг друга.

Как было отмечено ранее, инновационная активность организации является составной частью управленческой деятельности и подразумевает инновационные изменения (создание нового продукта, использование нового вида сырья, применение новой техники и технологии, формирование новой организационной структуры и освоение нового рынка).

Инновационная активность может быть трактована следующим образом. Инновационная активность организации – это ресурсные возможности к созданию, организационные способности к развитию и экономическая готовность к воплощению инновационной деятельности в целях устойчивого инновационного развития (рисунок 2).



Рисунок 2 – Взаимосвязь элементов инновационной активности

Ресурсные возможности представляют собой основу формирования инновационной активности предприятия.

Организационная способность к развитию инноваций как структурный элемент инновационной активности определяется качеством информационного обеспечения и консалтинговой инфраструктуры.

Способность предприятия к восприятию и использованию созданных новшеств (коммерциализации инновации) отражается через экономическую готовность к воплощению инноваций.

Устойчивое развитие представляет собой поддержание устойчивого состояния или, иначе говоря, стационарной устойчивости, а также процесс устойчивого экономического роста.

Согласно действующему документу «Руководство Осло», разработанному Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) совместно со Статистической службой Европейского союза (Евростат), понятие «инновационная активность» включает в себя научную деятельность, технологическое производство, организационную деятельность, финансовую деятельность и коммерческую деятельность, в том числе инвестиции в новые знания, нацеленную на внедрение технологически новых продуктов или процессов [7].

Можно сделать вывод, что в западной литературе понятие инновационной активности гораздо шире, так как дополнительно включает в себя финансовую и организационную деятельность.

Некоторыми отечественными учеными уже были предприняты попытки размежевать термины «инновационная деятельность» и «инновационная активность». К примеру, в работах А.А. Трифиловой инновационная активность определяется интенсивностью осуществляемой хозяйствующими субъектами деятельности, включающей разработку и вовлечение инновационных технологий или продуктов в хозяйственный оборот [8].

В свою очередь, О.С. Сухарев и Е.В. Сесюнина полагают, что инновационная активность – это степень применения инновационного потенциала, который отражает способность эффективного создания и применения инноваций и своевременная смена устаревших технологий [9].

Проанализировав определения, предложенные различными авторами, можно сделать вывод, что инновационная активность представляет собой понятие, в котором свое отражение находят динамика изменения инновационной деятельности и эффективность реализации инновационного потенциала.

В свою очередь, под инновационной активностью предприятия следует понимать конечные эффекты реализуемой инновационной деятельности, оценка которых производится на основе ряда показателей за определенный период времени.

Принимая во внимание информативность и сущностную характеристику такого многоаспектного понятия, как инновационная активность, считаем необходимым дополнить его содержание следующими характеристиками:

инновационная инфраструктура, инновационная устойчивость, инновационная привлекательность, а также интенсивность инновационной деятельности.

Под инновационной инфраструктурой предприятия нами предложено понимать структуру, устройство организации, способствующее осуществлению инновационной деятельности, а также совокупность взаимосвязанных и взаимодополняющих внутренних и внешних факторов различной направленности и формы (включая порядок их взаимодействия), которая производит и обеспечивает реализацию новых знаний, новшеств на всех этапах инновационного процесса. Задачи формирования инновационной инфраструктуры представлены на рисунке 3.

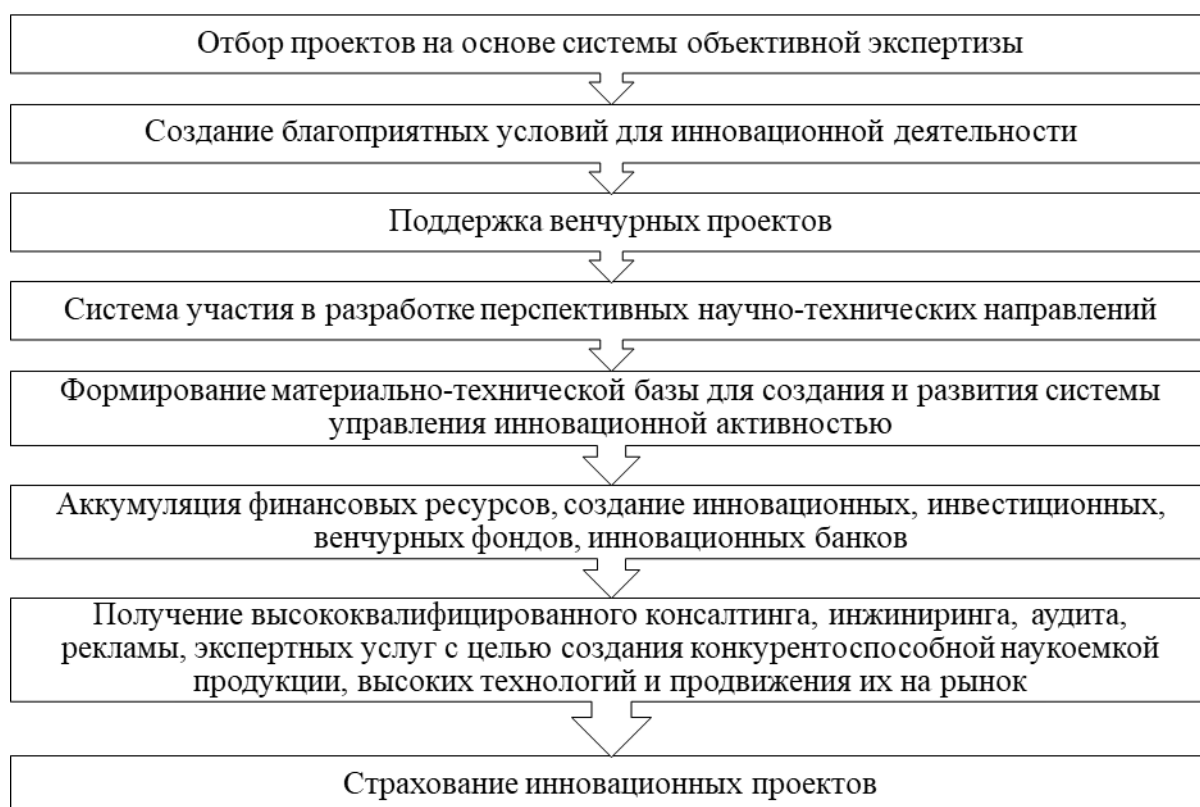


Рисунок 3 – Задачи формирования инновационной инфраструктуры

От уровня развития инновационной инфраструктуры, от качества ее функционирования зависит не только скорость осуществления инновационных преобразований, их стоимость и результативность, но и возможность реализации любого инновационного проекта.

Инновационная инфраструктура организации, состоящая из ряда взаимоувязанных элементов (таблица 1), оказывает значительное влияние на показатели инновационной привлекательности и интенсивности инновационной деятельности.

Таблица 1 – Элементы инновационной инфраструктуры предприятия

Элемент инновационной инфраструктуры	Функция
Организационный	Разработка и реализация программ поддержки и развития инновационной деятельности, определении ее места в общей стратегии развития организации, обосновании потребности в материальных и финансовых ресурсах, необходимых для реализации поставленных задач, создании механизма взаимодействия
Финансово-кредитный	Обеспечение аккумуляции ресурсов и их распределение по субъектам инновационной деятельности
Страховой	Снижение потерь от рисков инновационных процессов
Информационный	Определение перспективных направления развития инновационной деятельности
Элемент сервисного обслуживания	Экспертиза проектов, консалтинг, инжиниринг, аудит, контроллинг, реклама
Кадровый	Управление системой подготовки специалистов в области технологического и научного менеджмента и системой повышения квалификации персонала в области инноваций

Категория инновационная привлекательность может трактоваться как перспективная способность системы трансформироваться в новое состояние, формируемое сознательной, целенаправленной реализацией инновационных процессов, и обеспечивающее полезность, социальную значимость и конкурентные преимущества на рынке.

Факторы, определяющие инновационную привлекательность предприятия, представлены на рисунке 4.

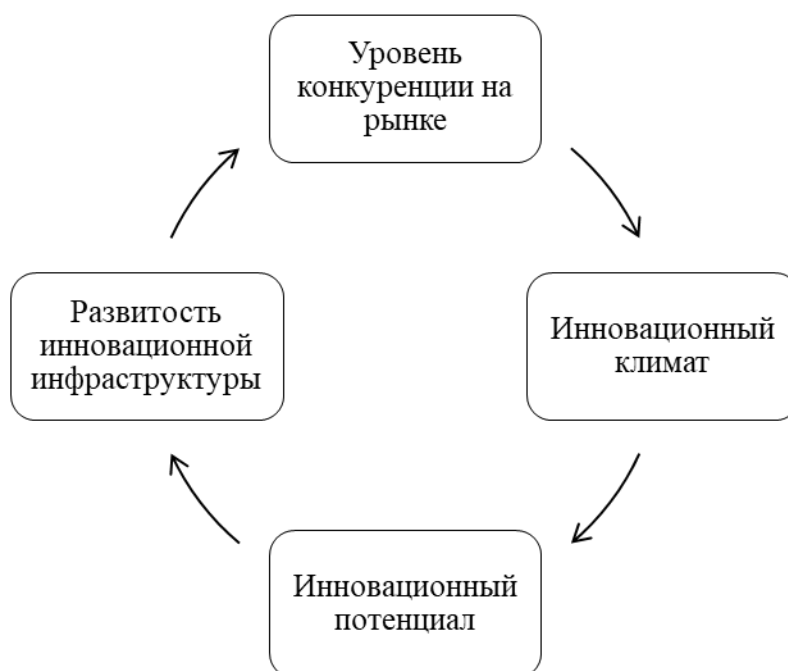


Рисунок 4 – Факторы, определяющие инновационную привлекательность предприятия



Интенсивность инновационной деятельности в данном контексте характеризует величину расходов предприятия, направляемых на внедрение инноваций для совершенствования технологии производства продукта или оказания услуг.

Развитая инновационная инфраструктура, а также высокий уровень интенсивности инновационной деятельности и инновационной привлекательности детерминируют инновационную устойчивость организации.

В последнее время все чаще в литературе находят свое отражение два аспекта понятия «устойчивость»: в применении к системе и в применении к объекту.

Социально-экономический характер деятельности предпринимательской структуры (организации, предприятия) обуславливает подверженность внешнему воздействию. Успешность ее функционирования напрямую зависит от скорости и эффективности реакции на подобное воздействие. Адаптация к постоянно изменяющейся внешней среде путем оптимизации использования компонентов внутренней среды необходима для обеспечения и сохранения внутреннего равновесия.

Устойчивость – динамическая характеристика организаций, характеризующая их способность к возвращению в равновесное или близкое к нему состояние, а также нормализации привычного режима функционирования, дестабилизированного внешним воздействием. Важнейшими факторами обеспечения устойчивости является своевременная организация инновационной деятельности и стабильное инновационное развитие. Неопределенность рыночных условий, необходимость повышения конкурентоспособности путем приобретения конкурентных преимуществ актуализируют понятие «инновационная устойчивость».

Говоря об инновационной устойчивости, обычно имеют в виду способность организаций к обеспечению стабильно эффективной инновационной деятельности, выраженной в высоком уровне показателя инновационной активности, под воздействием внешних условий.

Инновационная устойчивость подразумевает обеспечения бесперебойного механизма внедрения новой техники и технологий, новых способов организации производства, выпуска новой продукции или услуг.

Организация может считаться инновационно-устойчивой, если результаты ее деятельности коррелирует с сформированным результирующим вектором целей, а эффект от возникающих или вероятных дестабилизирующих ситуаций нивелируется путем адекватного отклика с использованием внутренних ресурсов.

Достижение инновационной устойчивости организаций неразрывно связано со стратегическим и оперативным управлением компонентами инновационного развития:

- конкурентоспособностью технико-технологической базы;
- конкурентными преимуществами выпускаемой продукции и реализуемых услуг;
- уровнем инновационной активности;

- финансово-экономической устойчивостью;
- организационно-управленческой гибкостью.

Под инновационной устойчивостью нами предлагается понимать способность организаций к сохранению заранее определенного уровня достижения совокупности целей его инновационной деятельности (качества и новизны производимой продукции или реализуемых услуг, научно-технического уровня материально-технического уклада, стабильности ресурсного обеспечения, состояния инновационного потенциала, характера инновационного менеджмента) под воздействием факторов динамически трансформирующейся рыночной бизнес-среды.

Комплекс факторов оказывает влияние на состояние инновационной устойчивости организаций (рисунок 5).

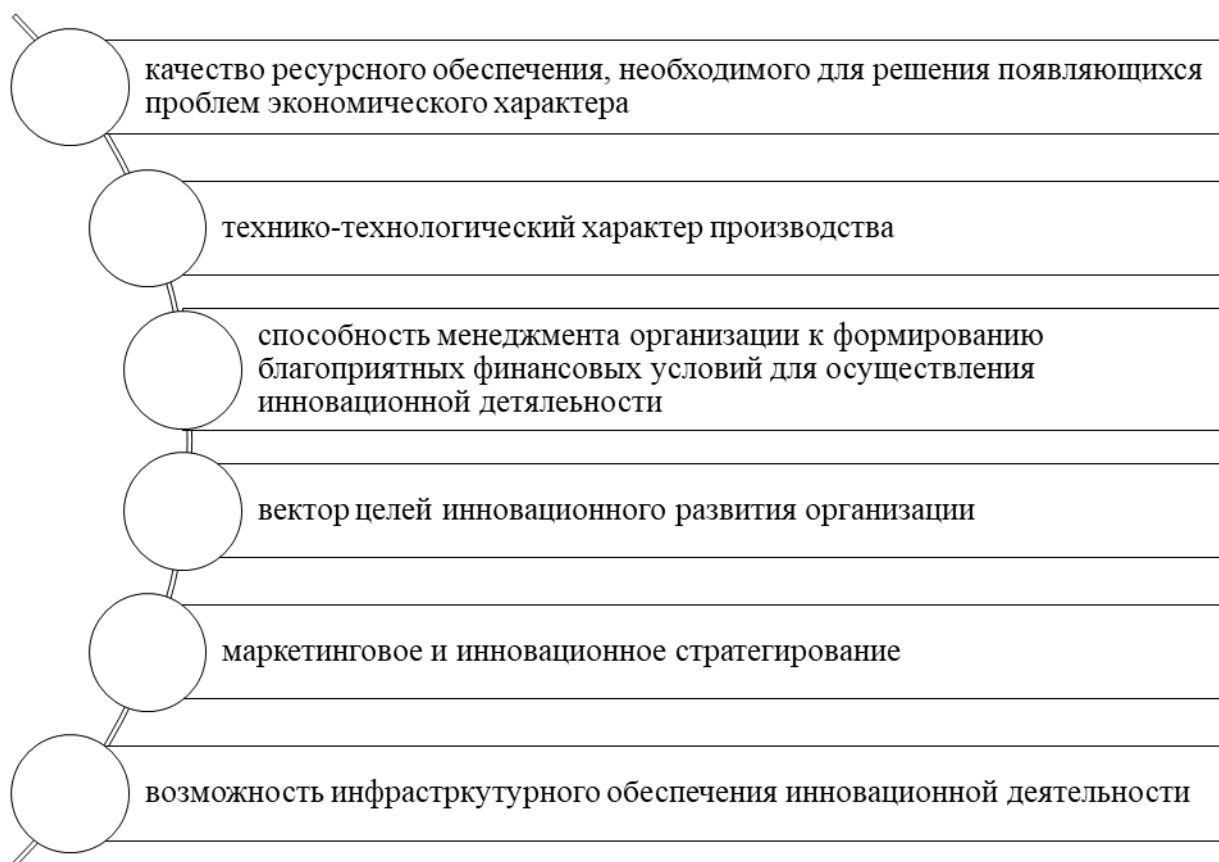


Рисунок 5 – Факторы обеспечения инновационной устойчивости организаций

Структуру инновационной устойчивости составляют несколько иерархических уровней:

- внутренняя инновационная устойчивость;
- операционная инновационная устойчивость;
- внешняя инновационная устойчивость;
- стратегическая инновационная устойчивость.

Внутренняя инновационная устойчивость детерминирует способность и готовность к поддержке и развитию современного уровня техники и технологий, к обеспечению производства и реализации продукции или услуг

высокого качества. На внутреннюю инновационную устойчивость оказывает влияние материально-вещественная и стоимостная структура деятельности, организация производства и реализации продукции или услуг, финансовое обеспечение инновационной деятельности. Достижение состояния внутренней инновационной устойчивости должно обеспечиваться активным реагированием на изменения обеспечивающих ее факторов.

Под операционной инновационной устойчивостью принято понимать готовность организаций к длительному поддержанию определенного уровня качества производимого продукта.

Внешняя инновационная устойчивость может быть выражена в потенциале развития и укрепления конкурентных преимуществ в условиях нестабильной экономической среды, а также в запасе прочности, способном противостоять воздействию факторов дестабилизации.

Говоря о внешней инновационной устойчивости, нами предлагается понимать достаточный инновационный потенциал организаций, меры по его реализации в целях обретения конкурентных преимуществ, повышения конкурентоспособности, обеспечения стабильного экономического и инновационного развития, а также нивелирования угроз внешней среды и внешних дестабилизирующих факторов.

Стратегическая инновационная устойчивость организаций, в свою очередь – это конечный результат мероприятий по обеспечению инновационной устойчивости, характеризующий бесперебойный переход от менее устойчивого к более устойчивому состоянию.

Таким образом, можно сделать вывод, что развитие и поддержание уровня инновационной активности является необходимым условием для повышения конкурентного статуса, обеспечения дополнительных конкурентных преимуществ, увеличения степени инновационно-инвестиционной привлекательности, а также обеспечения устойчивого инновационного развития.

#### Список использованной литературы:

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития- М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. - 401 с.
2. [31] Гольберт В.В. Структурная модель инновационного процесса / В.В. Гольберт // Проблемы научно-технической и инновационной политики – С. 210-222.
3. Сурин А.В. Инновационный менеджмент: учеб. / А.В. Сурин, О.П. Молчанова – М.:ИНФРА-М, 2008. – 368 с.
4. Машегов П.Н., Зайцев А.Г., Лебедев М.А. Стратегии формирования элементов инновационных предпринимательских экосистем (на примере инженерного обеспечения малых инновационных предприятий) // Среднерусский вестник общественных наук. 2016. Т. 11. № 5. С. 180-186.

5. Левченко, К.К., Левченко Т.П. Развитие въездного туризма и его влияние на экономику территории: монография/К.К. Левченко, Т.П. Левченко.- Москва: РУСАЙНС, 2021.-116 с.
6. Экономическая энциклопедия / Под ред. Л.И. Абалкина. М.: Экономика, 1999. — 1055 с.
7. Руководство Осло: рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям. Третье издание. Совместная публикация ОЭСР и Евростата [Текст]. Москва: ЦИСН, 2010
8. Трифилова А.А. Оценка инновационной активности предприятий // [Электронный ресурс] – 2011 - Режим доступа: <http://www.domino.innov.ru>.
9. Сухарев О.С., Сесюнина Е.В. Управление технологическими инновациями в промышленности: монография. М.: Экономическая литература, 2005. — 120 с.

**Григорьева Ж.В.**

## **НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА»**

кандидат экономических наук  
ФГБОУ ВО «Сочинский государственный университет»  
ст. преподаватель кафедры гостиничного и ресторанного бизнеса  
[zvgrigorieva@mail.ru](mailto:zvgrigorieva@mail.ru)

Новейшие мировые тенденции развития туризма во многом определяются концепцией устойчивости его развития. В настоящее время все более очевидными становятся вопросы, связанные с переходом сферы туризма на путь устойчивого развития. Практика показала, что быстрый и недостаточно контролируемый рост туристской сферы, которая ставит в качестве одной из целей быстрое получение экономических выгод, во многом приводит к негативным последствиям, так как приводит к ущербу окружающей среды и разрушению самой основы, которая контролирует функциональность и успешность развития туризма.

Ране считалось и убедительно доказывалось научными исследованиями, что только туризм может быть тем вектором, который позволяет выводить экономику страны на новые экономические рубежи, и помогает получать обществу комплекс определенных выгод как экономического, так и социального характера. Подобный подход все же опровергли после убедительных доказательств в отношении наличия многих негативных влияний социального, экологического и экономического характера [1, с.13]. В 2003 году американскими исследователями проводились исследования, в которых была продемонстрирована степень влияния сферы туризма на ряд секторов и подсекторов экономики. В этих исследованиях убедительно обоснованы факты оказания большого давления, как на окружающую среду, так и на местное население. Концептуальные положения по устойчивому развитию туризма в

соответствии с постулатами устойчивого развития территориальных экономических систем, появились как ответ на «необузданный рост туристского сектора» и его влияния на туристские дестинации по всем экологическим и социальным аспектам. Проблемное понимание постулатов устойчивого развития в современных условиях основано на поиске оптимального управления ресурсам при сохранении основных свойств окружающей природной среды.

Многочисленные определения «sustainable development» свидетельствуют о большом внимании к данной проблеме. Особый интерес представляет определение, которое приведено в исследованиях Барлыбаева Х. Под устойчивым развитием он понимает такое развитие, при котором удовлетворение сегодняшних потребностей не несет риска того факта, что потребность новых поколений не будет удовлетворена. Основой данного определения служат принципы справедливости в доступе различных поколений к использованию природных ресурсов [2, с 276].

Устойчивый туризм – туризм, который удовлетворяет потребности современных туристов и местного населения и одновременно сохраняет и увеличивает возможности для будущего.

Устойчивое развитие туризма основывается на возможности создать долгосрочные условия с целью генерирования как самого туризма, так и сохранности природного ресурсного потенциала, национальных и исторических ценностей населения. Основная цель при этом заключается в достижении более высокого социально-экономического роста при сохранении экологической чистоты, природных ценностей для последующих поколений. Подобная концепция соответствует мировым тенденциям развития туризма, которые определяют новый туристский брэнд в отношении высокой сохранности природных комплексов, что и есть неперемное условие устойчивого развития [3, с. 58].

Концепция устойчивого туризма (sustainable tourism) —это одна из наиболее молодых концепций, направленная на экологически безопасный туризм. По своей сущности она есть частное приложение к теории устойчивого развития, которая подразумевает интегрирование социального, экономического и экологического направлений практической деятельности. Концепция устойчивого развития была разработана в конце 80-х годов прошлого столетия и стала базой в идеях Конференции ООН по охране окружающей среды. Были подписаны соответствующие международные документы, направленные на реализацию постулатов устойчивого развития, непосредственно направленных на практическую деятельность.

В соответствии с данной концепцией управление ресурсным потенциалом должно быть направлено на удовлетворение экономических, социальных и эстетических потребностей, сохраняя при этом культурные целостности, экологическое равновесие в природной среде, а также инновационную восприимчивость и разнообразие жизнеобеспечивающих систем.

Продукт устойчивого туризма - это продукт, который функционирует в соответствии с внутренней и внешней природной средой и обществом,

принося экономические выгоды, а не негативные последствия в развитии туристской деятельности. В этой связи можно сделать вывод о том, что наиболее устойчивыми являются такие виды туристской деятельности, в которых суммарный положительный эффект по экологическим, экономическим и социальным параметрам, проявляется наиболее ярко.

В документе под названием «Повестка дня на XXI век для отрасли путешествий и туризма» отмечены факты наличия многочисленных свидетельств о большом массиве туристов, о том, что многие курорты утратили свою былую славу, многих фактах уничтожения местных культур, проблемах транспортного обслуживания, растущими конфликтами между местным населением и развитием туризма. Тем не менее, в туристской сфере заложен большой потенциал, направленный на существенное улучшение экологии и социально-экономической политики во многих территориальных образованиях, и даже в тех, где туристская привлекательность находится на самом низком уровне. Устойчивое развитие туризма в подобных случаях может стать важнейшим инструментом территориального развития. Речь идет о замене культуры интенсивного потребления на культуру оптимального роста, балансе экономических и экологических факторов развития, нахождению общих точек соприкосновения между туристами и местным населением; распределении полученной выгоды между всеми членами общества, включая наиболее несостоятельные категории населения.

В данном документе определена также стратегия по созданию важнейших условий в направлении устойчивого развития сферы туризма. При этом важная роль уделяется сотрудничеству между органами государственной власти, предприятиями и организации экономической сферы деятельности и туристскими организациями, сделан акцент на преимущества «устойчивого туризма» по отношению к «экологическому туризму».

Иными словами, устойчивые аспекты в развитии туризма направлены на:

- обеспечение оптимальности в использовании природных ресурсов, составляющих основу в развитии большинства видов туризма, осуществляя поддержку основных экологических процессов, сохраняя при этом богатство природного наследия и биологического разнообразия;

- уважение специфики и особенностей социально-культурного развития принимающей территории, сохранение присущих им специфических и традиционных обычаев;

- обеспечение длительного функционирования процессов развития экономики территории, включая выгоду всех участников, которые заинтересованы в совместном сотрудничестве по обеспечению получения доходов и социальных услуг.

Обеспечение устойчивого развития туризма возможно в большей степени решить на основе оптимального баланса в достижении 3-х сопряженных подцелей:

- создание комплекса соответствующих условий, направленных на самосохранение структурных компонентов сферы туризма по всем его секторам, включая природно-ориентированные компоненты;

- приспособление организаций туристского бизнеса к изменчивости условий функционирования туристского рынка, обеспечиваемая процессами адаптации к внешней среде.

- достижение баланса и оптимума между представленными подцелями, необходимого для обеспечения максимальных финансовых результатов организациями туристской сферы, что определяется условиями выбора определенных стратегий развития, приближенных к каждому этапу развития.

Таким образом, устойчивый туризм основывается на положительном суммарном балансе воздействия туризма по социально-культурным, экологическим и экономическим характеристикам, а также положительном воздействии друг на друга туристов и местного сообщества.

#### Список использованной литературы:

1. Джобинашвили, К.А. Повышение туристской привлекательности в регионе / К.А. Джобинашвили // Современные аспекты экономики. – 2010. - №12(160). – С.15.
2. Барлыбаев Х. Избранные труды. Том I. Устойчивое развитие. Глобалистика.-2014. 730с.
3. Левченко, Т.П. Оценка инвестиционной активности индустрии гостеприимства / Т. П. Левченко, О. В. Епанешникова // Вестник СГУТиКД. - 2012. - № 1 (19). – С.54-60.

**Сердюков Д.А.**

## **КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ КАЧЕСТВА ГОСТИНИЧНЫХ УСЛУГ**

ФГБОУ ВО «Сочинский государственный университет»

Ст. преподаватель кафедры гостиничного и ресторанного бизнеса  
serdyukova@rivsochi.ru

В условиях усиления конкуренции на рынке операторов гостиничных услуг, повышения требований потребителей к ассортименту и качеству предоставляемых гостиничными предприятиями услуг, снижения спроса на гостиничные услуги вследствие негативного влияния геополитических и социально-экономических факторов очень важно разработать научно обоснованные критерии качества гостиничных услуг на современном этапе, что предполагает проведение семантического и компаративного анализа понятия «качество гостиничной услуги».

В работах ученых, посвященных сфере гостеприимства [3, стр.23], термин «гостиничная услуга» представлен и как процесс (потребление гостями в момент оказания услуги), и как результат процесса (результат предварительных работ по подготовке и организации услуги). При этом нематериальный характер услуги как таковой определяет и специфику

предоставления и потребления гостиничных услуг: потребление в момент получения, ограниченная возможность хранения, невозможность сразу и в полном объеме охватить весь спектр услуги, срочность, сезонность, высокая степень неопределенности, неоднородности и индивидуализации, делающие невозможным массовый характер предоставления услуг.

Классификация гостиничных услуг отражает гетерогенность, взаимозависимость и широту спектра этого вида услуг.

Некоторые авторы дают следующее определение: гостиничная услуга – это все меры, которые гостиница может предложить посетителю, которые в основном неосязаемы и не приводят к получению чего-то материального [4, стр.17]. М. Мальская определяет гостиничную услугу как действие (операцию) предприятия по размещению потребителя путем предложения номера (места) для временного проживания в гостинице, а также другую деятельность, связанную с размещением и временным проживанием [5, стр.78].

Данные определения не охватывают всего разнообразия предлагаемых гостиничным предприятием услуг и не учитывают специфику приобретающих их потребителей. По нашему мнению гостиничная услуга – это результат деятельности в сфере гостеприимства, предоставляемый в осязаемой либо неосязаемой форме, направленный на удовлетворение физиологических, социальных и духовных потребностей посетителей гостиниц в тесной взаимосвязи со сферами здравоохранения, транспорта, торговли, туризма, культуры и информационно-коммуникационных технологий.

В современной теории гостиничного хозяйства наряду с термином «гостиничная услуга» часто встречается такая категория, как гостиничный продукт. В отличие от материального производства, в гостиничном хозяйстве под продуктом понимается совокупность товаров, работ и услуг, предлагаемых потребителю для приобретения, использования или потребления. В.С. Янкевич выделяет четыре уровня гостиничного продукта:

- основной уровень в виде размещения гостя в номере;
- дополнительный уровень в виде услуг, предоставляемых за дополнительную плату;
- сопутствующий уровень, дополняющий основной продукт;
- продукт в расширенном толковании, включающий доступность гостиницы, ее общую атмосферу, легкость общения клиентов [8, стр.27].

Указанные авторы, используя термин «гостиничный продукт», стремятся подчеркнуть сложный состав, гетерогенность, комплексность услуг, предоставляемых гостиницей.

Исходя из этого, можно дать следующее определение: гостиничный продукт – это комплекс гостиничных услуг, которые может предоставить потребителю конкретная гостиница. Поэтому, когда речь идет о потребителе гостиничных услуг, применительно к конкретной гостинице корректнее говорить о потребителе гостиничного продукта данного предприятия.

Клиентом гостиничного предприятия приобретает доступ к гостиничному продукту (право пользования в течение определенного времени в конкретном месте) посредством обменных сделок без перенесения права



владения при активном взаимодействии потребителя с исполнителем, что определяет существенную роль персонала гостиницы в обеспечении качества гостиничной услуги [2, стр.779].

Для характеристики качества гостиничных услуг важен комплексный учет всех составляющих гостиничного продукта. При структурировании гостиничного продукта ученые закладывают в основу производственные функции: деятельность гостиницы по производству и предоставлению основных и дополнительных услуг. Подходы к определению структуры гостиничного продукта представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Структура гостиничного продукта

Классификационный признак	Вид гостиничного продукта	Составляющие гостиничного продукта
Предмет услуги	<i>«Твердый продукт»</i> – материальная часть	Номер, меблировка, интерьер, ассортимент продуктов в услугах питания и пр.
	<i>«Мягкий продукт»</i> – нематериальная часть	Процесс обслуживания, дополнительный сервис, психологический комфорт
Уровень предоставления продукта	<i>Внутренний</i> – отдельные услуги	Предоставляемые всеми средствами размещения независимо от категории и типа
	<i>Средний</i> – услуги гостиницы в целом)	Воспринимаемые клиентами как единое целое, присущее конкретной гостинице (гостиница-бутик, хостел, отель-курорт и т.п.)
	<i>Внешний</i> – расширенный продукт	Внешние атрибуты гостиницы (расположение отеля, историко-культурные, социальные аттракции, природный ландшафт и т.п.)
Обслуживание потребителя услуги	<i>Продукт по замыслу</i> – направленность на удовлетворение конкретной потребности потребителя	Содержательная сторона гостиничного продукта, комплекс услуг, выбираемый потребителем с учетом предполагаемых выгод и фактической стоимости продукт
	<i>Продукт в реальном исполнении</i>	Определенный набор свойств (уровень качества, комфорт, престиж, безопасность, экономичность и др.), позволяющих реализовать «продукт по замыслу», т.е. удовлетворить какую-либо потребность гостя
	<i>Продукт с подкреплением</i>	Особенности обслуживания, консультации и информации, направления совершенствования, нацеленные на формирование лояльности гостя
Точка зрения потребителей гостиничных услуг	<i>«Ядро продукта»</i> – обеспечение базовых качеств гостиничного продукта	Функциональные свойства и характеристики гостиничного продукта
	<i>«Фирменная оболочка»</i> – обеспечение полного, завершеного удовлетворения от получения гостиничной услуги	Эстетические показатели качества, показатели комфортности, марка, гарантии, имидж

Как видно из данных таблицы, базой предоставления гостиничного продукта выступают запросы потребителей и возможности их удовлетворения. Потребителя гостиничной услуги часто также называют клиентом, посетителем, гостем. Достаточно полное определение понятия дано в соответствующем стандарте: «потребитель – это гражданин, получающий, заказывающий либо имеющий намерение получить или заказать услуги для личных нужд» [7, с. 65].

При этом потребитель может выступать в роли клиента: клиент – лицо, пользующееся услугами учреждения, организации, предприятия, постоянный покупатель, заказчик [78].

С учетом специфики гостиничной услуги имеет право на существование определение потребителя гостиничной услуги как посетителя или гостя: посетитель (гость) – лицо, приходящее куда-нибудь с какой-нибудь целью, посещающее кого-либо, что-нибудь [6, стр.311]. Современные маркетологи, специализирующиеся на рынке гостиничных услуг, выделяют группы потребителей по половому признаку, возрасту, уровню образования, профессии, доходу. В этих разрезах изучаются потребительские предпочтения по видам услуг (проживание, питание, развлечения, наличие сауны или бассейна, предоставление транспорта, желание посетить экскурсии и др.). Ранжирование проводится также и по требовательности к содержательной стороне услуги (уровень комфорта, оригинальности услуги, ассортимент дополнительных услуг, ценовой диапазон, профессионализм сотрудников и пр.).

Потребители гостиничных услуг – это посетители (гости) гостиничного предприятия (средства размещения), которые приобретают (потребляют) услуги, направленные на удовлетворение комплекса их запросов и потребностей, предлагаемые и реализуемые гостиницей или посредством гостиницы. При этом запросы потребителя в большей степени связаны с его финансовой состоятельностью и личностными психологическими особенностями. Поэтому качество гостиничной услуги должно оправдывать ожидания гостя, которые, в свою очередь, также неоднородны и зависят от того, что именно для гостя в гостиничной услуге является первоочередным.

#### Список использованной литературы:

1. Дмитриченко, О.П. К вопросу применения методики оценки долгосрочной конкурентоспособности предприятий сферы гостиничных услуг / О.П. Дмитриченко, А.Н. Крамарев // Техничко-технологические проблемы сервиса. – 2011. – № 1(15). – С. 93-97.
2. Куценко, Е.В. Компаративный анализ понятия качества гостиничных услуг [Текст] / Е.В. Куценко // Экономика и социум. – 2017. - № 5 (36), Ч.1. – С. 767 – 780.
3. Кабушкин, Н.И. Менеджмент гостиниц и ресторанов [Текст] / Н.И. Кабушкин. – М. Ифра-М – 2008. – С. 22-27

4. Ларионов, В.А. Развитие российского гостиничного хозяйства в контексте транснационализации мирового рынка гостиничных услуг / В.А. Ларионов // Ученые записки Орловского государственного университета. – 2013. – № 5(55). – С. 16-20.

5. Мальська, М.П. Готельний бізнес: теорія та практика [Текст]. Навчальний посібник / М.П. Мальська, І.Г. Пандяк – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 272 с

6. Фатхутдинов, Р. А. Конкурентоспособность организации в условия кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент: монография / Р.А. Фатхутдинов. – М.: Маркетинг, «Дашков и Со», 2002. – 892 с.

7. Черкасова, А. А. Адаптация гостиничных предприятий к изменениям в конкурентной среде/ А.А. Черкасова // Интернет-конференция «Современные проблемы и перспективы развития индустрии туризма и гостеприимства». Электронное периодическое издание «Сервис в России и за рубежом» №7 - 2014. - С.60-68.

8. Янкевич, В. С. Маркетинг в гостиничной индустрии и туризме: российский и международный опыт [Текст] / В. С. Янкевич, Н. Л. Безруков. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 415 с.

**Сердюкова Н.К.**

## **СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ГОСТИНИЧНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

кандидат экономических наук

ФГБОУ ВО «Сочинский государственный университет»

Заведующая кафедрой гостиничного и ресторанного бизнеса

[serdyukova@rivsochi.ru](mailto:serdyukova@rivsochi.ru)

В период экономических глобализационных изменений конкурентоспособность становится обязательным критерием эффективного развития рынка гостиничных услуг.

Конкурентоспособность гостиничных предприятий базируется на понятии конкуренции на рынке хозяйствующих субъектов. Практика ведения современного бизнеса доказывает, что без изучения конкурентов и конкурентной среды невозможно обеспечить успех предприятия в достижении ведущих рыночных позиций и его длительное эффективное функционирование. Конкуренция является необходимым условием существования рынка гостиничных услуг, где сталкиваются интересы производителей услуг [1, стр. 217].

Именно благодаря конкуренции производители вынуждены уменьшать производственные затраты, что, в свою очередь, требует оптимизации процесса производства и предоставления услуг, поиска способов и резервов экономии ресурсов. Конкуренция выступает также и стимулом постоянного повышения

качества, внедрения инновационных и цифровых технологий, расширения ассортимента за счет разработки новых видов гостиничных услуг, формирования оптимальной рыночной цены.

Конкурентоспособность возможно рассматривать в зависимости от объекта исследования, к которому можно отнести три уровня конкурентоспособности, а именно:

I уровень – конкурентоспособность гостиничного предприятия;

II уровень – конкурентоспособность гостиничных услуг;

III уровень – конкурентоспособность индустрии гостеприимства;

Таким образом, несмотря на важность и актуальность данной темы, анализ отечественной и зарубежной научной литературы показал, что единого общепризнанного подхода к определению сущности понятия «конкурентоспособности гостиничного предприятия» не существует, и это создает проблемы при разработке методических подходов к определению, анализу и оценке показателей, отражающих уровень конкурентоспособности гостиничного предприятия. Автор считает, что термин «конкурентоспособность гостиничного предприятия» как экономическая категория достаточно многогранен. Подтверждением этого служат и подходы к определению данного понятия (рис.1)

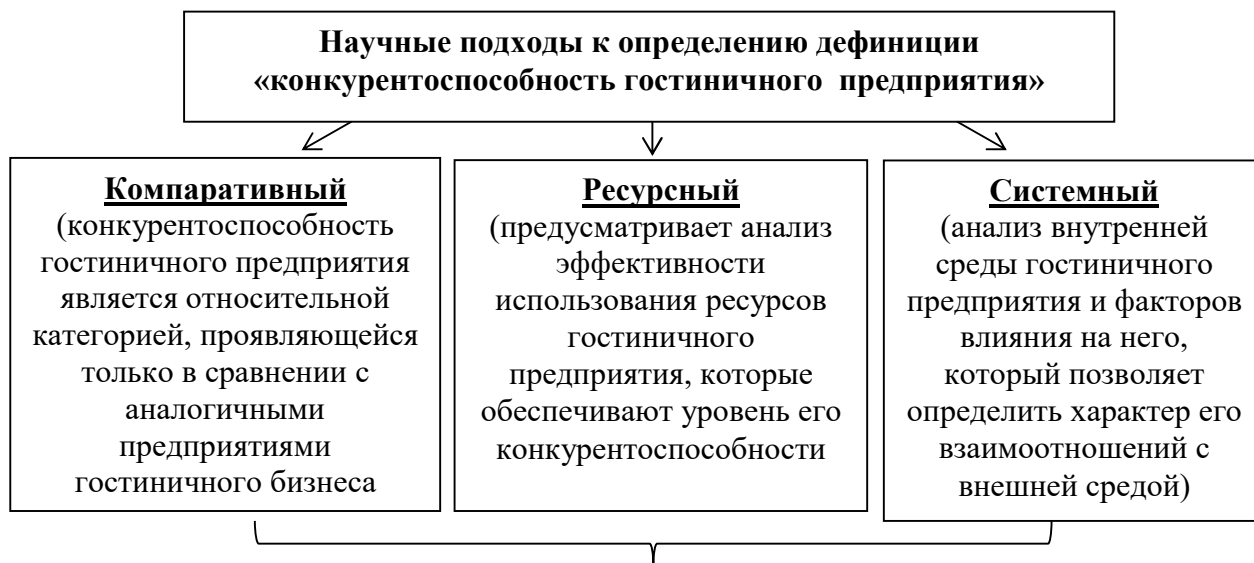


Рисунок 1 – Основные подходы к определению категории «конкурентоспособность гостиничного предприятия»

Таким образом, конкурентоспособность гостиничного предприятия – это системная категория, отображающая процесс его деятельности с прямым влиянием на внутреннюю среду и возможностью взаимодействия с внешней средой для поддержания на должном уровне новых и уже существующих условий для формирования новых конкурентных преимуществ в гостиничном бизнесе.

Что касается II уровня, а именно конкурентоспособности гостиничных услуг, то – это способность гостиничных услуг достигать успеха в конкурентной борьбе за счет обладания лучшими конкурентными преимуществами (применение цифровых технологий в основных бизнес-процессах гостиничного обслуживания, цена номера, безопасность, условия размещения, расположение, качество обслуживания, наличие дополнительных услуг, имидж и т.д.) в сравнении с гостиничными услугами предприятий одного сегмента.

В последние годы уровень конкуренции в гостиничном бизнесе как внутри определенных туристских территорий, так и за их пределами постоянно растет. В этих условиях решение задачи обеспечения собственной конкурентоспособности, позволяющей удовлетворять спрос на высококачественные гостиничные услуги, становится главным конкурентным преимуществом предприятий гостиничного хозяйства [2, стр. 114].

В связи с вышеизложенным из общего числа предприятий гостиничного бизнеса в определенной рыночной нише целесообразно выделить те, которые имеют сходство по основным параметрам. Комплекс данных параметров у гостиничных предприятий переводит их в категорию «стратегическая группа». Предлагается включить следующие критерии оценки для сравнительной характеристики гостиничных предприятий внутри одной стратегической группы, а именно: классность (количество звезд), ценовая и ассортиментная политика, наличие цифровых технологий, условия размещения, расположение предприятия, качество обслуживания и имидж. Оценку показателей можно провести по пятибалльной системе и таким образом выявить уровень качества предоставленных гостиницами одной стратегической группы услуг и характеристики, создающие для гостиничного предприятия конкурентные преимущества.

Целесообразно также сгруппировать факторы, оказывающие влияние на конкурентоспособность гостиничного предприятия, следующим образом:

- факторы, основанные на внутренней деятельности гостиничного предприятия (кадровое и ресурсное обеспечение, репутация или имидж гостиницы, финансовое состояние, система менеджмента, местоположение);

- факторы, основанные на характеристиках гостиничной услуги (ассортимент, цена, структура и состояние номерного фонда, наличие структурных подразделений сферы сервиса, инженерно-техническое и хозяйственное обеспечение услуги, безопасность услуги);

- факторы, характеризующие обслуживание (цифровизация основных бизнес-процессов, выполнение норм профессиональной этики и культуры обслуживания, соблюдение требований стандартов обслуживания);

- факторы, основанные на маркетинговой деятельности гостиничного предприятия (ценовая и ассортиментная политика, PR и связи с общественностью, рекламная политика) [3, стр 87].

Таким образом, конкурентоспособность гостиничных услуг целесообразно оценивать с помощью системы следующих показателей:

- показатели, характеризующие качество услуги (степень цифровизации обслуживания гостей, уровень качества обслуживания, коэффициент категоричности, уровень потребительской стоимости);
- маркетинговые показатели (известность бренда гостиницы, эффективность рекламных мероприятий, эффективность каналов сбыта, коэффициент роста рыночной доли гостиничного предприятия);
- экономические показатели (цена гостиничной услуги, цена обслуживания).

Таким образом, практика ведения современного бизнеса доказывает, что без изучения конкурентов и конкурентной среды невозможно обеспечить успех предприятия в достижении ведущих рыночных позиций и его длительное эффективное функционирование.

Список использованной литературы

1. Быстров, С. А. Организация гостиничного дела: учебное пособие / С.А. Быстров. – Москва: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2021. – 432 с.
2. Вакуленко, Р. Я. Управление гостиничным предприятием: учебное пособие / Р. Я. Вакуленко, Е. А. Кочкурова. – Москва: Университетская книга; Логос, 2020. – 320 с.
3. Кобяк, М. В. Управление качеством гостиничного предприятия: учебник для вузов / М. В. Кобяк, С. С. Скобкин ; под редакцией С. С. Скобкина. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 518 с.

**Иванова О.В.**

## **РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

магистрант специальности: 7М04117-«Деловое администрирование»

Alikhan Bokeikhan University, г.Семей

olga.ivanova@mail.ru

Информационные технологии все больше и больше вторгаются в нашу жизнь, проникают во все процессы (социальные, экономические, политические), подменяя их, помогая им развиваться, являются сопутствующим и одновременно неотъемлемым средством предоставления и анализа информации.

Под информационными технологиями можно понимать развитие различных структур и этот термин применяется во многих областях. Рассмотрим два понятия информационных технологий:

- Первый, в качестве новых станков, оборудования, усовершенствованных видов сырья и увеличение профессионализма работников организации;
- Второй, в качестве непосредственно самой информации, определение необходимых данных для развития и усовершенствование производства, путем анализа и прогноза.

Информационные технологии существовали давно, поэтому на современном этапе, с развитием компьютеров и средств связи начали появляться различные вариации: «информационные и коммуникационные технологии», «компьютерные информационные технологии» и др. В настоящей работе под информационными технологиями будем понимать современное звучание, то есть интеграцию компьютеров, электроники и средств связи.

Активно разрабатываются различные концепции по внедрению информационных технологий в регионы. Концепции базируются на создании территориально распределенной информационно-коммуникационной инфраструктуры предприятий и организаций региона, ведущих инновационную деятельность. А именно увеличение количества производимой продукции за счет новых технологий, информации, путем снижения издержек и увеличения количества продукта.

Существует множество определений информации и информационных технологий.

Информация – совокупность знаний о различных объектах и взаимосвязях между ними. У большинства людей слово «информация» ассоциируется, прежде всего, с компьютером.

Информационные технологии – система методов и способов сбора, регистрации, хранения, накопления, поиска, обработки и выдачи документальной информации по запросам пользователей.

Информационные технологии – использование компьютеров для хранения, обработки и передачи знаний, а также способы создания, фиксации, переработки и распространения информации. В современном обществе использование информационных технологий является центральным фактором экономики, основой информационной революции, в рамках которой возможность переработки информации сама по себе является богатством.

Информационная система управления должна решать текущие задачи стратегического и тактического планирования, бухгалтерского учета и оперативного управления фирмой. Многие учетные задачи (бухгалтерского и материального учета, налогового планирования, контроля и т. д.) решаются без дополнительных затрат путем вторичной обработки данных оперативного управления. Учет является необходимым дополнительным средством контроля. Используя оперативную информацию, полученную в ходе функционирования автоматизированной информационной системы, руководитель может спланировать и сбалансировать ресурсы фирмы (материальные, финансовые и кадровые), просчитать и оценить результаты управленческих решений, наладить оперативное управление себестоимостью продукции (товаров, услуг), ходом выполнения плана, использованием ресурсов и т. д.

Информационные системы управления позволяют:

- повышать степень обоснованности принимаемых решений за счет оперативного сбора, передачи и обработки информации;
- обеспечивать своевременность принятия решений по управлению организацией в условиях рыночной экономики;

- добиваться роста эффективности управления за счет своевременного представления необходимой информации руководителям всех уровней управления из единого информационного фонда;
- согласовывать решения, принимаемые на различных уровнях управления и в разных структурных подразделениях;
- за счет информированности управленческого персонала о текущем состоянии экономического объекта обеспечивать рост производительности труда, сокращение непроизводительных потерь и т. д.

Экономические аспекты информатизации ориентированы, прежде всего на повышение эффективности общественного производства, использования природных ресурсов и собственности, улучшение социально-экономических условий жизни населения.

На современном этапе выделяют компьютерные информационные технологии – это система методов и способов сбора, хранения, накопления, поиска, обработки и выдачи информации по запросам пользователей с помощью средств вычислительной техники.

На современном этапе выделяют компьютерные информационные технологии – это система методов и способов сбора, хранения, накопления, поиска, обработки и выдачи информации по запросам пользователей с помощью средств вычислительной техники.

Для обработки информации используют автоматизированные системы управления (АСУ).

АСУ – система «человек-машина», обеспечивающая эффективное функционирование объекта управления, в которой сбор и переработка информации, необходимой для реализации функций управления, осуществляется с применением средств автоматизации и вычислительной техники.

Главным направлением совершенствования системы управления на всех уровнях в современных условиях стало массовое использование новейшей компьютерной и телекоммуникационной техники, формирование на ее основе высокоэффективных информационно-управленческих технологий. Новые информационные технологии, основанные на компьютерной технике, требуют радикальных изменений организационных структур управления, его регламента, кадрового потенциала, системы документации, фиксирования и передачи информации. Особое значение имеет внедрение информационного управления, значительно расширяющее возможности использования информационных ресурсов. Развитие информационного управления связано с организацией системы обработки знаний и данных, последовательного ее развития до уровня интегрированных автоматизированных систем управления, охватывающих по вертикали и горизонтали все уровни и звенья деятельности организации.

В последние десятилетия системы управления в высокоразвитых странах, в частности, в США и Японии, ориентируются на творческие информационные технологии так называемого третьего уровня. Они охватывают полный информационный цикл – выработку информации (новых знаний), их передачу,



переработку, использование для преобразования нового объекта, достижения новых высших целей.

Информационные технологии третьего уровня означают высший этап компьютеризации системы управления, позволяют задействовать ПК в творческом процессе, соединить силу человеческого ума и мощь электронной техники. Полная интегрированная информатизация системы управления предполагает охват следующих информационно-управленческих процессов: связь, сбор, хранение и доступ к необходимой информации, анализ информации, поддержка индивидуальной деятельности, программирование и решение специальных задач.

Таким образом, современные информационные технологии в своем развитии прошли длительный путь и еще многое необходимо совершенствовать. В перспективе предусматривается привлечение для принятия решений технологий искусственного интеллекта и более широкое применение средств мультимедиа. Считается, что именно Интернет как разновидность информационных технологий станет основой XXI века как века информационных технологий.

#### Список использованной литературы:

1. Информационные технологии управления: Учеб. пособие для вузов 2018г // под ред. Г.А. Титоренко.
2. Афанасьев С.В., Ярошенко В.Н. Эффективность информационного обеспечения управления. - М.: Экономика 2018г
3. Баззел Р.Д., Кокс Д.Ф., Браун Р.В. Информация и риск в маркетинге.
4. Грабауров В.А. / Информационные технологии для менеджеров.
5. Демидов К.В., Духанов А.В. Анализ и прогноз бюджетных и социально-экономических процессов региона / <http://www.vpti.vladimir.ru>

**Турарова Г.Т.**

### **ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ НАРЫҚ ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ ОРНЫ**

Доктор PhD, старший преподаватель кафедры «Бизнес и управление», **Alikhan Bokeikhan University, г.Семей**

6M050600 -«Экономика» магистратура Бизнес және басқару кафедрасы  
**[asema.31.1983@mail.ru](mailto:asema.31.1983@mail.ru)**,

Біздің еліміздің болашағы — оның интеллектуалды қоры, ғылымы және инновация жетістіктерінде. Бұл сөздер Президент Н.Ә. Назарбаевтың халық-қа арналған жолдауында айтылған болатын. Өмір өзі көрсеткендей, шикізат сатуға бейімделген экономика құлдырауға бағытталған. Тек жоғары сапалы, ең соңғы ғылым жетістіктеріне сай техника мен технологиялар ғана экономиканы

көркейтiп, халық өмiрiн жақсартуға қабiлеттi. Сондықтан да, ғылымға және ғылыми – техникалық және инновациялық саясатқа ерекше көңiл бөлуi тиiс. Мiне, осы курстық жұмыстың өзектiгi болып табылады.

«Қазақстан — 2030» стратегиясының ең тұтқалы басымдылықтарының бiрi экономиканың теңгерiмдi дамуының, жалпы ұлттық өнiмнi кұрайтын шикiзат-ты жоғары технологиялы, оның iшiнде экспорттық өнiмге кезең — кезеңмен алмастыру және елдiң ғылыми – техникалық әлеуетiн тиiмдi пайдалану негiзiнде экономикалық өсу болып табылады.

Қазақстанда бұл үшiн барлық алғы шарттар бар. Бұл – бай табиғи ресурстар, бос өндiрiстiк қуаттардың болуы, жеткiлiктi бiлiктi ғылыми — техникалық қызметкерлер және жоғары жалпы бiлiмдiлiк деңгейiмен ұштасқан арзан жұмыс күшi, бiрқатар технологиялық тұрпаттар бойынша дайындықтардың болуы.

Сонымен бiрге, бiрқатар бөгеушi факторлар да бар. Атап айтқанда, соңғы жылдары Қазақстанның технологиялық тез мешеуленуiнiң деңдеген кезi болды. Қазiргi өндiрiстiң тұқыртылуы, өндiргiш күштердiң индустриясыздануы, өндiрiстiң абсолюттiк көрсеткiштерiнiң күрт қызқаруы және жанбасылық, тұтыну мен қорланудың төмендеуi тегеурiндi экономика-лық даму үшiн республиканың аттаныс жағдайын едәуiр күрделендiредi.

Инновацияның екi тұрпаты ажыратылады:

- өнiмдiлiк;
- үдерiстiк;

Жаңа өнiмдi өндiрiске енгiзу инновацияның түбегейлi өнiмдiлiгi ретiнде анықталады. Мұндай жаңалықтар негiзiнде жаңа технологияға негiзделiнедi, не тiршiлiкте қолданылып жүрген технологияның жаңа түрiнде пайдалануын ұштастырады.

Процестiк инновация — бұл жаңалықты енгiзу немесе өндiрiс тәсiлiн және технологияны едәуiр жетiлдiру, жабдықтарды және өндiрiстi ұйымдастыруды өзгерту.

Кәсiпорынның инновациялық қызметiн әзiрлеуде, енгiзуде, жаңалықтарды пайдалануда қосылатындары:

- жаңалық идеяны әзiрлеу, зертханалық ғылыми жұмыстар, өнiмнiң жаңа зертханалық үлгiлерiн, техниканың жаңа түрлерiн, жаңа конструкцияны және бұйымдарды дайындауда ғылыми – зерттеу және конструкциялық жұмыстарды жүргiзу;

- өнiмнiң жаңа түрлерiн дайындау үшiн шикiзаттар мен материалдың қажеттi түрлерiн таңдап алу;

- жаңа өнiмдi дайындауда технологиялық процестi әзiрлеу;

- қажеттi өнiмдердi дайындау үшiн жобалау, жасау, сынақтан өткiзу және жаңа техникалық үлгiлерiн енгiзу;

- жаңалықтарды iс жүзiне асыруға бағытталған ұйымдастырушылық — басқарушылық шешiмдердi әзiрлеу және енгiзу;

- қажеттi ақпараттық ресурстарды және инновацияны ақпаратпен қамтамасыз етудi зерттеу және әзiрлеу;

- қажетті ғылыми – зерттеу және конструкторлық жұмыстарды жүргізу үшін дайындау, оқыту, жаңа мамандық беру және қызметкерлерді арнайы әдіспен іріктеу;

- инновацияны жетілдіруді ұйымдастыру және маркетингтік зерттеулерді жүргізу.

Жаңалықтардың енуін, талдануын, құрылуын қамтамасыз ететін басқарушылық, технологиялық және экономикалық әдістердің бірігуі кәсіпорынның инновациялық қызметін құрайды. Оның мақсаты – басқа фирмалармен бәсекелестігін жоғарылату және өндіру мен сату рентабельділігін жоғарлату.

Кәсіпорын инновациялық қызметте үлкен нәтижелілікке жету үшін белгілі бір объектіге негізделінуі керек және де ішкі және сыртқы орта факторларын ескеруі қажет. Ол үшін инновациялардың толық классификациясын, олардың қасиеттерін және де қаражаттану көздерін білу керек. Жаңалықтардың мінездемесінің бірден – бір көрсеткіштері болып олардың абсолютті және қатысты жаңалығы, басымдылығы мен прогрессивтілігі, унификация мен стандартизация деңгейі, бәсекелестігі, шаруашылықтың жаңа талаптарына сай болуы, модернизацияға бейімділігі, экономикалық эффективтілігінің көрсеткіштері, экологиялық қауіпсіздік және бағы басқа сайып келгенде, бұл көрсеткіштердің барлығын жаңалықтардың техникo – ұйымдастырушылық деңгейінің және бәсекелестігінің көрсеткіштері деп атауға болады. Олардың маңыздылығы осы факторлардың кәсіпорын қызметінің соңғы нәтижелеріне әсер ету дәрижесіне байланысты болып келеді.

Инновациялық қызметтің мотивтері болып сыртқы және ішкі факторлар саналады. Сыртқы мотивтері:

- шаруашылықтың жаңа талаптарына кәсіпорынның бейімделуі;
- салық, несие – ақша және қаржы саясатындағы өзгерістер;
- сату нарығын жетілдіру мен динамикалау;
- бәсекелестерді активизациялау;
- конъюнктуралық тербелістер;
- құрылымдық салалық өзгерістер;
- жаңа арзан ресурстардың пайда болуы, өндіріс факторлар нарығының кеңеюі демек, сұраныстың қысымы, және тағы басқа.

Инновациялық қызметтің ішкі мотивтеріне келесілер жатады:

- сатудың көлемін ұлғайтуға ұмтылу;
- нарық бөлігінің кеңеюі, жаңа нарықтарға көшу;
- фирма бәсекелестігін жақсарту;
- кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі және қаржылық тұрақтылығы;
- ұзақ уақыт кезеңінде пайданы өсіру.

Ғылыми – техникалық потенциал кез –келген мемлекеттің ұлттық байлығының негізгі саласы және осыны ескере отырып мемлекет 2003 -2015 жылдарға арналған индустриялық – инновациялық бағдарламаны жасады. Бағдарлама республиканың инновациялық дамуының ұзақ мерзімді кезеңге арналған мақсаты мен міндеттерін айқындайды және жыл сайын ұлттық

элеуметтік – экономикалық басымдылықтарға сүйене отырып нақтыланатын және түзелінетін болады.

Республикада қолайлы инновациялық ахуал жасау. Қазақстанның элеуметтік бағдарланған және нарықтық экономикасы дамыған жоғары индустриялы қоғамға айналуының базалық факторы болады.

### **Қолданылған әдебиеттер тізімі:**

1. Н. Назарбаев «Қазақстан -2030» Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. Білім баспасы 1998 жыл.
2. Мейірбеков «Кәсіпкерлік экономикасы» 151-157 бет. Кәсіпорынның инновациялық қызметі.
3. Волков С.И «Экономика предприятия» М: Инфра-М,1997 г.
4. Горфинкель В.Я «Экономика предприятия» М: Инфра-М,1997 г.
5. Иванов И.В «Высокотехнологичные предприятия в эпоху глобализации» Пблшшер,2003 г.
6. «Прикладная экономика» — М: Прин-ди,1993 г.
7. Қазақша – орысша сөздік.

**Кульситова Д.Е.**

## **ФОРМИРОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ МОТИВАЦИОННО-ИННОВАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ПРЕДПРИЯТИИ**

**Alikhan Bokeikhan University**, г.Семей  
МЭ-222 группа, 2курс, специальность 7М04105  
Научный руководитель: Молдажанов М.Б.  
доктор PhD, "Бизнес и управление",

В современных условиях развития экономики Казахстана важной задачей является разработка методов эффективной деятельности предпринимательских структур в условиях возрастающей конкурентной борьбы.

Предпринимательство выполняет очень важную функцию в экономике развитых стран, обеспечивая необходимую мобильность экономики в рыночных условиях, способствуя развитию специализации и разветвленной кооперации производства, а также создавая среду, без которой развитие экономики, построенной на принципах личной заинтересованности и инициативы специалистов предпринимательской структуры, невозможно.

Чтобы понять суть предпринимательства необходимо систематизировать существующие понятия данного явления. В «Большом экономическом словаре» предпринимательство определяется как «инициативная самостоятельная деятельность граждан, направленная на получение прибыли или личного дохода, осуществленная от своего имени, под свою имущественную ответственность или от имени и под юридическую ответственность

юридического лица. Предприниматель может осуществлять любые виды хозяйственной деятельности, не запрещенные законом, включая коммерческое посредничество, торгово-закупочную, консультационную и иную деятельность, а так же операции с ценными бумагами».

В данном словаре выделены формы предпринимательства:

- частное предпринимательство;
- коллективное предпринимательство.

Данные формы предпринимательства осуществляются на основе собственности и имущества граждан, полученного и используемого на законном основании. Также определяется, что предпринимательство осуществляется [5]:

- без применения наемного труда;
- с применением наемного труда;
- без образования юридического лица;

с образованием юридического лица. Предприниматель, который в рамках закона осуществляет свою деятельность без образования юридического лица, должен отвечать по своим обязательствам, связанным с данной деятельностью, всем имуществом, за исключением имущества на которое в соответствии с законодательством не может быть обращено взыскание.

Так же в «Большом экономическом словаре» перечисляются права предпринимателя. Предприниматель имеет право:

- создавать любые виды предприятий;
- приобретать полностью или частично имущество государственных предприятий, основанных на других формах собственности;
- приобретать иное имущество и имущественные права;
- участвовать своим имуществом в деятельности других хозяйствующих субъектов;
- нанимать и увольнять работников на условиях контрактов;
- самостоятельно устанавливать формы, системы и размеры оплаты труда и другие виды доходов лиц, работающих по найму;
- самостоятельно устанавливать цены и тарифы;
- открывать счета в учреждениях банков и осуществлять все виды расчетных, кредитных и кассовых определений;
- свободно распоряжаться прибылью(доходом), остающейся после уплаты налогов и внесения других обязательных платежей;
- получать любой не ограниченный по разделам личный доход;
- пользоваться государственной системой социального обеспечения и страхования;
- обжаловать действия государственных и других органов;
- выступать участником внешнеэкономических отношений.

Все вышеперечисленные права должны действовать в рамках законных актов Республики Казахстан.

Анализируя выше сказанное, можно резюмировать, что в системе управления предпринимательскими структурами существует взаимосвязь нескольких взаимодополняющих друг друга механизмов различной

направленности и соподчиненности, направленных на реализацию отдельных подцелей для достижения какой-то единой стратегической цели.

Следовательно, механизм управления, применяемый в данном диссертационном исследовании - это совокупность целей, форм, способов, методов и инструментов, применяемых при ведении рискованной предпринимательской деятельности в условиях непредсказуемости внешней среды на основе самоокупаемости и самофинансирования.

Выделим основные характеристики мотивационного менеджмента. Как и любой процесс, мотивационный менеджмент начинается с анализа, и не только существующих методов мотивации и стимулирования. Исследованию и анализу подлежат потребности каждого сотрудника предпринимательской структуры. Для подобного анализа можно пригласить психолога или консалтинговое агентство (тренинги очень перспективны в данном случае), или полагаться на профессионализм менеджеров.

На втором этапе необходимо принять решение о том, какая система мотивации более эффективна для конкретной предпринимательской структуры: а) индивидуальное мотивирование, способствующее развитию и, как результат, повышению профессионализма и результативности сотрудника; б) приобретение (приглашение) высокомотивированного на определенные задачи сотрудника.

Третий этап мотивационного менеджмента направлен на формирование адекватной системы оценки результативности деятельности сотрудника и увязка этой результативности с материальными и нематериальными стимулами.

Материальные стимулы в современных условиях разделяются на монетарные (программы оплаты труда и компенсаций) и нематериальные (системы корпоративных льгот, бенефиты) [29].

Бенефиты - это материальные блага, выраженные в не денежной форме, которые получает работник предпринимательской структуры в зависимости от условий контракта, профессионального уровня и статуса (грейда). Нематериальные стимулы влияют на мотивацию труда вне явного материального контекста:

- социальные стимулы (власть, карьерный рост, престиж);
- психологические стимулы (благоприятный моральный климат, традиции, атмосфера);
- моральные стимулы (признание, уважение, одобрение, обратная связь, информирование, делегирование);
- стимулы самореализации (поддержка честолюбивых планов, самостоятельность в работе).

Делегирование в системе нематериальных стимулов представляет собой систематизированный подход руководителя к управлению, который отличается от простой постановки делегируемой задачи следующим [30]:

- сотруднику поручается реализация проекта и он полностью отвечает за его реализацию;
- сотруднику дается возможность принимать самостоятельные решения.

При правильной постановке задач данный процесс может выполнять как

мотивирующие, так и развивающие функции. Мотивационное делегирование - это инструмент эффективного менеджмента предпринимательских структур, где высокая степень мотивации сотрудников - залог успеха предпринимательства.

Стимулирование интрапренерства чаще всего бывает мотивационным, т.е. стимулируется результат или условие предпринимательской деятельности. Менеджеры в данном случае могут расширить полномочия таких новаторов, предоставить им доступ к информационным источникам и специализированным публикациям, могут, включать их в списки рассылки различной информации, расширить возможности участия в семинарах и конференциях, целевых группах по разработке инновационных продуктов. Интрапренеры растут по службе обычно быстрее, чем их коллеги.

В работе «Человеческий капитал в транзитивной экономике» говорится, что «учет инновационных идей в системе внутрифирменного менеджмента, наделение персонала дополнительными полномочиями в накоплении и передаче информации, поощрение энтузиазма и творческого поиска повышает эффективность нововведений». Большое значение для интрапренёров имеет материальное стимулирование. Наиболее эффективным в данном случае может быть участие в прибылях.

Обычно это сложная, но достаточно эффективная система стимулирования. Перечислим принципы данной системы:

- принцип конкурентоспособности относительно других компаний;
  - принцип ориентации работников на достижение конечных результатов, как в собственной работе, так и в работе подразделений компании;
  - принцип гибкого реагирования на результаты деловой активности.
- Правильное использование методов стимулирования позволяет развивать интрапренерство, которое повышает конкурентоспособность предпринимательской структуры.

Адаптируя данный опыт с учетом российской специфики и менталитета предпринимательские структуры могут создать свою модель стимулирования сотрудников, которая создаст творческую и благодатную среду для развития интрапренерства.

Для западноевропейской модели характерным является три направления:

- функции стимулирования полностью выполняет заработная плата вернее ее размер;
- функции стимулирования предусматривают выплаты которые устанавливаются с учетом индивидуальных размеров труда;
- функции стимулирования выполняют премии, величина которых связана с размером дохода предприятия.

Вторая и третья модели реализуются за счет привлечения работников к участию в прибыли, в доходах, в капитале (работники получают акции по номинальной стоимости).

Очень интересен и перспективен опыт некоторых предприятий Англии и Франции на которых происходит индивидуализация оплаты труда, которая основана на том, что большое значение придается к повышению

квалификации.

Для японской модели стимулирования труда характерна дифференциация заработной платы по отраслям. На предприятиях используют систему «плавающих окладов», характеристикой которой является то, что базовые ставки управленцев колеблются в зависимости от динамики себестоимости, объемов производства и других показателей. Особый интерес вызывает политика стимулирования на японских предприятиях в кризисных ситуациях. Философия «дух семьи», характерная для внутренней среды предприятия, определяет в первую очередь снижение окладов топ-менеджеров и главы компании и увеличение заработной платы рабочих. Это позиция связана с тем, что проблемы должны решать менеджеры, а не рабочие.

Американская модель стимулирования связана с результативностью деятельности работников. Гибкая система оплаты труда построена так, что фиксированная заработная плата может только увеличиваться и часть её напрямую зависит от результатов общей работы. К дополнительным вознаграждениям относят: премии, компенсационные выплаты при выходе на пенсию, премии, зависящие от величины прибыли, доплаты за повышение квалификации, доплаты за стаж, продажа работникам акций предприятий.

Казахстанская модель стимулирования работников в том, числе интрапренеров приведена ниже. В основе данной модели лежит сочетание мотива и стимула. В классическом понимании, мотив - это внутренняя потребность человека, связанная с его интересами и определяющая его поведение в организации. Стимул оказывает определенное воздействие на человека для корректировки его поведения в организации. Эффективность системы стимулирования во многом определяется степенью совпадения данной системы с мотивацией сотрудников.

## СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бейсенбаев А.А. Переход региональных экономики Республики Казахстан к инновационно-сервисному развитию // Вестник Российской академии естественных наук. № 5(4), 2018. С. 40-43.

2. Бейсенбаев А.А. Формирование механизма долгосрочного социально-экономического развития регионов Республики Казахстан. Монография. -СПб.: Изд-во «Студия «НП-Принт», 2015.

3. Концепция формирования перспективных национальных кластеров Республики Казахстан до 2020 года, утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 11 октября 2016 года № 1092.

4. Есентугелов А.Е. Темпы и факторы устойчивого экономического роста в Казахстане / В кн.: Проблемы устойчивого экономического развития в условиях глобализации. Алматы: ИЭМОН РК, 2019. - С. 173 - 185.

5. Кенжегузин М.Б. Казахстанская модель устойчивого экономического развития: научные основы построения и реализации / В кн.: Проблемы устойчивого экономического развития в условиях глобализации. Т. 1. Алматы, ИЭМОН РК, 2018. - С. 15 - 51.



6. Сагиндиков Е.Н. Стратегическое планирование и особенности развития отраслей социальной сферы региона. Алматы, 2010. Видяпина В.В., Степанова М.В. Региональная экономика. – М.: 2017.

7. Агафонов В.А. Инвестиционная стратегия региона и "точки роста" //

**Қалибанова М.Б.**

## **ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ЭКОНОМИКАЛЫҚ МОДЕРНИЗАЦИЯСЫ - ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ КЕПІЛІ**

**Alikhan Bokeikhan University**, Семей қаласы  
МЭ-221 группа, 2курс, специальность 7М04105  
Ғылыми жетекші: Молдажанов М.Б.  
доктор PhD, "Бизнес және басқару" кафедрасы.

Қазақстандық жолдың жаңа сатысы – бұл экономиканы нығайту, халықтың әл-ауқатын көтеруге бағытталған жаңа міндеттер. Қазақстан үшін экономикалық табыстар мен қоғамдық игіліктерді қамтамасыз ету арасындағы оңтайлы байланысты табу өмірлік маңызы бар болып табылады. Қазіргі заманда бұл әлеуметтік-экономикалық жаңарудың іргелі сұрағы. Бұл Қазақстанның жақын онжылдықта дамуының басты векторы. [2].

экономикалық модернизация ұғымының мәнін процесс және құбылыс ретінде ашқан жөнді. Құбылыс ретінде экономикалық модернизация заманауи талаптарға сәйкес экономикалық базис пен өндірістік қатынастарда күрделі өзгерістердің орнауы. Ал процесс ретінде қарастыратын болсақ, экономикалық модернизация дегеніміз өзгермелі әлемдік экономикалық жағдай мен тәртіпті және технологиялық укладтағы өзгерістерді ескере отырып, бүкіл экономиканы инновациялық жаңғыртуға бағытталған кешенді жүргізіліп жатқан іс-шаралардың жиынтығы.

Экономиканы модернизациялаудың Қазақстандағы негізгі мақсаты заманауи талаптарға сай келетін экономиканың прогрессивті инновациялық үлгісін орнату. Осы мақсаттан келесі міндеттер туындап отыр:

- 1) өндірістің ескірген материалдық базасын техникалық жаңалау;
- 2) экономикада құрылымдық өзгерістер жүргізу;
- 3) экономикалық дамуды алға тартатын басты салалардың үлесін өсіру (ғылыми сыйымдылығы үлкен, инновациялық дамуды қалыптастыратын жоғары технологиялық салалар)

Экономикалық модернизациялаудың басты бағыттарының бірі- ол экономикада түбегейлі және терең құрылымдық өзгерістер жүргізу себептері негізінен ұзақ жылдар бойы кеңестік дәуірде Қазақстанның экономикасының біржақты дамытылуымен байланысты туындап отыр. Тоталитарлық режим тарапынан бүркелмегеннен колониалдық саясатты жүргізу барысында еліміздің

экономикасын индустрияландыру барысында саналы түрде тек қазба-кен өнеркәсібі мен әскери қару өндіріс салалары басым дамытылып, ол бүкіл өнеркәсіп саласында абсолютті басым үлеске ие болды (негізінен І-бөлімшенің «Б» тобы салалары мен ауыл шаруашылық ), өңдеу өнеркәсібі «жетім қыз» жағдайында өте нашар жағдайда дамытылды.

Экономиканың гипертрофияланған құрылымы және әскери өндірістердің басым дамытылуы тұтыну нарығында өткір тапшылыққа алып келді. Тұтыну заттарына, оларды өндіруге қажетті жабдықтар мен шикізаттарға қажеттіліктер көп жағдайда импорт арқылы қанағаттандырылды. Сонымен қатар, Кеңестік басқару кезеңінде экономиканың гипертрофияланған құрылымы мен ресурстардың басым бөлігін әскери өнімге жұмсау өнеркәсіп өндірісінің техникалық деңгейін көтеруге мүмкіншілік бермей, оның деңгейі 50-60 жылдардың деңгейінде консервацияланып қалды. Ал экономика болса, табыс табудың көзі ретінде , тек газ-мұнай және тағы да басқа шикізаттарды экспорттау арқылы қызметін жалғастырып отыруға мәжбүр болды. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары да Қазақстанның өнеркәсіптік саясаты қазба-кен өнеркәсібін алғышартты дамытуға объективті бағытты болды. Кеңестік дәуірден мұраға қалған негізгі қорлар да (барлық өндірістік салалардағы) әбден тозығына жетіп, оларды жаңалау өткір мәселенің біріне айналды. Мұндай қалыптасқан жағдай барысында экономика өзінің прогрессивті әлеуметтік бағыттылығынан айырылды, ұлттық экономикамызға нарықтық экономика жолына өткізуге айтарлықтай кедергі болды.

Біздің елде қазіргі таңда құрылымдық жаңғыртулар шикізат пен энергия өндірістерінің үлестерінің салыстырмалы қысқарумен сипатталып отыр, Бірақ оны құрылымдық саясаттың басты бағыты деп түсінбеу керек. Шикізат және энергия өндірістерін күрт қысқартуға немесе оларды талқандауға болмайды, себебі ондай қалам экономиканың ұдайы өндірістік базасын тарылтады да, өндірістік байланыстарды ыдыратады. Қазіргі таңда ішкі және сыртқы сұрнымдарға бағытталған экономиканың секторларының жекелеген нарықтармен байланысын сипаттайтын құрылымдық көрсеткіштер алдыңғы шепте тұр. Яғни, жаңа технологияларды ендіре отырып, ескі технологиялардың әлеуетін толық қолдана отырып, тауарлардың экспортын потенциалды және нақты қамтамасыз ету мүмкіншіліктеріне, ішкі қажеттіліктерді қанағаттандыратын импорт алмастырушы және басқа да бәсекеге қабілетті өнім өндіруге үлкен мән беріліп отыр. Сондықтан экономиканың шикізаттық бағыттылығы, төмен технологиялық және ресурстар сыйымдылығы мол өнім өндіру сипаты әлі толық жойылған жоқ, керісінше, басым болып отыр. Ол біршама ұзақ уақыт аралығында шешілетін мәселе.

Осыған байланысты, менің ойымша, орта мерзім аралығында Қазақстан экономикасын құрылымдық жаңғырту үшін негіз құраушы стратегиялар арқылы жүзеге асырылуы тиісті:

- жоғары технологиялық ғылыми сыйымдылығы мол салалар мен өндірістерді дамыту, ең алдымен жоғары технологиялық өнімдер нарығын дамыту, зияткерлік меншікті шаруашылық айналысқа ендіру инвестицияларды инновациялық жобалармен байланыстыру;

- отандық өнімдердің баға бойынша артықшылықтарын қолдану негізінде тұтыну және инвестициялық тауарлары өндірістің бәсекеге қабілеттілігін дамыту;

- икемді салықтық және кедендік-тарифтік саясат жүргізу негізінде ішкі қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында энерго-шикізаттық өндірістердің тұрақты дамуын қамтамасыз ету.

Елбасының 2013 жылғы «Қазақстан-2050 Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 мемлекеттің қатарына қосылуы үшін өндіргіш күштерді трансформациялануына, өндірістердің жаңалануына, құқықтық базаны жетілдіруге, экономикада сапалы құрылымдық өзгерістер жүргізуге және капиталын дамытуға бағытталған ауқымды іс-шаралар жүргізілуі тиісті. Осының бәрі ұлттық экономиканың ерекшеліктері ескерілген экономикалық жаңғыртудың өзіндік үлгісінің қалыптасуы мен дамуын анықтайды.

Экономикамыздың бәсекеге қабілеттілігін нығайту үшін импорт алмастыру процестерімен қатар терең өңделген экспорттық өнім өндіруді дамытуға бағытталған экономиканың құрылымын интернационализациялау саясатын 7 тиімді жүзеге асыру қажет. Мысалы, «жаңа индустриялық елдерде» (Қытай, Индия, Мексика, Бразилия) осындай саясат жүзеге асырылып, экономикада құрылымдық импорталмастырушы өзгерістер жүргізілді. А.Эльяновтың пікірі бойынша импорталмастыру процестерімен қатар экспортты өсірген мемлекеттер елеулі табыстарға жеткен [19].

Сараптамашылардың пікірі бойынша экономиканы модернизациялау құрылымдық өзгерістерді кешенді жүргізу және экономиканы «ақылды экономика» үлгісінде инновациялық қайта құру, ауыл шаруашылығын, өнеркәсіпті және қызмет көрсету саласын пәрменді дамыту, өңдеу өнеркәсібін өнеркәсіптің басқа салаларынан озық дамыту негізінде жүргізілуі тиісті. Мұндай пікір Елбасының соңғы жылдары жалықпастан түсіндіріп жүрген ойларымен ұштасады. Елбасы өзінің өндірістік активтерін ең жаңа технологиялық стандарттарға сәйкес толықтай жаңғыртуы тиіс» деді [20]

Қазақстан Республикасы биік экономикалық өсулерді қамтамасыз етіп отырған мемлекет қана емес, сонымен қатар жедел өзгерістер жүргізуге бейім мемлекет ретінде де бағаланып отыр. Мысалы, KPMG International аудиторлық компаниясы. Oxford Ekonomis пен бірлесіп жүргізген зерттеулерінің нәтижесі олар біздің елді өзгерістер жүргізуге бейім алдыңғы қатарлы 20 елдің қатарына қосқан (1-Зорындары өз бетімен Сингапур, Швеция және қатар иеленген, АҚШ-12 орынды). Бұл 20 мемлекеттің ішінде бұрынғы одақтас республикалардан 17-орын алған Литва ғана бар.

Жаңғырту өнеркәсіптік жабдықтарды, аспаптарды, тұрмыстық бұйымдарды оларды жасаудың технологиялық процесіне күрделі өзгеріс енгізбей-ақ жетілдірудің барынша тиімді тәсілі. Жаңғырту негізгі жаңғырту және жабдықты жаңғырту тағы басқа болып бөлінеді.

Халықтың қоныстануының географиялық ерекшелігі Қазақстан халқының саны аумағынын, үлкендігіне сай келмейді. Халықты біркелкі қоныстандыру және үлкен аймақты игеру мүмкін емес. Сонымен бірге халықтың

қоныстануына табиғат жағдайы қолайлы жерлердің тек 1 / 3 бөлігі ғана жарайды. Сондықтан да мемлекетті модернизациялау бағдарламасында негізгі рөлді халықты аумақтық ұымдастыруға баса назар аударады. Оның дұрыс орындалуы халықтың еңбек әлуетін тиімді пайдалануға мүмкіншілік береді. Халықты аумақтық ұымдастыруға орналасу және қоныстану жатады. Әскери техниканы модернизациялау (Модернизация военной техники; французша *moderne* — жана, қазіргі уақыттағы) — әскери техниканың ескірген үлгілерінің сипаттамаларын едәуір жақсарту және пайдалану тиімділігін арттыру мақсатында конструкциясын, материалы мен әзірлеу технологиясын өзгерту арқылы жаңарту.

#### Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы, 2017 жылғы 31 қаңтар «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік»
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан-2050 стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. ҚР Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. Астана, Ақорда, 14 желтоқсан 2018 ж
3. Шығыс Қазақстан облысының аумағын дамытудың 2016-2020 жылдарға арналған бағдарламасы
4. Ирина Валерьевна Макарова, Ольга Михайловна Романова Кооперация как условие конкурентного развития региона
5. Айтаханов Е. «Региональная политика: основные ориентиры реализации в РК» // Саясат – 2017, № 4. с.56-58
6. ҚР Статистика Агенттігі.
7. Ершов М. Экономический рост: новые проблемы и новые риски / М. Ершов // Вопросы экономики. – 2016. – № 12. – 20-37 б.

## ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӨЗІН – ӨЗІ БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫНЫҢ САЯСИ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

**Alikhan Bokeikhan University**, Семей қаласы  
МЭ-221 тобы, 2курс, специальность 7М04105  
Ғылыми жетекші: Молдажанов М.Б.  
доктор PhD, "Бизнес и управление" кафедрасы.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың тапсырмасына сәйкес Ұлттық экономика министрлігі Жергілікті өзін өзі басқаруды дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасының жобасын әзірледі. Онда қамтылған мәселелердің бәрі де демократиялық даму жолына түскен қоғамымыз үшін маңызды.

Бұл бағытта қолға алынған кейбір шаралар бары мәлім. Мәселен, 2019 жылы шағын және орта бизнестен (ШОБ) түсетін корпоративтік табыс салығы (КТС) түсімдерін республикалық бюджеттен жергілікті бюджетке беру туралы шешім қабылданды. COVID-19 пандемиясына байланысты өңірлерде экономикалық белсенділіктің төмендеуіне қарамастан, 2020 жылы ШОБ КТС-ы жоспардағы 386 млрд теңгенің орнына, 482 млрд теңге көлемінде жиналып, өсім 25 пайызды құраған.

Бұдан басқа, аудандар мен ауылдық округтерді ынталандыру үшін тұжырымдама жобасында ШОБ КТС-ын облыс, аудан мен ауыл арасында бөлу шегін регламенттеу көзделіп отыр. Жергілікті өзін өзі басқарудың кіріс базасын одан әрі кеңейту үшін 2022 жылы салықтар мен төлемдердің мынадай түрлерін төртінші деңгейдегі бюджетке беру ұсынылады: бірыңғай жер салығы, жер учаскесін пайдалану төлемі, жер учаскелерін сатудан түсетін қаржы, жер учаскесін жалға беру құқығын сату төлемі. Ал 2024 жылы мынадай салықтар мен төлемдерді беру ұсынылады: су ресурстарын пайдаланғаны үшін, жекелеген қызмет түрлерімен айналысу құқығы үшін лицензиялық алым, жекелеген қызмет түрлерімен айналысуға лицензияны пайдаланғаны үшін төлем.

Жергілікті өзін өзі басқару органдарының елді мекендердің тіршілігін сапалы қызметтермен қамтамасыз ету үшін қаржы ресурстары бекітілген өкілеттіктері мен құралдары болады. Өз кірістерінен түскен қаражат тек ауылдық округті дамытуға және жергілікті қоғамдастық жиынымен келісу бойынша жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге бағытталады. Жергілікті өзін өзі басқарудың бюджетімен жұмыс істеудің ерекше тәртібі енгізіледі. Ол бизнес-үдерістерді едәуір оңтайландыруға, бюджеттік бағдарламаларды ірілендіруге мүмкіндік береді, бұл – уақыт пен қаражатты үнемдеудің бір жолы.

Жергілікті өзін өзі басқарудың мүлктік кешенін кеңейту мақсатында коммуналдық меншікке құқық белгілейтін құжаттарды ресімдеуді оңайлату мәселесін шешу қажет. Осыған байланысты жергілікті атқарушы органдар

өздеріне бекітілген нысандарды, оның ішінде иесіз активтерді түгендейтін болады. Түгендеу жүргізілгеннен кейін коммуналдық нысандардың тізбесі қалыптастырылып, оларды тіркеу мен есепке қоюдың кезең-кезеңімен оңайлатылған тәртібі қолданылады.

Ауылдық округтердің салық базасының ұлғаюын ескере отырып, ауылдық округтердің өзін өзі қамтамасыз етуі 2025 жылы шамамен 35%-ға (2020 жылы – 13,4%) жетеді деп жоспарлануда.

### **Азаматтар белсенді болса, басқару тиімділігі артады**

Жергілікті өзін өзі басқару реформасы ең алдымен жергілікті билік қызметінің халық алдындағы ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз ететін жүйені құруға бағытталған. Тікелей сайлау арқылы әкімдерді халықтың өзі сайлауға көшіп жатыр. Өз кезегінде сайланған әкім де халыққа жүргізілген жұмыстардың есебін берді.

Тұжырымдама жобасында көзделгендей, ауылдық округтерде жергілікті қоғамдастықтың қазіргі жиналысын қайта құру жолымен өкілді органның функциялары бар жергілікті өзін өзі басқару органы – Кеңес құрылады. Ол бюджет және жергілікті өзін өзі басқару қаражаты есебінен жүргізілетін жұмыстардың ақшалай қаражатын пайдаланудың тиімділігіне мониторинг жүргізіп, әкімнің ауылдық округ әкімдігінің қызметі туралы есебін тындайды.

Бұдан басқа, тексеру комиссиялары қаражатты пайдалану тиімділігіне жоспарлы және жоспардан тыс (өтініш жасалса) тексерулер жүргізеді.

Сондай-ақ жергілікті өзін өзі басқаруды дамытудың келесі қадамының бірі – 2024 жылы облыстарда аудан әкімдерінің тікелей сайлауын өткізу. Кандидаттарды өз мүшелері арасынан саяси партиялар ұсынады. Сондай-ақ өзін өзі ұсынуға да болады.

Азаматтардың белсенділігі – жергілікті өзін өзі басқару органдарының тиімді қызметінің басты шарты. Мемлекеттік органдар, оның ішінде жергілікті өзін өзі басқару органдары халықпен кері байланыстың қазіргі заманғы құралдарын тиімді пайдалануды үйренуге тиіс. Ауыл әкімінің азаматтар алдындағы ашықтығы мен есептілігі деңгейін арттыру жөнінде шаралар қабылданады. Халықтың шешімдер қабылдауға араласуы басқару сапасын өзгертуге, азаматтық белсенділікті арттыруға, мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін өзі басқару органдарының қызметін ашық етуге тиіс.

Инфрақұрылымдық және әлеуметтік бастамаларға арналған қоғамдық маңызы бар шығыстарға онлайн-сауалнамалар, қоғамдық сараптамадан өту тетігі арқылы жергілікті бюджеттерді бекіту процесіне бақылауды күшейту шаралары қабылданады.

Бірнеше жыл бойы интернеттің елдің әлеуметтік-саяси дамуына ықпал етуінің күшеюі байқалады. Бұл қоғамдық пікірталас өткізуге, азаматтардың қоғамдық мәселелерге қатысу үшін хабардар болып отыруы мен оған қатысуына қосымша мүмкіндіктер береді. Цифрлы технологиялардың дамуы көптеген әлеуметтік және экономикалық міндеттерді шешуде қозғаушы күшке айналды. Қазіргі заманғы трендтерді ескере отырып, функциялық қызметті мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарының бірыңғай платформасы базасында іске асыру қажет. Онда ауылдық округтердің даму жоспарлары,

бюджетке түсетін түсімдер туралы мәліметтер, жергілікті өзін өзі басқарудың өкілді органының шешімдері, азаматтық бюджет және басқалар міндетті түрде жарияланады. Бұл портал жергілікті өзін өзі басқару органдарының жергілікті қоғамдастықпен өзара іс-қимылы, азаматтық бастамаларды қарау және басқа да мәселелерді шешудің алаңына айналады. Ақпарат әрдайым өзекті және барлық азаматтар үшін қолжетімді болуы керек.

Жергілікті қоғамдастық жиындарын қалыптастыру тәртібі және олардың өкілеттіктері, сондай-ақ азаматтарды тарту құралдары, оның ішінде қазіргі заманғы тәсілдер мен цифрлы технологияларды пайдалана отырып, заңнамалық түрде белгіленетін болады.

Жергілікті мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін өзі басқарудың өкілеттіктері мен жауапкершілік салаларының аражігін ажырату қажеттілігін уақыттың өзі айқындап отыр. Сондықтан ел дамуының қазіргі кезеңінде мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру мақсатында өкілеттіктерді одан әрі орталықсыздандыру және жергілікті өзін өзі басқарудың пәрменді жүйесін құру қажет. Осыған байланысты мүліктік құқықтарды кеңейту және ауылдық округ бюджеттерінің кірісін ұлғайту жолымен жергілікті мемлекеттік басқару және жергілікті өзін өзі басқару органдары өкілеттіктерінің аражігін кезең-кезеңімен ажырату шаралары қабылданады. Бұл үшін тән емес, қайталанатын, жетіспейтін функцияларды анықтай отырып, мемлекеттік басқару деңгейлері бөлінісінде функциялар мен өкілеттіктерге талдау жүргізілетін болады. Осы жұмыстың қорытындысы бойынша функцияларды беру, сондай-ақ оларды алып тастау, мемлекеттік басқару деңгейлері арасында, оның ішінде облыстық, қалалық, аудандық және ауылдық деңгейлердегі жергілікті атқарушы органдар арасында қайта бөлу жөнінде ұсыныстар әзірленеді.

Бастапқы кезеңде «Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылдануы қажет. Бұл ретте өкілеттерді қайта бөлу мемлекеттік органдардың кадрлық және материалдық-техникалық қамтамасыз етуде жаңа функцияларды орындауға дайындығын ескере отырып пысықталады. Жергілікті өзін өзі басқару институтының әлеуетін ескере отырып, аудан деңгейінен ауыл деңгейіне мынадай функцияларды беру көзделеді: қоғамдық орындарды абаттандыру және сыртқы безендіру мәселелерін шешу, көрме-жәрмеңкелік қызметті ұйымдастыру, коммуналдық қалдықтарды бөлек жинауды ұйымдастыру, өз құзыреті шегінде ақпараттық жүйелерді қолдана отырып, электрондық қызметтер көрсету және т.б.

Функцияларды жергілікті өзін өзі басқару деңгейіне беру іс барысындағы мәселелерді уақтылы анықтау және шешу, сондай-ақ ауылдық округтің әлеуметтік-экономикалық дамуына бағытталған нақты міндеттерді айқындау үшін жағдай жасауға тиіс. Мемлекеттік басқару және жергілікті өзін өзі басқару деңгейлері арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажырату жергілікті маңызы бар міндеттерді шешу үшін ресурстарды тиімді пайдалануда әкімдердің жауапкершілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Жергілікті өзін өзі басқарудың негізгі органы – жергілікті қоғамдастық жиыны. Ол ауылдық округтерде жекелеген елді мекенде немесе елді мекеннің

құрамдас бөлігінде бөлек жиын өткізу арқылы жергілікті қоғамдастық өкілдерінен қалыптастырылады. Басым міндеттерді айқындау, оларды іске асыру мерзімі, жергілікті қоғамдастықты дамыту жоспарын келісу, әкімшілік-аумақтық құрылысты өзгерту, ауылдық округ әкімінің есебін тыңдау мәселелерінде жергілікті қоғамдастық жиынының өкілеттігі кеңейтіледі.

#### Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы, 2022 жылғы 11 қаңтар.
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан-2050 стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. ҚР Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. Астана, Ақорда, 14 желтоқсан 2018 ж
3. Шығыс Қазақстан облысының аумағын дамытудың 2016-2020 жылдарға арналған бағдарламасы
4. Ирина Валерьевна Макарова, Ольга Михайловна Романова Кооперация как условие конкурентного развития региона
5. Айтаханов Е. «Региональная политика: основные ориентиры реализации в РК» // Саясат – 2017, № 4. с.56-58
6. ҚР Статистика Агенттігі.
7. Ершов М. Экономический рост: новые проблемы и новые риски / М. Ершов // Вопросы экономики. – 2016. – № 12. – 20-37 б.

**Уйсимбаев А.А.<sup>1</sup>, Паримбекова Л.З<sup>2</sup>, Баядилова Б.М.<sup>3</sup>**

### **КОНКУРЕНТНОСПОСОБНОСТЬ МАЛОГО БИЗНЕСА КАК ФАКТОР РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ**

магистрант ОП 7М04134- «Менеджмент» кафедры «Экономика и финансы»

к.э.н., старший преподаватель кафедры «Экономика и финансы»

**НАО университет имени Шакарима города Семей**

Старший преподаватель кафедры «Бизнес и управление»

**АО Казахский университет технологии и бизнеса**

**[melisovna@mail.ru](mailto:melisovna@mail.ru)**

Экономическая эффективность любого государства определяется, прежде всего, объемом валового продукта на душу населения; уровнем инфляции, безработицы; развитием инновационных технологий; устойчивостью к возможным мировым экономическим кризисам. Методов и способов, влияющих на достижение роста экономики и рациональное использование ресурсов страны множество. Одним из сегментов оказывающим существенное влияние на экономическое развитие в целом является малый бизнес. От уверенного его развития напрямую зависит насыщение рынка разнообразными товарами и услугами, формирование здоровой конкурентной среды, создание



новых рабочих мест, укрепление промышленного и аграрного потенциала российских регионов, повышение качества жизни населения страны.

Кроме того, малый бизнес является наиболее эффективным проводником новых технологий и инноваций, что обусловлено особенностями малых предприятий и их преимуществами при выполнении НИОКР.

Таким образом, обеспечение конкурентоспособности малого бизнеса должно стать одной из ведущих направлений государственной региональной политики по достижению высокого уровня социального–экономического развития региона и повышению благосостояния жителей.

Главная отличительная особенность малого бизнеса – это высокая мобильность. Высокая мобильность малого предпринимательства обеспечивает быстрое перемещение финансовых, трудовых и материальных ресурсов. [1]

Поэтому изучения вопроса о повышении конкурентоспособности малого бизнеса является актуальным.

«Конкуренция - это процесс борьбы предприятий друг с другом за потребителей своей продукции»

Конкурентоспособность - это свойство практически любых экономических объектов, характеризующееся степенью реального или потенциального удовлетворения им конкретной потребности по сравнению с аналогичными объектами.

Структура казахстанского малого бизнеса в настоящее время такова: 2/3 от всех малых предприятий занято в сфере общественного питания и розничной торговли, 13% — в производстве, 13% - в строительстве, 3% — в сфере наукоемких технологий и инноваций, 2% - в здравоохранении и 2% - в сфере юридических услуг. Но, в какой бы сфере ни работало малое предприятие, уровень развития и состояние деловой среды являются одним из важных и необходимых условий процветания таких предприятий. Поэтому серьезные исследования крупных международных организаций, посвященных исследованию конкурентоспособности национального бизнеса, равное внимание уделяют как оценке конкурентных преимуществ национальных фирм, так и оценке состояния деловой среды в стране, призванной поддерживать развитие этих фирм.

Проблемы конкурентоспособности малого предпринимательства разрабатывается отечественными учеными. Но, к сожалению, Казахстанская история имеет меньше опыта в исследованиях данной проблемы.

Прежде всего, конкурентоспособность малого бизнеса обусловлена такими качественными характеристиками как – гибкость, мобильность, ключевой ролью руководителя в деятельности предприятия, повышения скоростью оборота капитала, оперативностью в принятии управленческих решений и так далее. Эти качественные характеристики малого предпринимательства позволяют сформулировать факторы конкурентоспособности, работающих в данных секторах экономики: социально-политический, адаптационный, потенциал регионального развития, инновационный, интеграционный, мультипликативный. [2]

Именно взаимодействие крупных предприятий с малыми предприятиями можно отнести к одному из способов повышения конкурентоспособности малого бизнеса. Малый бизнес имеет преимущество по сравнению с крупным – это лавирование и гибкость. Чтобы крупной корпорации разработать и внедрить новую технологию, необходимо несколько месяцев или даже не один год. В случае стимулирования работ малого предпринимательства гарантирован рост эффективности деятельности малого предприятия и всплеск появления множества субъектов малого бизнеса. Особенно эффективен этот процесс в инновационном бизнесе. При этом, сам бизнес становится всё более инновационным.

По последним данным, доля малых и средних компаний в ВВП России на сегодняшний день составляет порядка 20%, в странах Евросоюза, США, Китае этот показатель превышает 50%. К 2020 г. доля малого бизнеса в ВВП России должна составить 50%. В нем должно быть занято не менее половины экономически активного населения страны.

На 1 января 2020 года, в Казахстане работают 1 млн 327 тыс. 742 малых предприятия (включая микропредприятия). В них работают 3 млн 047 тыс. 569 человек.

Успешное развитие экономики требует усилия для осуществления реформ. Когда экономика развивается, она создает новые конкурентные преимущества, поэтому важно знать в процессе экономического развития, на какой именно основе следует развивать конкурентоспособность.

Именно поэтому перед малым бизнесом стоит важная задача – научиться в первую очередь грамотно оценивать конкурентоспособность выпускаемой продукции и если это необходимо уметь сформировать ее. [3]

Итак, можно выделить организационные меры, направленные на повышение конкурентоспособности, такие как:

- обеспечение технико-экономических и качественных показателей, создающих приоритетность продукции на рынке;
- изменение качества изделия и его технико-экономических параметров
- целью учёта требований потребителя и его запросов, повышение внимания к надёжности продукции;
- выявление преимуществ и недостатков товаров-аналогов, предлагаемых конкурентами, и использование этих результатов в своём бизнесе;
- изучение мероприятий конкурентов по совершенствованию аналогичных товаров, с которыми они выступают на рынке, и разработка мер, дающих преимущества по сравнению с конкурентами;
- выявление и использование ценовых факторов повышения конкурентоспособности продукции, в том числе, применяемых предприятиями-конкурентами (скидок с цены, сроков и объема гарантий);
- нахождение и использование возможных приоритетных сфер применения продукции, в особенности новой продукции;
- дифференциация продукции, обеспечивающая относительно устойчивое предпочтение покупателей, значение ценовой конкуренции в этих условиях снижается, поскольку покупатели руководствуются сложившимися

предпочтениями в отношении качества продукции, особенностей её эксплуатации, репутации предприятия - производителя и так далее;  
- воздействие на потребителя путём искусственного ограничения поступления на рынок новых и более прогрессивных товаров.

### **Список использованной литературы:**

1. Кузьминич Г. Г. Конкурентоспособность предпринимательских структур малого и среднего бизнеса России [Текст] // Экономика, управление, финансы: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Пермь, декабрь 2016 г.). — Пермь: Меркурий, 2016. —
2. Раздобреева В.В. подходы к оценки конкурентоспособности малого предпринимательства// Хабаровск ДВАГС 2017г.
3. Тимофеев М. Конкурентоспособность в малом бизнесе//2016г.

**Телепова Д.Т., Омарбаева С.Т.**

## **СТРАТЕГИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИЯТИЯ**

Магистрант 2 курса специальности 7М04103 «Менеджмент»,  
старший преподаватель кафедры «Экономика и финансы»  
**НАО «Университет имени Шакарима города Семей», г.Семей**  
[saida.omarbaeva@mail.ru](mailto:saida.omarbaeva@mail.ru)

Владельцы малого бизнеса имеют целый ряд проблем, связанных с продвижением товаров и услуг на целевые рынки. Сталкиваясь с интенсивной внутренней и внешней конкуренцией, малые предприятия обязаны оставаться конкурентоспособными.

Малому предприятию очень важно проводить исследование конкурентов, даже если оно лидирует на рынке и занимает стабильное положение. Оно формирует и реализует свою конкурентную стратегию исходя из своего состояния на рынке и выбирает наиболее подходящую из возможных альтернатив [1,с.44].

Для того, чтобы создать конкурентоспособную организацию, нужно не только модернизировать факторы производства и управления, но и ясно видеть цель, которую нужно достигнуть. В основе стоит умение определять и использовать свои конкурентные преимущества в конкурентной борьбе. Нужно акцентировать внимание на улучшение сильных сторон, которые выделяют предприятие среди конкурентов.

Ориентированность предприятия на свои конкурентные преимущества, постоянный поиск их как внутри, так и за его пределами определяют набор функций, которые выполняются аппаратом управления, состав подразделений управления и инжиниринга, разработка хозяйственной стратегии.

Стратегия - это процесс разработки мероприятий для достижения целей предприятия. Стратегия конкуренции организации состоит из деловых подходов и инициатив, используя которые она привлекает покупателей, сопротивляется конкурентному давлению укрепляет свои рыночные позиции.

Основная задача предприятия - честно обойти конкурентов, получить лучшее место на рынке и расширить свою клиентскую базу. Стратегия конкуренции предприятия имеет в своем распоряжении атакующие и защитные мероприятия и опирается только на те из них, которые нужны исходя из существующих в данный момент рыночных условий. Так же она обладает тактическими приемами, которые необходимы для немедленного реагирования на изменение рыночных условий, а также для более долгосрочных конкурентных возможностей компании.

Общая стратегия предприятия имеет более широкие рамки, чем конкурентная. Так как она рассматривает не только проблему конкуренции, а так же включает в себя стратегии функциональной работы, исходит из того, как руководство реагирует на изменения условий любого типа, как оно справляется со всем диапазоном стратегических проблем, которые стоят перед организацией. Стратегия конкуренции направлена на управление, которое обеспечивает достойную конкуренцию и удовлетворение покупателя лучшей продукцией или услугами [1, с.44].

Каждое предприятие стремится использовать все способы, для того чтобы привлечь и удержать потребителей, вызывая желание покупать только у нее в целях абсолютного доминирования на рынке. И так как руководство фирмы разрабатывает краткосрочные долгосрочные стратегические меры, которые соответствуют особой ситуации в их предприятии, на сегодняшний день существует огромное количество вариантов стратегий и их нюансов. Исходя из этого, существует столько же вариантов стратегий, сколько конкурентов есть на рынке.

На сегодняшний день существует большое число стратегий предприятия: производственная, ценовая и т.п. Однако каждая стратегия основывается на конкурентных преимуществах.

Конкурентное преимущество – это комплекс элементов, которые позволяют компании рационально использовать имеющиеся ресурсы, а также превосходить конкурентов в экономической, организационной и технической сферах деятельности. Конкурентное преимущество основывается на уникальных активах предприятия либо на компетенции в тех сферах деятельности, которые важны для данного бизнеса.

Предприятие, обладающее конкурентным преимуществом, имеет рентабельность выше средней среди фирм данного рыночного сегмента, а также завоевывает более высокие позиции на рынке. Разрабатывая стратегию конкуренции нужно знать слабые и сильные стороны предприятия, а также понимать структуру отрасли и экономики в целом, в которой функционирует предприятие.

Основные пути, по которым определяется конкурентное преимущество, показаны на рисунке 1.

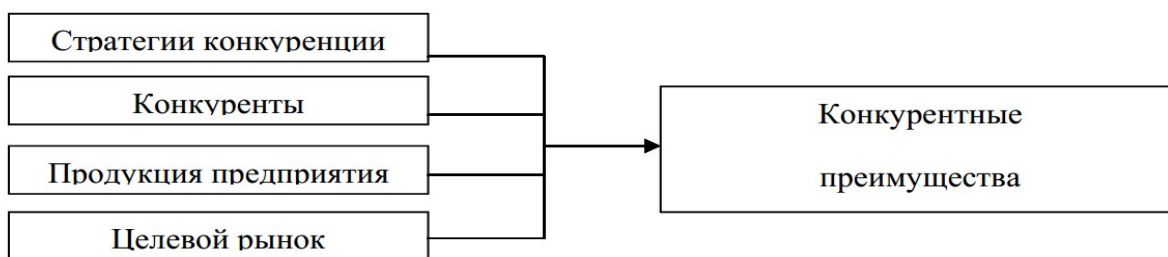


Рисунок 1- Пути определения конкурентного преимущества

Определяя конкурентные преимущества нужно учитывать желания потребителей и убедиться, что потребители воспринимают их должным образом [2].

Проведение анализа конкурентоспособности преследует цели выявления сильных и слабых сторон в деятельности конкурентов, определения в совокупной оценке сильных и слабых конкурентов, выбора стратегий, направленных либо на атаку, либо на защиту. Все из них можно разделить на аналитические (рейтинговая оценка, оценка по бальной системе, методы оценки конкурентоспособности на основе расчета рыночной доли, потребительской стоимости, теории эффективной конкуренции, МКОТС, др.) и графические (многоугольник конкурентоспособности, матрица БКГ, Модель «привлекательность рынка - преимущества в конкуренции», матрица Портера, др.).

На сегодняшний день SWOT-анализ - самый распространённым метод комплексного изучения внешней и внутренней среды предприятия, позволяющий разработать ряд стратегических действий, направленных на укрепление конкурентных позиций организации.

Анализу подлежат сильные и слабые стороны организации (положительные и отрицательные внутренние факторы) и возможности и угрозы (факторы внешней среды). Собранные данные представляются в виде таблицы. Затем проверяется действительность сильных сторон (затем слабых) и их влияние на конкурентоспособность продукции и величину прибыли. Далее проверке подлежит действительность возможностей и угроз повлиять на прибыль предприятия и конкурентоспособность. По результатам проведенного анализа разрабатывается стратегия конкуренции.

Часто стратегия фокусирования на удовлетворении ограниченной потребности или предложении продукта, который купят лишь немногие, позволяет устанавливать цены на продукты с наценкой, поскольку фирма удовлетворяет потребности небольшой группы потребителей.

Наиболее успешные растущие компании среднего размера занимают лидирующие позиции в рыночных нишах, часто на рынках, созданных ими с помощью инноваций [3, с.13].

В заключении, можно отметить, что правильно выстроенная конкурентная стратегия для малого предприятия обладает всепроникающими свойствами и действует последовательно и системно. Она решает целый комплекс задач, ориентированных на исследование внешней среды, сегментов

рынка, деятельности конкурентов и возможностей организации. Все они позволяют реализовать такую стратегию, которая позволит предприятию оставаться гибким и при этом качественно улучшать производственные процессы и качество продукции.

#### Список использованной литературы:

1. Науменкова А. А. Формирование конкурентных стратегий развития малого бизнеса на примере предприятия хлебопекарной отрасли. Научные записки молодых исследователей. 2021;9(4):13-22
2. Кравцевич С. В. Историко-экономические взгляды на формирование представлений о конкуренции. Монография / Чита. РИК ЧитГУ, 2012. 146 с.
3. Нехова Д.А. Общие конкурентные стратегии Майкла Портера. Студенческие научные достижения. Сборник статей VII Международного научно-исследовательского конкурса. Пенза, 15 февраля 2020 г. Пенза: Наука и Просвещение; 2020:43–45.

Даулетбай А.Н.

### КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН БАҒАЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

"Бизнес және басқару" кафедрасының 7М04105  
«Экономика» білім беру бағдарламасының магистранты  
«**Alikhan Bokeikhan University**», Семей қ.  
ardak.21@mail.ru

Нарықтық қатынастары жағдайында кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың маңызы өте зор. Бұл кәсіпорындардың тәуелсіздікке ие болуымен, сондай-ақ басқа контрагенттер алдында өзінің өндірістік-кәсіпкерлік қызметінің нәтижелері үшін толық жауапкершілікте болуымен байланысты.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау жөніндегі сұрақты қарастырмас бұрын, "қаржылық жағдай" дегеніміз немесе "қаржылық жай-күй" дегеніміз не екенін анықтап алған жөн. Соңғы жылдары шығарылған арнайы әдебиеттерде бұл ұғым әр түрлі түсіндіріледі. Профессор А.Д. Шеремет "Кәсіпорынның қаржы жағдайының қаржысын тарату, пайдалану және оның қалыптастыру көздерімен сипатталады" деп жазған.

Профессор Н.А Русак бұл ұғымды былайша анықтайды: «Кәсіпорынның қаржылық жағдайы қаржы ресурстарын жасау, тарату және пайдаланумен сипатталады».

Кәсіпорынның қаржылық жағдайы кәсіпорынның қалыпты өндірістік, коммерциялық және басқа да қызмет түрлері үшін қажетті қаржы ресурстармен қамтамасыз етілуімен және оларды мақсатқа сай, тиімді тарату және

пайдаланумен, сондай-ақ басқа шаруашылық субъектілерімен қаржылық қарым-қатынаста болу, төлеу қабілеттілігі және қаржылық тұрақтылықпен сипатталады [1].

Кәсіпорынның уақтылы төлеу мүмкіндігі оның қаржылық жағдайының жақсылығын көрсетеді.

М. Н. Крейнина, А.И. Ковалев және В.П. Привалов қаржылық жағдай ұғымын былайша түсіндіреді: "Қаржылық жағдай - бұл қаржы ресурстарының қолда барын үлестіріліп, таратылуы және пайдалануын сипаттайтын көрсеткіштер жиынтығы".

Профессор И.Т. Балабанов "Шаруашылық субъектісінің қаржылық жағдайы, бұл оның қаржы бәсекелестік қабілеттілігінің сипаттамасын (яғни төлем қабілеттілігі, несие қабілеттілігі) қаржы ресурстары мен капиталды пайдалану, мемлекет алдында және басқа да шаруашылық субъектілерінің алдында өз міндеттемелерін орындау. Шаруашылық субъектісінің қаржылық жағдайын талдаудың келесі түрлерін жүргізеді: табыстылық пен рентабельділік; қаржылық тұрақтылық; несие қабілеттілігі; капиталды пайдалану; валюталық өзін-өзі өтеу" - деп жазады.

С.А. Стуков осы ұғым бойынша өзінің көзқарасын келесі сөздермен баяндайды: "Кәсіпорынның қаржылық жағдайы - бұл бірқатар көрсеткіштермен сипатталатын, оның саулығы мен өмір сүру қабілеттілігін кешенді түрде бағалау".

Жоғарыда берілген анықтамалар қарастырылып отырған ұғым мәнін жеткілікті дәрежеде ашпайды, бірақ олардың әрқайсысында бұл ұғымды дәлірек анықтауға мүмкіндік беретін ұғымды тұжырымдар бар. Бірқатар түрлі әдістермен есептелетін бірыңғай көрсеткіштерге қарағанда қаржылық жағдай түрлі көрсеткіштерді есептеу нәтижесінде және олардың жалпы бағалауға тигізетін әсерін зерттеу негізінде анықталатыны анық. Қорыта келе, кәсіпорынның қаржы жағдайы әлсіз және өмір сүру қабілеті жоқ кәсіпорындарға аяусыз қарайтын бәсекелі нарықтық экономика жағдайындағы кәсіпорынның сенімді болуын, тұрақтылығын және келешегі барлығын куәландыруы тиіс" [2].

Осы берілген түсініктерге сүйене отырып, бұл ұғымға келесідей анықтама беруге болады:

Кәсіпорынның қаржы жағдайы - осы кәсіпорынның белгілі бір кезеңдегі қаржылық тұрақтылығын және оның өз шаруашылық қызметін үздіксіз жүргізуі мен өзінің қарыз міндеттемелерін уақтылы өтеуі үшін қаржы ресурстарымен қамтамасыз етілуін көрсетеді.

Ал кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы нені білдіреді? Бұл ұғымға әртүрлі авторлар әртүрлі түсінік береді. Солардың ішінде бұл ұғымды А.Д.Шеремет пен В.С.Сайфуллин дәлірек және анығырақ түсіндіреді. Олар қаржылық тұрақтылықтың мәні — бұл қорлар мен шығындардың қалыптасу көздерінен қамтамасыз етілуі деген.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылық жағдайына көптеген факторлар әсер етеді, оларды В.М. Радионова және М.А.Федотова келесідей түрлерге жіктейді:

1. пайда болу орнына байланысты - ішкі және сыртқы;
2. нәтижесінің маңыздылығына байланысты-негізгі және негізгі емес;
3. құрылысы бойынша - қарапайым және күрделі;
4. әрекет ету уақыты бойынша - тұрақты және уақытша.

Ішкі факторлар кәсіпорынның өзінің жұмысын ұйымдастыруына байланысты болады, ал сыртқы факторлар кәсіпорын еркіне бағынышты емес.

Негізгі ішкі факторларды қарастырайық. Кәсіпорынның тұрақтылығы ең бірінші өндіріс шығындарымен үздіксіз байланысқан өндірілген өнім мен көрсетілген қызметтің құрамы мен құрылымына тәуелді. Сондай-ақ, тұрақты және айнымалы шығындар арасындағы қатынас маңызды болып табылады.

Кәсіпорынның өндірілетін өнім және өндіріс технологиясымен тығыз байланысқан қаржылық тұрақтылығының маңызды факторларының бірі – активтердің тиімді құрамы мен құрылымы, сондай-ақ кәсіпорынның басқару стратегиясын дұрыс таңдап алуы болып табылады. Ағымдағы активтерді басқару өнері - кәсіпорын шотында оның ағымдағы жедел қызметі үшін қажет болатын қаржының ең төменгі сомасын ұстаудан тұрады [3].

Қаржылық тұрақтылықтың ішкі, маңызды факторларының бірі - бұл қаржы ресурстарының құрамы мен құрлымы, оларды басқару стратегиясы мен тактикасының дұрыс таңдалып алынуы. Кәсіпорынның өз қаржы ресурсы, соның ішінде таза табысы қаншалықты көп болса, соншалықты ол өзін жайлы сезіне алады.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына әсер ететін мынадай ішкі факторларды атап көрсетуге болады:

- кәсіпорынның салалық топқа жатуы;
- шығарылатын өнімнің (жұмыс, қызмет) құрылымы және оның жалпы төлем қабілеттілігі бар сұраныстағы үлесі;
- төленген жарғылық капиталдың мөлшері;
- шығындардың көлемі, олардың ақшалай табыспен салыстырғандағы динамикасы;
- қорлар мен резервтерді, олардың құрамы мен құрылымын қоса алғандағы мүлік пен қаржы ресурстарының жағдайы;
- кәсіпорындарды басқару тиімділігі.

Сыртқы факторларға шаруашылық жүргізудің экономикалық жағдайының әсері, қоғамда үстемдік етуші техника мен технология, төлеу қабілеті бар сұраныс және тұтынушылар табысының деңгейі, ҚР үкіметінің салық және несие саясаты, кәсіпорынның қызметін бақылау жөніндегі заң актілері, сыртқы экономикалық байланыс және тағы басқалар жатады [4].

Қаржылық есеп беруге негізделген немесе қаржылық есептен алынған материалдармен толықтырылуы мүмкін және бұл материалдар солармен бірге оқылады. Түсіндірме хатта берілген субъектінің есеп және есеп берудің қандай саясатын ұстап отырғандығы және қаржылық есепті пайдаланушылардың талаптарына сай басқа да ақпараттар жазылуы тиіс. Мысалы, субъектіге әсер етуші тәуекел мен белгісіздік туралы, қаржылық есепте жазылған міндеттемелер туралы түсініктерді жазуға болады. Нарықтағы географиялық сегменттер, сомалық ерекшеліктер, қызмет түрлері туралы ақпараттар, баға



өзгерісінің әсері туралы мәлімдемелер және басқалары қосымша ақпарат ретінде қарастырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бороненко, С. А. Финансовый анализ предприятий : учеб. пособие / С. А. Бороненко, Л. И. Маслова, С. И. Крылов. – Екатеринбург : Изд. Урал. гос. университета, 2015. – 340 с.

2. Бочаров, В. В. Финансовый анализ : учеб. пособие / В. В. Бочаров. – СПб.: Питер, 2018. – 240с.

3. Веретенникова, О. Б. Финансы предприятий: учеб. пособие / О. Б. Веретенникова; под ред. А. Ю. Казака. – Екатеринбург : Изд-во АМБ, 2015. – 257 с.

4. Любушкин, Н. П. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия / Н. П. Любушкин, В. Б. Лещева, В. Г. Дьякова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с.

**Қариполлин А.А.**

## **ФИРМАЛАРДЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ТҮРЛЕРІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ САЛАДАҒЫ ДАМУЫ**

"Бизнес және басқару" кафедрасының 7М04107 «Іскерлік әкімшілік» білім беру бағдарламасының магистранты  
**«Alikhan Bokeikhan University», Семей қ.**  
karipoliin.20@mail.ru

Меншікті капиталдың көп бөлігін өз меншігіне шоғырландыратын негізгі шаруашылық жүргізуші субъектілер әртүрлі ұйымдық-құқықтық нысандағы фирмалар болып табылады.

Фирма дегеніміз-коммерциялық мақсаттарды көздейтін және заңды тұлғаның құқықтарын пайдаланатын сауда, көлік, құрылыс, өнеркәсіп саласында кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын кез-келген ұйымдастырушылық және экономикалық бөлім. Әрбір фирма ұйымдық-шаруашылық бірлік ретінде өзінің құрамында нақты қызмет түрлеріне (тауарлар мен қызметтер өндірісінде) мамандандырылған бір немесе бірнеше кәсіпорын және басқару қызметін жүзеге асыратын функционалдық бөлімшелер болады.

Фирма-бұл кез-келген экономикалық, өнеркәсіптік, делдалдық немесе сауда кәсіпорнына қатысты қолданылатын жалпы атау. Бұл кәсіпорын (немесе кәсіпорындар тобы) дербес кәсіпкерлік бірлік болып табылатындығын, яғни құрылтай құжаттарында көрсетілген заңды тұлға құқықтарына ие екенін көрсетеді. Фирмалар дегеніміз-тауарлар мен қызметтерді шығару және оларды кейіннен басқа фирмаларға, үй шаруашылықтарына немесе мемлекетке сату

үшін өндіріс факторларын пайдаланатын коммерциялық ұйымдар мен жеке кәсіпкерлер [1].

Компания кәсіпкерліктің ұйымдық нысаны және экономиканың негізгі субъектілерінің бірі ретінде әрекет етеді:

- өндірістік қызметті ресурстарды түпкілікті өнімге айналдыратын, өндіріс көлемін оңтайландыратын фирмалар жүзеге асырады;

- фирма шикізатты, материалдарды, жартылай фабрикаттарды, машиналар мен жабдықтарды сатып алу, жерді жалға алу немесе сатып алу, жұмысшыларды жалдау арқылы ресурстардың негізгі тұтынушысы болып табылады;

- саладағы фирмалардың саны мен мөлшері экономиканың нарықтық құрылымын қалыптастыратын факторлардың бірі болып табылады, бұл өз кезегінде нарықтық биліктің пайда болуына жағдай жасай алады;

- фирмалардың қызметі экономиканың өндірістік тиімділігі мен ресурстарды бөлудің тиімділігін анықтайды [2].

Фирма-бұл кәсіпкерлік қызметтің заңды түрде құрылған бірлігі; өндіріс факторларын жүйелі түрде біріктіру арқылы тауарлар мен қызметтерді өндіру және сату арқылы өз мүдделерін жүзеге асыратын экономикалық байланыс. "Фирма" терминінен басқа экономикалық әдебиеттерде "кәсіпорын" термині қолданылады. Кәсіпорын-бұл тауарлар мен қызметтерді құру үшін өндіріс факторларын біріктіретін экономикалық байланыс. Егер кәсіпорынның өз мүдделері болса және заңды тұлға болса, онда ол компания. Егер жоқ болса, онда бұл компанияның бөлігі. Осылайша, "фирма" ұғымы "кәсіпорын" ұғымына қарағанда кеңірек. Кәсіпорын салаға байланысты зауыт немесе зауыт деп аталуы мүмкін. Дәстүр бойынша, ауыр өнеркәсіп кәсіпорындары зауыт деп аталады (мысалы, мұнай өңдеу зауыты). Жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындары зауыттар деп аталады (мысалы, "Рахат" фабрикасы), Фирма бір кәсіпорыннан немесе бірнеше зауыттан немесе зауыттан тұруы мүмкін.

А. Смиттің классикалық теориясына сәйкес үлкен және кіші өндірістің болуы еңбек бөлінісі мен мамандану арқылы сұраныс мөлшеріне байланысты түсіндіріледі. Компания еңбек өнімділігінің өсуін қамтамасыз ететін адамзаттың техникалық прогресі жолындағы қадам ретінде қарастырылады. Смит компанияның еңбек бөлінісі мен Маманданудың бастапқы формасы ретінде, сондай-ақ бәсекеге қабілетті ұйым ретінде өмір сүруін негіздейді.

Фирманың классикалық теориясының дәстүрін А.Маршалл жалғастырды. Неоклассикалық теорияға сәйкес компанияның табиғаты келесі болжамдармен сипатталады:

- компанияның мінез-құлқы жеке кәсіпкер-меншік иесінің мінез-құлқына ұқсас;

- фирманың мақсаты-пайда;

- толық және сенімді ақпарат болған жағдайда;

- кәсіпкердің мінез-құлқындағы ұтымдылық қағидаты іске асырылады;

- компанияның мінез-құлқы өндіріс технологиясы мен ресурстардың бағасына байланысты қарастырылады.

А. Маршалл компанияның технологиялық тұжырымдамасын дамытады. Ұйымның мөлшері масштабта үнемдеудің болуымен түсіндіріледі. Ол мұндай үнемдеуге қол жеткізу жолдарын сипаттайды: экономикада ішкі өсу арқылы да, бірігу, сатып алу және картельдеу арқылы да ірі ұйымдастырушылық формалардың қалыптасуы. Маршаллдың еңбегі компанияның жаңа сипаттамасын – оның қызметінің коммерциялық сипатын енгізу деп санауға болады.

А. Маршалл теориясының артықшылығы – өкілді компанияны-өндіруші экономикалық субъектілердің типтік және орташа өкілін бөлу, бұл оған зерттеуін компанияның шығындарына бағыттауға мүмкіндік берді.

Р. Коуздың айтуынша, компанияның өмір сүруінің негізгі себебі-транзакция шығындарының болуы және мөлшері.. Транзакциялық тәсіл 1972 жылы Армен Алчианның (1914-2013) және Гарольд Демсецтің (1930) "өндіріс, ақпараттық шығындар және экономикалық ұйым" (1972) жұмысында одан әрі дамыды. Олар компанияның мәнін "команда" құрамындағы кез-келген ресурсты бірлесе отырып, жеке-жеке әрекет етуден гөрі жақсы нәтижелерге қол жеткізуге болатын кезде ынтымақтастықтың артықшылықтарынан шығарды. Бірақ бір команданың өндірісі әр қатысушының жалпы нәтижеге қосқан үлесін бағалауды қиындатады, бұл "кетуге" ынталандырады. Бақылау қажеттілігі туындайды, оны басқа қатысушылармен келісім бойынша бақылаушы компанияның иесі болады [3].

Фирманың институционалдық теориясының дамуына Оливер Уильямсон (род. 1932). Ол нақты активтердің жұмысына байланысты шығындар ретінде транзакциялық шығындар идеясын нақтылап, дамытты. Соңғысы, ол белгілі бір серіктеспен қарым-қатынасқа бейімделген және қайтарылмайтын инвестицияларды есептейді.

Компанияның ұқсас сипаттамасы неоклассикалық теорияға қарағанда әлдеқайда нақты. Алайда, бұл тәсілді компания теориясының әмбебап негізі ретінде пайдалану мүмкіндігі күмән тудырады. Осылайша, экономикалық әдебиеттерде компания табиғатының төрт жағы және оның қызметін талдауға төрт көзқарас ерекшеленеді:

- фирма-бұл пайдаға бағытталған коммерциялық ұйым, яғни фирма-пайда табу мақсатында тауарлар мен қызметтерді өндіру үшін ресурстарды шоғырландыратын және пайдаланатын ұйым;

- компания-бұл өзіне жүктелген міндеттерді шешуге ұйымдастырушылық қабілетті жұмысшылар тобы, яғни компания-бұл Компанияның мақсатты параметрлерін жеке жұмысшылар мен бүкіл бөлімшелердің нақты әрекеттеріне айналдыратын күнделікті және олардың тасымалдаушыларының жүйесі;

- фирма өзара келісілген мақсаттарды көздейтін тәуелсіз нарық субъектілерінің қауымдастығы болып табылады, яғни фирманы оның барлық қатысушыларының – меншік иелері мен жоғары менеджерлерден бастап қатардағы жұмыскерлерге дейінгі мүдделерінің ымырасы ретінде қарастыруға болады;

- фирма нарықтық институт болып табылады, яғни осыған байланысты фирма транзакциялық шығындарды барынша азайтуды қамтамасыз ететін келісімшарттар жүйесі ретінде көрінеді [4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Волков, О. И. Экономика предприятия: учебное пособие / О.И. Волков, В.К. Склярченко. – 2-е изд. – Москва: ИНФРА-М, 2020. – 264 с.
2. Воробьева, И. П. Экономика и управление производством : учебное пособие для вузов / И. П. Воробьева, О. С. Селевич. – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 191 с.
3. Гайдук, В. И. Экономика фирмы (предприятия) / В. И. Гайдук, Е. А. Шибанихин. – Краснодар: Кубанский государственный аграрный университет имени И.Т. Трубилина, 2020. – 161 с.
4. Давыдянц, Д. Е. Золотое правило экономики предприятия / Д. Е. Давыдянц, Н. А. Давыдянц. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Издательский Дом МИРАКЛЬ», 2020. – 24 с.

**Тельман Ж.А.**

## **ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ БИЗНЕС-ПРОЦЕССАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ**

Магистрант образовательной программы **7М04107-деловое администрирование кафедры «Бизнес и управление» «Alikhan Bokeikhan University»**, г. Семей  
Zhansaya.22@mail.ru

Существует два подхода к совершенствованию бизнес-процессов, которые взаимодополняют друг друга - последовательный (эволюционный) и радикальный. К первому подходу относится концепция последовательных улучшений Э. Деминга, которая легла в основу Всеобщего управления качеством (TQM). Ярким примером второго подхода является реинжиниринг бизнес-процессов М. Хаммера.

Современная концепция управления качеством проистекает из индивидуального контроля качества, действовавшего на производстве вплоть до конца девятнадцатого века. При таком контроле один работник или небольшая группа несли ответственность за изготовление всего изделия. В начале двадцатого века развитие промышленного производства и углубление внутрипроизводственного разделения труда привело к появлению цехового контроля качества. Для него характерно распределение функций и ответственности за качество как между отдельными рабочими, так и цеховым руководителем или мастером.

Заложенные Ф. Тейлором принципы научного менеджмента легли к основе разработки критериев качества или "допусков", благодаря которым всю продукцию можно было поделить на годную и дефектную.

В начале сороковых годов нашего столетия развитие массового производства, рост промышленных предприятий и увеличение объемов выпускаемой продукции привели к выделению качества в самостоятельный вид профессиональной деятельности, что положило начало приемочного контроля качества.

На промышленных предприятиях стали создаваться самостоятельные службы технического контроля, начальник которых обычно подчинялся непосредственно руководителю предприятия.

Постановка проблемы качества производственных процессов привела к новой организации работ по проверке качества, получившего название "статистический контроль качества". Наиболее существенной характеристикой статистического контроля качества явился переход от сплошного контроля качества к выборочному, при котором в процессе производства систематически отбираются в соответствие с заранее составленным планом контрольные данные для их обработки методом математической статистики.

Новый этап эволюции систем управления качеством в конце пятидесятых - начале шестидесятых годов был связан с принципиальным изменением отношения к проблеме качества со стороны руководителей промышленных предприятий. Вместо обнаружения дефектов продукции была поставлена задача их предупреждения. В 1963 г. А. Фейгенбаум выпустил книгу "Комплексное управление качеством", в которой он описал всю систему предпринимаемых мер на достижения заданного уровня качества продукции. Так появилась концепция, упоминаемая в большинстве русскоязычных источников как Всеобщее управление качеством.

В восьмидесятых годах нашего столетия предприятия начали понимать, что единственным средством выживания в бизнесе становится уделение максимального внимания качеству. На многих рынках качество уже стало предметом конкуренции. И это относится не только к качеству продукта или услуги, но и к доставке, послепродажному обслуживанию и другим областям деятельности компании. В конце восьмидесятых годов появилась новая методология обеспечения качества продукции на основе международных стандартов ISO серии 9000.

Данная методология заложила единые стандарты построения систем управления качеством на различных предприятиях. Последняя версия этих стандартов - ISO 9000:2000 - опубликована в этом году. Мы не будем подробно рассматривать основные положения стандартов серии ISO 9000, поскольку это выходит за рамки данного цикла [1].

Качество бизнес-процессов. Огромное влияние на современную теорию и практику обеспечения качества оказали работы таких специалистов как У. Шухарт, Э. Деминг, Дж. Джуран, Ф. Кросби, А. Фейгенбаум, К. Исикава, Г. Тагути. В основе современных теории управления качеством лежит идея о том, что качество продукта (услуги) не может быть достигнуто без обеспечения качества бизнес-процесса, производящего данный продукт.

Качество продукта представляет собой его свойство (способность) удовлетворить потребности и ожидания конкретного потребителя [2]. Но на

самом деле понятие "качество" может относиться не только к продукту.

Согласно международному стандарту ISO 8420 (Управление качеством и обеспечение качества. Словарь.) под объектом качества понимают:

- деятельность или процесс;
- продукция (результат деятельности или процессов), которая, в свою очередь, может быть материальной (вещи, товары, изделия и т.п.), или нематериальной (информация, понятия и др.), или комбинацией из них;
- организация, система или отдельное лицо;
- любая комбинация из них.

Таким образом, источник некачественной продукции в современном понимании качества может заключаться не в плохом оборудовании, непригодном сырье или низкоквалифицированных работниках, а в низком качестве бизнес-процессов.

С другой стороны, требуемый уровень качества бизнес-процесса невозможно достигнуть без обеспечения соответствующего качества входов (сырье, информация, и т.п.) и всех этапов выполнения (работники, оборудование, организация работ и система управления, и т.п.) бизнес-процесса. Лишь комплексное управление всеми этими факторами в контексте бизнес-процесса может обеспечить требуемый уровень качества на выходе процесса.

С точки зрения управления бизнес-процессами качество является одним из параметров бизнес-процесса, и улучшение этого параметра может улучшить весь процесс. Поэтому подходы к управлению качеством тесно переплетаются с подходами совершенствования бизнес-процессов. Особенно четко это продемонстрировал Э. Деминг, разработавший четырнадцать принципов управления, соблюдение которых приводит к последовательному совершенствованию бизнес-процессов предприятия, и, как следствие, обеспечивает качество продукции и конкурентоспособность предприятия на рынке. Вот лишь некоторые наиболее важные из них [3]:

- Сделать постоянной целью предприятия улучшение качества выпускаемой продукции и предоставляемых услуг.
- Принять новую философию, состоящую в абсолютной недопустимости несоответствий. · Исключить зависимость от массового контроля качества (в пользу статистических методов контроля).
- Улучшать каждый процесс (а не только производственные и технологические процессы).
- Разрушать барьеры между отделами.
- Поощрять образование и самосовершенствование.
- Четко устанавливать обязательства руководства высшего звена в области качества.

В современных условиях качество как параметр существующих бизнес-процессов является одним из важнейших конкурентных преимуществ, а следовательно, критерием постоянного совершенствования этих бизнес-процессов.

## Список использованной литературы:

1. Болдырев, М.М. Повышение конкурентоспособности страховых организаций на основе централизованных бизнес-процессов / М.М. Болдырев, А.В. Дьячкова, А.А. Цыганов. - М.: Русайнс, 2018. - 303 с.
2. Громов, А.И. Управление бизнес-процессами: современные методы. монография / А.И. Громов, А. Фляйшман, В. Шмидт. - Люберцы: Юрайт, 2016. - 367 с.
3. Гуцин, В. FMCG. Как наладить бизнес-процессы, обойти конкурентов, встроиться в матрицу и закрепиться на полке / В. Гуцин. - СПб.: Питер, 2019. - 84 с.
4. Джестон, Д. Управление бизнес-процессами. Практическое руководство по успешной реализации проектов / Д. Джестон, Й. Нелис. - М.: Символ, 2015. - 512 с.

**Шуманова А.Ж.**

## **ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ В КРУПНЫХ КОМПАНИЯХ**

Магистрант образовательной программы 7M04107-деловое администрирование  
кафедры «Бизнес и управление»  
**«Alikhan Bokeikhan University», г. Семей**  
albina.21@mail.ru

Одной из особенностей стратегического управления является долгосрочность внедряемых планов. В связи с этим многие руководители путают стратегическое планирование с растянутыми по времени тактическими задачами.

Чтобы избежать этой ошибки, следует понимать, что тактическое планирование сопряжено с величиной цикла производства продукции. Следовательно, чтобы грамотно управлять процессом предоставления программы клиентам, руководство должно иметь план вперёд как минимум на год. Год — это много, но, тем не менее, схемы, нацеленные на реализацию продукта, остаются всего лишь производственной тактикой. Кроме того, стратегические решения всегда носят системный характер и, как правило, являются необратимыми (во всяком случае, возврат к старому курсу сопровождается ощутимыми потерями).

Стратегическое планирование — это шаги, которые не просто обеспечивают выполнение текущих задач, а существенно меняют бизнес. Например, открыть второй магазин — это стратегия, а открыть десятый по счету — тактика. В первом случае мы проводим качественные изменения, выходим на новый уровень: превращаем точку сбыта в сеть; во втором — наращиваем количественные показатели оборота: просто расширяемся, следуя

давно отработанным схемам [1].

Стратегическое управление предприятием — это метод, который опирается на человеческий потенциал как на ресурс организации, чутко реагирует на изменения внешних факторов, добивается конкурентных преимуществ, ориентируясь на потребности клиента/покупателя.

Теоретики бизнеса выделяют три основных объекта приложения стратегических решений.

1. Организация в целом: идеология, миссия, репутация компании.

2. Хозяйственные подразделения: продуктово-рыночные сегменты и направления деятельности компании. Поле многосегментарных предприятий обычно делят на стратегические единицы, для которых может разрабатываться различная политика. Например, АО «Тандер», который специализируется в разных отраслях: сеть розничных магазинов «Магнит», грузоперевозки, производство продукции для собственной сети. Даже если уделить внимание только торговле, можно заметить отличия в стратегии развития магазинов «Магнит», «Магнит-Косметик» или гипермаркетов.

3. Функциональные зоны предприятия: структурные подразделения, нацеленные на обеспечение успешной деятельности бизнес-единиц (финансы, маркетинг, осуществление контроля и учёта, аналитическая работа).

4. Система менеджмента на предприятии включает в себя иерархию должностных лиц, а также осуществляемые ими формы и методы управления, принятые в данной организации (даже при схожей деятельности компаний двух совершенно идентичных систем менеджмента не существует) [2].

Особенности стратегического руководства.

Стратегические формулировки зачастую отличаются обобщённостью, поскольку невозможно предусмотреть все возможности, которые станут очевидны на этапе составления плана конкретных мероприятий. Поэтому процесс поиска, нащупывания ориентиров невозможен без качественной обратной связи «с полей». Этот фактор объясняет, почему стратегическое руководство редко заканчивается конкретным действием: обычно формируется только общее направление, которое корректируется по факту появления новых альтернатив. Выделяют несколько видов стратегического управления.

1. Долгосрочное планирование, которое целесообразно применять в условиях допустимого уровня нестабильности. При прогнозировании в первую очередь учитывают политические и экономические тенденции в стране, осуществление которых наиболее вероятно в ближайшие 4–7 лет. Эксперты отмечают, что нестабильные условия рынка требуют принимать во внимание даже незначительные сигналы предстоящих изменений и стараться компенсировать их гибкой политикой.

2. Выбор стратегических решений на основе предвидения изменений. Особенность методики выбора стратегических позиций заключается в том, что она учитывает потенциал организации:

- функциональные ресурсы (например, возможность совершенствования технологии производства);



- общеуправленческие (квалификация персонала, структура власти, методы работы).

На основе анализа внешних тенденций руководство может выбрать стратегию, наиболее близкую целям компании и учитывающую возможности предприятия.

3. Ранжирование задач:

- наблюдение за процессами во внешней среде;
- анализ и оценка срочности задачи;
- принятие решения и контроль за его исполнением.

Принципы различных уровней стратегического управления [3].

Использование принципов стратегического управления актуально не только для крупных, многопрофильных концернов, но и для представителей среднего или даже малого бизнеса. В условиях рынка до сих пор ощущается влияние десятилетий плановой экономики: нет действительно хороших экономических школ, традиций; многие руководители не обладают глубокими познаниями экономики и менеджмента. Понимание базовых принципов поможет частично компенсировать пробелы теоретических основ.

Ученые выделяют четыре основных принципа, необходимых для эффективного руководства предприятием.

1. Научность. Стратегическое администрирование — это стройная система, использующая схемы и выводы различных научных областей, что, впрочем, не запрещает применения элементов импровизации, обусловленных индивидуальными особенностями бизнеса. Принцип научности не исключает личного вклада, но оберегает руководство от построения менеджмента исключительно на интуиции, чреватого серьезными ошибками.

2. Гибкость. Важный аспект, который позволяет реагировать на изменение обстоятельств и корректировать систему решений без существенных потерь для предприятия.

3. Целенаправленность. Анализ и формирование стратегии любого уровня всегда должны соответствовать основной цели компании.

4. Единство. Подразумевает взаимосвязь и согласованность управленческих решений на разных уровнях. При недостаточно эффективной форме организации обеспечить принцип консолидации подразделений бывает непросто [4].

Понимая суть этих принципов, гораздо легче разобраться в построении уровней стратегического управления.

Список использованной литературы:

1. Агафонов, В. А. Стратегический менеджмент. Модели и процедуры: монография / В.А. Агафонов. – Москва: ИНФРА-М, 2018. – 276 с.

2. Акмаева, Р.И. Стратегический менеджмент: учебное пособие / Р.И. Акмаева – Москва: Русайнс, 2020. — 256 с.

3. Антипатов, Ю.А. Обзор научных взглядов на разработку стратегии развития фирмы в рамках исследования экономической категории / Ю.А. Антипатов // Вопросы науки и образования. – 2018. – №19 (31). – С. 26-29.

4. Веселков, С.Н. Стратегический менеджмент. Успешное управление бизнесом в России: Учебно-практическое пособие / С.Н. Веселков, Ю.А. Цыпкин. – М.: Юнити, 2018. – 247 с.

5. Малюк, В.И. Стратегический менеджмент. Организация стратегического развития: учебник и практикум для вузов / В.И. Малюк. – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 361 с.

**Еркинова С.Е., Тлеужанов А.А.**

## **МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КАПИТАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ**

доктор PhD, старший преподаватель кафедры «Бизнес и управление»  
магистрант УО «Alikhan Bokeikhan University»  
Республика Казахстан г. Семей, e-mail:erkinova83@mail.ru

Анализ эффективности использования капитала предприятия является способом накопления, трансформации и использования информации бухгалтерского учета и отчетности, основными целями которого являются:

- оценка финансового состояния организации, как на текущий момент, так и на перспективу;
- выявление доступных источников финансирования, выбор наиболее рационального и эффективного способа их использования;
- определение всех возможных и приемлемых темпов развития предприятия с точки зрения обеспечения их источниками финансирования;
- оценка текущего и перспективного положения предприятия на рынке капиталов.

Анализ эффективности использования капитала предприятий осуществляется с помощью разнообразных показателей, позволяющих выявить и структурировать взаимосвязи между основными показателями. Существует три основных направления проведения оценки эффективности использования капитала на предприятии. Это структурный, динамический и коэффициентный анализы. Особенно эффективным способом оценки использования капитала организации является применение всех трех направлений одновременно.

Однако именно коэффициентный анализ позволяет составить наиболее полную и информативную картину эффективности использования капитала [1, с.54].

Коэффициентный анализ является основным методом анализа эффективности использования капитала организации, используемый следующими лицами: менеджерами, инвесторами, аналитиками, руководителями, кредиторами, акционерами, потенциальными партнерами и

т.д. В данном анализе рассчитывается множество коэффициентов, для удобства разделим их на несколько групп:

- коэффициенты оценки движения капитала предприятия;
- коэффициенты структуры капитала;
- коэффициенты деловой активности;
- коэффициенты рентабельности и др. [2, с.98]

Коэффициенты оценки движения капитала организации включают в себя коэффициенты поступления, использования и выбытия, которые рассчитываются как по всему капиталу в целом, так и по его отдельным частям.

Это:

а) Коэффициенты поступления

б) Коэффициент использования собственного капитала показывает ту долю собственных средств в общем объеме собственного капитала, которая была использована в процессе деятельности предприятия в течение отчетного периода.

в) Коэффициент выбытия заемного капитала отображает, какую долю кредиторской задолженности, в общем объеме заемных средств организации, удалось погасить в течение отчетного периода.

Для того чтобы проанализировать эффективность использования капитала предприятия, также используют коэффициенты деловой активности.

В данную группу включают следующие коэффициенты:

а) Коэффициент оборачиваемости оборотного капитала. Коэффициент отображает число оборотов, которые совершил оборотный капитал за отчетный период (квартал, полугодие, год).

б) Длительность одного оборота в днях. Используется для определения срока, необходимого для совершения оборотным капиталом одного полного оборота, т. е. его возвращения к предприятию в виде выручки от реализации продукции.

в) Оборачиваемость собственного капитала (исчисляется в оборотах). Это отношение объема реализации продукции к среднегодовой стоимости собственного капитала.

г) Коэффициент оборачиваемости кредиторской задолженности. Данный коэффициент определяется отношением себестоимости реализованной продукции к среднегодовой стоимости кредиторской задолженности.

Коэффициенты оборачиваемости также можно рассчитывать в днях. Для этого нужно количество дней в году разделить на описанные выше коэффициенты. Таким образом, мы можем узнать, сколько в среднем требуется дней для осуществления одного оборота анализируемого капитала [2, с.124].

Коэффициенты структуры капитала описывают уровень защищенности интересов инвесторов и кредиторов. С их помощью проводится анализ способности организации погашать долгосрочную задолженность. Другими словами, это коэффициенты платежеспособности предприятия. Сюда включают коэффициент собственного капитала, коэффициент заемного капитала и коэффициент соотношения собственного капитала к заемному.

а) Коэффициент собственного капитала показывает, какая часть капитала предприятия является собственными средствами компании. Его второе название - коэффициент автономии (независимости).

Общеизвестно, что кредиторы отдают предпочтение фирмам со стабильной финансовой структурой. Именно поэтому коэффициент собственного капитала предприятия необходимо и целесообразно поддерживать на достаточно высоком уровне. Так как невысокая доля заемных средств и достаточно высокий уровень собственного капитала является защитой от значительных финансовых потерь в периоды спада деловой активности и гарантией погашения задолженности.

Если коэффициент собственного капитала предприятия выше 0,5, то мы можем характеризовать данную организацию, как финансово стабильную при прочих равных условиях, так как в данном случае фирма обладает достаточным количеством собственных средств, чтобы погасить все имеющиеся у нее кредиты и задолженности [3, с.315].

б) Коэффициент концентрации заемного капитала показывает, какая часть совокупного капитала предприятия приходится на кредиторскую задолженность. Этот коэффициент является обратным коэффициенту независимости (автономии).

в) Коэффициент финансового левериджа описывает степень зависимости предприятия от внешних займов (долгосрочных и краткосрочных кредитов).

г) Коэффициент финансирования является обратным коэффициенту финансового левериджа. Он описывает зависимость предприятия от кредитов и займов. Если величина данного коэффициента меньше 1 (то есть более половины имущества организации сформированы за счет заемного капитала), то это говорит об угрозе неплатежеспособности предприятия и, как правило, затрудняет возможность получения кредита.

д) Коэффициент покрытия внеоборотных активов предприятия – это еще один показатель эффективной структуры капитала. С помощью него можно спрогнозировать платежеспособность предприятия на долгосрочную перспективу [4, с.214].

Показатели рентабельности предприятия необходимы для оценки совокупной эффективности вложения финансов в организацию. Они широко применяются как для анализа финансово – хозяйственной деятельности фирмы в целом, так и для анализа использования финансовых средств в организации в частности. Для последнего применяются следующие коэффициенты рентабельности:

а) Рентабельность собственного капитала. Это важнейший коэффициент для оценки инвестиционной привлекательности предприятия в долгосрочной перспективе. С помощью него рассчитывается прибыль с каждого вложенного в бизнес тенге [4, с.97].

б) Рентабельность заемного капитала отображает, насколько эффективно используются заемные средства компании. Он рассчитывается как отношение чистой прибыли предприятия к общей сумме заемного капитала.

в) Показатель рентабельности оборотных активов описывает возможности организации в формировании достаточного объема прибыли по отношению к используемым оборотным средствам фирмы. Высокое значение данного показателя свидетельствует об эффективности использования оборотных средств предприятия.

г) Расчет фондоотдачи проводится для оценки эффективности использования основного капитала. Это отношение суммарного объема выпущенной продукции к средней сумме промышленно-производственных основных фондов по первоначальной стоимости.

Кроме того, используется коэффициентный анализ для оценки эффективности использования капитала на малых торговых предприятиях в сфере продаж автомобильных запчастей. Однако применять все вышеперечисленные коэффициенты нецелесообразно. Это связано с достаточно узкой направленностью хозяйственной деятельности изучаемых предприятий, а также с отсутствием достаточных знаний и навыков для проведения глубокого финансового анализа собственниками организаций, так как не все они имеют экономическое образование. Мы выделим ряд коэффициентов, которые смогут наиболее полно описать эффективность использования капитала на малых торговых предприятиях в сфере продаж автомобильных запчастей.

Таким образом, использование коэффициентного анализа для оценки эффективности использования капитала предприятия является наиболее целесообразным и эффективным, так как данный анализ включает в себя ряд коэффициентов, на основании которых можно получить наиболее полную картину финансового состояния организации, а также спрогнозировать развитие предприятия на перспективу и сделать следующие выводы:

- является ли предприятие рентабельным, какую прибыль оно приносит собственникам;
- насколько эффективно используются имеющиеся у предприятия денежные средства и активы;
- есть ли необходимость в привлечении дополнительных финансовых ресурсов;
- является ли исследуемое предприятие финансово устойчивым и платежеспособным как в краткосрочном, так и в долгосрочном периоде;
- является ли организация инвестиционно-привлекательной и др.

Таким образом, коэффициентный анализ эффективности использования капитала предприятия позволяет с разных ракурсов проанализировать финансовое состояние организации. Это простой инструмент, с помощью которого не только собственники фирмы, но и другие хозяйствующие субъекты (банки, аналитики, потенциальные партнеры, контрагенты и т.д.) могут получить информацию о наиболее значимых для них областях финансовой деятельности предприятия.

#### **Список литературы:**

- 1) Теплова, Т.В. Финансовый менеджмент: управление капиталом и инвестициями: Учеб. для вузов / Т.В. Теплова - М.: ГУ ВШЭ, 2013. - 504 с.

- 2) Ухина, О.И. Критерии оценки рациональной структуры источников средств предприятия/ О.И. Ухина // Финансовый вестник. - Воронеж: ВГАУ, 2013. - №5.
- 3) Финансовый анализ / О.В. Ефимова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Бухгалтерский учет, 2012. – 528 с.
- 4) Финансовый менеджмент: теория и практика. Учебник / Под ред. Е.С. Стояновой. -2-е изд., перераб. и доп. -М.: Изд-во Перспектива, 2011. -574с.

**Еркінова С.Е., Мухаметова А.Х.**

## **ЖҰМЫССЫЗДЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚҰБЫЛЫС ЖӘНЕ ОНЫ ӨЛШЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ РЕТІНДЕ**

доктор PhD, старший преподаватель кафедры «Бизнес и управление»  
магистрант УО «Alikhan Bokeikhan University»  
Республика Казахстан г.Семей, e-mail:erkinova83@mail.ru

Соңғы жылдары елдегі қоғамдық қатынастардың бүкіл жүйесіндегі сапалы өзгерістер өз шешімін талап ететін бірқатар өзекті проблемалардың туындауына алып келді. Жаңа әлеуметтік қатынастардың нығаюы, ең алдымен, өркениетті еңбек нарығының қалыптасуымен байланысты, өйткені қазіргі жағдайда да жұмыс өмірі өндірісінің шешуші факторы болып қала береді.

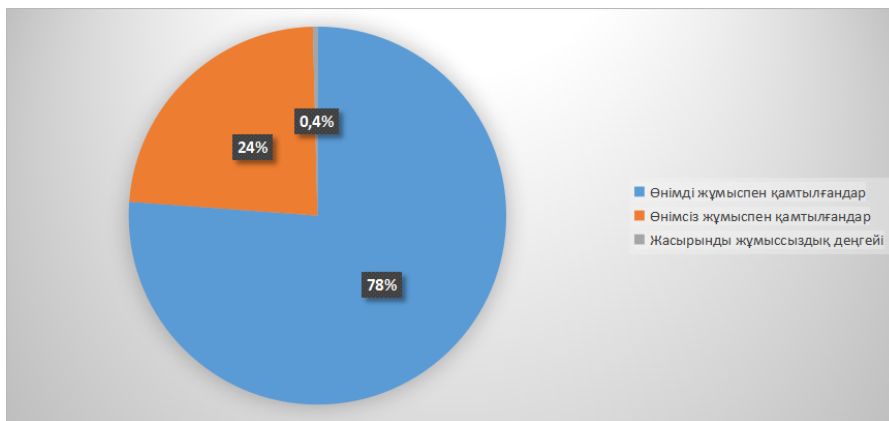
Әлеуметтік қатынастардың өзгеруінің объективті әлеуметтік-экономикалық салдарының бірі және қалыптасып келе жатқан еңбек нарығының органикалық құрамдас бөлігі жұмыссыздық болып табылады. Жұмыссыздық, кейбір жағымды жақтармен қатар, қоғамның барлық салаларына - экономикаға, саясатқа, әлеуметтік қатынастарға теріс әсер етеді. Бұл адам капиталы сияқты маңызды ресурстарды дұрыс пайдаланбауға, әлеуметтік саралауды тереңдетуге, әлеуетті ішкі өнім мен ұлттық кірістің едәуір төмендеуіне, адамдардың материалдық жағдайының нашарлауына, девиантты мінез-құлқы бар адамдар санының өсуіне және қоғам дамуының тұрақсыздығының артуына әкеледі. Осыған байланысты, Жұмыспен қамту және жұмыссыздық проблемаларына тікелей және жанама қатысы бар қоғамның, шаруашылық және мемлекеттік органдардың жұмыссыздық проблемаларына деген қызығушылығы артып келеді, бірақ бұл мәселелер әлі де аз зерттелген.

Қазақстан ТМД-ның ең бай және дамыған республикаларының бірі болып саналады. Бірақ елдегі орташа жалақы мөлшері 40-тан 50 мың теңгеге дейін өзгереді. Жұмыс қолының жетіспеушілігіне қарамастан, Қазақстандағы жұмыссыздық ұлғайып келеді.

Статистика 2022 жылы Қазақстандағы жұмыссыздықтың нақты деңгейі 4.9% құрайды деп мәлімдейді.

Бүгінде еңбекке жарамсыз қазақстандықтардың жалпы саны 450000-470000 адам шегінде ауытқиды. Ресми түрде жұмыспен қамту органдарында 453 мың адам тіркелген.

Ресми жұмысқа орналасқан қазақстандықтардың саны 8,744 млн адамды құрайды. Репродуктивті және өнімді жұмыспен қамту пайызы диаграммада көрсетілген.



Сурет 1. Жұмыспен қамту бойынша деректер (пайызбен, %)

Төменгі кестеде Қазақстандағы жұмыссыздықтың жалпы себептері көрсетілген.

Кесте 1. Жұмыссыздықтың негізгі себептері

Себебі	Сипаттамасы
Ата-аналық гипер-қамқорлық	Жұмыс істейтін және сырттай оқитын студенттер саны 20% құрайды. Жастардың көпшілігі ата-аналарының есебінен өмір сүруді жөн көреді.
90-жылдардағы экономикалық дағдарыстың салдары	Көптеген жастардың ата-аналары, тіпті беделді университеттердің дипломдары болса да, төмен білікті еңбекпен айналысуға мәжбүр болды. Осы себепті қазіргі жастар лайықты білім ала алмады.
Өмірдің жоғары қарқыны	Қазіргі жұмыс берушілерді тиімділік, жоғары өнімділік және персоналды оңтайландыру сияқты аспектілер көбірек қызықтырады. Моральдық құндылықтар біртіндеп ұмытылады.
Адамдардың қажеттіліктері мен еңбек нарығының шындықтары арасындағы қайшылық	Жас қазақстандықтар менеджмент, заң құқығы, экономика, Банк ісі сияқты беделді мамандықтарды таңдауға тырысады. Бірақ ҚР-дағы еңбек нарығы мұндай мамандарға мұқтаж емес.

Қазақстанда орта жастағы адамдар мен әйелдер үлкен қиындықпен жұмыс таба алады.

Ірі компаниялардың басшылары білікті қызметкерлерді жұмыстан шығарып, жиі «өз» жалдайды.

## Кесте 2. Жастар жұмыссыздығы мәселесі

<b>Себебі</b>	<b>Сипаттамасы</b>
Білім алу ұзақтығы	Көптеген жастар 22-23 жасқа дейін оқу оқиды.
Біліктілігі жоқ еңбекке сұраныс	Қазіргі қазақстандық жұмыс берушілер жоғары қарқын мен қуатты өнімділікті жоғары дәрежеде бағалайды. Көптеген түлектер жүктемені көтере алмайды және өз бастамасы бойынша жұмыстан шығарылады.
Қажетті білімнің, іскерліктің және дағдылардың болмауы	Ірі компаниялар жұмыс іздеушілерге өте қатаң тал аптар қояды. Жақында университетті бітірген жастардың қажетті дағдыларды алатын жері жоқ.
Шамадан тыс амбициялар	Жастардың көпшілігі бірден үлкен ақша тапқысы келеді. Бірақ жұмыс берушілер түлектерге 70 - 80 мың теңгеге дейін шағын несие төлеуге дайын.

25 жасқа дейінгі қазақстандық жастар да жұмысқа орналасуда үлкен қиындықтарға тап болады. Бұл белсенді түрде салынып жатқан Қазақстанның жұмысшы мамандықтарының тапшылығына ғана емес, жас мамандардың тілектері мен мүмкіндіктерінің қайшылығына да байланысты.

Өкінішті жағдай Қазақстанның шағын қалаларында байқалады. Жергілікті жұмыс берушілер адамдарға 70 000 теңгеден артық төлей алмайды. Сондықтан ЖОО түлектері аудан орталықтарына баруға асықпайды.

Қазақстандағы «ресми» жұмыссыздық деңгейі 2022 жылы табиғи деңгейден жоғары. Сондай-ақ республикада көлеңкелі жұмыссыздық бар. Оның деңгейі статистикалық мәліметтерден бірнеше есе жоғары.

Осыған қарамастан, ел билігі оптимистік көзқарасты сақтайды. Олардың пікірінше, елдегі жұмыссыздық деңгейі 4 жыл бұрынғыға қарағанда үш есе төмен. Жағдайды түпкілікті қалыпқа келтіру үшін қанша уақыт қажет болатыны әлі белгісіз.

### Әдебиеттер тізімі:

- 1) <https://visasam.ru/emigration/pereezdsng/bezrobotica-v-kazahstane.html>
- 2) Нұрғазина Б.Х. Дағдарыс жағдайындағы Қазақстан Республикасының жұмыссыздық мәселесі / <https://articlekz.com/kk/article/28515>



## ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА И ЕГО МОТИВАЦИЙ, КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПРЕДПРИЯТИИ

магистрант ОП 7М04107 "Деловое администрирование"

УО Alikhan Bokeikhan University

Научный руководитель: доктор PhD Блабоев В.

Условия оплаты труда, определенные соглашениями, трудовым, коллективным договорами и актами работодателя, не могут быть ухудшены по сравнению с условиями, установленными Трудовым Кодексом Республики Казахстан [1].

**Организация труда** или организационные отношения — это форма, в которой реализуются экономические результаты трудовой деятельности. Поэтому организация труда рассматривается как составная часть экономики труда. В условиях рыночной экономики возрастает значение различных факторов, которые воздействуют на эффективность производства, так как в силу возрождающейся конкуренции результативность деятельности становится решающей предпосылкой существования и развития предприятий. Среди факторов эффективности существенное место занимает организация труда. Так, даже самое современное оборудование и высокопроизводительная техника не дадут желаемого результата при низкой организации их обслуживания и наоборот, при научной организации труда можно получить от соответствующего технического оснащения производства максимальный результат[2].

Организация труда как деятельность – это одна из управленческих функций, часть управления предприятием (организацией), направленная на создание, поддержание, упорядочение и развитие системы организации труда, ее преобразование на основе нововведений организационного характера [3].

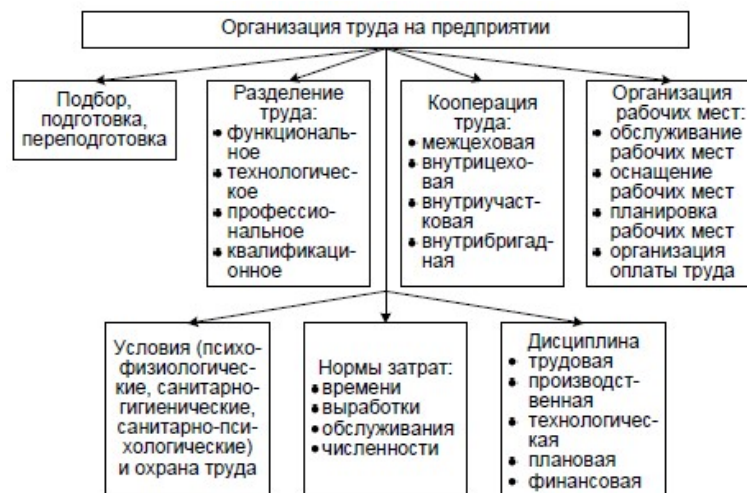


Рисунок 1-Организация труда на предприятии

Представления о возможностях мотивации труда работников претерпели большие изменения в практике управления персоналом. Долгое время считалось, что единственным и достаточным стимулом для побуждения работника к эффективному труду является материальное вознаграждение. Тейлор, основатель школы научного менеджмента, разработал свою систему организации труда работников, убедительно доказывающую связь между производительностью труда и его оплатой.

Сегодня для эффективной деятельности организации требуются ответственные и инициативные работники, высокоорганизованные и стремящиеся к трудовой самореализации личности. Эти качества работника трудно обеспечить с помощью традиционных форм материального стимулирования и строгого внешнего контроля, зарплаты и наказаний. Только те люди, которые осознают смысл своей деятельности и стремятся к достижению и своих личных целей, и целей всей организации, могут рассчитывать на получение высоких результатов[4].

Проблема эффективной мотивации и стимулирования персонала в настоящее время довольно широко рассматривается в научной и публицистической литературе. Об этом свидетельствует появление в течение последних лет значительного количества экономических трудов отечественных и зарубежных авторов, как фундаментальных, так и прикладного характера, посвященных данной проблеме [5].

В нашей стране понятие мотивации труда в экономическом смысле появилось сравнительно недавно в связи с демократизацией производства. Ранее оно употреблялось, в основном, в промышленной экономической социологии, педагогике, психологии. Это объяснялось рядом причин. Во-первых, экономические науки не стремились проанализировать взаимосвязь своих предметов с названными науками, и, во-вторых, в чисто экономическом смысле до недавнего времени понятие "мотивация" заменялось понятием "стимулирование". Такое понимание мотивации приводило к ориентации на краткосрочные экономические цели, на достижение сиюминутной прибыли. Это разрушительно действовало на потребностно-мотивационную систему личности работника, не вызывало заинтересованности в собственном развитии, самосовершенствовании, а ведь именно эта система сегодня наиважнейший резерв повышения эффективности производства. Мотивация персонала в значительной степени определяет как непосредственно успех деятельности организации, так и развитие экономики в стране, уровень благосостояния людей, что предопределяет важность проблем мотивации персонала. Анализ трудов ученых показал, что существуют различные определения понятия "мотивация" (таблица 1).

Таблица 1- Определения понятия "мотивация"

Автор	Определение понятия "мотивация"
1	2
Лукашевич В.В.	Мотивация – это побуждение человека к действию для достижения его личных целей и целей организации[6].
Турчинов А.И.	Мотивация – процесс побуждения человека при помощи внутриличностных и внешних факторов к определенной деятельности, направленной на достижение индивидуальных и общих целей[7].
Герчиков В.И.	Мотивация выступает как основной компонент самосознания работника, определяющий его отношение и поведение в труде, его реакции на конкретные условия работы[8].
Экономическая энциклопедия	Мотивация – побуждение человека к труду, являющееся результирующей системой внутренних побудительных элементов, таких как потребности, интересы, ценностные ориентиры, с одной стороны, с другой – отражаемые и фиксируемые сознанием человека факторы внешней среды, т.е. внешние стимулы, побуждающие к деятельности[9].
Федосеева В.Н.	Мотивация – это совокупность внутренних и внешних движущих сил (мотивов), побуждающих человека к деятельности для достижения поставленных действий[10].
Примечание –Составлено автором на основе литературы по выбранной теме дипломной работы.	

Конечно, каждый автор дает определение мотивации, исходя из своей точки зрения. Однако, все определения данного понятия, так или иначе, сходны в одном: под мотивацией понимаются активные движущие силы, определяющие поведение людей. С одной стороны – побуждение, навязанное извне, а с другой стороны – самопобуждение. Поэтому, на мой взгляд, наиболее содержательным будет следующее определение: мотивация – это внутреннее состояние человека, вызванное внешним или внутренним воздействием, связанное с его потребностями, которое активизирует, стимулирует и направляет его действия к поставленной цели. Чем активнее будут действия человека, тем более высоки возможности удовлетворения различных потребностей, потому что из-за нехватки чего-то у человека возникает состояние дискомфорта[11].

Следует отметить, что поведение человека всегда мотивировано. Мотивировать сотрудников – значит затронуть их важные интересы, потребности в чем-либо. Нарушения в мотивации могут иметь самые разные причины, которые коренятся в межличностных конфликтах между сотрудниками.

Результатом эффективного управления персоналом является сосредоточение усилий работников на выполнении задач, намеченных стратегией организации, обеспечение эффективного использования интеллектуальных и физических возможностей занятых работников, реализацию их потенциала, повышение качества жизни, укрепление трудовых отношений в духе сотрудничества и улучшение морального климата,

достижение взаимной выгоды индивидов, профессиональных и социальных групп персонала организации, формирование у работников необходимых организации интересов и поведения с целью интеграции ожиданий организации с их интересами. Конечная цель работы с персоналом – обеспечение максимального сближения ожиданий организации и интересов работника, связанных с профессиональной деятельностью.

Отсутствие непосредственной связи между мотивацией и конечным результатом труда обусловлено тем, что на последнее оказывает влияние множество других факторов, в частности квалификация и способности человека, правильное понимание выполняемой задачи и многое другое[12]. Основные задачи мотивации персонала представлены на рисунке.

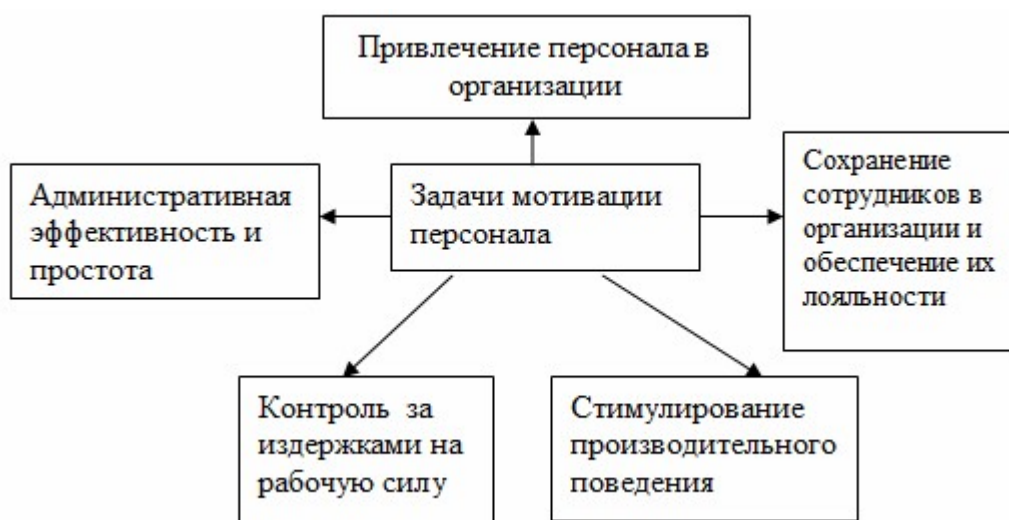


Рисунок 2- Основные задачи мотивации персонала

Рассмотрим подробнее, в чем заключается каждая из приведенных задач.

1) Привлечение персонала в организацию. Организации конкурируют между собой на рынке труда за привлечение человеческих ресурсов, которые им необходимы для достижения стратегических задач. В этом смысле система мотивации должна быть конкурентоспособной применительно к той категории работников, которые требуются организации.

2) Сохранение сотрудников в организации и обеспечение их лояльности. Когда вознаграждение в организации не соответствует тому, что предлагает рынок, сотрудники могут начать покидать ее. Чтобы избежать потери сотрудников, на профессиональное обучение и развитие которых организация затратила определенные средства и которые являются ценным ресурсом, руководители должны обеспечить конкурентоспособность системы мотивации. Стоит отметить, что одним из главных факторов, влияющих на удержание работника в организации, является удовлетворенность его работой. Факторами, определяющими удовлетворенность работой, являются: содержание работы; профессия; оплата; возможности карьерного роста; руководство (способность руководителя оказать как техническую, так и моральную поддержку; хорошие личные отношения с руководителем); сослуживцы (степень технической

грамотности сослуживцев и уровень их социальной поддержки); условия работы. Очевидно, что дефицит какого-либо (или нескольких) факторов можно частично (лишь частично) компенсировать за счет других[13].

3) Стимулирование производительного поведения. Набрав и удерживая на работе потенциально сильных сотрудников, менеджеру необходимо заботиться о повышении результативности и эффективности их деятельности.

Важным элементом системы мотивации является подсистема карьерного и профессионального роста. Основными инструментами здесь выступает целенаправленная работа по созданию кадрового резерва и планирование карьеры. Планирование карьеры может начинаться с совместного обсуждения и согласования руководителем и сотрудником карьерных ожиданий. Руководителю важно понять, кем видит себя сотрудник через какое-то время (например, через 2–3 года), какие области для него перспективны. Необходимо дать сотруднику ясное понимание того, какими знаниями, навыками и компетенциями необходимо обладать перспективному претенденту на предлагаемую позицию.

#### **Список использованной литературы:**

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» от 31 января 2017 года
2. Башмаков В. И., Тихонова Е. В. Управление социальным развитием персонала; Академия - Москва, 2017.
3. Варенов А. В., Исаев С. Ю. Мотивация персонала. Игра или работа; Речь - Москва, 2018.
4. Кайро Джим Суперменеджер: мотивация и самодисциплина; Феникс - Москва, 2013.
5. Ветлужских Елена Мотивация и оплата труда; Альпина Паблишер - Москва, 2018. - 273 с.
6. В. В. Лукашевич Основы управления персоналом - Москва, 2013.
7. Турчинов А.И. Профессионализация и кадровая политика: проблема развития теории и практики. — М.: Московский психолого-социальный институт, Флинта, 1998
8. Герчиков В.И. Управление персоналом: работник - самый эффективный ресурс компании. - М.: ИНФРА-М, 2008
9. Экономическая энциклопедия (гл. ред. Л.И. Абалкин)- Москва 2015г.
10. Федосеева В. Н. Управление персоналом: Учебное пособие Ростов-н/Д: Издательский центр «МарТ», 2016 г.
11. Волосский А. Мотивация и стимуляция труда; Техносфера - Москва, 2019. - 496 с.
12. Воротынцева Т., Неделин Е. Строим систему обучения персонала; Речь - Москва, 2017. - 128 с
13. Гаудж Питер Исследование мотивации персонала; Баланс Бизнес Букс - Москва, 2018. - 272 с.

## АНАЛИЗ ПРОЦЕССОВ УПРАВЛЕНИЯ И ОСОБЕННОСТЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕНЕДЖЕРОВ СРЕДНЕГО ЗВЕНА

Магистрант ОП 7М04107 "Деловое администрирование"

УО Alikhan Bokeikhan University

Научный руководитель: доктор PhD Молдажанов М.Б.

Чтобы изучить профессиональные и личностные качества менеджеров, необходимо знать и учитывать особенности современной организации.

Основные требования к деятельности предприятий: [1]:

1) умение профессионально ставить цели на каждый последующий период времени, соответствующий текущим и прогнозным условиям рыночной среды, соответствующим фактическому потенциалу;

2) способность быстро и эффективно собирать информацию о состоянии внутренней системы - предприятия, а также внешне взаимосвязанных систем, существующего рынка, смежных рынков и областей;

3) умение быстро и эффективно обрабатывать полученную информацию, профессиональный анализ, формирование целей, идей и создание необходимых предпосылок для оценки потенциала предприятия;

4) способность уровня управления системой предприятия (топ-менеджмент) полностью выполнять связующие функции между идеологическим и целевым компонентом предприятия и сферой его практической реализации:

5) наличие механизма, обеспечивающего формирование, принятие и реализацию контролируемых решений, взаимодействие, интерактивное реагирование на текущие действия (мобильность и реактивность системы управления);

6) возможность создания целой системы управления предприятием, которая является основой для управления целями (проектами), а не производственными возможностями предприятия;

7) способность профессиональных кадров обеспечить правильную постановку целей и решение проблем, которые формируют конкурентную устойчивость предприятия;

8) способность эффективно управлять персоналом в зависимости от факторов быстро меняющихся обстоятельств, а следовательно, от целей и задач предприятия.

Управленческие решения в Казахстане не обеспечиваются профессиональными кадрами, инструментами и технологиями, что позволяет нам реагировать на качественные, быстрые и, самое главное, нестандартные изменения.

В будущем конкурентная стабильность и жизнеспособность на рынке будет зависеть от способности эффективно и рационально управлять предприятием - объектом, который усложняет организм человека. Не случайно

сравнить систему управления предприятием с работой человеческого тела: экономика является совокупным проявлением производственных производственных отношений человека, то есть производственные экономические системы, созданные человеком, подчиняются тем же общим законам, что и сам человек.

Суть деятельности лидера - творческая организационная работа, и по мере роста должности требования к творчеству возрастают [2].

Однако менеджер не только организует работу сотрудников, но и руководит ими; способствует их развитию и, при необходимости, влияет на поведение. Чтобы обеспечить эффективную работу, руководитель должен максимально координировать интересы отдельных лиц, групп и вопросы управления.

Особенность позиции лидера заключается в том, что она концентрирует функции реальной решающей силы и мощи; Он ограничен каждым уровнем иерархии и всегда снижает коммуникационные возможности; обычно удаляют из окружающей среды и исходный состав; является справедливостью и потому выступает в качестве судьи для подчиненных; люди, которые подчиняются всему его поведению, постоянно ценятся.

В зависимости от уровня иерархии управления можно выделить три типа лидеров [3].

1. В топ-менеджеров входят члены Совета директоров, президенты, вице-президенты и другие категории менеджеров, доля которых в общем количестве менеджеров составляет 3-7%. Особенность их работы заключается в том, что сфера ее применения широка, требует большого опыта, не завершена в определенной форме и не регламентирована производственными или временными стандартами. Отдельные формы официальных отношений с подчиненными (отчеты, отчеты, инструкции, приказы) преобладают в их деятельности; регулярные личные контакты с другими лидерами (встречи, планирование встреч, листовки); случайные личные встречи (разговор по телефону, прием посетителей). Их основными функциями являются определение миссии организации, ее ценностей, структуры и системы управления и т. Д. рецептура.

Первые лидеры в настоящее время переходят к управлению процессом разработки как часть команды, которая в равной степени первая в большой организации, которая не может принимать все решения и несет ответственность за все.

В обязанности первого руководителя входит организация работы в рамках, установленных законом, уставом и другими документами; распоряжение имуществом и денежными средствами в установленных пределах без специальной доверенности; заключение и расторжение деловых договоров; открытие банковских счетов; решение кадровых вопросов.

2. Менеджеры среднего звена (ключевые подразделения и предприятия, входящие в эту организацию) с долей генеральных менеджеров 40-60% назначаются и освобождаются от должности первым лицом или его заместителями и несут ответственность за их реализацию. взятые на себя

обязательства и сохранность имущества вверенных им единиц. Они являются основной задачей ежедневного управления персоналом. Они управляют текущей деятельностью через подчиненных менеджеров на более низких уровнях.

3. Низкоуровневые лидеры. Низкоуровневый менеджмент - технический, обеспечивающий стабильную, эффективную работу персонала. Многие лидеры принадлежат ему и начинают здесь свою карьеру. Их работа характеризуется частыми сменами небольших задач.

Чтобы создать карту компетенций сотрудников, нам нужен список важных профессиональных качеств. Для этого Н. Велкова рекомендует использовать следующую технологию, описанную ниже. Характеристики различных систем управления приведены в таблице 1 [4].

Таблица 1 -Характеристики различных систем управления

Система управления	Функции отдела персонала
Отдел кадров	Административная: кадровое делопроизводство, учет кадров, отчетность
Управление персоналом	Оперативная: подбор, адаптация, обучение сотрудников и т. д. (отдел персонала является исполнителем стратегических решений, принятых топ-менеджерами компании)
Управление человеческими ресурсами	Стратегическая: участие в выработке и принятии ключевых решений, в управлении бизнесом компании

Фаза 1. Специалист по анализу. Для анализа деятельности специалиста приглашаются сотрудники службы персонала, сетевые менеджеры и руководители компаний, для которых составлен список профессионально важных качеств. Смысл в том, чтобы выделить основные функции и операции, выполняемые сотрудником. Например, функции менеджера по персоналу во многих компаниях включают организацию подбора, адаптации и обучения [5].

Фаза 2. Анализ критических событий (с 12 до 24). После того, как основные особенности деятельности были определены, критические события должны быть проанализированы. Для этого специалист должен перечислить множество сложных ситуаций, возникающих каждый день. Например, продавец может иметь конфликт с клиентом. Этот метод действителен только для существующих должностей в компании, поскольку он основан на реальном опыте. Для новых должностей составленный таким образом список компетенций должен быть пересмотрен несколько раз.

Этап 3 Составьте список профессионально важных качеств. На основании полученной информации сотруднику необходимо выявить качества, необходимые для успешного выполнения обязанностей этой должности. Необходимо определить эти свойства для каждой функции и для каждого критического события. Например, чтобы успешно разрешать конфликты с



потребителями, продавец должен иметь возможность противостоять стрессу и привлекать внимание покупателей. Персонал должен работать в тесном контакте с руководителями отделов, поэтому ему необходимы такие навыки, как умение слушать собеседника и умение правильно использовать различные средства коммуникации в определенных ситуациях [6].

На этом этапе необходимо тщательно проанализировать список профессионально важных качеств, исключить сходные качества по значению, объединить сходные характеристики (например, должность и самоконтроль).

Этап 4. Определение веса каждого профессионально важного качества. Теперь все эксперты (специалист службы персонала, менеджер и сотрудники на должностях, подлежащих оценке) должны проводить качественный рейтинг по значимости. Мы рекомендуем различать от самого низкого качества до самого важного, то есть самое важное качество должно иметь самую высокую степень. Предположим, ответственность - это уровень 1, точность - уровень 2, профессионализм - уровень 3. Самое важное качество в этом примере - профессионализм.

Затем, по мнению всех экспертов, рассчитывается средний уровень для каждого качества (например, если специалист по персоналу дает 7 градусов, лидер 6 и работник 5, то мы даем это качество 6 градусов  $((7 + 6) + 5) : 3$ ). Результат высокий 10-15 качеств, приобретенных знаменитостью, являются профессионально важными, создавая список профессиональных компетенций.

Этап 5 Создание карты компетенций. Мы рекомендуем определить наиболее важные профессиональные качества в должностных инструкциях сотрудников. Необходимо создать отдельный документ - карту компетенций. Этот идеал называется портретом работника, в котором указаны требования к личностным и профессиональным характеристикам работника. Пример такого документа приведен ниже [7].

Качества менеджера представляют собой обобщенные, непротиворечивые характеристики, которые оказывают решающее влияние на управление. Это очень сложное психологическое знание, обусловленное многими факторами: личностными чертами, структурой личности, ориентацией, опытом, способностями, условиями труда [8].

Талант менеджера определяется многими психологически важными профессиональными качествами. Многогранный характер управленческой деятельности накладывает свой отпечаток на личные качества менеджера.

Анализ научных источников показал, что функции лидера существенно различаются по своей сложности и объему работы и частично согласуются в исследованиях разных авторов. Некоторые авторы объединяют эти и другие функции в две основные функции: 1) достижение цели группы; 2) консолидация группы и забота о ее безопасности.

Функции руководителя являются мерой оценки его личностных качеств, которые способствуют успешной реализации всех его социальных ролей и направлений деятельности. В зависимости от поведения и близости различные характеристики и качества руководителя, влияющие на эффективность его

деятельности, можно объединить в две основные группы: 1) биологические и социально-экономические характеристики и 2) личностные качества

В структуре важнейших профессиональных качеств менеджера мы выделяем: организационные, интеллектуальные, мотивационно-добровольные и предпринимательские качества.

Менеджер - это профессионально подготовленный руководитель с обширными знаниями в области управления, экономики, права, маркетинга, психологии управления, психологии и деловой этики.

На деятельность менеджеров среднего звена влияют социально-психологические факторы, такие как конфликт, личностные характеристики, отношение к задачам, социальные способности и навыки, социально-психологический климат команды, групповые характеристики, групповое лидерство.

### **Список использованной литературы:**

1. Васильченко Н.Г. Современная система управления предприятием
2. учебно-практическое пособие. — М.: ЗАО Бизнес-школа «Интел-синтез», 2018. — 320 с.
3. Герчикова И.Н. Учебник. — М.: ЮНИТИ, 2018. — 708 с.
4. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке. — М.: Вильямс, 2020. — 272 с.
5. Кабушкин Н.И. Основы менеджмента. / Экономпресс, «Финансы, учет, аудит» 2020. — 43 — 47 с.
6. Казанцев А. К., Малюк В. И., Серова Л. С. «Основы менеджмента. Практикум»: Учеб. пособие. — 2 — е изд. — М.: ИНФРА — М, 2012 — 544 с.
7. Кибанов А.Я. Основы управления персоналом. Учебник. — М.: Инфра-М, 2019. 480 с.
8. Курс менеджмента: Учебное пособие для студентов вузов / Под ред. Д. Д. Вачугова. — Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 2013. — 512 с.
9. Менеджмент: Учебник для вузов / Под ред. проф. М. М. Максимова, проф. М. А. Камарова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, ЕДИНСТВО, 2018. — 395 с.

## СОСТОЯНИЕ РЫНКА ТРУДА В КАЗАХСТАНЕ И РАЗВИТИЕ САМОЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

магистрант ОП 7М04105 Экономика

УО Alikhan Bokeikhan University

Научный руководитель: доктор PhD Молдажанов М.М.

Рынок труда является значимым элементом национальной экономики, и его проблемы относятся к числу наиболее актуальных. Исследования в области рынка труда и самозанятого населения широко отражены в работах зарубежных и казахстанских ученых.

С.В. Бизин характеризует рынок труда как сложный распределительный механизм, оценка которого осуществляется на основе анализа системы показателей: численность рабочей силы; уровень регистрируемой безработицы; уровень заработной платы; количество вакансий при отсутствии дефицита рабочей силы; миграция населения и т.д., влияющих на многие другие параметры экономики [1].

С позиции исследований С.Г. Ермолаевой, «рынок труда представляет собой социально-трудовые отношения, связанные со спросом на труд; частью человеческих способностей (первичных или профессиональных) и их вознаграждением; временем использования труда; с распределением вновь создаваемой стоимости с распределением вновь создаваемой стоимости» [2].

Рофе А.И. рынок труда определяет как систему общественных отношений, связанных с наймом и предложением труда, т.е. с его куплей и продажей; механизм обеспечения согласования условий труда и цен между работодателями и работниками [3]. С точки зрения А.Н. Байгеловой, рынок труда – это совокупность экономико-правовых отношений, в которые вступают собственник рабочей силы и работодатель по поводу конкретного рабочего места [4].

В понимании Б.Ф. Агабековой, Е.А. Борковой, П.Д. Коротковой самозанятыми можно считать граждан, которые получают самостоятельный доход, но при этом не имеют статуса индивидуальных предпринимателей, осуществляя свои услуги самостоятельно, не привлекая работников и оказывая иному физическому лицу услуги для личных, домашних и другого рода нужд [5].

Казахстанские исследователи также активно разрабатывают проблемы самозанятого населения, в частности, С.К. Джумамбаев отмечает, что самозанятые – это группа населения, которая зарабатывает на неформальном рынке труда, товаров и услуг [6]. В то время как Т.А. Азатбек, Д.Т. Байтенизов, И.Н. Дубина считают, что самозанятые – это лица, самостоятельно создающие и организующие свою деятельность [7]. Таким образом, основным признаком самозанятого населения является самостоятельность в организации своей деятельности, в получении дохода.

По данным Комитета по статистике, основные показатели рынка труда Казахстана за последние 5 лет имеют положительную динамику.



Рисунок 1. Занятое и безработное население Казахстана за 2015–2019 годы

*Источник:* составлено автором на основе данных [8].

За рассматриваемый период доля самостоятельно занятого населения сохраняется на уровне 25% от общего количества занятого населения, что в 2 раза выше, чем в развитых странах. К примеру, во Франции этот показатель составил 11%, в Германии – 12%, в Великобритании – 15% [9].

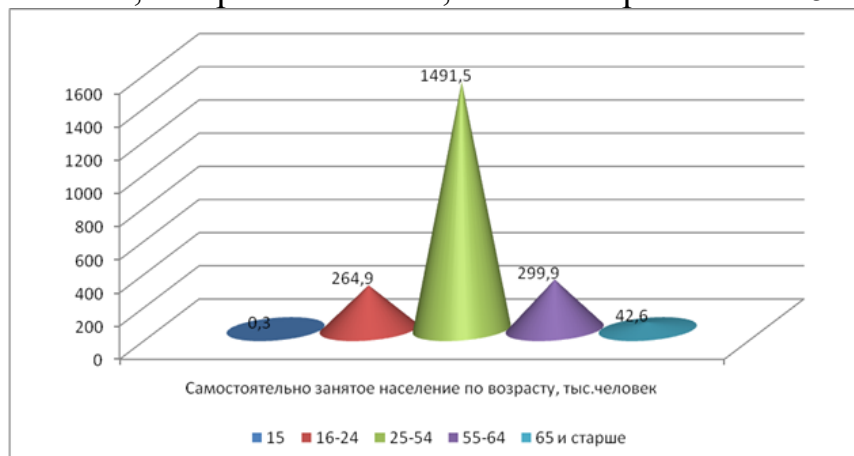


Рисунок 2. Самозанятое население Казахстана по возрасту за 2019 год (*Источник:* составлено автором на основе данных [8]).

В 2019 году наибольшее количество самозанятых в Казахстане (1491,5 тыс человек) были в возрасте 25–54 лет, наименьшее – в возрасте 15 лет (0,3 тыс. человек) (рис. 2). Преобладание лиц трудоспособного возраста в числе самозанятых требует особого внимания со стороны государства и учета при проведении политики занятости.

В 2019 году 819,7 тыс. человек самозанятого населения не имели образования, а еще порядка полумиллиона человек имеют лишь начальное или среднее образование (рис. 4). Очевидно, что недостаток образования не позволяет части трудовых ресурсов занять конкурентную позицию на рынке наемных работников и вынуждает к самозанятости. Таким образом, самозанятость становится не результатом предпринимательской инициативы, а явлением стагнации на рынке труда.

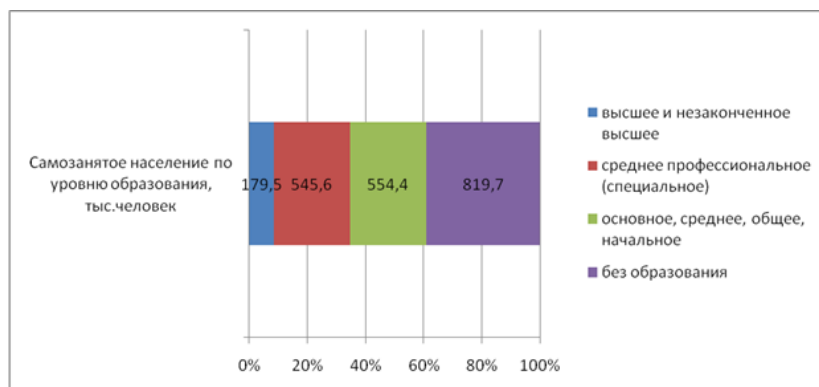


Рисунок 3. Самозанятое население Казахстана по уровню образования за 2019 год (Источник: составлено автором на основе данных [8]).

Заработная плата в Казахстане в анализируемом периоде выросла как в номинальном, так и в реальном выражении, за исключением 2017 г. Так, например, в 2015 году индекс номинальной заработной платы составил 104,1, а в 2019 году – 114,3. Индекс реальной заработной платы в 2019 году по сравнению с 2015 годом увеличился на 10,9 пункта и составил 108,5. Рассмотрев динамику индексов номинальной и реальной заработной платы в стране, можно заметить существенную разницу их трендов (рис. 4).

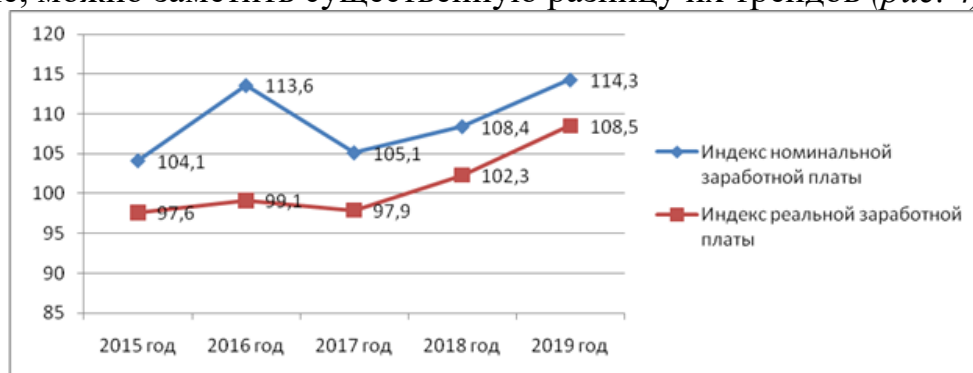


Рисунок 4. Индексы номинальной и реальной заработной платы за 2015–2019 годы (Источник: составлено автором на основе данных [8]).

В 2019 году среднемесячная номинальная заработная плата на 1 работника составила 185 487 тенге и выросла по сравнению с 2015 годом на 59 466 тенге, ее величина превысила уровень прожиточного минимума в 6,2 раза, минимальный размер оплаты труда – в 4,4 раза [8].

Состояние рынка труда Казахстана за рассматриваемый период характеризуется положительной динамикой занятости населения и низким уровнем безработицы. Однако можно отметить, что уровень самозанятых остается почти неизменным и поддерживается на уровне 25% занятого населения, что в 2 раза больше, чем в развитых странах. Для дополнительной мотивации самозанятого населения необходимо:

- организовать курсы профессиональной подготовки;
- предоставить льготные кредиты;
- можно ввести «кэшбэк», т.е. самозанятое население будет иметь возможность частично возвращать денежные средства с каждой продажи.

Таким путем у самозанятого населения появится стимул для выхода из тени и предоставления информации о своих доходах государству [12].

Выявлены регионы с низким уровнем заработной платы: Жамбылская, Туркестанская и Северо-Казахстанская области.

Государственная политика в области рынка труда, поддержка малых и средних предприятий, реализация целевых программ, стимулирующих создание рабочих мест, обеспечивали сравнительно высокий уровень занятости в анализируемом периоде.

Исходя из вышеизложенного и в будущем политика государства должна строиться на основе выполнения комплекса целевых программ. Необходимо также изучить опыт регулирования рынка труда зарубежных стран с учетом произошедших в последнее время изменений общеэкономической ситуации в стране и в мире с целью выработки рекомендаций по осуществлению политики занятости.

### **Список использованной литературы:**

1. Бизин С.В. Анализ развития регионального рынка труда и проблемы занятости населения // Экономика труда. – 2018. – № 3. – с. 745-760. – doi: 10.18334/et.5.3.39415.

2. Ермолаева С. Г. Рынок труда. / учеб. пособие. - Екатеринбург : Изд-во Уральского университета, 2015. – 108 с.

3. Рофе А. И. Экономика труда. / Учебник. - Москва: КНОРУС, 2017. – 374 с.

4. Байгелова А.Н. Экономика рынка труда. - Алматы: Академия экономики и права, 2012. – 85 с.

5. Агабекова Б.Ф., Боркова Е.А., Короткова П.Д. Анализ методов контроля и регулирования деятельности самозанятых граждан в РФ // Экономика труда. – 2019. – № 1. – с. 553-564. – doi: 10.18334/et.6.1.40504.

6. Джумамбаев С. К. Проблемы самозанятости в Казахстане // Еженедельник Деловая неделя. – 2011. – № 26.

7. Азатбек Т.А., Байтенизов Д.Т., Дубина И.Н. Государственно-правовое регулирование самозанятости в Республике Казахстан // Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика». – 2017. – № 2. – с. 75-86.

8. Официальный сайт Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. URL: <https://stat.gov.kz/>.

## ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ЭФФЕКТИВНОСТИ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

доктор PhD, старший преподаватель кафедры Бизнес и управление  
магистрант кафедры «Бизнес и управление»  
**Alikhan Bokeikhan University, г.Семей**  
**Asema.31.1983 @mail.ru, kulzhe55@mail.ru**

Многие компании в странах с развитой рыночной экономикой тратят столько же на маркетинг, сколько и на лабораторные исследования, дизайн, подготовку и доставку образцов, подготовку производства, технологическое освещение и разработку продукта. По оценкам американских экспертов, общая стоимость маркетинга на рынке США составляет 55-60% от конечной цены многих товаров. Западноевропейские и японские рынки имеют аналогичное соотношение цен. Согласно зарубежному опыту, решение 90% проблем маркетинга на предприятиях напрямую связано с управлением, продвижением и продажами. [1]

Как видно из мнения ученых, невозможно отделить процесс формирования маркетинга от рыночного экономического процесса как концепции организации бизнеса в рыночных условиях. Маркетинг, за исключением производства и управления, должен быть направлен на достижение общей цели, выявление целевого рыночного источника для предприятия.

Теория маркетинга отражается в зарубежной практике через следующие понятия: концепция производства, товар, продажи или маркетинг, маркетинг, общественный или социально-этический маркетинг. (Приложение А).

Эти концепции описывают определенные этапы развития американской экономики, а также экономические и политические изменения в развитых странах мира. Их применение на практике зависит от многих факторов, таких как цели фирмы, тип продукта, источники конкурентного преимущества, степень концентрации маркетинга, уровень конкуренции на рынке.

Примером реализации маркетинговой практики является предпринимательская деятельность автомобильной компании Генри Форда. Суть маркетинговой концепции, которую он разработал и успешно использовал, состоит в том, чтобы создать ситуацию, при которой многие потребители имеют доступ к данному виду товара за счет совершенствования технологии производства модели «Т» и снижения ее стоимости. Быстрое развитие экономики США в то время требовало массового производства автомобилей, и Г. Форд воспользовался этой возможностью, чтобы сделать автомобиль доступным для широкой публики.

Этот маркетинговый опыт впоследствии был успешно использован многими иностранными фирмами и компаниями. [21] Основная концепция маркетинга заключается в улучшении продукта и его качества. Основным

принципом этой концепции является адаптация потребителя к товарам и услугам, которые по своим качественным характеристикам превосходят аналогичные товары конкурентов.

Теодор Левитт, профессор Гарвардской школы бизнеса, назвал свою статью по вопросу «Предсказуемость маркетинга». Он изучил американские железнодорожные компании и пришел к выводу, что владельцы этих компаний занимались только железнодорожным бизнесом и не осознавали появления конкурирующих видов транспорта.

Сегодня новые формы маркетинговых инструментов широко используются в мировой маркетинговой практике. Изучение теории и практики маркетинга, их критическое понимание и понимание смысла позволили сформировать авторскую интерпретацию маркетинга по отношению к фирме, описать ее принципы, методы и обязательные функции. Ф. Котлер, Дж. Дж. Ламбен и другие ученые, используя перечисленные выше экономические категории, разработали теорию маркетинга, введя в ее объяснительный аппарат определения «потребностей» и «желаний».

В основе классической теории маркетинга лежит концепция маркетинг-микса, которая впервые была предложена американским ученым Н. Борденом, а затем разработана Дж. Ховардом, Б. Фреем, Э. Маккарти, Ф. Котлером.

В 1957 году Н. Борден, профессор Гарвардского университета, представил концепцию «маркетинговая смесь» (маркетинг-микс), которая основана на основных элементах, используемых для создания программы продукта, цены, бренда, рекламы, продвижения и маркетинга. Сначала Н. Борден предложил 12 маркетинговых факторов, затем Э. Маккарти упростил список и сократил его до четырех. По мнению Н. Бордена, соотношение элементов маркетинговой смеси зависит от поведения покупателей и степени влияния рыночных сил, состоящих из торговых представителей, конкурентов и роли государства.

Э. Маккарти, профессор Мичиганского университета, разработал концепцию «комплекса маркетинга» и в 1960 году предложил четырехэлементную модель «4Р», которая начинается с английской буквы «р» (продукт), цена (цена), место (место). ) и продвижение. Компактность и вместимость этой модели, простота ее принятия, логика ее построения позволили использовать ее в теории и на практике в качестве популярной формы идентификации маркетинговых переменных.

Эта концепция была впервые использована General Electric. Содержание многих зарубежных учебников основано на концепции маркетинговой смеси, которая используется ориентированными на рынок фирмами и компаниями. В дополнение к модели 4Р, маркетинговый контент включает анализ рыночных возможностей, использование маркетинговых технологий, разработку стратегий, маркетинговое планирование и контроль. Однако модель «4Р» играет важную роль в маркетинговой деятельности фирмы, предприятия.

Опыт зарубежного маркетинга оказывает большое влияние на покупателей, продавцов и обычных людей. Подавляющее большинство крупных американских компаний считают, что качество, а не цена, является одним из факторов, обеспечивающих хорошие результаты в бизнесе.



В нашей стране, как и во многих зарубежных странах, нет общепринятого методического документа для оценки конкурентоспособности товаров. Эксперты Парижской торгово-промышленной палаты связывают признаки конкурентоспособности с уровнем инноваций, качества рекламы, финансового состояния, систем продаж. Британские экономисты определяют конкурентоспособность по цене, относительной стоимости и рентабельности продукта. Продукт считается конкурентоспособным, только если цена, дизайн и качество продукта не сопоставимы с аналогичным продуктом на рынке.

Предприятия Республики Казахстан, ориентированные на развитие рыночной экономики, ежедневно сталкиваются с проблемами маркетинга. В этом случае важно изучать зарубежный опыт, чтобы не ошибиться в усвоении уроков рынка.

Из мирового опыта ясно, что процветание и развитие любой страны зависит не только от рыночной системы, но и от маркетинга. Хотя на планете существуют как отсталые, так и развитые страны с рыночной экономикой, ясно, что почти во всех развитых странах экономический рост ведет к высокому уровню маркетинга. Кроме того, многие крупные компании смогли сразу увеличить производство и объем своей продукции в результате активной маркетинговой деятельности.

#### Список использованных источников

1. Багиев, Г.Л. Основы организации маркетинговой деятельности на предприятии. — СПб.: Обл. правл. ВНТОЭ, 2010. — 240 с.
2. Березин И.С. Маркетинг и исследование рынков. — М.: Русская деловая литература, 2010. — 416 с.
3. Божук С.Г. Маркетинговые исследования. Основные концепции и методы. — СПб.: Вектор, 2011. — 288 с. Маркетинговые исследования // Энциклопедия экономиста. URL: <http://www.grandars.ru> (дата обращения: 20.10.2016).

## КОНСОРЦИУМЫ И ХОЛДИНГИ – ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОТРАСЛЕВОГО КОРПОРАТИВНОГО БИЗНЕСА

Учреждение Образования «*Alikhan Bokeikhan University*»

МЭ 222 группа, 2 курс, специальность «Экономика»

Научный руководитель: Молдажанов М.Б., доктор PhD,

г. Семей, Казахстан

Консорциум - временный союз хозяйственно независимых фирм, целью которого могут быть разные виды их скоординированной предпринимательской деятельности, чаще для совместной борьбы за получение заказов и их совместного исполнения.

Обязанности членов консорциума, доля каждого из них в затратах и ожидаемой прибыли, а также формы участия в реализации проекта определяются соглашением о консорциуме. Консорциум несет солидарную ответственность перед своими заказчиками.

Особенностями консорциумов в настоящее время являются:

- организация консорциума оформляется соглашением;
- консорциум может создаваться с образованием и без образования юридического лица. Организационно-правовой формой консорциума в виде юридического лица может быть АО или другие хозяйственные общества;
- как правило, в рамках консорциума участниками не формируется никаких организационных структур, за исключением небольшого аппарата (например, совета директоров консорциума);
- компании, входящие в консорциум, полностью сохраняют свою экономическую и юридическую самостоятельность, за исключением той части деятельности, которая связана с достижением целей консорциума;
- зачастую консорциумы являются бесприбыльными организациями;
- целью создания консорциумов является объединение усилий для реализации конкретного проекта, обычно в сфере своей основной деятельности, осуществление науко- и капиталоемких проектов, в том числе международных, или совместное проведение крупных финансовых операций по размещению займов, акций;
- компании могут одновременно входить в состав нескольких консорциумов, т.к. могут участвовать в осуществлении нескольких проектов.

Несмотря на то, что участники консорциума не теряют своей юридической и хозяйственной самостоятельности, эта форма интеграции компаний обладает практически всеми преимуществами компании с юридической ответственностью. Она способна эффективно работать в рыночной среде и привлекать значительные объемы инвестиций для реализации капиталоемких проектов.

Как правило, консорциум создается для высококачественного исполнения срочных и дорогостоящих заказов и проектов, требующих консолидации усилий и средств научно-технических, производственных, обслуживающих и финансовых компаний, способных совместно решить поставленную задачу.

Характерным для современных типов консорциумов является совместное проведение научно-исследовательских работ.

Существенной чертой этой формы интеграции компаний становится их интернационализация. Для современных консорциумов характерно многонациональное представительство.

Временные ассоциации, имеющие своей прямой целью извлечение прибыли из крупномасштабных коммерческих операций, являются наиболее распространенной категорией консорциумов. Финансирование строительства больших промышленных комплексов и транспортных артерий, приобретение права собственности на приватизируемые предприятия - типичные примеры макрокоммерческой деятельности, на основе которой формируются рассматриваемые ассоциации.

Консорциумы могут организовываться несколькими банками, производственными компаниями, научными центрами, государственными структурами. Они создаются для повышения технической и коммерческой конкурентоспособности его участников.

Характерным для современных типов консорциумов является совместное проведение научно-исследовательских работ. Существенной чертой этой формы интеграции компаний становится их интернационализация. Для современных консорциумов характерно многонациональное представительство.

Необходимо выполнить ряд предложений по принятию мер для поддержки строителей региона.

В первую очередь необходимо провести мониторинг строительных предприятий области. Мониторинг позволит выявить степень загруженности предприятий, а также количество фактически занятых в строительстве работников.

После проведенного анализа необходимо рассмотреть возможность временного перемещения рабочих с остановившихся предприятий на другие, где требуются кадры. Эта мера необходима не только для решения проблемы безработицы, но и для сохранения специалистов внутри отрасли. Более 2 тысяч строителей сегодня находятся в административных отпусках. Избалованные ранее высокой зарплатой, сейчас они находятся на грани банкротства.

Кроме того, необходима поддержка консорциумов строительных предприятий для участия в конкурсах по госзакупкам, касающихся строительства крупных объектов.

Создание консорциумов будет способствовать привлечению к конкурсам и строительству большого количества предприятий, сохранению рабочих мест, а также более эффективному и своевременному освоению бюджетных средств.

Корпоративные группы холдингового типа - объединения юридически самостоятельных компаний, в которых головная компания владеет, полностью или частично, капиталом остальных компаний.

Объединение хозяйствующих субъектов в группы дает дополнительные преимущества:

- снижение издержек и эффективное распределение ресурсов при вертикальной интеграции;
- сокращение производственных издержек, расширение масштабов операций, мобильность в распределении финансовых ресурсов при горизонтальной интеграции;
- диверсификация производства приводит к снижению негативных колебаний конъюнктуры;
- разработка и налаживание производства новых видов продукции дает положительные результаты по ее реализации.

Холдинговая компания может действовать как центр координации хозяйственной деятельности всей группы, наподобие «видимой руки» администрации в крупных корпорациях. Более гибкие формы, чем единая фирма на административном контроле, требуются там, где отрасли переживают резкие изменения, где появляются новые технологии и новые рынки, либо силы конкуренции заставляют фирмы дифференцировать продукцию и открывать себе рыночные ниши.

Холдинговая группа - выигрышная форма экономической организации для сложных производственно-сбытовых цепочек от добычи первичного сырья или разработки продукции, через промежуточные стадии производственного процесса и до конечных продаж.

Длинная цепочка часто превосходит организационные возможности фирмы. Замена внутренней иерархии межфирменной кооперацией помогает группе решить проблему неуправляемости сложной административной единицы. Степень контроля в группе ниже, но управляемость комплекса в целом выше. Кроме того, головная компания не несёт риски дочерних.

Ещё одно преимущество холдинговой группы состоит в том, что она может реализовать экономию на масштабах с меньшими объёмами инвестиций путем включить поставщиков в состав своих групп. Следовательно, отпадала необходимость вкладывать средства в создание собственного агрегатного производства. Включение компаний в состав холдинга обычно сопровождается обменом акций дочерних компаний на единую акцию холдинга. После того, как акции участников группы обмениваются на единую акцию холдинга, компании группы уходят с открытого фондового рынка.

Акция холдинговой компании - это субститут акций производственных компаний её группы. Это своего рода диверсифицированный портфель, который предлагается инвесторам на фондовом рынке. Собственникам холдинговой компании достаются дивиденды дочерних компаний за вычетом некоторой части, которую аккумулирует холдинговая компания [45, с. 124].

Объединяясь в холдинги на добровольной основе или путем агрессивной скупки акций других компаний, предприятия преследуют вполне определенные цели: укрепление позиций на рынке и получение экономического выигрыша.

Основные задачи, которые должны решать в процессе создания холдингов:

- создание технологически взаимосвязанных производственных и сбытовых цепочек, что обеспечивает бесперебойное функционирование всех включенных в эту цепочку предприятий и меньшую степень их зависимости от внешних поставщиков;

- диверсификация бизнеса, когда в холдинг входят разнородные предприятия, производящие различные виды продукции или услуг. В процессе своего развития компании часто делают производство новых продуктов прерогативой дочерних фирм. Диверсификация способствует наращиванию мощи и повышению устойчивости холдинга путем оперативного перераспределения финансовых и других ресурсов между направлениями бизнеса;

- оптимизация структуры управления, в процессе которой руководство головной компании может сосредоточиться на разработке и решении стратегических задач, обеспечивающих перспективное развитие всей группы компаний. Выполнение текущих рутинных операций переносится на уровень дочерних фирм;

- создание собственной сервисной сети, когда отдельные службы предприятий (ремонтные, транспортные, строительные, сбытовые и т. д.) реорганизуются и регистрируются отдельные юридические лица, которые в централизованном порядке обслуживают все предприятия, входящие в холдинг;

- обособление лицензируемых видов деятельности - аудиторской, страховой, инвестиционной и др. В целом ряде случаев законодательством предусматривается, что лицензируемый вид деятельности для компании должен быть исключительным. И поскольку его нельзя совмещать ни с какими другими видами бизнеса, для осуществления лицензируемой деятельности головной компании приходится создавать дочерние фирмы;

- снижение рисков и повышение устойчивости бизнеса. Разрабатывая новые виды продукции и вводя инновации в технологические процессы, компания подвергает себя определенному риску, так как всегда есть вероятность получения отрицательного результата. Наличие в портфеле предприятия большого числа рискованных проектов приводит к тому, что инвесторы рассматривают такое предприятие как высокорисковое, что приводит к падению рыночной цены акций.

При рыночной экономике совершенствование организационных структур управления в строительной сфере сводится к изменению производственных отношений, обеспечивающих достижение поставленных перед строителями задач, вытекающих из требований рынка. Главные из них:

- рационализация использования всех ресурсов;
- концентрация инвестиций;
- объединение в одну структуру кредитных, производственных и торговых организаций.

При участии строительных организаций в холдинговых компаниях они будут получать большие возможности получения заказов на выполнение строительных работ. Особенно важно, что холдинги успешнее решают проблему концентрации инвестиционных ресурсов, и не только за счет мобилизации собственного капитала, но и используя большие возможности по их заимствованию.

Чтобы снизить риски, под реализацию инновационных проектов действующая компания создает дочерние предприятия, которые несут ограниченную ответственность в пределах своего имущества. Таким образом, устойчивость головной компании повышается, а риски переносятся на дочернее предприятие.

Холдинговые компании выступают посредниками на фондовых рынках для компаний, испытывающих потребность в крупномасштабном внешнем финансировании. Это публичные компании, которые нуждаются в фондовом рынке, достаточно масштабном. Холдинги выполняют функцию мобилизации капиталов потому и постольку, поскольку дисперсия их акций достаточно широка.

Юридическая форма компании, в том числе дочерней, даёт ей право на принятие независимых решений, контролируемых собственниками её капитала. Фактически дочернюю фирму связывают с головной компанией не только формальные линии связи, но также постоянный товарный оборот, кредитные отношения, совместное использование патентов и технической документации и многое другое. Бывают и неформальные линии, такие, как управление через доверенных лиц и личные или семейные связи.

В вертикально интегрированных группах действует монополия головной компании как крупнейшего и подчас единственного заказчика или поставщика. Образно говоря, в холдинговых группах действует невидимая концентрация корпоративной власти. Она способна в большей или меньшей степени заменять внутрифирменный административный контроль.

В переходных экономиках появление интегрированных структур управления и объединений предприятий на основе консолидации акционерного капитала происходит, как правило, на финальном этапе разгосударствления собственности и призвано было осуществить решение таких задач, как:

- рационализация старых кооперационных связей и налаживание новых;
- аккумуляция ресурсов для инвестиционной и инновационной деятельности;
- внутрифирменная реструктуризация.

Цель интеграции состоит в том, чтобы раздвинуть отраслевые рамки, диверсифицировать производственную деятельность, разграничить и отделить функции стратегического развития от решения тактических задач поведения на рынке. И, наконец, попытаться соединить в единой управленческо-технологической цепи функции капитала с функциями его обращения. Иначе говоря, на смену структурной интеграции должна прийти интеграция системная, приводящая к институциональной консолидации производственных,

финансовых, управленческих активов, но не уничтожающая экономический интерес каждого участника такого объединения.

Список использованной литературы:

1. Кузьмина Н. М. Менеджмент персонала корпорации. — М.: Инфра-М. 2016 г.
2. Ларионов И. К. Синергия социального и корпоративного управления. — М.: Дашков и Ко. 2020 г.
3. Ларионов И. К., Ларионова И. И. Корпоративный механизм хозяйствования. Синергия взаимодействия денежно-ценовых и организационно-управленческих составляющих. — М.: Дашков и Ко. 2020 г.
4. Винокур М. Е. Организация производства и менеджмент. Учебно-методический комплекс. — М.: Проспект. 2021 г.
5. Дашкова И. А., Ткаченко И. В., Захарченко Н. С. Менеджмент. Методы принятия управленческих решений. — М.: Юрайт. 2020г.

**Несіпханова Ж.М.**

## **РЫНОК ТРУДА КАЗАХСТАНА: РАЗВИТИЕ В УСЛОВИЯХ НОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ**

*Учреждение образования «Alikhan Bokeikhan University»*

*МЭ 222 группа, 2 курс, специальность «Экономика»*

Научный руководитель: Алимбетов У.С., доктор экономических наук  
г. Семей, Казахстан

Коронакризис оказался вторым самым масштабным кризисом в истории независимого Казахстана. Впервые за два десятилетия темпы роста ВВП Казахстана стали отрицательными, составив -2,6% по итогам 2020 года, в результате чего страна заняла второе место по уровню экономического спада среди стран Центральной Азии после Кыргызстана (-8%). Помимо падения внутреннего производства, Казахстан столкнулся с кризисом на мировом рынке нефти, являющейся главным экспортным товаром страны, а значит и одним из главных источников дохода.

В отличие от предыдущих кризисных периодов, спад экономики в 2020 году был сконцентрирован в секторе услуг, на который приходится 67% занятости и который в большей степени пострадал от закрытия границ и необходимости социального дистанцирования.

Темпы роста сферы услуг за год снизились до рекордного показателя - 5,4%. Наибольшее сокращение пришлось на услуги по проживанию и питанию (-19,7%), транспортную (-17,2%) и торговую отрасли (-7,3%), а также на сферу предоставления прочих видов услуг (-8,4%) (рис. 2.3). И если у магазинов, кафе и ресторанов была возможность перейти в онлайн и работать на доставку, то сфера туризма и связанные с ней отрасли оказались на нуле. К примеру,

занятость туристских агентств и операторов по бронированию в 2020 году сократилась на 20% по сравнению с 2019 годом. Многим партнерам из других турфирм также как и нам пришлось сдать и закрыть свои офисы, очень многие уволили своих работников. Это компании среднего, крупного уровня. Кто-то отправил своих сотрудников на бессрочный отпуск, в общем, все турфирмы пострадали, кто-то на 100%, кто-то на 50%. Кто-то в тендеры пошел, чтобы хотя бы зарплату своим менеджерам выдавать. Многие мелкие фирмы также не выдержали, закрылись и ушли в различные другие отрасли, кто в образование, кто в торговлю, кто куда. Это очень жалко, потому что было много профессиональных кадров, которых мы, к сожалению, совсем потеряли. Некоторые фирмы, которые работали на выезд, были вынуждены переориентироваться и изучать внутренний рынок, ездить по разным инфотурам, как-то переквалифицировать своих работников, менеджеров на казахский рынок. В общем, очень тяжелое положение и мою фирму спасало только то, что у нас своя школа-гидов экскурсоводов. Программу сделала онлайн и обучала всех, кто ко мне обратился по разным модулям туристской экскурсионной отрасли.

Также из-за закрытия государственных границ и введения ограничений на передвижение людей и товаров сильно пострадала транспортная отрасль Казахстана, которая так и не восстановилась даже после ослабления карантинных мер. В 1 квартале текущего года объемы отрасли сократились на 17,4% по сравнению с соответствующим периодом 2020 года. Коронакризис отразился на всех видах транспортных перевозок – от использования личного и общественного транспорта в городах до осуществления пассажирских и грузовых перевозок как внутри страны, так и с другими странами.

На автомобильном транспорте, в связи с остановкой предприятий и введением карантинных мер, резко снизился пассажиропоток на автобусных маршрутах, пассажирские предприятия оказались в сложнейшей финансовой ситуации. К примеру, в городе Алматы на 31 марта 2020 года, количество пассажиров уменьшилось по сравнению с 25 февраля 2020 года в 15 раз (с 2,25 млн. до 150 тыс. транзакций в день). По водному транспорту, в случае временного запрета судоходства между Прикаспийскими портами, судовладельцы столкнулись с проблемой недогруза флота. В том числе, только ущерб гражданской авиации, по сведениям Авиационной администрации Казахстана, составил 326 миллиардов тенге.

При этом, несмотря на такое сильное падение объемов производства в данных отраслях, масштабного сокращения занятости так и не произошло, во 2 квартале 2020 года она сократилась на 2-3% и в последующем наблюдается быстрое восстановление на рынке труда. К примеру, только в области предоставления прочих видов услуг занятость увеличилась на 7,3% в 3 кв. 2020 г. по сравнению с предыдущим кварталом, в то время как темпы роста отрасли сократились на 12,3% по сравнению с соответствующим периодом 2019 года.

Немного иная ситуация складывается в промышленности. На фоне сокращения общих объемов производства в связи с ограничениями на добычу нефти и сокращением объема газового конденсата в рамках соглашения



организации стран - экспортеров нефти (ОПЕК), темпы роста горнодобывающей промышленности сократились на 3,8%, а занятость сократилась на 1,1% по итогам 2020 года

Однако не все отрасли продемонстрировали падение, несмотря на такой сложный период для экономики.

По итогам 2020 года в «плюсе» оказались отрасли строительства (+11,2%), информации и связи (+8,7%), а также социально важные отрасли сельского хозяйства (+5,6%), образования (+4,7%) и здравоохранения (+3,5%).

Пандемия COVID-19, в первую очередь, затронула сферу общественного здравоохранения, в результате чего резко увеличился спрос на медицинские услуги. Занятость в этой сфере снизилась всего на 0,5%, после чего наблюдается её устойчивый рост.

Положительные темпы роста в сфере ИКТ объясняются повышением необходимости налаживания информационно-коммуникационной инфраструктуры, в том числе услуг связи и интернета как для работающих взрослых, так и для школьников и студентов. Занятость снизилась в период локдауна на 1,1%, а к концу года увеличилась на 3%.

#### Список использованной литературы:

1. Александра Молчановская, Рынок труда Казахстана, 2021 г.
2. Мельдаханова, М., Калиева, С. (2014). Занятость населения и факторы ее обеспечения в Республике Казахстан. Известия Национальной Академии наук Республики Казахстан. №2, С.30-35. Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан №636 от 15.02.2018 (2021). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>.
3. Притворова, Т.П. Бектлеева, Д.Е. (2017). Нестандартная занятость в экономике Казахстана: масштабы, динамика, регулирование: Монография. Караганда: Изд-во «Арко». 267 с. Сарычева, Т.В. (2016). Структура занятости по видам экономической деятельности в России и динамика ее изменений. Региональная экономика и управление. 4(48). <https://eee-region.ru/article/4821/>

## ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

### Направление 3 - Механизмы, гарантии реализации и защиты прав граждан РК в контексте Стратегии 2050

Шингаева А. Б.

#### «ҚАЗАҚСТАН – 2050» СТРАТЕГИЯСЫ МӘНМӘТІНІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІ РЕФОРМАЛАУ

Семей қ. Alikhan Bokeikhan University

Мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасы 7M04208 - "Құқықтың өзекті мәселелері" мамандығының магистранты  
berlikkazyevna@gmail.com

Қазақстан Республикасының қалыптасуына қарай мемлекеттік қызметтің рөлі мен маңызы үнемі арта бастады. Әкімшілік реформаның басты мақсаты - бұл нарықтық экономика үшін оңтайлы бола алатын заманауи және нәтижелі мемлекеттік қызметті құру. Осы мақсатта мемлекеттік қызметшілердің жаңа буын корпусын қалыптастыру бойынша, қазіргі кезеңде және болашақта қажеттіліктерін ескере отырып, оларды іріктеуге, біліктілік деңгейіне және оқытуға қойылатын талаптарды арттыру жөніндегі мемлекеттің басым бағыттары айқындалды.

"Қазақстан - 2050" Стратегиясының басымдығында қойылған міндеттерді іске асыру мақсатында, Президенттің тапсырмасы бойынша құрылған жұмыс тобы шет елдердің тәжірибесін де, сондай-ақ біздің мемлекеттік қызметімізге тән проблемаларды да зерделеді.

Стратегиялық міндеттерге сәйкес мемлекеттік қызметті реформалаудың келесі мақсаттары айқындалды: әрбір азаматтың қажеттілігін қанағаттандыруға қабілетті кәсіби аппарат құру; жеке еңбек қызметі қағидаттарына негізделген мемлекеттік қызмет үлгісін құру; азаматтардың мемлекеттік қызметке тең қол жеткізу конституциялық құқығын іске асыру тетігін құру. [1]

Республикада мемлекеттік қызметті реформалау жалпы мемлекеттік басқаруды реформалау барысымен байланысын атап өткен жөн. Мемлекеттік басқару жүйесінің жұмыс істеуін және ұйымдық құрылымын жетілдіру мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесіне және мемлекеттік қызметті ұйымдастыруға тікелей әсер етеді. Мемлекеттік басқарудың ұйымдық құрылымының және жүйесінің жұмыс істеуін жетілдіру, мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесі мен мемлекеттік қызметті ұйымдастыруға тікелей ықпалын тигізеді. Нарықтық қатынастар жағдайында мемлекеттік басқарудың оңтайлы ұйымдық құрылымын іздеу сонымен қатар мемлекеттік қызметтің тиімді және заманауи үлгісін іздеу болып табылады. Ал, мемлекеттік басқару тетігін жетілдіру тиісінше мемлекеттік қызмет кадрларының сапалық құрамына неғұрлым жоғары талаптар қояды. [2]

Әлемдік тәжірибені зерделеу азаматтардың өз шенеуніктеріне қанағатты болатын елдерді табу қиын екенін көрсетті. Бірақ, әр мемлекет өзінің дамуының нақты кезеңіне тән өзекті мәселелерді шешеді. Барлық демократиялық елдерде мемлекеттік аппарат халыққа сапалы қызмет көрсетуі үшін, қоғам процестерді өз заң шығарушылары арқылы мемлекеттік қызметте реттеуді қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, бұл қызығушылықтың негізі мемлекеттік аппараттың салық төлеушілердің есебінен және жалпы міндеттерді шешу үшін құрылғандығы.

Біздің ескі жүйенің кемшіліктері әсіресе өтпелі кезеңде көрінді. Тоталитарлық бақылау әлсіреген кезде патронаждың жағымсыз белгілері анық пайда болды. Бұл ретте мемлекеттік қызметке іріктеу туыстық немесе достық байланыстар қағидаттарынан туындады. Өз кезегінде, кейбір мемлекеттік органдардың басшылары мемлекеттік қызметке қызметкерлерді іріктеу кезінде заңнаманы тиісті қолданбады. Нәтижесінде, бұл төмен сапалы қызметтердің ұсынылуына әкелді. Халықтың жалпы бөлігі мемлекеттік қызметті жемқор, тиімсіз және аса бюрократиялық деп тапты. Мұндай жағдай халықтың мемлекет институттарына және жүргізіліп жатқан реформаларға деген сеніміне нұқсан келтірді.

Басқа жағынан, мемлекеттік қызметшілердің пікірін зерттеуде, негізгі өзекті мәселелердің бірі ретінде, мемлекеттік қызметкерлер басшылықтың ауысу барысында мансаптық белгісіздік көрді, бұл кезде қызметкерлердің едәуір бөлігі жаңа тағайындаушылармен алмастырылған. Сауалнамалар сондай-ақ байқаулық іріктеудің міндетті болмағандықтан кадрларды жылжыту мен іріктеудің патронаждық жүйесі қалыптасқанын көрсетті. Бұл мемлекеттік органның нақты басшысына адалдық қағидаты бойынша мемлекеттік аппараттың едәуір бөлігінің қалыптасуына ықпал етті. Мемлекеттік қызметшілердің көпшілігінің пікірінше, заңнама жоғары беделді, әлеуметтік қорғауды және мемлекеттік қызметтің тартымдылығын қамтамасыз етпеді. Бұл тұрғыда қолданыстағы заңнама кемшіліктері неғұрлым анық бола бастады.

Әкімшілік реформаның бастапқы кезеңінде, мемлекеттің жаңа рөлі мен қоғамның даму сұраныстарына жауап беретін мемлекеттік қызметтің құқықтық негізін құру міндеті тұрды. Заманауи мемлекеттік қызметті институттандырудың бастауы Қазақстан Республикасы Президентінің "Мемлекеттік қызмет туралы" 1995 жылғы 26 желтоқсандағы №2730 Заң күші бар Жарлығының қабылдануы болды. Жарлықпен мемлекеттік лауазымдар сатысын, мемлекеттік қызмет қағидаттарын белгілеу, мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесін айқындау жолымен мемлекеттік - қызметтік қатынастар реттелді.

Мемлекеттік басқару реформасының басым бағыттарының бірі кадрларды жалдау, даярлау және жоғарылату жүйесін жақсарту болып табылды. Мемлекеттік қызметтің жоғары беделін құру және қолдау стратегиялық міндеті қойылды және азаматтарды әкімшілік мемлекеттік қызметке қабылдау мен жоғарылату кезінде міндетті байқаулық іріктеу енгізілді.

Қазақстан Республикадағы мемлекеттік қызмет реформасының келесі маңызды буыны кадрларды басқару жүйесін нығайту болып табылды. Мемлекеттік қызметшілерді даярлау, олардың біліктілігін арттыру және тиімді пайдалану – кадрларды басқарудың жалпы мемлекеттік жүйесін құруды көздейтін бірыңғай атқарымы. Мемлекеттік қызметті ұйымдастыруды реформалаудың маңызды бағыты лауазымына қарамастан сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес болып табылды және мынадай шаралар іске асырылды: әкімшілік мемлекеттік қызметшілердің бос лауазымдарына байқаулық іріктеуді енгізу; ресми ант беру; ар-намыс кодексін қабылдау; жақын туыстарының бір мемлекеттік органда бірлескен қызметіне шектеу қою; кірістер туралы декларацияны ұсыну; азаматтар "бір терезе" қағидаты бойынша, барлық қажетті құжаттарды бір жерде рәсімдей алатын, халыққа қызмет көрсету орталықтарын ашу.

Қазіргі уақытта мемлекеттік қызметтің өзіндік, қазақстандық үлгісі қалыптасуда деп айтуға болады. "Қазақстан - 2050" Стратегиясында мемлекеттік қызметтің сапалық әлеуетін арттыру, бірыңғай әдіснамалық тәсілдер негізінде мемлекеттік кадр саясатын жүзеге асыру, мемлекеттік органдардың кадрлармен жұмыс жөніндегі практикалық қызметін үйлестіру мен стратегиясын іске асыру көзделеді. Тиімділік, ашықтық, нәтижелілік, лайықтылық және қоғамға есеп беру қағидаттарына негізделген мемлекеттік қызметті кәсібилендіру халыққа мемлекеттік қызметтерді сапалы көрсетуді және мемлекеттік басқару жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуде маңызды себепшарты болып табылды.

"Қазақстан - 2050" Стратегиясы аясында азаматтардың мемлекет істерін басқаруға қатысуға конституциялық құқығын іске асыру тетігін әзірлеуді әлеуметтік тапсырыс ретінде қарастырған жөн. Бұл бағытта ресми бағдарлар, жаңа туындауының басқарушы кадрларын іріктеудің, даярлаудың заманауи әдістемелерін енгізу және шенеуніктерді аттестаттау практикасын жетілдіру жөніндегі мемлекеттік стандарттар мен бағдарламалық құжаттар болып табылады.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметті реформалаудың міндеттерін атап өткен жөн, олар: мемлекеттік қызметшілерді, олардың іскерлік қасиеттеріне сәйкес, іріктеу мен жоғарылатудың жария және ашық рәсімдерін енгізу; мемлекеттің сыртқы және ішкі саясатын іске асыруды сапалы деңгейде қамтамасыз ету; кадр құрамының тұрақтылығы, оның әлеуметтік-құқықтық қорғалуы және кәсіби өсуіне жағдай жасалуы үшін мемлекеттік қызметтің мансаптық үлгісіне көшу.

Реформадан күтілетін нәтижелері: мемлекеттік органдардың тиімді жұмысын және тұрақты кадрлық құрамын қамтамасыз ету; мемлекеттік қызметтің беделіне халық арасында қол жеткізу; мемлекеттік қызметшілер арасындағы криминалдық пен сыбайлас жемқорлықты жою.

Қоғам заманауи мемлекеттік қызметтен дәл осыны күтеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байменов А.М. Государственная служба. Международный опыт. Казахстанская модель. – Астана: Акмолинская полиграфия, 2000. – 68 с.
2. Мухамеджанов А.Б. Конституционные основы административной реформы Республики Казахстан // Евразийский юридический журнал. - 2013. - № 4 (59). - С. 160.
3. Қазақстан Республикасының Президентінің «Қазақстан - 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан халқына Жолдауы // <http://www.akorda.kz>.

**Газизова Б. Б., Ясын М.Т., Аманов Р.Ж.**

## **ҚР БОРЫШЕРДЕН АЛИМЕНТТЕРДІ ӨНДІРІШ АЛУ ТӘРТІБІ**

Семей қаласы Шәкәрім атындағы университеті,  
4-курс, 5В030100 құқықтану мамандығы  
Ғылыми жетекші: Ахметова А.Ж., аға оқытушы, құқық магистрі

Алимент (alimentum латын тілінен аударғанда «тамақтану, питание») - ол ақшалай немесе мүлік нысанында ерлі/зайыптылардың біреуінің екіншісіне, ата - ананың кәмелетке толмаған балаға, кәмелетке толған баланың қарт ата - анасына және басқа да отбасы мүшелерінің арасында міндетті төленетін қаражат түрі.

Алименттік қатынастар сонау Рим дәуірінің өзінде белгілі болған және ол кезде «алименттік міндеттеме» деп аталған. Рим құқығы бойынша алименттік міндеттемелер жақын туыстар арасында болды. Сәйкесінше, бала алдындағы алименттік міндеттеме ең алғаш болып әкенің мойнына жүктелді, одан кейін ананың және кейіннен әкелік және аналық туыстық қатынас бойынша туыстарға, ал ата- ана алдындағы алименттік міндеттеме де балаға жүктелді. Алайда Рим құқығы некесіз туылған бала мен әке арасындағы алименттік міндеттемені белгілі бір уақыт арасында мойындамады. Бірақ/та, кейіннен қалыптасқан Рим сот практикалары некесіз туылған баланың алдында әкенің алименттік міндетін мойындағанын көрсетеді. Алименттік міндеттемелер институты Қазақ даласында да ұзақ уақыттар бойы қалыптасты.

Ертеден келе жатқан «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» және «Әз Тәукенің «Жеті жарғысы» алименттік міндеттемелерді толықтай қамтамасыз етпеді. Тек ер адам әйелімен ажырасқан кезде оған артынан келген дүниесін қайтарумен ғана шектелді. Тіпті Ресей патшалығының билігі орнаған сәттің өзіндеде Қазақ даласында алимент төлеу институты орнамады. Тәуелсіздік алуымызбен алимент төлеу конституциялық міндет (ҚР 1993 ж Конституциясы 51-бап, 1995 ж Конституция 27-бап) дәрежесіне көтерілді. Елімізде алимент төлеудің маңызы артқан сайын, оны өндірудің жаңа оңтайландырылған құралдарын жасауға назар аударыла басталды.

Жеке сот орындаушыларының Республикалық палатасының Басқарма Төрағасының 2019 жыл 31 желтоқсандағы №02-02/31-12/1 бұйрығы бойынша алимент өндіру туралы атқарушылық құжаттарды орындаудың тәртібін айқындаушы Нұсқаулық жасалынды.

Алимент төлеу еркін түрде немесе сот тәртібімен жүзеге асырылады.

Еркін түрде алимент төлеу «тараптардың келісімімен» немесе «Алимент төлеу туралы келісім» жасау арқылы жүзеге асады. Егер тараптар арасында келіспеушілік орын алса сотқа жүгіне алады.

Сот тәртібімен өндіру бойынша алимент өндіруші сотқа тиісті арызымен жүгінеді. Алимент өндіру туралы Соттың тиісті шешімі шыққан соң, Өндіріп алушы сот шешімін немесе атқарушылық парақты алып жақын маңдағы Жеке сот орындаушысына немесе жергілікті Өңірлік Палатаға жүгінеді.

Атқарушылық іс жүргізу заңының процессуалдық нормалары сақталған түрде Жеке сот орындаушысы алимент өндіру туралы атқарушылық іс қозғайды және борышкерді тиісті атқарушылық іс қозғалғаны жөнінде хабарландырады.

"Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы" заң бойынша алимент бірінші кезекте жалақыдан немесе басқа да табыс көздерінен өндірілуі керек. Егер жалақысы болмаған жағдайда, ҚР "Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы" заңның 99-бабына сәйкес, алимент төлемдерін жалақыдан немесе өзге де табыстардан үш ай бойы өндіріп алу мүмкін болмаған жағдайда сот орындаушысы осы Заңның 32-бабына сәйкес атқарушылық құжаттардың орындалуын қамтамасыз ету шараларын қолданады және осы Заңның 61-бабына сәйкес өндіріп алуды қолдануға болмайтын мүлікті қоспағанда, борышкердің мүлкіне өндіріп алуды қолданады. Мүлкінен өндіріп алу алименттік атқарушылық құжаттар бойынша тек бір реттік орындалатын атқарушылық қамтамасыз ету шарасы болып табылады.

Ал, жекелеген санаттағы азаматтардан келесідей тәртіппен өндіріліп алынады:

Зейнеткерлер. Зейнеткерлерден алимент 21 маусым 2013 жыл қабылданған "Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы" заңына сүйеніп тұрып өндіріліп алынады. Яғни заңның 23-бабында зейнетақыдан ұстап қалу атқарушылық іс жүргізу тәртібімен жүргізілуі мүмкін және зейнетақының 50 пайыздан астамын ұстап қалуға болмайды деп көрсетілген.[6]

Бас бостандығынан айыру мекемелеріндегі борышкерлерден де алимент бойынша берешік өндіріліп алынады. Олардан ең алдымен ҚР Қылмыстық атқару кодексінің 122-бабына сәйкес, жалпы тәртіпте, табысының елу пайызына дейін өндіріліп алынады. Егер түрмеде жатып, еш табысы болмаса, ҚР Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексінің 169-бабы 3-тармағына сәйкес, алимент мөлшері әр айға бір айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде анықталады.[7]

Мүгедектер. Мүгедектерден де алимент өндіріледі, алайда өндіру кезінде олардаң қай санаттағы мүгедек екені маңызды. Егер I-санаттағы мүгедек болса,

ҚР "Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы" заңның 98-бабы 5-тармағына сәйкес алимент өндірілмейді.

Ал егер тұлға ІІ немесе ІІІ-санаттағы мүгедектек болса алимент өндіріледі, алайда "Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша және асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы" заңның 7-бабына сәйкес, мүгедектік бойынша берілетін жәрдемақының 25 пайыздан аспайтын мөлшерінде ғана өндіріледі.[8]

Жеке кәсіпкерлер. Жеке кәсіпкерлерден Салық Кодексімен көзделген салықтарды төлеу барысында ұсынылатын «Салықтық декларация» бойынша анықталады. Яғни олардан барлық табысының тиісті бөлігі өндіріліп алынады.

Шет ел азаматтары. Шет ел азаматтарынан алимент өндіру кезінде біраз қиыншылықтар туындайды. Бұл санаттағы тұлғалардан өндіріп алынатын алимент тараптардың тұратын мемлекеттері мен ол мемлекеттердегі неке және отбасы қатынастарын реттейтін заңнамалары мен сол саладағы ратификацияланған халықаралық конвенциялар мен шарттары бар болуымен маңызды.

Жұмыссыз борышкер. Бұл жағдайда жеке сот орындаушы жұмыссыз адамға жұмыс ұсынады, және жұмысқа тұрған кезде, борышкердің жалақысынан өндіріп алу жүргізіледі. Бірақ практикада кездескендей, жұмыс ұсынылған борышкерлердің 80 пайызы Жеке сот орындаушы ұсынған жұмысты атқарғысы келмейді, сондықтан жұмыссыз және өз атына тіркелген ешқандай мүлкі жоқ адамдардан алимент өндіріп алу жеке сот орындаушыларға қиындық туындатады. Яғни жеке сот орындаушы бұндай жағдайда ешқандай әрекет жасай алмайды.

Егер алимент төлеуші тұлға ТМД елдерінде тұратын болса, 1993 ж Минск конвенциясы бойынша және 2002 ж Кишинев конвенциясы бойынша алимент өндіріп алуға жол ашылады.[9]

Ал, егер борышкер алыс шет елде тұратын болса, іс қиындай түседі. Себебі, ҚР бұл бағытта алимент өндіру бойынша халықаралық конвенцияға қосылғанымен, бұл конвенция барлық мемлекеттер тарапынан ратификацияланбаған. Алимент өндіру бойынша кейінгі жиі мәселе туғызатыны-ол, борышкер тарапы.

Бас Прокуратурамен 981 алимент төлеушіден алынған сауалнамаға сәйкес, келесідей басты мәселер анықталған

Борышкердің алимент төлемеуінің объективті себептері:

- Тұрақты жұмысы мен табысы жоқ;
- Бас бостандығынан айыру мекемелерінде болғаны үшін;
- Жұмыс берушінің кінәсі бойынша жалақы алмай отыр;
- Жұмыс істемейді, себебі өзі кәметке толмаған ата-ана;
- Жұмысқа жарамсыз;

Борышкердің алимент төлемеуінің субъективті себептері:

- Өндіріп алушыға деген жеке көзқарасы (әйеліне немесе алимент алушы тұлғаға);
- Алиментке төленген сомманың дұрыс бағытта жұмсалатынына сенбейді;

- Алимент төлеудің процедурасын білмейді;
- Алименттің мөлшерімен келіспейді.[11]

Республика аумағындағы жергілікті орташа айлықтың көрсеткіші аймақтар арасындағы теңсіздігі (Батыс аймақтар мен Нұр-Сұлтандағы орташа жалақы басқа аймақтардан үлкен ерекшелік туғызады) алимент мөлшерін белгілер кезде мәселелер туғызады.

Келесі мәселе Құзыретті органдар мен өндіріп алушы тарапынан туындайды.

Алимент алу үшін сотқа кәмелетке толмаған баланың ата-анасы ғана емес, олардың өкілдері де беретінін ескерсек, мысалы, жетім балалар үшін сол мекеменің жауапты адамы сотқа шағым беруі тиіс, дер кезінде алимент алу үшін сотқа шағымдар келіп түспей жатады. Бұл қатынастың кезекті өзекті мәселесі жеке сот орындаушыларының Өңірлік Палатасының төңірегінде орын алады.

Себебі алимент өндіру туралы алименттік құжаттар уақытылы орындалмай жатса немесе Жеке сот орындаушысы әрекетсіздік танытса алимент өндірушінің бірінші жүгінетін орны Жеке сот орындаушыларының Өңірлік Палатасы болып табылады. Тіпті басқа мемлекеттік органдарға жүгінгеннің өзінде олар өтінішті Жеке сот орындаушыларының Өңірлік Палатасына жолдайды. ЖСО Өңірлік Палатасы алимент өндірушілердің арыздарын қарағанмен, оларды шешу үшін Өңірлік Палатаның құзыретінде құқықтық құралдар жеткіліксіз болып келеді.

Практика жүзінде алимент өндіруші Өңірлік Палатаға құқықбұзушылықты көрсетіп тұрып өз шағымын жіберсе Өңірлік Палата бұған екі түрде ғана жауап қатады.

Біріншісі, жеке сот орындаушысымен телефон арқылы байланысып, құқықбұзушылықты тоқтатуды немесе жанама жолын ұсынады.

**Альханова А.Б., Советова А.М., Канатбек М., Батырбекова А.К.**

## **ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ КІНӘНІҢ ҚОС НЫСАНЫНЫҢ ТҮСІНГІ МЕН МАҢЫЗЫ**

Ғылыми жетекші: Ахметова А.Ж., құқық магистрі

Белгілі бір жағдайларда жасалған қоғамға қауіпті әрекеттердің әрқайсысы оны өзге де әрекеттерден ажырататын көптеген объективті және субъективті ерекшеліктерге ие болады. Кез-келген қылмыс құрамының элементтеріне объект, объективті жақ, субъект, субъективті жақтың жататындығы баршамызға мәлім. Жасалған әрекетте осы элементтердің біреуінің болмауы жалпы қылмыстың болмауын, қылмыстық жауаптылық негізінің болмауын білдіретіндігі заң әдебиеттерінде танылған. Қылмыстық заңның Ерекше бөлімі жійесінде қылмыс құрамының орнын дұрыс анықтау жоғарыда көрсетілген элементтердің әрқайсысының арнайы (ерекше)



белгілерінің болуын анықтауға ықпал етеді. Жалпы ережелерге сәйкес кінәнің екі нысанымен жасалған қылмыстардың ерекшеліктерін анықтағанда оның субъективті жағынан көрінетін ерекшеліктеріне аса көңіл бөлінеді. Кінәнің екі нысанымен жасалған қылмыстардың субъективті белгілері ерекшеліктерінің маңыздылығын бағаламауға болмайды. Бірақ қылмыс құрамының элементтері бір-бірімен байланыста болып органикалық тұтастықта болатындығын ескергеніміз жөн. Объективті және субъективті белгілердің жиынтығы ғана қылмыстық жауаптылық негізінің құқықтық мазмұнын құра алады.

Осыған байланысты кінәнің екі нысанымен жасалған қылмыс құрамының ерекшеліктері мәселесін қарастыруды объект және объективті жақ секілді элементтерді талдаудан бастағанды жөн көреміз.

Екі нысан конструкциясы кірделі қылмыс құрамдарына тән болып келеді. Оның болуы – қасақаналық пен абайсыздық – екі жеке қылмыстың идеалды жиынтығының нәтижесінен байқалады. Объективті және субъективті белгілердің белгілі ерекшелігі мен дербестігі олардың әрқайсысына тән. Қасақана және абайсыз әрекеттердің бір құрамға біріктіру нәтижесінде бұл ерекшелік объективті деңгейде екі объектінің болуымен байқалады.

Қолданыстағы қылмыстық заңнаманы талдау негізіне сүйене отырып, кінәнің екі нысанымен жасалған қылмыс құрамының барлығы екі объектілі деп ілкен сеніммен айтуға болады. Осыдан логикалық тұжырым туындайды, екі объектіліктен басқа өзге де қылмыстар кінәнің екі нысанымен жасалған қылмыс ретінде сипатталуы мүмкін емес. Мысалы, ҚР ҚК 103-б. 3-т. көрсетілген қылмыс құрамының белгілерін сипаттай отырып мынадай екі объект көрсетуге болады, бірінші жағынан, денсаулық, ал екінші жағынан – адамның өмірі. ҚР ҚК 120-б. 3-т құрамын талдай отырып әйелдің жыныстық еркіндігіне келтірілген зиянға көңіл бөлінеді. Адамның жеке еркіндігі, оның өмірі мен денсаулығы ҚР ҚК 125-б. 3-т қарастырылған қылмыс құрамының объектісі болып табылады [1].

Мұндай нормалардың құрастыру кезінде заң шығарушы бір объектіге келтірілген зиянмен екінші объектіні қауіпке салу немесе оны жізеге асыру арасындағы байланысты көрсеткісі келген секілді.

Қылмыстың екі объектілігі теориясы Е.А.Фроловпен терең зерттелген. Оның негізінде қажеттілік идеясы жатыр, қылмыспен бір уақытта бұзылатын бірнеше тікелей объектілер арасынан қылмыстық құқық қорғауынан негізгі, қосымша және факультативті объектілерді ажырату.[2]

Бұл көзқарас қажетті деп есептеледі, себебі, мұнда бір маңызды сәт белгіленген, кінәнің екі нысанымен жасалған қылмыстар тобын өзге екі объектіге зиян келтіретін қылмыстардан ерекше белгілейтін сәттер.

Е.А.Фролов әрекетпен бір мезгілде екі объектінің бұзылуына көңіл бөледі. Расында, (ҚР ҚК 179-б.) қарақшылық секілді қылмыс жасалғанда екі объектіге зиян келтірілген жағдайда себепті байланыстындамуы бір мезгілде болады. Қарақшылық негізінде шабуыл жасау мынадай объектілерге – (жәбірленушінің меншігі мен денсаулығы) бір мезгілде зиян келтірумен

байланысты.

Осыған сәйкес кінәнің екі нысанымен жасалған қылмыс құрамдарында екінші объектіге келтірілген зиян бірінші объектіге аяқталған қастандық жасаудың нәтижесі болып келеді. Басөа сөзбен айтқанда, негізгі құрам объектісіне зиян келтіру басқа объектіге зиян келтіру тіріндегі туынды зардаптың пайда болу негізі болып келеді.

Жоғарыда айтылғандай, объектілерді негізгі, қосымша және факультативті деп жіктеуге болады.

Е.А.Фролов ойынша қылмыстық заңмен бірінші кезекте қорғалатын қоғамдық қатынастар, мүдделері. Ғалымның (ойынша) пікірінше негізгі объектінің ерекше сипаттағы белгілеріне біріншіден, оның топтық объектілер құрамындағы қатынастар қатарында болуы; екіншіден, барлық жағдайда мұндай қылмыстың жасалуы салдарынан объекті бұзылып немесе бұзылу қаупі туындайды; үшіншіден, оны белгілеу кезінде бірінші кезекте оның қорғалуы ескерілген.[2]

Екі объектілі қылмыстарда қосымша объект белгілі норманың құрылу мақсаты мен міндетіне байланысты қылмыстық заңмен тек жол-жөнекей қорғалып дербес қылмыстық қорғауды иеленетін қоғамдық қатынастар ретінде тісіндіріледі.

Факультативті объект деп қылмыс жасалған жағдайда міндетті емес, бірақ зиян келтіру қаупінде тұратын қоғамдық қатынастарды айтамыз. Қылмыс құрамы шеңберіндегі әрқайсысына нақты анықталған орын берілетін объектілердің бөлінуін кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыс құрамының екі объектілік тобына қолдануға болмайды, себебі, Е.А.Фроловтың айтқан екі объектіліктің заңды табиғаты мен біздің қарастыруымыздағы кірделі қылмыс құрамындағы екі объектілік түбірі әр түрлі болып келеді.

Е.А.Фролов жазған екі объектілік табиғаты негізінде бір-бірімен байланыста болатын қоғамдық қатынастардың тірлі топтары мен тірлері арасындағы байланыс жатыр. Мысалы, егер шабуыл жасаушы тұлға міддесіне қол сұқпаса қарақшылық өзінің қылмыстық мәнін жоғалтып немесе өзгертеді. Расында, осы объектілердің әрқайсысына жеке зиян келтірілуі мүмкін. Екі қауіп біріге отырып жаңа сапалы қылмыстық жазалау әрекет құрамын құрайды. Осындай құрамдағы объектілердің біреуіне зиян келтіру оның мәнін сипаттай отырып әрекет мақсатын құрайды, ал келесі объектіге зиян келтіру негізгі объектіге қауіп келтіру құралы болып келеді.

Кінәнің екі нысанымен жасалатын құрамды қылмыстардың екі объектілік негізі (бастауы) негізгі құрам объектісінен бөлек екінші объектіге бағытталған себепті байланыстың перспективті дамуын ескеретін заң шығарушының ұсынған кейбір құрамдардың, яғни қылмыс құрамдарының ерекше құрылуында болады. Біздің пікірімізше (ҚР ҚК 103-б. 3-т.) – денсаулыққа ауыр зиян келтіру әрекеті салдарынан абайсызда жәбірленушінің өлімі туындау; бөтен адамның мүлкіне қасақана жою немесе білдіру абайсызда адам өліміне әкеп соққан әрекеттер (ҚР ҚК 187-б. 3-т. наң тармақшасы), заңсыз аборт жасау абайсызда жәбірленушінің өлуіне әкеп

соқса (ҚР ҚК 117-б. 4-т) секілді қылмыс құрамдарының дербестігі және өзге де кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыс құрамдары бір объектіні негізгі, екіншісін – қосымша немесе факультативті деп айтуға негіз болып табылмайды. Мұндай қатынастағы объектілер тең мағыналы және олардың ролі құрамды қылмыстардың конструктивті ерекшеліктерімен алдын ала белгіленеді.[3]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы. Ерекше бөлім I-том Алматы, "Дәнекер" 2000 жыл (оқулық)

2 Е.О.Алауаханов Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы (Ерекше бөлім) Алматы, 2003 жыл

3 Уголовное право, (учебное пособие). В 2-х частях. Под общей редакцией доктора юридических наук, профессора Борчашвили И.Ш.Алматы: Данекер, 1999.

**Нурлыбекова Е., Маратова Д., Мамиржонулы Я., Тулеубаева А.**

## **ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СОТ БИЛІГІ: ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ КЕЗІНДЕГІ ЖЕТІСТІКТЕР, МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ**

Ғылыми жетекшілер: Бытымбаев А.М., PhD докторы  
Ахметова А.Ж., аға оқытушы, құқық магистрі  
Семей қаласы Шәкәрім атындағы университеті,  
4-курс, 5В030100 құқықтану мамандығы

Халықтың мүддесін жоғары қоятын, Қазақстан елі үшін зайырлы, демократиялық және құқықтық мемлекет құру жолында «Сот төрелігін жүзеге асырудағы сот пен судьяның тәуелсіздігі» мәселесі қашан да өзекті.

Бес институционалдық реформаларды жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам Ұлт жоспарында Елбасы Н.Назарбаев басымдықтар ретінде судья лауазымдарына біліктілік талаптарды күшейтуді және үміткерлерді қатаң іріктеуді атап өткен болатын. Аталған ауқымды құжатты жүзеге асыру мақсатында судьялыққа кандидаттарды іріктеудің қатаң тетігі мен оларға қойылатын жоғары біліктілік талаптары қарастырылды. Оны заңнамалық тұрғыдан қамтамасыз ету аясында жаңа «Жоғары Сот Кеңесі туралы» жаңа Заң қабылданып, «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Конституциялық заңға қажетті өзгерістер енгізілді. Осыған байланысты өзінің аппараты бар, құрамы мен өкілеттілігі кеңейтілген автономды мемлекеттік мекемеге айналатын Жоғары Сот Кеңесі түбегейлі реформаланды.[1]

Нәтижесінде «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық заңының 29-бабымен аудандық сот судьясына қойылатын талаптар алты өлшем бойынша анықталды, осылайша аудандық соттың судьясы болып

1) отыз жасқа толған;

2) жоғары заң білімі, жоғары моральдық-адамгершілік қасиеттері, мінсіз беделі және заңгерлік кәсібі бойынша кемінде бес жыл жұмыс өтілі бар;

3) біліктілік емтиханын тапсырған (Жоғарғы Сот жанындағы Сот төрелігі академиясында оқу бітірген және біліктілік емтиханын тапсырған адам оқуын бітірген күннен бастап төрт жыл бойы емтихан тапсырудан босатылады);

4) медициналық куәландырудан өткен және судьяның кәсіптік міндеттерін атқаруға кедергі келтіретін ауруларының жоқ екендігін растаған;

5) негізгі жұмыс орнынан қол үзіп, сотта ақы төленетін тағылымдамадан ойдағыдай өткен және тағылымдама қорытындысы бойынша соттың жалпы отырысының оң қорытындысын алған (Жоғарғы Сот жанындағы Сот төрелігі академиясында оқу бітірген және біліктілік емтиханын тапсырған адам оқуын бітірген күннен бастап төрт жыл бойы тағылымдамадан өтуден босатылады);

6) "Қазақстан Республикасының Жоғары Сот Кеңесі туралы" Қазақстан Республикасының Заңында көзделген жағдайларда полиграфологиялық зерттеуден өткен Қазақстан Республикасының азаматы тағайындала алады.

Заңгерлік кәсібі бойынша кемінде он бес жыл жұмыс өтілі немесе кемінде бес жыл судьялық жұмыс өтілі бар, сондай-ақ тиісті облыстық соттың жалпы отырысының қорытындысын алған азамат облыстық соттың судьясы бола алады. Жұмыс істеп жүрген судьялар үшін тиісті облыстық соттың жалпы отырысының қорытындысы талап етілмейді. Тиісті облыстық соттың жалпы отырысының қорытындысына Жоғарғы Соттың жалпы отырысына шағым жасалуы мүмкін. Тиісті облыстық соттың немесе Жоғарғы Соттың жалпы отырыстарының қорытындысын кандидат Жоғары Сот Кеңесіне ұсынады.

Заңгерлік кәсібі бойынша кемінде жиырма жыл жұмыс өтілі бар, оның кемінде он жылы судьялық жұмыс өтілі болатын, оның ішінде бес жыл облыстық соттағы судьялық жұмыс өтілі бар, сондай-ақ Жоғарғы Соттың жалпы отырысының қорытындысын алған азамат Жоғарғы Соттың судьясы бола алады. [2]

Бүгінгі күні, жаңа талаптарға сай судьялыққа кандидаттарды іріктеудің тетіктері күшейтіліп, судья лауазымына үміткер атану үшін бір неше кезеңнен тұратын жан-жақты сынақтан өту қарастырылған. Бұл ретте, үміткердің білімі мен оны дұрыс қолдану мүмкіндігін тексерумен ғана шектелмей, оның стресстік жағдайларға қарсы иммунитетін және адамдармен жұмыс істеу қабілетін айқындауға көмектесетін психологиялық тестілеу кезеңінен өткізу жолға қойылды. Сондай-ақ, кандидаттың эссе жазуы міндетті кезеңдердің бірі болып табылады, бұның мақсаты үміткердің өз бетінше шығармашылық ойлауы мен ойларын жазбаша мазмұндау сияқты дағдыларын анықтау.

Келесі кезең, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл Агенттігінде заңнаманы білуіне тестілеуден өту. Тестіні табысты тапсырған тұлғалар жағдаяттық тапсырмаларды (кейсовые задачи) шешу кезеңіне өтеді. Бұл автордың өз ойын анық және сауатты тұжырымдауын, негізгі ұғымдарды дұрыс қолдана отырып, себеп-салдар байланысын анықтап, өз қорытындыларын дәлелдей білуін

айқындауға мүмкіндік береді.

Кезеңнің тағы бір түрі ол кандидаттармен әлеуметтік-психологиялық өзара әрекеттестікке негізделген сұхбаттасу жүргізу.

Судьялыққа үміткер ретінде біліктілік емтихан тапсырудың соңғы кезеңі болашақ судьяның адалдығы мен әділдігін тексеру мақсатында полиграфологиялық зерттеуден өтуі керек.

Осылайша, біліктілік емтиханын тапсыру рәсімі күрделеніп, келесі кезеңдерден тұратын болды: психологиялық тестілеу; эссе жазу; заңнаманы білуіне тестілеу; жағдаяттық тапсырмалар; сұхбат; полиграфологиялық зерттеу.

Осы аталған кезеңдерден табысты өткен тұлғалар ғана, судьялыққа кандидат болып саналады және жергілікті соттарда жұмыстың ерекшеліктерін зерделеу, судья лауазымындағы жұмыс үшін қажетті практикалық және ұйымдастырушылық дағдыларды игеру мақсатында тұрғылықты жері бойынша талығымдамадан өтуге жіберіледі.

Олардың тағылымдамадан өту шарттары мен тәртібі Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен бекітілген судьялыққа кандидаттың тағылымдамадан өтуі туралы ережеде белгіленген.

Тағылымдамадан өту мерзімі 1 жыл, ол негізгі жұмыс орнынан қол үзе отырып, тұрақты негізде жүзеге асырылады. Тағылымдамашы-кандидатқа еңбек заңнамасында белгіленген тәртіпте негізгі жұмыс орнынан жалақысы сақталмайтын демалыс беріледі. Сондай-ақ, тағылымдамадан өту кезеңінде оған 1 жылға дейінгі еңбек өтілі бар аудандық және оған теңестірілген сот судьясы лауазымдық айлықақысының 70%-ы мөлшерінде жалақының белгіленген сомасы төленеді.

Тағылымдаманың басты мақсаты кандидаттың іскерлік, кәсіби және адамгершілік қасиеттерін зерделеу және оның судья өкілеттіктерін жүзеге асыру перспективасын айқындау болып табылады.

2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап қолданысқа енгізілген ҚР қылмыстық процестік кодексіне енгізілген тағы бір жаңалық- Тергеу судьясы институты ҚР сот жүйесіндегі ерекше бастама. Сотқа дейінгі қылмыстық процесінде тергеу судьясы институтының қылмыстық істер қарау өндірісі бойынша құқық субъектілі ұғымы объективті тұрғыда қалыптасты. Ол өз кезегінде бірінші инстанцияның судьясы бола отырып, Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі» туралы Конституциялық заңның және Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процессуалдық кодексінің нормаларының аясында қорғауда болады [3].

Тергеу судьясы - сотқа дейінгі іс жүргізу барысында осы Кодексте көзделген өкілеттіктерді жүзеге асыратын бірінші сатыдағы сот судьясы болып табылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың жолын кесу, оларды бейтараптықпен, тез және толық ашу, тергеп тексеру, оларды жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауаптылыққа тарту, әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану, адамдарды, қоғамды және мемлекетті қылмыстық құқық бұзушылықтардан қорғау қылмыстық процестің міндеттері болып табылады.

Сотқа дейінгі іс жүргізу барысында тергеу судьясы Қылмыстық-процессуалдық кодексінде көзделген жағдайларда мынадай:

- күзетпен ұстауды санкциялау;
- ұйқамақты санкциялау;
- лауазымынан уақытша шеттетуді санкциялау;
- жақындауға тыйым салуды санкциялау;
- экстрадициялық қамақты санкциялау;
- күзетпен ұстау, ұйқамақ, экстрадициялық қамақ мерзімдерін ұзарту;
- кепілді қолдану;
- мүлікке тыйым салуды санкциялау;

- күзетпен ұсталмайтын адамды сот-психиатриялық және (немесе) сот-медициналық сараптама жүргізу үшін медициналық ұйымға мәжбүрлеп орналастыру;

- бұрын өзіне қатысты күзетпен ұстау қолданылған адамның психикалық ауру фактісі анықталған кезде, оны ауруларды қатаң оқшаулау жағдайында ұстауға лайықталған, психиатриялық көмек көрсететін арнаулы медициналық ұйымға ауыстыру;

- мәйітті эксгумациялау;

- күдіктіге, айыпталушыға халықаралық іздеу жариялау мәселелерін қарайды

ҚР ҚПК көзделген жағдайларда тергеу судьясы: - анықтаушының, анықтау органының, тергеушінің және прокурордың әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) және шешімдеріне жасалған шағымдарды қарайды;

- тез бұзылатын немесе қылмыстық істі мәні бойынша шешкенге дейін ұзақ сақталуы елеулі материалдық шығындарды қажет ететін заттай дәлелдемелерді өткізу туралы мәселені қарайды;

- сотқа дейінгі іс жүргізу барысында жәбірленуші мен куәнің айғақтарын сақтауға қояды;

- адвокаттар мен прокурорларды қоспағанда, сотқа дейінгі іс жүргізуде процесстік міндеттерді орындамайтын немесе тиісінше орындамайтын тұлғаларға ақшалай өндіріп алуды қолданады;

- прокурордың ұсынуымен қылмыстық іс бойынша процесстік шығындарды өндіріп алу туралы мәселені қарайды;

- сұрау салуды орындаудан бас тартылған не ол бойынша үш тәулік ішінде шешім қабылданбаған жағдайда, қорғаушы ретінде қатысатын адвокаттың уәжді өтінішхаты бойынша, мемлекеттік құпияларды құрайтын мәліметтерді қоспағанда, қылмыстық іс үшін маңызы бар кез келген мәліметтерді, құжаттарды, нәрселерді талап етіп алдыру және қылмыстық іске қосып тігу туралы мәселені қарайды;

- қорғаушы ретінде қатысатын адвокаттың уәжді өтінішхаты бойынша, егер қылмыстық қудалау органы осындай өтінішхатты қанағаттандырудан негізсіз бас тартса не ол бойынша үш тәулік ішінде шешім қабылданбаса, сараптама тағайындау туралы мәселені қарайды;

- қылмыстық процессті жүргізетін органға айғақ беруі үшін келуін қамтамасыз ету қиындық ту- дыратын, бұрын өздері жауап алған куәні,

қорғаушы ретінде қатысатын адвокаттың өтінішхаты бойынша, мәжбүрлеп әкелу туралы мәселені қарайды.[4]

Бүгінде Қазақстан кәсіби судьялар корпусы бар заманауи сот төрелігіне ие. Елде жалпы, әкімшілік, экономикалық, қылмыстық, ювеналдық және қаржылық юрисдикциядағы 378 сот қызмет көрсетеді. Оларда қатаң біліктілік таңдауынан өткен 2214 судья жұмыс істейді. Мейлінше ауыр қылмыстар бойынша қылмыстық істер алқа билердің қатысуымен қаралады. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау деңгейін арттыру мақсатында тұтқындауды сот санкциясымен жүзеге асыру институты енгізіліп, табысты жүргізілуде. Қазақта «билік айту оңай, біліп айту қиын» деген сөз бар. Әділ қазылық ету – кез-келген судьяның қасиетті парызы. Ол үшін заңды бес саусақтай білу жеткіліксіз. Ең бастысы, би адал, әділ болуы керек. Қазы – халықтың ожданы. Ол қара қылды қақ жарған әділ болса, даугерлер төреліктің дұрыстығына күмән келтірмейді. Айыпкер заң бұзғанға зауал бар екенін түсінеді. Біз Мәңгілік Ел боламыз деп, кемел мемлекет құруды көздеген халықпыз. Сот төрелігінің әділдігі мен жедел, әрі толық орындалуы – кез-келген елдің кемел болмысының көрінісі.

Соттардың біліктілігін арттырудағы тағы бір жаңашылдық- Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты Төрағасының 2020 жылғы 26 наурыздағы № 12 бұйрығына сәйкес, Академияда оқуға жоғары білімнің кәсіптік оқу бағдарламасын меңгерген Қазақстан Республикасының азаматтары қабылданады. Магистратураға оқуға түсу үшін мемлекеттік органдарының қызметкерлеріне келесі талаптар қойылады:

- 1) жиырма тоғыз жасқа толуы;
- 2) жоғары заң білімінің болуы;
- 3) қабылдау сәтінде заң мамандығы бойынша кем дегенде төрт жыл еңбек өтілінің болуы.

Магистранттар екінші оқу жылынан бастап соттарда практикадан өтуі тәртібімен оқу процесін қалыптастырады. Практика бағдарламасына сот отырыстарына қатысу, сот актілері жобаларын дайындау, істердің белгілі бір санаттары бойынша сот практикасын зерделеу енгізілген. [5].

Сот жүйесіндегі келесі бір жаңашылдық - 2021 жылдан бастап жаңа әкімшілік соттардың құрылуы. Еліміздің аумағында Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекс 1 шілдеден бастап күшіне ніп, осыған орай, 21 мамандандырылған әкімшілік сот (МӘС) жаңа Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексті іске асыру үшін өз жұмысын бастап кетті. «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасының басты құралдарының бірі болып саналатын жаңа кодекс мемлекеттік, әкімшілік органдармен қарым-қатынастарда азаматтардың жаңа құқықтық кепілдіктерін және олардың құқықтары мен заңды мүдделерін, оның ішінде сот ісін жүргізудің жаңа нысаны арқылы қорғаудың неғұрлым жоғары деңгейін белгіледі.

Мемлекеттік басқарудың тиімділігі едәуір жақсарған дамыған елдер өздерінің жетістіктерін осы әкімшілік әділетпен байланыстырады. Сондықтан

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2019 жылы Қазақстан халқына Жолдауында оны іс жүзіне асыруды тапсырған болатын.

Жаңа МӘС-да республика соттары судьяларының штатын қайта бөлу есебінен барлығы 180-ге жуық судья жұмыс істейді. Олардың құрамын қалыптастыру толықтай аяқталды. Судьялық лауазымдардың 90%-ына жоғары біліктілігін растаған тәжірибелі Фемида қызметкерлері орналасты. Соған қарамастан, барлық тағайындалған судьялар Жоғарғы Сот жанындағы Сот төрелігі академиясында әкімшілік сот ісін жүргізу моделіне көшу шеңберінде қосымша оқытудан өтетін болады.

МӘС-ға әкімшілік мемлекеттік қызметшілер персоналын (314 мемлекеттік қызметші) жинақтау республика соттарының жұмыс істеп тұрған қызметкерлерінің штатын ұлғайтпай, ішкі резерв есебінен жүзеге асырылды.

Ашық, тез және сапалы қызмет көрсету форматында жұмыс істеу үшін барлық күш-жігерді жұмсауға дайын білікті мамандарға артықшылықтар берілді. Жаңа әкімшілік соттардың ғимараттарында сервистің тиісті деңгейін қамтамасыз ету үшін ағымдағы жөндеу жұмыстары жүргізілді, үй-жайлар қажетті жиһазбен және ІТ-жабдықпен жарақтандырылды, бұл АБТ-мен және т. б. онлайн сот процестерін жүргізуге мүмкіндік береді.[6]

Еліміздің сот жүйесін дамыту әрдайымы ілгері қозғалуда. Аап айтқанда, соттардың тәуелсіздігін әрі қарай нығайту жолында сот шешімінің ашықтығы мен жариялылығы қамтамасыз етіледі. Азаматтардың құқықтарын қорғау кепілдігі мен адвокаттың со процесіндегі рөлін күшейту әрі судьялардың жауапкершілігін арттыру жоғары деңгейге жетті. Қазіргі уақытта соттар осы заманның соңғы жетістіктеріне қол жеткізді. ҚР Президентінің 2006 жылғы 1-наурыздағы Жолдауында айтқан ҚР әлемнің бәсекеге қабылетті 50 елінің қатарына ену туралы тапсырмасы аясында электронды үкіметтің мемлекеттік бағдарламасы жасалып, соның шеңберінде сот жүйесіне "ҚР со органдарының Бірыңғай автоматтандырылған ақпараттық-талдау жүйесі" бағдарламасы енгізілді. Бұл компьютерлік бағдарлама сотқа келіп түскен, тіркелген арыздарды, істерді автоматты түрде бөлуге мүмкіндік береді. Ол да өз кезегінде сыбайлас жемқорлық белгілеріне жол бермеуге негіз болып табылады. Электронды сот төрелігі соттардың қызметі турлы ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ететін, сонымен қатар, сот ісі жүйесін автоматтандыруды жеделдететін-басты жаңашылдық. Соттарда электронды технологияларды қолдану-процеске қатысушы азаматтарға қолайлы жағдай жасауды, сонымен қатар, сот актілерінің сапасын көтеру мен істерді қарау мерзімін жылдамдатады және сот төрелігінің қолжетімділігі мен ашықтығын қамтамасыз етеді.

Заңды және жеке тұлғалар талап арыздарын "Сот кабинеті" сервисінде орналастырылған электронды нысанда толтыру арқылы беруге мүмкіндігі бар. Елімізде тәуелсіз сот жүйесінің негіздері қаанып, заңның жоғарылығы дәйекті қамтамасыз етіліп келеді. Қоғамда сот билігіне деген сенім барған сайын арта түсуде.



Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы "Ұлт жоспары-бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам" бағдарламасы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100>
2. "Қазақстан Республикасындағы сот жүйесі мен судьялардың мәртебесі туралы" 2000 жылғы 25 желтоқсандағы заңы [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132\\_](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132_)
3. Жаңа институт: тергеу судьясы және оның өкілеттіктері// <https://articlekz.com/kk/article/15815>
4. ҚР қылмыстық процесілік кодексі, 2014.04.07// [https://kodeksy-kz.com/ugolovno-protsessualnyj\\_kodeks.htm](https://kodeksy-kz.com/ugolovno-protsessualnyj_kodeks.htm)
5. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясына оқуға қабылдау қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2020 жылғы 26 наурыздағы бұйрығы // <https://academy.sud.kz/kaz>
6. <https://egemen.kz/article/280346-zhanha-akimshilik-sottar-ashyldy>

**Нурланова Д, Тоқтасын А, Кәдірбеков А, Хайрулаев Э.**

## **АҚПАРАТТЫҚ ҚАТЫНАСТАР АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТЫҢ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ**

Ғылыми жетекші: Ахметова А.Ж., құқық магистрі,  
Бытымбаев А.М. PhD докторы  
Семей қаласы Шәкәрім атындағы университет  
[aknursatbekkyzy@mail.ru](mailto:aknursatbekkyzy@mail.ru)

Бүгінгі таңда ақпаратты құқықтық реттеуден, оның құқықтық табиғаты мен қолданыстағы құқықтық қатынастардағы орнын анықтаудан гөрі маңызды мәселені анықтау қиын. Атап айтқанда, ақпараттың азаматтық айналымға көбірек тартылуына байланысты ақпаратты азаматтық-құқықтық реттеу, ақпараттың азаматтық-құқықтық сипатын және оған байланысты туындайтын азаматтық құқықтар мен міндеттерді анықтау, сондай-ақ ақпаратқа қатысты азаматтық құқықтарды қорғау ерекшеліктерін анықтау мәселесі өте өзекті. Ақпарат термині заңнамада кеңінен қолданылады, мысалы, бұқаралық ақпарат, мемлекеттік құпиялар, коммерциялық құпия ақпараттар, жарнама, құжатталған ақпарат, мұрағаттық ақпарат т.б. Ақпаратты әртүрлі негіздер бойынша топтастыруға болады, алайда біздің ойымызша екеуін ғана негізделген деп санауға болады. Олар: 1. ақпараттық құқықтық жүйедегі рөліне қарай: құқықтық және құқықтық емес ақпараттар 2. ақпаратқа қол жеткізу мүмкіндігіне қарай: қолжетімділігі шектелген және қол жетімділігі шектелмеген. Қолжетімділігі шектелген ақпараттар, азаматтардың дербес деректері ұғымына түсінік беріп кетейік. Ақпараттық қауіпсіздік жеке тұлғаның заңмен кепілдік берілген құқықтар мен заңды мүдделерін қорғауы

мемлекеттің тиіс екендігі белгілі. Құқықтық мемлекеттің ең басты әрі негізгі белгісі мемлекеттің басты құжаты-ата заңымен берілген құқықтарына, олардың бұзылмастығына, бұзылған жағдайда заңмен қайтадан қалпына келтіретіндігіне деген кепілдігі. Мемлекет өмір сүру, еңбек ету, демалу, отбасы құру, заңда тиым салынбаған қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдау және айналысу, тиым салынбаған кез-келген ақпарат түрін иелену, меншікке деген құқық т.с.с құқықтарды бере отырып, азаматтарға белгілі бір дәрежеде міндеттемелерді де жүктейді. Яғни, бұдан шығатын қорытынды, құқық абсолютті емес, егер құқықты шегінен тыс немесе басқа адамның, қоғамның, мемлекеттің мүддесіне қарсы немесе мүддесін бұза отырып қолдану белгілі бір заңнамалық тұрғыдан жауапкершіліктерге алып келіп соғады деген сөз. Ата заңымыз біз тілге тиек отіп отырған ақпараттадыру, байланыс, ақпараттық қатынастар саласында да белгілі бір құқықтарды заң нормалары аясында орнықтырған. Ендігі кезекте бұл құқықтар нені қамтиды деген сұраққа жауап беріп өтейік. Адамның ақпараттық қауіпсіздік саласында қорғалатын құқықтары қандай деген сұраққа ата заңымыздың 18-бабы төмендегідей анықтама береді:

1. Әркімнің жеке өміріне қол сұғылмауына, өзінің және отбасының құпиясы болуына, ар-намысы мен абыройы мен атының қорғалуына құқығы бар.[1]

2. Әркім өзінің жеке салымдары мен жинаған қаражатының, жазысқан хаттарының, телефон арқылы сөйлескен сөздерінің, почта, телеграф арқылы және басқа жолдармен алысқан хабарларының құпиялылығы сақталуына құқығы бар. Бұл құқықты шектеуге заңда тікелей белгіленген реттер мен тәртіп бойынша ғана жол беріледі.

3. Мемлекеттік органдар, қоғамдық бірлестіктер, лауазымды адамдар және бұқаралық ақпарат құралдары әрбір азаматқа өзінің құқықтары мен мүдделеріне қатысты құжаттармен, шешімдермен және ақпарат көздерімен танысу мүмкіндігін қамтамасыз етуге міндетті.

Демек, әркімнің конституциямен кепілдік берілген құқықтарын жүзеге асыруға құқығы бар, заңда рұқсат тиым салынбаған кез-келген тәсілмен еркін ақпарат алуға, таратуға құқығы бар, алайда ол ақпараттар жоғарыда атап өткендей мемлекетпен қорғалатын, қорғалуға кепілдік берілген, мемлекеттік құпиялар болып табылмайтын, жеке тұлғаның жеке өміріне қатысты емес ақпараттар болуы шарт. Ал, тұлғаның жеке басына қатысты дербес деректер тек заңмен рұқсат етілген жағдайлар мен шектерде немесе жеке тұлғаның, яғни, дербес деректер субъектісінің рұқсатымен ғана жиналуға, пайдаланылуға құқығы бар. Еліміздің дербес деректер – жеке тұлғаның жеке басын анықтауға мүмкіндік беретін жеке тұлға туралы материалдық тасымалдағышта тіркелген ақпарат. Дербес деректерге жеке тұлғаның тегі, аты, әкесінің аты (бар болған жағдайда), ұлты, жынысы, туған күні мен жері, жеке сәйкестендіру нөмірі, заңды мекенжайы, тұрғылықты жері, байланыс құралының абоненттік нөмірі, оның жеке басын куәландыратын құжаттың нөмірі, отбасы және әлеуметтік жағдайы, жылжымалы және жылжымайтын мүлкінің бар-жоғы, білімі, кәсібі және биометриялық дербес деректері жатады. Мемлекетіміздің 2013 жылы 21

мамырдағы "Дербес деректер және оларды қорғау туралы" заңына сәйкес, дербес деректерді субъектінің немесе оның заңды өкілінің келісімінсіз жинау, өңдеу мынадай жағдайларда ғана жол беріледі.

1) құқық қорғау органдары мен соттардың қызметін, атқарушылық іс жүргізуді жүзеге асырған кездерде осы әрекеттерге рұқсат беретін лауазымды тұлғаның заңдық күші бар шешімі негізінде

2) Мемлекет үшін маңызды, заңда көзделген жағдайларда мемлекеттік статистикалық қызметті жүзеге асырған кездерде

3) Тұлғаның дербес деректерін міндетті түрде иесіздендіру шартымен оларды статистикалық мақсаттар үшін мемлекеттік органдар пайдаланған сәттерде

4) Еліміз ратификациялаған халықаралық шарттар іске асырылған жағдайларда

5) егер құқық субъектісінің немесе оның заңды өкілінің келісімін алу белгілі бір себептермен және жағдайларда тіптен мүмкін болмаса, адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғаған кездерде

6) адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жөніндегі мемлекет заңнамасының талаптары сақталған жағдайда журналистің заңды кәсіптік қызметі және (немесе) бұқаралық ақпарат құралдарының қызметі не ғылыми, әдеби немесе өзге де шығармашылық қызмет жүзеге асырылған жағдайларда

7) Еліміздің заңдарына сәйкес дербес деректер, оның ішінде сайланбалы мемлекеттік лауазымдарға кандидаттардың дербес деректері жарияланған кездерде

8) Мемлекеттің заңдарына сәйкес субъект дербес деректерді ұсыну жөніндегі өз міндеттерін орындамаған сәттерде

9) қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеуді, бақылауды және қадағалауды жүзеге асыратын мемлекеттік орган еліміздің заңнамасына сәйкес жеке және заңды тұлғалардан ақпарат алған кездерде

9-1) салықтық әкімшілендіруді және (немесе) бақылауды жүзеге асыру үшін мемлекеттік кіріс органдары мемлекеттің заңдарына сәйкес жеке және заңды тұлғалардан ақпарат алған;

9-2) Елдегі заңдарда көзделген жағдайларда, қолжетімділігі шектеулі дербес деректерді қамтитын электрондық ақпараттық ресурстардың резервтік көшірмесі электрондық ақпараттық ресурстарды сақтаудың бірыңғай ұлттық резервтік платформасына сақтауға берілген жағдайларда ғана жол беріледі. [2]

1995 жылы 15 наурызда қабылданған еліміздегі мемлекеттік құпиялардың қауіпсіздігін реттейтін заңына сүйене отырып енді мемлекеттік құпиялар туралы ұғымға тоқталып кетейік. Мемлекеттік құпиялар - таратылуын мемлекет жалпы қабылданған халықаралық құқық нормаларына қайшы келмейтін әскери, экономикалық, ғылыми-техникалық, сыртқы экономикалық, сыртқы саяси, барлаушылық, қарсы барлаушылық, жедел-ізвестірушілік және өзге де қызметті тиімді жүзеге асыру мақсатымен шектейтін, мемлекет қорғайтын мемлекеттік және қызметтік құпияларды

құрайтын мәліметтер. Аталған заңның 11-бабы мемлекеттік құпияларға жататын мәліметтерді төмендегідей топтарға жүктеген:

- Мемлекеттің әскери саладағы мемлекеттік құпияларына жатқызылатын мәліметте. Әскери салада мемлекеттік құпияларға мына мәліметтер жатқызылады:

1) әскерлерді, әскери қарулар мен техникаларды қолдану жоспарларын, жедел жоспарларды, жауынгерлік басқару құжаттарын, мемлекет қорғанысы жоспарының құжаттарын, қорғаныстағы әскерлерді жауынгерлік әзірліктің әртүрлі дәрежесіне келтіру жөніндегі құжаттарды ашатын мәліметтер;

2) Мемлекеттің Қарулы Күштерінің стратегиялық өрістетілуі туралы мәліметтер қажет болған жағдайларда

3) Еліміздегі әскерлердің дамуы, саны, жауынгерлік құрамы немесе мөлшері, олардың жауынгерлік даярлығы, сондай-ақ әскери-саяси және (немесе) жедел жағдайлары туралы мәліметтер мемлекет мүддесі мен мақсаттары үшін қажет болған кездерде

4) әскерлердің және әскери техниканың жедел (жауынгерлік) даярлығының, қызметінің қамтамасыз етілуінің жай-күйін, әскерлерді басқару жүйесінің құрамын және (немесе) жай-күйін ашатын мәліметтерді жинау кезінде

5) әскерлердің жұмылдырушылық өрістетілуі, адам және көлік ресурстарын жұмылдыруды жүргізу, жұмылдырушылық өрістетілуді басқару жүйесі туралы және (немесе) әскерлерді жеке құраммен жасақтаудың, қару-жарақпен, әскери техникамен және басқа да материалдық, қаржы қаражатымен, сондай-ақ әскери тасымалдаумен қамтамасыз етудің мүмкіндіктері туралы мәліметтер мемлекет мүддесі, қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігі туындаған кездерде

6) қару-жарақ пен әскери техниканы дамытудың бағыттарын, ұзақ мерзімді болжамдарын немесе жоспарларын, қару-жарақ пен әскери техниканың үлгілерін жасау немесе жаңғырту жөніндегі мақсатты бағдарламаларды зерттеу, тәжірибе-конструкторлық жұмыстарды орындаудың мазмұнын немесе нәтижелерін, олардың тактикалық-техникалық сипаттамаларын ашып көрсететін мәліметтер мемлекеттік мүдделер мен қорғаныс мәселесін күшейтуді қажет ететін шаралар қабылдау және жүргізу кезінде

7) Мемлекеттік қару-жарақ пен әскери техниканы әзірлеудің бағыттарын, оларды даярлаудың конструкциясын, технологиясын, изотоптық құрамын, жауынгерлік, физикалық, химиялық, немесе ядролық қасиеттерін қолдану немесе пайдалану тәртібін ашып көрсететін мәліметтер мемлекет қауіпсіздігі мен қорғанысын, мемлекеттік мүддені қорғау және сақтау шараларын жүргізу үшін қажет болған жағдайларда

8) бактериялық немесе медициналық қорғау құралдарын (заттай түрде) шығару және (немесе) жеткізу жөніндегі өндірістік қуаттарды, жоспарлы немесе іс жүзіндегі деректерді ашатын мәліметтерді жинақтау, қолдану мәселесі туындаған жағдайларда

9) Мемлекеттің қорғаныстық және экономикалық маңызы зор атом ғылымы мен техникасының немесе қару-жарақ пен әскери техниканың және (немесе) принципінде жаңа бұйымдар мен технологиялар жасау мүмкіндіктерінің сапасы жөнінен жаңа деңгейін анықтайтын жетістіктерін ашатын мәліметтерді жинақтау, қолдану және олардың тиімділігін арттыру мақсатындағы шараларды жүргізу және күшейту мақсатында

10) ракеталық отын, баллистикалық оқ-дәрі, әскери мақсаттағы жарылғыш заттар немесе жару құралдары, сондай-ақ қару-жарақ пен әскери техникаға арналған жаңа құймалар, арнайы сұйықтар, отын өндірудің қасиеттерін, рецептурасын немесе технологиясын ашатын мәліметтер мемлекеттік қауіпсіздік пен қорғаныс мәселелері барысында қажет болған жағдайларда

11) Еліміздің халықаралық міндеттемелеріне сәйкес ашық жариялауға жататын объектілердің тізбесіне кіргізілмеген әскерлердің орналасқан жерін, шынайы атауын, ұйымдық құрылымын, қару-жарағын, санын ашатын мәліметтер еліміздің қауіпсіздігі мен қорғаныс саласындағы халықаралық шараларды даярлау, орындау және жүзеге асыру қажеттіліктері туындаған кезде

12) Мемлекеттің инфрақұрылымын оның қорғаныс қабілеті мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету мүддесінде пайдалану туралы мәліметтер еліміздің құқыққорғау, қорғаныс саласындағы шараларды жүзеге асыру көзделген жағдайларда

13) Мемлекетіміз ратификациялаған халықаралық шарттар бойынша міндеттемелеріне кірмейтін режимді объектілердің орналасқан жері, мақсаты, даярлық дәрежесі немесе қорғалуы туралы, аталған объектілерді салу үшін жер учаскелерін, жер қойнауларын немесе айдындарды таңдау, бөлу туралы, сондай-ақ бұл объектілерді жасау жөнінде жоспарланып немесе жүргізіліп отырған іздестіру, жобалау және өзге де жұмыстар туралы мәліметтер жинақтау кезінде, Мемлекеттік өкімет органдарының арнаулы объектілеріне қатысты нақ сондай мәліметтерді жинау, қолдану сәттерінде

14) мемлекеттің қорғаныс қабілеті мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету мүддесінде еліміздің өзара ұштастырылған байланыс желілерін пайдалану немесе оларды дамытудың болашағы туралы мәліметтер қажет болған жағдайларда

15) Мемлекетте орналасқан магистралды қалааралық байланыс желілерінің, оның ішінде еліміздің атқарушы органы, Қорғаныс Министрлігі, Ұлттық қауіпсіздік комитеті және Ішкі істер министрлігі жалға алатын запастағы байланыс тораптарының географиялық координаттарын қамтитын сызбалары мен сипаттаулары бар олардың қуаттары туралы деректер көрсетілген жиынтық мәліметтер қажет жағдайларға байланысты жинақталған кездерде

16) әскери немесе арнаулы мақсаттағы радиоэлектронды құралдармен радиожиіліктері белдеулерінің бөлінуін немесе пайдаланылуын ашатын мәліметтерді мемлекеттің қауіпсіздігі мен біртұтастығын қорғау қажеттіліктері туындаған кездерде

17) байланыстың барлық түрлерінің, әскерлерді радиолокациялық, радиотехникалық қамтамасыз етудің ұйымдастырылуын немесе олардың жұмыс істеуін ашатын мәліметтер мемлекет мүддесі үшін қажет болған кездерде

18) Мемлекеттің Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара қызметінің негізгі қызмет түрлерін ұстауды, ұйымдастыруды немесе олардың нәтижелерін ашатын мәліметтерді жинау, қолдану кездерінде

19) қос мақсаттағы құралдарды, технологияларды дамытудың бағыттарын, бұл құралдарды, технологияларды жасау немесе жаңғырту жөніндегі нысаналы бағдарламаларды, ғылыми-зерттеу және (немесе) тәжірибе-конструкторлық жұмыстарды орындаудың мазмұнын, нәтижелерін ашатын мәліметтер мемлекеттік мақсаттар үшін жинақтау, қолдану қажеттілігі туындаған кездерде

20) қос мақсаттағы құралдарды, технологияларды әскери мақсаттарда қолдану туралы мәліметтер мемлекеттік тұрақтылықты, қауіпсіздік пен біртұтастықты сақтау шараларын жүргізген кезде

21) Мемлекеттің ғарыштық инфрақұрылымдарын оның қорғаныс қабілеті мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету мүддесінде дамытудың перспективалары туралы және (немесе) оларды пайдалану туралы мәліметтер мемлекеттің ғарыш және қорғаныс саласындағы қауіпсіздігін нығайтуға қатысты мемлекеттік шаралар жүргізу қажеттіліктері туындаған жағдайларда

22) мемлекеттің қорғанысы мен оның қауіпсіздігі мүдделерінде гидроавтиканы дамытудың жай-күйін және (немесе) бағыттарын ашып көрсететін мәліметте еліміздің әскер саладағы қауіпсіздігі қамтамасыз ететін әскери құпиялар тізіміне жатады.[3] Демек, мемлекеттік құпия болып табылатын мәліметтер қолжетімділігі шектеулі болып табылғандықтан оларға құқыққа қайшы әрекеттер арқылы қол жеткізудің, пайдаланудың, таратудың кез-келген түрі қылмыстық-құқықтық жауапкершілікке алып келіп соғады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30.08.1995.

2 Қазақстан Республикасының "Дербес деректер және оларды қорғау туралы" заңы, 21.05. 2013.

3 "Қазақстан Республикасының мемлекеттік құпиялар туралы" заңы, 15.03. 1995.

## НОРМАТИВНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ: ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ

магистрант специальности 7М04208-«Актуальные проблемы права» кафедры  
Государственно-правовых дисциплин  
Alikhan Bokeikhan University, г.Семей  
[zeus@xaker.ru](mailto:zeus@xaker.ru)

Занимаясь изучением темы магистерской диссертации, обратил внимание на тот факт, что многие специалисты и юристы в том числе не могут дать четкого определения что такое нормативное регулирование и разграничить его применение. Это приводит к горячим спорам там, где они не возникли бы, будь у спорящих более-менее единообразное понимание того, о чем идет речь.

Нормативное регулирование в широком смысле представляет собой установление общеобязательных правил (требований, стандартов) для целенаправленного воздействия на определенную сферу. Причем на сегодняшний день выделяют, прежде всего, две основные разновидности нормативного регулирования – социальное и техническое.

Под социальным (нормативным) регулированием принято понимать установление обязательных для применения правил, воздействующих на поведение людей. К средствам такого регулирования относят различные социальные нормы: это не только правовые, но и корпоративные нормы, и нормы морали, и обычаи, и судебные правовые позиции, и т.д.[1]

При этом основная роль в системе социального регулирования традиционно признается за правовым регулированием. Говоря о правовом (нормативном) регулировании, под ним обычно понимают установление общеобязательных правовых норм, которые призваны упорядочить общественные отношения, возникающие между гражданами, юридическими лицами и государством. И ключевыми здесь являются несколько общеизвестных постулатов: во-первых, правовое регулирование рассчитано на неопределенный круг субъектов права (граждан, юридических лиц, государство); во-вторых, это регулирование предназначено для регламентации отношений между субъектами права; в-третьих, они разрабатываются государством, которое обеспечивает их принудительной силой.

Примечательно, что бурное развитие технологий все чаще создает ловушки отступлений от перечисленных постулатов.

Попытки отступления от первого постулата наблюдались на заре становления Интернета вещей (The Internet of Things, IoT), под которым понимается технология объединения сетью физических предметов («вещей»), техническое и программное оснащение которых позволяет им взаимодействовать друг с другом и внешней средой. При описании этой технологии особо отмечалось, что посредством Интернета теперь связываются не только и не столько люди, сколько неодушевленные предметы: можно подключить к сети Интернет любую вещь, «научить» ее отправлять sms-

сообщения, электронные письма или твитты. Отсюда делался вывод о том, что в сфере технологий взамен «устаревшего» взаимодействия «человек – человек» приходит новое взаимодействие «человек – физический объект», причем не за горами переход к системе межмашинной коммуникации «физический объект – физический объект», в рамках которой различные устройства будут включаться, выключаться, отслеживаться, контролироваться вовсе без вмешательства человека. Следствием широкого обсуждения техническими специалистами этого заключения стала сумятица в правовой среде, повлекшая утверждения, что физические объекты, включенные в Интернет вещей, становятся таким образом квази-субъектами права.

Между тем возможность подключения физических объектов к сети Интернет и их электронное взаимодействие в сети никоим образом не влияют на правовой постулат, допускающий возникновение правовых отношений только между субъектами права, но никак не объектами прав. Отклонение от этого постулата, исходя только из технической возможности взаимодействия «человек – физический объект», способно привести к абсурдным попыткам возложения деликтной ответственности на объекты прав и, например, взыскания компенсации причиненного вреда непосредственно с «умной» стиральной машины, которая, отвлекшись на отправление sms-сообщений своему владельцу, не уследила за сливом воды, что привело к заливу соседской квартиры[2].

Еще более резонансной попыткой отступления от обозначенного постулата о субъектном составе правоотношения стало предложение признать искусственный интеллект (далее – ИИ) и интеллектуальных роботов самостоятельными субъектами права. В 2017 г. Европейский парламент[3] инициировал разработку нормативных актов, регулирующих использование и создание ИИ, а также наиболее «продвинутых» роботов, озвучив предложение о введении нового субъекта права – «электронной личности» – для обеспечения прав и обязанностей ИИ[4]. При этом было оставлено без внимания то, что ИИ – это информационно-вычислительная система (включающая в свой состав базы данных, решатель (специальную компьютерную программу, призванную разрешать поставленные задачи) и интеллектуальный интерфейс, представляющий собой совокупность средств, позволяющих ИИ общаться с человеком), а интеллектуальный робот – устройство, управляемое все тем же ИИ[5].

Подводя итоги, следует признать, что для адекватного и эффективного применения новых технологий далеко не во всех случаях срочно требуется новое правовое регулирование. Современные технологии прежде всего нуждаются в техническом регулировании (в свою очередь обеспечиваемом правовыми нормами), что позволяет внедрить и полноценно использовать эти технологии. Кроме того, целесообразно обращение и к этическому регулированию – оно способствует тому, чтобы участники того или иного рынка, использующего цифровые технологии, могли выстраивать взаимоотношения с государством, с гражданами, между собой, в том числе и в



условиях, пока ведется разработка и принятие соответствующего и необходимого законодательства.

#### Список использованной литературы:

1. Рожкова М.А. Цифровое право (Digital Law) — что это такое и чем оно отличается от киберправа / интернет-права / компьютерного права? [Электронный ресурс] // Закон.ру. 2020. 15 марта. URL: [https://zakon.ru/blog/2020/3/15/cifrovoe\\_pravo\\_digital\\_law\\_chno\\_eto\\_takoe\\_i\\_chem\\_ono\\_otlichaetsya\\_ot\\_kiberpravainternet-pravakompy](https://zakon.ru/blog/2020/3/15/cifrovoe_pravo_digital_law_chno_eto_takoe_i_chem_ono_otlichaetsya_ot_kiberpravainternet-pravakompy)
2. Рожкова М.А. Найти отличия: технические и правовые аспекты Интернета [Электронный ресурс] // сайт Журнала Суда по интеллектуальным правам. 2015.
3. Give robots 'personhood' status, EU committee argues // URL: <https://www.theguardian.com/technology/2017/jan/12/give-robots-personhood-status-eu-committee-argues>
4. Активное обсуждение этой идеи привело к созданию прецедента признания за роботом, управляемым ИИ, правосубъектности – речь идет о известном человекоподобном роботе Софии, получившей гражданство Саудовской Аравии (Morby Alice. Saudi Arabia becomes first country to grant citizenship to a robot // URL: <https://www.dezeen.com/2017/10/26/saudi-arabia-first-country-grant-citizenship-robot-sophia-technology-artificial-intelligence-ai/>
5. Рожкова М.А. Искусственный интеллект и интеллектуальные роботы – что это такое или кто это такие? [Электронный ресурс] // Закон.ру. 2019. 23 ноября. URL: [https://zakon.ru/blog/2019/11/23/iskusstvennyj\\_intellekt\\_i\\_intellektualnye\\_roboty\\_chno\\_eto\\_takoe\\_ili\\_kto\\_eto\\_takie](https://zakon.ru/blog/2019/11/23/iskusstvennyj_intellekt_i_intellektualnye_roboty_chno_eto_takoe_ili_kto_eto_takie)

**Жүмекенов Т.Қ.**

### **АДВОКАТСКАЯ МОНОПОЛИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ**

магистрант специальности 7М04208-«Актуальные проблемы права» кафедры  
Государственно-правовых дисциплин  
**Alikhan Bokeikhan University, г.Семей**  
**zhumagalyevich@mail.ru**

Представительство - это гражданско-правовой институт. При этом в системе гражданского судопроизводства представительство обладает своими специфическими чертами.

Во многих государствах институт судебного представительства имеет свои отличия, кроме объединяющей специфической особенности которая именуется «монополией адвокатов» - это реализация представительства в

судебных органах исключительно адвокатами. При этом участие юристов в качестве представителей очень сильно юридически ограничено или запрещено.

Адвокатская монополия существует в законодательстве многих государствах Европы, таких как например Венгрия, Дания, Греция, Германия, Франция и др, в США, Австралии, Канаде и Новой Зеландии, во всех странах Латинской Америки – в этих странах имеется монополия деятельности адвокатов в качестве в суде только для представителей стран Карибского бассейна. Аналогичная ситуация имеется в странах Дальнего Востока (Корея, Гонконг, Тайвань) и Ближнего Востока (Израиль, Ливан, Иордания, Катар)[1].

Регулирование вопроса «адвокатской монополии» в разных странах осуществляется по-разному. В некоторых странах только представительство адвокатов в суде и консультирование указывается в законодательных актах (ФРГ, Дания, Канада, Австралия). В других странах указываются, виды деятельности которые осуществляются исключительно адвокатами, в НПА (Люксембург, США, Франция)[2].

В некоторых государствах абсолютная монополия адвокатов на представительство в судебных органах и осуществление консультационных услуг по юридическим аспектам не имеет регулировки со стороны закона, но при этом на практике отсутствие данного разрешения ведет к реализации монополии именно адвокатами.

В Германии монополия широкая, но касается не любого представительства в судах. Так, в районных судах - судах первой инстанции - присутствие адвоката необязательно (напр., в районных судах с суммой иска до 5000 евро можно без адвоката), кроме дел из области семейного права, и на уровне райсудов интересы сторон могут представлять любые граждане, в том числе и не юристы. Независимо от уровня инстанции необязательно участие адвоката в трудовых и налоговых спорах. Однако на практике стороны чаще всего представлены адвокатами (Rechtsanwalt).

Есть и страны, где адвокатской монополии нет вовсе. Такова Швеция, где не только доступ в суд, но и право консультировать по юридическим вопросам имеют все граждане страны. Это, впрочем, не исключает обращения к адвокатам - на деле большинство граждан именно так и поступают[3].

Похожим образом обстоят дела и в Финляндии: *de jure* монополия отсутствует, но *de facto* она существует. В Норвегии сейчас монополия законодательно сильно ограничена, в суд можно обратиться с заявлением на получение доступа в качестве представителя в суде, но на практике таких обращений нет. Норвежская ассоциация адвокатов выступает с беспрецедентным предложением - она поддерживает отмену монополии на представительство в судах.

Проведенная в 2018 году реформа адвокатуры и деятельности юрконсультантов является первым шагом в этом направлении.

До принятия Закона об адвокатской деятельности и юридической помощи юрконсультанты не были готовы вступать в адвокатуру, поскольку:

- адвокаты не могут использовать организационно-правовую форму ТОО для осуществления адвокатской деятельности;

- адвокатская деятельность не относится к предпринимательской;
- юрконсультанты опасались непонимания адвокатами, которые в большей степени специализируются по уголовным делам, бизнеса юридических консультантов, которые работают в основном в области частного права;
- они боялись сложившейся системы управления и организации адвокатуры.

Адвокаты, в свою очередь, также не были готовы к тому, чтобы их ряды пополнились массой юрконсультантов, поскольку они:

- опасались непонимания юрконсультантами роли адвокатуры, которая изначально строилась на приоритете общественной миссии, призванной защищать права и интересы частных лиц, над материальным вознаграждением;
- опасались хаоса из-за массового наплыва низкоквалифицированных юрконсультантов, не разделяющих этические правила и особенности адвокатуры;
- опасались, что крупные юрфирмы, обладающие большим бюджетом и сильной командой юристов, захотят ввести свои правила в адвокатуре без учета традиций и сложившейся системы управления и организации.

Эти причины озвучивались адвокатами и юрконсультантами до принятия нового закона.

Однако сегодня многие коллеги в разговоре признают, что первоначальные страхи исчезли. И мне кажется, юридическое сообщество готово к новому этапу обсуждения и поиску компромиссов. При решении вопроса об объединении юрконсультантов и адвокатуры необходимо ввести обязательное членство в адвокатуре не только тех юристов, кто занимается представительством прав и интересов в судах, но и тех, кто оказывает услуги по правовому консалтингу[4].

В настоящее время в Казахстане 82 палаты юридических консультантов, членами которых являются более 8627 юриста. 73 % палат (63 из 82) объединяют не более 80 юридических консультантов.

С принятием поправок в Закон «Об адвокатской деятельности и юридической помощи», устанавливающих численность юридических консультантов в одной палате не менее 200, количество палат в Казахстане резко снизится.

Должно снизиться и количество юридических консультантов в палатах. Я убежден, что представителями в судах должны быть юристы, профессионально грамотные и посвятившие себя именно этому делу. Между тем во многих палатах числятся юристы, которые никогда этим делом не занимались и не собираются заниматься. Я сам являюсь Председателем Палаты юридических консультантов «Цивилисты Алматы», и в составе Палаты тоже есть такие юристы. Не скрою, некоторых мы принимали, чтобы соблюсти требование о минимальном количестве юридических консультантов в составе одной палаты. Думается, при исключении таких юристов из числа юридических консультантов качество обслуживания граждан не ухудшится.

Первым шагом к объединению было бы введение единых квалификационных требований к адвокатам и юридическим консультантам, причем требований достаточно жестких.

Затем по истечении некоторого времени можно ввести по примеру некоторых стран (в частности, Германии) требование вступления в коллегии адвокатов как обязательного условия участия в гражданском процессе в суде. При отсутствии вступительного взноса это не будет обременительным.

В коллегии адвокатов необходимо провести специализацию, выделить группы адвокатов, имеющих право заниматься уголовными делами, и группы адвокатов, занимающихся только гражданскими делами. Основной костяк второй группы могли бы как раз составить юридические консультанты.

Таким образом, мы можем постепенно внедрить и в нашей стране вслед за странами-членами ЕС монополию адвокатуры при рассмотрении в судах гражданских дел.

#### Список использованной литературы:

1. Хриптиевски Н., Ахлер М., Томас Э. Заключение по проекту Закона РК об адвокатской деятельности и юридической помощи. Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека. Варшава. 28 февраля 2018г. [online.zakon.kz/Document/?doc\\_id=33732253](http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33732253)
2. Цискаришвили А.В. Адвокатская монополия: опыт зарубежных стран // Вопросы российского и международного права. 2016. №5. С. 142-143. [Publishing-vak.ru/file/archive\\_law-2016-5/13-tsiskarishvili.pdf](http://Publishing-vak.ru/file/archive_law-2016-5/13-tsiskarishvili.pdf)
3. Кожевникова Е.О. Сравнительная характеристика гражданского процессуального законодательства в странах постсоветского пространства. Электронное приложение к «Российскому юридическому журналу» 2017. №7
4. Бикебаев А. Чтобы адвокатура стала сильной // Курсив. [Kursiv.kz/opinions/2019-11/chtoby-advocatura-stala-silnoy](http://Kursiv.kz/opinions/2019-11/chtoby-advocatura-stala-silnoy)

## АДВОКАТ КАК УЧАСТНИК КОНСТИТУЦИОННОГО ПРОИЗВОДСТВА

Магистр права, старший преподаватель кафедры Государственно-правовых дисциплин  
магистрант специальности 7М04208-«Актуальные проблемы права» кафедры  
Государственно-правовых дисциплин  
**Alikhan Bokeikhan University, г.Семей**  
**zhumagalyevich@mail.ru**

Адвокатура в Республике Казахстан призвана осуществлять защиту гарантированных Конституцией и законами Республики Казахстан прав, наиболее важным из которых является судебная защита свобод, прав. Главным органом, осуществляющим контроль за соблюдением основного закона РК является Конституционный Совет. Участниками конституционного производства признаются лица и органы, по обращениям которых возбуждено конституционное производство: Президент, Председатель Сената Парламента, Председатель Мажилиса Парламента, депутаты Парламента численностью не менее одной пятой от их общего числа, Премьер-Министр, суды республики, государственные органы и должностные лица, конституционность актов которых проверяется [1]. Адвокаты в данном случае не могут обладать самостоятельностью, в юридическом порядке, но в некоторых случаях адвокаты могут быть приглашены при осуществлении производства для заслушивания из мнения по поводу исследуемых вопросов.

Производство, реализуемое в КС РК, существенно различается по сравнению с судопроизводством по уголовным, гражданским и административным делам. Ведь специфической особенностью является обеспечение соответствия нормативно-правовых актов Конституции РК посредством изучения поступающего НПА и толкования его содержания с позиции соответствия главному закону нашей страны.

Специфика деятельность адвокатов определяется в приведении научной и правовой аргументации обжалуемой нормы закона, и это обстоятельство является основополагающей в конституционном производстве. Аргументы в обязательном порядке должны указывать на ту норму Основного закона, которая по мнению субъекта обращения нарушается.

Еще одной особенностью производства в данном государственном органе заключается в ограниченных сроках рассмотрения поступающего заявления. Конституционный Совет рассматривает принятое к производству обращение и выносит по нему итоговое решение в течение одного месяца со дня поступления обращения. Срок рассмотрения может быть сокращен до десяти дней по требованию Президента, если вопрос не терпит отлагательства [2]. При этом процедура обжалования не предусмотрена [3]. В связи с чем, адвокат в данной ситуации обязан привести все доводы обосновывающие его точку зрения до вынесения решения по окончании производства.

Правовое положение адвоката при осуществлении конституционного производства не регламентированы, однако из понимания сущности данной процедуры адвокат наделяется возможностью ознакомления с материалами которые ему были предоставлены КС или он может изучить материалы из открытых источников после вынесения постановления.

Права адвоката в конституционном производстве прямо не прописаны: он может ознакомиться только с теми материалами конституционного производства, которые были направлены ему заблаговременно самим Конституционным Советом либо только с теми, которые будут опубликованы в открытых источниках после вынесения окончательного постановления. В случае если по итогам производства будет принято решение о признании НПА не соответствующим Конституции и он утратит юридическую силу и не будет применяться в дальнейшем адвокат имеет возможность оказать помощь доверителям в обжаловании акта который был признан не конституционным, так как акт признанный КС не соответствующим основному закону государства то решения принятые судами ранее не подлежали, таким образом, исполнению[4].

В случае участия адвоката в конституционном производстве по обращению группы депутатов Парламента Республики Казахстан об официальном толковании норм закона приглашались представители от всего адвокатского сообщества - Союза адвокатов для пояснения по обсуждаемым нормам правового акта с учетом правоприменительной практики и существующих проблемных вопросов по ней. Официальное толкование правовых норм Конституционным Советом играет важную роль при осуществлении адвокатской практики, поскольку при возникновении спорных вопросов в любом процессе при ведении дел адвокат всегда может обратиться к тому или иному нормативному постановлению Конституционного Совета и смело настаивать на своей позиции, сформированной исходя из официального толкования органа конституционного контроля.

Важным является участие представителей адвокатского сообщества в конституционном производстве по обращению Президента Республики Казахстан. В рассматриваемых примерах конституционного производства по обращению Президента с участием адвокатов в 2011 и в 2021 годах предметом рассмотрения в конституционном производстве были законы, принятые Парламентом и представленные на подпись Главе государства. Для участия в открытых заседаниях Конституционного Совета по указанным вопросам как правило, приглашались представители от всего адвокатского сообщества - Союза адвокатов и Республиканской коллегии адвокатов для пояснений по обсуждаемым нормам закона. Если в недавнем рассмотрении по обращению Президента рассматривался закон, непосредственно регулирующий деятельность адвокатов, то в 2011 года предметом обсуждения были изменения в Конституцию в части продления полномочий Президента страны. В конституционном производстве по обращениям Президента и депутатов Парламента всегда должна излагаться не собственное мнение конкретного адвоката или группы участвующих адвокатов, а выработанная правовая

позиция всего адвокатского сообщества, предварительно публично обсуждаемая в самом сообществе и утвержденная на заседании Президиума Республиканской коллегии адвокатов.

В период с 1996 по 2021 годы представители адвокатуры принимали участие в конституционном производстве в открытых заседаниях Конституционного Совета Республики Казахстан девять раз.

Конституционный Совет не раз указывал и ссылался на этот факт в ряде своих нормативных постановлений о том что НПА должен учитывать также и возможные последствия и должны быть юридически точными по своему содержанию, определяя правомерность и противоправность юридических последствий и обстоятельств и не должны подлежать свободной интерпретации в законе (НП ВСРК от 27.02.2008 года № 2, от 7.12.2011 года № 5, от 18.05.2015 года № 3, от 21.01.2020 года № 1 и т.д.) [5]. Именно поэтому нормативные постановления Конституционного Совета для адвокатов и юридических консультантов представляют своеобразный интеллектуальный капитал, который необходимо использовать при оказании юридической помощи.

Таким образом, практика конституционного производства в Казахстане с участием представителей адвокатуры свидетельствует о том, что у роли адвокатов в конституционном производстве есть большой нереализованный потенциал возможностей.

#### Список использованной литературы

1. Конституционный Закон Республики Казахстан «О Конституционном Совете Республики Казахстан» от 29 декабря 1995 года № 2737 ([статья 20](#)).
2. Конституционный закон Республики Казахстан «О Конституционном Совете Республики Казахстан» от 29 декабря 1995 года № 2737 (статья 24).
3. Конституционный закон Республики Казахстан «О Конституционном Совете Республики Казахстан» от 29 декабря 1995 года № 2737 (статья 38).
4. Конституционный закон Республики Казахстан «О Конституционном Совете Республики Казахстан» от 29 декабря 1995 года № 2737 (пункт 2 статьи 39).
5. Сборник нормативных постановлений Конституционного Совета Республики Казахстан, Нур-Султан- 2019 год (стр.334,387,430) сборник нормативных постановлений 2019 рус с обл.pdf (ksrk.gov.kz)

## ЗАМАНАУИ ӘЛЕМДЕГІ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Alikhan Bokeikhan University,  
қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының 1-курс магистранты  
daulet.anuarbekov9@gmail.com

Қазақстандағы жоғары білім дәстүрлі түрде қалыптасқан менталитеттің, балаларға ең жақсысын беруге деген ұмтылыстың арқасында жоғары сұраныспен ерекшеленеді. Адами капиталдың сапалы өсуі ел дамуының басымдығы, ұлттық қауіпсіздік пен білімге негізделген экономиканы дамытудың айқын даушы факторы болып табылады.

Жоғары кәсіби кадрлар – мемлекеттегі барлық іс – қимылдардың базасы мен қозғалтқышы, оның негізгі игілігі мен теңгерімсіз жаһандық тұрақсыз әлемдегі бәсекеге қабілеттілік әлеуеті. Біз республиканың өнеркәсіптік дамуын қамтамасыз еткен қазақстандық білім беру жүйесін үнемі мақтан тұтамыз. Қазір жағдай түбегейлі өзгерді. Орта және жоғары буын мамандарының жыл сайынғы бітірулеріне қарамастан, олардың жұмысқа орналасу және жұмыс орындарында орнығу пайызы айтарлықтай төмен. Бұған көптеген себептер бар. Ең негізгілерінің бірі – Болон процесіне қосылу және осыдан туындайтын білім беру парадигмасының толық ауысуы. Қазіргі уақытта мемлекетте өзегі мемлекеттік біліктілік жүйесі болып табылатын осы жаңа білім беру жүйесін қалыптастырудың күрделі процесі жүріп жатыр. Ол ұлттық біліктілік шеңберін (білім берудің 8 деңгейі), салалық біліктілік шеңберлерін, кәсіби эталондар мен кәсіби даярлықты бағалауды және арнайы маманның біліктілік талаптарына сәйкестігін дәлелдеуді қамтиды.

Мектептегі білім берудің міндеті – ойланбаған адамнан ақылға қонымды тұлға жасау, басқаша айтқанда, ойлау, зейін, есте сақтау, географиялық кеңістікте және тарихи уақытта бағдар, табиғатқа, адамдарға, өмірге моральдық көзқарас қалыптастыру.

Кәсіби білім берудің міндеті – жас адамнан қажетті қасиеттері, білімі мен дағдылары бар маман жасау.

Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, 2020/2021 оқу жылының басында Қазақстан Республикасында филиалдарын ескере отырып, 129 жоғары оқу орны (бұдан әрі - ЖОО) жұмыс істейді. Меншік нысаны бойынша 33 жоғары оқу орны, жеке меншік - 92 жоғары оқу орны және шетелдік меншік нысаны бар 4 жоғары оқу орны мемлекеттік болып табылады. Студенттердің жалпы саны 576557 адамды құрайды, оның ішінде қыздар - 306799 адам немесе 53,2%. Ағымдағы оқу жылында студенттер саны өткен оқу жылымен салыстырғанда 4,6% - ға азайды. Ағымдағы оқу жылында - 152789 адам қабылданды, студенттер оқу мерзімі аяқталғанға дейін әр түрлі себептермен алдыңғы оқу жылында - 115186 адам кетті, бітірушілер саны - 153627 адамды құрады. Студенттердің жалпы санының 83% күндізгі (күндізгі) оқу нысаны



бойынша, 7,6% - қашықтықтан, 7,3% - сырттай және 2% - кешкі білім алады. Мемлекеттік білім гранттары есебінен 196084 адам білім алады, бұл студенттердің жалпы санының 34% - ын құрайды, ақылы негізде-380473 адам немесе 66%. Мемлекеттік тілде оқитын студенттердің үлесі 64,9% - ды, орыс тілінде - 29,6% - ды және ағылшын тілінде-5,5% - ды құрайды.

Бірақ жоғары оқу орындарында да көптеген проблемалар бар:

- дайындық әрдайым жұмыс берушілердің күткеніне сәйкес келе бермейді;
- білім алушылардың үш тілділік бағдарламаларымен төмен қамтылуы;
- ғылыми қызмет нәтижелерін нашар коммерцияландыру;
- материалдық-техникалық, оқу-зертханалық және ғылыми базаның төмен деңгейі.

Институттарды қаржыландырудың негізгі көзі-білім беру гранттары, олардың 70% - ы ағымдағы шығыстарға жұмсалады, дамуды толық қаржыландырмайды. Жүйенің басты тәуекелі жұмыс орындарының және түлектердің тәжірибесінің болмауы, сондай-ақ білім беру көші-қоны болып табылады.

Зұлымдықтың қайнар көзі неде? Сұрақ, әрине, риторикалық, бірақ қазір біз оған адал жауап бермейміз, тарихтың " дөңгелегін " шексіз бұрамыз, ештеңе өзгермейді. Демек, мектептегі білім беруді осы күннің талаптарына сәйкес жаңа қолданыстан өткен тәжірибелерді қолдана отырып қайта қарауымыз қажет.

Өткен ғасырдың 70-80 жылдарындағы жақсы дәстүрлердің бірі мектеп оқушыларын кәсіби бағдарлау болды. Дегенмен, біз-кәсіби қоғамдастық, бұл жағдайды тұтастай еңсере алмайтын жекелеген нақты іс-шаралар екенін түсінеміз. Қозғалысты жаһандық және тиімді ету үшін біздің бастамаларымызға ҚР салалық министрліктері мен білім және ғылым министрлігі қолдау және қолдау, сондай-ақ барлық мүдделі тараптардың күш-жігерін біріктіру қажет. Оқушылардың осы типтегі процестерінің жаппай болуы кәсіптік бағдарлау жұмысының негізі ретінде ғана емес, сонымен қатар мектеп бағдарламасының ғылыми пәндеріне деген ынтаны арттыру және табиғи құбылыстар мен процестерді зерттеу дағдыларын қалыптастыру үшін негіз ретінде қажет. Өйткені, адамның үйі жер болса да, оның басты мәселесі табиғатты, оның даму заңдылықтарын және оның өмірін қамтамасыз ету үшін ресурстарды зерттеу және түсіну болады. Бұл жердің табиғаты мен адамның табиғаты туралы терең білім, әлемнің диалектикалық-материалистік бейнесін оның санасына енгізу үшін жас адамның барлық білімі мен білімінің өзегі болуы керек. Ол үшін тұлғаның даму кезеңінде (мектептің жоғары сыныптарында) ғасырлар бойы дамыған әлемнің академиялық біліміне сүйене отырып, Жер туралы, оның ғарыш кеңістігінде орналасуы, басқа ғарыш денелері, табиғи процестердің қалыптасу заңдылықтары туралы тұтас академиялық түсінік беру маңызды. Оқу процесінің тағы бір маңызды бағыты - жасөспірімде табиғат пен қоғамның артықшылықтарын қоғаммен және жердің барлық өмірлік және жансыз ресурстарымен үйлесімді пайдалануға бағытталған белгілі бір дағдыларды, Дағдылар мен қажеттіліктерді қалыптастыру.

Бүгінгі таңда, компьютерлік технологиялар ғасырында, өкінішке орай, қазір шындықтан қорқатын және тек виртуалды әлемде кейіпкерлерді сезінетін жастардың бірнеше буыны өсіп, өмірге енді. Соңғы жылдары оқушылар санаты негізінен гуманитарлық салаға - заң ғылымына, экономика мен дипломатияға бағытталған, ал талапкерлер технологиялық және жаратылыстану, соның ішінде геологиялық білім алуға нашар дайындалған. Өкінішке орай, мектеп түлектері мамандықты мағыналы таңдау үшін ақпарат пен жеткілікті қасиеттерге ие емес. Олар өз ойларын еркін түсіндіре алмайды, зерттеу дағдыларына ие емес, экспедициялық өмірдің сынақтары мен қиындықтарына дайын емес, әдетте табиғаттан қорқады. Геолог жаратылыстану ғылымдары, технологиялар мен технологиялар тоғысында шексіз кең кәсіби білімді зерттеу нәтижесінде пайда бола алады, бұл өзіндік логика мен белгілі бір тәжірибені қажет етеді, сондықтан геологтың қалыптасуы және оның мамандыққа бейімделуі қиын және ұзақ уақытты алады. Бүгінгі түлектер, өкінішке орай, физикалық жағынан да, интеллектуалды түрде де мамандықтың соншалықты қиын және қол жетімсіз табысына кепілдік бермейді. Қазіргі жағдайды сақтай отырып, білім беру құбыры шексіз айналады, көбінесе бос жұмыс істейді, өйткені кездейсоқ алынған Білім Күрделі кәсіптерде шоғырлануға ықпал етпейді және ересек адам басқа мамандық алуға барады.

Бұл үрдісті негізінен өзгерту керек. Әр түрлі балалар үйірмелері мен қызығушылық секциялары әр балаға өз қабілеттерін анықтауға және өзін іздеуге көмектесуге міндетті.

Республиканың Болон процесіне кіруімен орта кәсіптік, жоғары оқу орнынан кейінгі және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесінде білім беруді ұйымдастыру мен табу қағидаттары өзгерді, мұны отандық интеллигенция толық түсінбейді және қолдайды. Соңына дейін Болон принциптері біздің білім беру жүйесінде әлі жұмыс істемеді, егер олар жұмыс істесе, онда айтарлықтай бұрмаланулармен. жоғары оқу орындары модификацияланған стандарттар бойынша мамандар даярлауға көшті (МЖМБС үлкейтілген мамандықтар бойынша бакалавриат, магистратура және докторантура), ал колледждер мамандарды тар мамандықтардың кеңестік бағдарламалары бойынша дайындайды. Мамандарды даярлаудың бұлыңғыр сенімдері, толыққанды кәсіби тәжірибе жоқ, тәуелсіз біліктілік комиссияларының жұмысы жолға қойылмаған және т.б. бұл тізімді шексіз жалғастыруға болады, бірақ бастысы салалық және білім беру ұйымдары арасындағы байланыс жоғалды. Және бұл бір нәрсе істеу керек.

Ұсынылады:

- Жаратылыстану дайындығын күшейту.
- Жоғары сыныптардың мектеп бағдарламасына география, астрономия, физика, химия, биология және т.б. жаратылыстану пәндерін зерттеу нәтижелерін дәлелдейтін әлемнің тұтас жүйесі түріндегі "Геология және экология негіздері" ерікті пәнін енгізу.

- Қазақстанның барлық өңірлерінде үйірмелер мен спорт секцияларының желісін құру және қолдау.

- Қазіргі кезеңде мемлекеттің өнеркәсіптік қалыптасуының ерекшеліктерімен келісуде талап етілетін мамандықтарды өзектендіре отырып, МЖМБС құрудың жекелеген сенімдерін қайта қарау.

- Республикада сенім білдірілген кәсіби ұйымдардың белсенді қатысуымен жұмысшы кәсіптерден бастап жоғары буынға дейінгі барлық деңгейдегі мамандардың біліктілігін бағалаудың шын мәніндегі дербес жақсы жүйесін құру.

Адамзаттың қазіргі байлығы және оның болашақта өмір сүруі көбінесе жер туралы ғылымдардың нақты жетістіктеріне және оның ресурстарын пайдалану қабілетіне байланысты. Қазақстанның ресурстық мамандануын және өзінің табиғи ресурстарына тұтынушылық қатынасты ескере отырып, мемлекеттегі Жер туралы ғылымның қолайсыздығы мемлекеттің дамуындағы тұрақсыздыққа және жаһандық әлемде оның бәсекеге қабілеттілігін жоғалтуға әкелуі мүмкін.

#### Пайдаланылған әдебиеттер тізбесі

1 Нуров К. Высшее образование в Казахстане: цена без качества и знаний [Электрон. ресурс]. – 2011. – URL: <http://www.ipr.kz/kipr/3/1/44>

2 Сулима С. В. Предпосылки совершенствования системы высшего образования Казахстана [Электрон. ресурс] // Вестник КАСУ. – 2008. – № 4. – URL: <http://www.vestnik-kafu.info/journal/16/604/>

3 Умарова М. Путевка в большое будущее. Рассказ о КазЭУ им. Т. Рыскулова [Электрон. ресурс] // Современное образование. – 2012. – № 4 (88). – URL: <http://obrazovanie.kz>

4 Меттибай А. О казахстанской модели образования [Электрон. ресурс] // Элемент. – – URL: <http://elementmag.kz/?p=1731> (дата обращения: 25.03.2013)

5 Высшие учебные заведения Республики Казахстан на начало 2020/2021 учебного года. Источник: Бюро национальной статистики. URL: [https://online.zakon.kz/Document/?doc\\_id=32755588&pos=3;-86#pos=3;-86](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32755588&pos=3;-86#pos=3;-86)

## ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫН РЕТТЕЙТІН ЗАҢНАМАЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

[law@kazguiu.kz](mailto:law@kazguiu.kz)

Alikhan Bokeikhan University 2 курс магистранты, Семей, Қазақстан  
Ғылыми жетекші – з.ғ.к. Лебедь В.И.

Жер құқық қатынастары – жер ресурстарын басқаруға, жеке субъектілерін жер учаскелерін бекітіп беруге, жерге меншік құқығын және де басқа заттық құқықтарды жүзеге асырумен байланысты жер пайдалану мен қорғау жөніндегі құқықтық қатынастар.

Жер құқық қатынастарының түсінігі Ю.Г.Жариковтың көзқарасы бойынша: «Жер құқық қатынастарының түсінігіне жердің меншік иесі болып саналатын мемлекет пен жер пайдаланушылардың жерден табыс алуын да жатқызу керек», - дейді (жер пайдаланушылардың өнім алуы, мемлекеттік ренталық табысы). Ю.Г.Жариковтың бұл көзқарасына Н.И.Краснов заңға негізсіз деп қабылдамаса да, қазіргі кезде нарық экономикасы жағдайында, оған мән беруді қажет етеді деген [1,7 б.].

Н.Д.Казанцевтың пікіріне сәйкес, «жерге меншік негізінде пайда болатын және құқық нормасымен реттелетін қатынастар жер құқық қатынастары деп аталады», - дейді [2,30 б.].

ҚР-ның жерге қатынастарын ҚР-ның Конституциясы, ЖК және соған сәйкес қабылданған басқа да нормативтік-құқықтық актілер реттеп отырады.

ҚР-ның Конституциясының 6-бабында былай делінген:

1. ҚР-да мемлекеттік меншік пен жеке меншік танылады және бірдей қорғалады.

2. Меншік міндет жүктейді, оны пайдалану сонымен қатар қоғам игілігіне де қызмет етуге тиіс. Меншік субъектілері мен объектілері, меншік иелерінің өз құқықтарын жүзеге асыру көлемі мен шектері, оларды қорғау кепілдіктері заңмен белгіленеді.

3. Жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекет меншігінде болады. Жер, сондай-ақ заңда белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жеке меншікте де болуы мүмкін [3].

Барлық құқық жүйелері өзінің реттейтін құқықтық қатынастарының аясымен бір-бірінен өзгешеленіп тұрады. Дегенмен, құқықтық қатынастар арасында қойылған және де қорғалатын шек жоқ және болуыда мүмкін емес. Себебі, барлық құқықтық қатынастар шынжыр секілді бір-бірімен жалғасып, құрамдасып жатады. Олардың арасын тек қатынастар аясына қарай ажыратуға болады. Соның өзінде де олар салалық ерекшелітерімен тарамдалып және араласып отырады. Бұл заңдылық ҚР құқық жүйелерінің жалпы

конституциялық бағыттары, сонымен қатар әлеуметтік және экономикалық жүйесінің бірлігінде жатыр. Барлық құқықтық қатынастар осыларға келіп тіреледі және негізделеді [4,19 б.].

Жер көптеген құқық саласының реттеу мәні болып табылады, яғни конституциялық құқықта – жер бетінде мемлекеттік шекараны анықтауда; әкімшілік құқықта – әкімшілік құрылымдардың шекараларын айқындауда; азаматтық құқықта – жер учаскелерімен мәмілелер жасасуда; неке –отбасылық құқығында – ерлі зайыптылардың мүлкін бөлісуде; қаржы құқығында – жерге байланысты төлемдер бойынша; аграрлық құқықта – оны ауыл шаруашылығы үшін пайдалану барысында және т.б.

Жер, азаматтық заңдарда қозғалмайтын мүлік болып саналады, бірақ та оның басқа қозғалмайтын мүліктерден айырмашылығы оның «толықтай» қозғалмауында. Яғни, қандай да бір қозғалмайтын мүлікті оны бөлектей отырып тұтастай басқа жерге көшіре алатын болса, жерді ондай көшіру мүмкін емес. Жердің осы қасиетіне байланысты жер – құқықтық реттеу құрамында басқа құқықтар саласында кездеспейтін, яғни жер пайдаланушылардың шекарасын анықтауды, жер пайдалануды қалыптастыруды және тағы басқа жерге қатысты қызмет әрекеттерді білдіретін жерге орналастыру қатынасы орын алады. Жер, территория ретінде, басқа қозғалмайтын мүліктерге тән емес, табиғи (орман, пайдалы қазбалар, су, өсімдіктер) мен жасанды объектілерді орналастыруда кеңістік базис қасиетіне ие.

Жердің басқа қозғалмайтын мүліктерден тағы бір айырмашылығы, ол оның кеңістік шектеулілігінде, яғни оны үлкейту тек қосымша территорияларды қосып алу ретінде ғана іске асуы мүмкін, ал ол өз кезегінде басқа мемлекеттің жерін жаулап немесе тартып алу арқылы іске асуы мүмкін. Ал, бұндай жағдай басқа мемлекет пен халық үшін қиянат және ешуақытта да болмауы керек [5].

ҚР-ның тәуелсіздік алған жылдан бері жер қатынастарын реттеуге бағытталған жер заңдарының қалыптасуы және қабылдануы мерзімдеріне тоқтала кетсек, төмендегідей кезеңдерден тұрады:

- 1) «Қазақ КСР-дегі Шаруа қожалығы туралы» Қазақ КСР-нің Заңы, 1990 жыл 21 мамыр;
- 2) Қазақ КСР-нің Жер Кодексі, 1990 жыл 16 қараша;
- 3) «Қазақ КСР-дегі Жер реформасы туралы» Қазақ КСР-нің Заңы, 1991 жыл 28 маусым;
- 4) «Жер салығы туралы» Қазақ КСР-нің Заңы, 1991 жыл 17 желтоқсан;
- 5) «Біріккен кәсіпорындарға, халықаралық бірлестіктер мен ұйымдарға, шетелдік заңды тұлғалар мен азаматтарға жерді пайдалануға беру тәртібі Ережесін бекіту туралы» ҚР Жоғарғы Кеңесінің қаулысы, 1992 жыл 3 шілде;
- 6) «Жер қатынастарын реттеудің кейбір мәселелері туралы» ҚР Президентінің заң күші бар Жарлығы, 1994 жыл, 24 қаңтар;
- 7) «Жер қатынастарын реттеуді одан әрі жетілдіру туралы» ҚР Президентінің заң күші бар Жарлығы, 1994 жыл 5 сәуір;
- 8) «Жер туралы» ҚР Президентінің заң күші бар Жарлығы, 1995 жыл 22 желтоқсан;

9) «Шаруа (фермер) қожалығы туралы» ҚР-ның заңы, 1998 жыл 21 мамыр;

10) «Жер туралы» ҚР-ның заңы, 2001 жыл 24 қаңтар;

11) ҚР-ның ЖК 2003 жыл 20 маусым.

Осы аталған нормативтік-құқықтық актілерге тоқталсақ, яғни 1990-1995 жылдары қабылданған жер қатынастарын реттеуге бағытталған нормативтік-құқықтық актілер сол кездегі жерге байланысты тек мемлекеттік меншік қағидатына негізделген.

1990 жылы 16 қарашада қабылданған ЖК-нің тағы негізгі бір жаңалылығы, ол жер пайдаланудың тек ақылы түрде жүргізілуі туралы норманың енгізілуі болып табылады. Аталған жаңалық жер қатынастарын реттеу мен жерді пайдалануда экономикалық механизмдерді іске асыруға бастапқы негіз болып табылды. Жер пайдалануды ақылы түрде жүргізу 1991 жылдың 17-желтоқсанында қабылданған «Жер салығы туралы» Заңында нақтыланып, яғни мемлекет меншігінен жеке және заңды тұлғаларға пайдалану немесе иелену құқықтарымен берілген жер учаскелері үшін жер салығының базалық ставкалары белгіленді.

Сонымен қатар, егемендік жылдардың бастапқы кезеңдерінде қабылданған жер қатынастары дамуы мен оларды реттеуге бағытталған заң актілері арасында ерекше аталатын заң, ол 1991 жылғы «Жер реформасы туралы» заңы танылады. Осы заңның негізгі маңыздылығы, ол кеңес заманында қалыптасқан өндіріс саласы пайдаланымындағы жерлерді жеке және мемлекеттік емес тұлғаларға беру мүмкіндіктеріне ие болды.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерінде өндірістік шаруашылықтар, яғни кеңшарлар мен ұжымшарлардың жерлері сол шаруашылықтарға істейтін жұмыскерлерге бөлініп берілді.

Мемлекеттік шаруашылықтар мен ұжымдық шаруашылықтарды жекешелендіру кезінде, оларда жұмыс істейтін жұмыскерлерге жерді бөліп беру барысында, экономиканың өтпелі кезеңдеріндегі ерекшеліктерге байланысты жер қатынастарын реттеу саласында «шартты жер үлесі» институтын енгізу қажеттілігі туындады. Жерге меншік, жер пайдалану мен иелену институттарынан оның айырмашылығы жерге құқық нақты жер учаскесіне емес, жекешелендірілген нақты шаруашылықтың жерлерінен шекарасы белгіленбестен нақты көлемге ғана белгіленген құқық болды [6,223-224 б.].

В.В.Петровтің пікірі бойынша: «жерді жекешелендірудің мағынасы – оларды жеке меншікке айналдыру, яғни жерді иелену, пайдалану және билік ету құқығы мемлекеттен жеке тұлғаларға және олардың ұжымдық құрылымдарына өту процесі», - деген болатын [7,56 б.].

«Шартты жер үлесі құқығы» өтпелі кезеңге ғана тән жер құқықтарының бірден - бір түрі және оның негізгі мақсаты мемлекеттік ауыл шаруашылық кәсіпорындарының жерлері есебінен жаңа құрылымдар құруға ғана бағытталған еді. Бұндай процедураны көп уақытқа созу жер қатынастары саласында жүйелі жұмыстарды жүргізуге және де жер реформасының түпкілікті мақсаттарына жетуге өз зиянын да тигізді. Аталған құқықпен жер

қатынастарын реттеуде оны мерзімі жағынан шегеру керек еді. Өйткені шартты жер үлестері иелеріне берілген, осы үлесті жалға беру құқығы, ауыл шаруашылық өнімдерін өндірумен шұғылданатын субъектілердің жер пайдалануындағы тұрақтылығына кері әсерін тигізді. Үлес иелері жер иеленуші де жер пайдаланушы да болмаса да иеленуші мен пайдаланушыға тән құқықтарды іске асыра алды, бірақ жерге байланысты ешқандай міндеттемелер оларда болған жоқ, тіпті жер төлемдерін де олар төлеуге міндетті емес болатын. Осы себепті әрбір шартты жер иесі жал шарттарын қысқа мерзімге ғана жасасты және де оңтайлы ұсыныспен келген басқа инвесторларға өз құқықтарын беріп отырды.

Ауыл шаруашылығы саласымен салыстырғанда басқа өндіріс салаларында (халыққа қызмет ету, ауыр және жеңіл өнеркәсіп т.б.) жекешелендіру процесстері қарқынды түрде жүрді. Осы ретте жеке тұлғалар жекешелендірген жылжымайтын мүліктер астындағы жер учаскелеріне олардың құқықтарын сәйкестендіру, ондай жерлерді жекешелендіру мәселесі тұрды. Бұл мәселе экономикаға жеке инвестицияларды әкелумен тікелей байланысты болды. Бірақта К бойынша жер тек мемлекет меншігінде болуына себепті жерді меншікке беру мүмкіндігі болмады.

Осы мәселе бойынша жұмыс істеген мамандар оны тек жердің заттық құқығы – жер пайдалану құқығын мәміле мәні ретінде тану арқылы ғана заңдастыру мүмкіндіктерін ұсынды. Осылайша ТМД елдерінде бірінші рет Қазақстанда, мемлекеттік меншік монополиясы жағдайында, жердің өзі емес оның жер пайдалану заттық құқығы мәміле мәні болып танылды.

Мұндай институтты енгізген заң актілері 1994 жылдың бірінші жартысында қабылданған «Жер қатынастарын реттеудің кейбір мәселелері туралы» және «Жер қатынастарын реттеуді онан әрі жетілдіру туралы» ҚР Президентінің заң күші бар Жарлықтары болды. Осы Жарлықтар бойынша, жерге меншікті К нормасына сәйкес тек мемлекет меншігі ретінде тани отырып жердің заттық құқығын мәміле мәні ретінде белгілеп жер қатынастарын нарықтық экономика категориясына енгізді. Мұндай мәселе ТМД елдерінде бірінші рет болды және де жерге байланысты заттық құқықтардың онан әрі дамуына өз әсерін тигізді. [6,224 б.]

Жерге меншіктің негіздерін, шарттары мен шектерін белгілейтін заң 1995 жылдың 22 желтоқсанда қабылданған, ҚР Президентінің «Жер туралы» заң күші бар Жарлығы болды. Осы Жарлық бойынша жердің кейбір санаттарына жататын жер учаскелерін жеке меншікке берудің негіздері, шарттары мен шектері белгіленді, яғни жеке меншік құқығымен Республика азаматтарына жеке қосалқы шаруашылық, бау-бақша мен дәстүрлі халықтық шаруашылықтарын жүргізу үшін, сондай-ақ жеке үй мен саяжай құрылысы үшін беру белгіленді. Сонымен қатар жеке және мемлекеттік емес заңды тұлғаларға, құрылыс жүргізу үшін жер учаскелері жеке меншікке беру белгіленді. Осындай құқық шетелдік азаматтар, азаматтығы жоқ адамдарды қоса алғанда шетелдік мемлекеттік емес заңды тұлғаларға да таратылды.

Осы кезеңнен бастап Қазақстанның жер қатынастарын реттеу саласында мемлекеттік меншік пен жеке меншік құқығына бейімделген нормативтік

актілердің жүйелері құрыла бастады.

2001 жылы 24 қаңтарда қабылданған «Жер туралы» ҚР-ның Заңы мазмұны жағынан аталған Жарлықтың барлық нормаларын сақтап қалды және жер қатынастарын реттеуде оны одан әрі жетілдірді. Бұл Заңның аталған Жарлықтан айырмашылығы, ол «Жер туралы» Жарлық бойынша мәміле мәні болып табылатын «тұрақты жер пайдалану» құқығы институтына елеулі өзгерістер енгізді. Осы Заң бойынша «тұрақты жер пайдалану» құқығы тек мемлекеттік жер пайдаланушыларға ғана тиесілі болып белгіленді. Ал, бұрын мұндай құқық табысталған субъектілер ұзақ мерзімді (49 жыл) уақытша жер пайдаланушылар болып танылды.

«Тұрақты жер пайдалану» құқығын тек мемлекеттік жер пайдаланушыларға ғана тиесілі деп белгілеу аталған құқықтың заңдылық конструкциясына және оның мемлекеттік меншік құқығы режиміндегі нақты орнын белгіледі, яғни «тұрақты мерзімі белгіленбеген жер пайдалану» құқығының, жер учаскесі мемлекет меншігінде бола отырып, мәміле мәні болып табылуы мемлекеттік меншік пен жеке меншік аралығының ажыратылу белгілерінің бірте-бірте жойылу қаупін туғызды және «тұрақты жер пайдалану» құқығының 1995-2000 жылдары субъектілерге тегін берілуі себебінен жер қатынастарының одан әрі жетілдіруінде кері әсерін тигізу қаупін туғызды. Осы себепті аталған Заңда мемлекеттік меншік пен жеке меншіктің нақты ара қатынасы орнатылды. Тұрақты жер пайдаланудың осындай режимін белгілеудің дұрыс шешім екендігін осы заң қабылданғаннан соң жарты жылдан кейін қабылданған Ресей Федерациясының ЖК де айқындады, яғни жер заңдары мейлінше ұқсас Ресей де тұрақты жер пайдалану құқығын тек мемлекеттік жер пайдаланушыларға тиесілілігін белгіледі. Осы келтірілген өзгерістен басқа, «Жер туралы» Заң шартты жер үлесі құқығына да елеулі өзгерістер енгізді, яғни шартты жер үлесін жалға беру мүкіндігі туралы бұрынғы «Жер туралы» ҚР Президентінің Жарлығымен белгіленген норманы алып тастады және шартты жер үлесі иелерінің нақты құқықтарын белгіледі, оларды іске асыруда уақыттық шектеулер қойды [6,225 б.].

Арада біршама уақыт өткеннен соң, 2003 жылы 20 маусымда, ұзақ уақыт саяси талқылаудан кейін, ҚР-ның ЖК қабылданды. Аталған заң актісінің негізгі жаңалылығы ол – жеке меншік құқығын ауыл шаруашылық жерлеріне де тарату арқылы жеке меншік құқығымен берілетін жерлердің ауқымының кеңейтілгендігінде. ҚР-ның жер заңдары, экономикада нарық қатынастары дамуына орай, негізінен, эволюциялық жолмен дамып келеді [6,226 б.].

Елімізде жер қатынастарын жаңа заман талаптары негізінде айқындап, тұрақтандыруға бағытталған, жер байлығымызды ел байлығымызға айналдырудың маңызды мәселелерін шешуге бағытталған жер заңнамасы қалыптасты. Қазіргі таңда нарықтық қатынастардың дамуы, жер пайдалану құқығының артуы, экологиялық жағдайдың шиеленісуі, сонымен қатар, күннен-күнге жер дауларының көптеп кездесуіне байланысты жерді пайдалану мен оны құқықтық қорғау саласындағы заңдарды реформалау барысы әлі де жалғасын табуда. Әрине, қоғам дамыған сайын мемлекеттің заңдарыда заман талабына сай әзірленіп, реформалануы тиіс.



## Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жариков Ю.Г. Теоретические проблемы права землепользования в СССР. Автореферат докт.дисс. М., – 1974. – С.7.
2. Казанцев Н.Д. Предмет Советского земельного права. // Земельное право. М., «Юридическая литература». – 1971. – С.30.
3. Қазақстан Республикасы. Конституциясы. -1995.
4. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
5. Бектұрғанов Ә.Е. Қазақстан Республикасындағы жер құқық қатынастары. – Алматы: Жеті жарғы, 1997. – 240 б.
6. Дипломдық жұмыс «ҚР жер заңдары». // <http://freepapers.ru/51/r-zher-zadary/61399.399890.list1.html>
7. Молдағалиева А.С. Қазақстан Республикасында жер қатынастарын реттейтін заңнамаларды жетілдірудің кейбір құқықтық мәселелері. ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы. – 2013. – №2(66). – 223-227 б.
8. Петров В.В. Новый земельный строй России: формы собственности на землю и ее приватизации // Вестник МГУ. Серия право. – 1992. – №1. – С.56.

Дуйсебаева А.

## ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА НЕПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ МЕДИАТОРОВ

Alikhan Vokeikhan University магистрантка 2 курса, Семей, Казахстан  
Научный руководитель – д.ю.н. Матаева М.Х.  
[law@kazguiu.kz](mailto:law@kazguiu.kz)

В сельских округах доверие к непрофессиональным медиаторам значительно выше, чем к профессиональным. Это связано с тем, что непрофессиональные медиаторы хорошо понимают обычаи и традиции жителей этих регионов, также могут найти подход к участникам процесса, что позволяет им эффективно разрешать споры и конфликты. Также, в сельских районах участие непрофессиональных медиаторов в части разрешения семейных конфликтов, споров вокруг использования земли и водных ресурсов является более эффективным, что, несомненно, должно быть принято во внимание, также весьма значителен их вклад в разрешение споров и конфликтов, возникающих на межэтнической, межрелигиозной почве. Таким образом, необходимо сохранение института медиаторов, работающих на непрофессиональной основе.

Обзор международной практики и казахстанского опыта деятельности непрофессиональных медиаторов позволил сделать следующие рекомендации:

- сохранение института непрофессиональных медиаторов, т.к. во многих регионах Казахстана, медиация связана, прежде всего, с их деятельностью;

- заменить термин «непрофессиональный медиатор, для снятия недоверия к самой терминологии «непрофессиональный медиатор», на термин «общественный медиатор», или по аналогии с опытом Японии «внештатный медиатор», «медиатор, работающий на общественных началах»;

-создание координирующего органа «Ассоциация непрофессиональных/общественных медиаторов» Казахстана, для более широкого участия во всех мероприятиях, проводимых в рамках пропаганды института медиации, введение общереспубликанского реестра непрофессиональных медиаторов;

-создание единого сайта, для отражения деятельности непрофессиональных медиаторов;

-ведение постоянного мониторинга и контроля деятельности со стороны местных органов власти;

-проведение мониторинга решит следующие задачи: выявление активно работающих непрофессиональных медиаторов, оказание поддержки именно активно работающим непрофессиональным медиаторам, не допущение злоупотреблений со стороны не честно работающих непрофессиональных медиаторов (а именно сведение счетов, преследование неугодных, участие в качестве «разводящего» посредника).

- проведение базового обучения непрофессиональных медиаторов местными органами власти: обучение должны проходить реально работающие непрофессиональные медиаторы, программа обучения должна быть адаптирована к деятельности непрофессиональных медиаторов и включать следующие основные аспекты: процедуры медиации, документы и соглашения по медиации, роль медиатора;

- для исключения формализма - проведение ознакомительных 3х часовых курсов, для отбора именно тех непрофессиональных медиаторов, которые будут применять полученные знания на практике;

- по аналогии с США, местным органам власти необходимо проводить на постоянной основе мероприятия в виде Дни открытых дверей «Попробуйте медиацию», постоянных публикации в местных СМИ о деятельности непрофессиональных медиаторов;

- привлечь в качестве положительного примера взаимодействие местных органов власти и непрофессиональных медиаторов; можно опереться на пример в КНР, где местные народные правительства не ниже уездной ступени предоставляют необходимую поддержку и гарантируют оплату расходов на проведение народной медиации. Внешние вклад комитеты народной медиации и народные медиаторы получают от местных народных правительств награды и поощрения согласно существующим государственным положениям;

-активное привлечение непрофессиональных медиаторов в разрешение спорных приграничных конфликтов, межэтнических, межрелигиозных споров;

-местным органам власти решить вопрос с финансированием деятельности непрофессиональных медиаторов за счет привлечения их для участия в мини-грантах, тендерах; как показывает международная практика, это позволяет создать основу постоянно работающих профессионалов из числа

непрофессиональных медиаторов и позволит покрывать расходы, связанные с процедурами медиации (аренда помещений, транспортные расходы, оплата связи).

Проведенный анализ международной практики в области предоставления государственной поддержки уязвимым слоям населения для расширения доступа к услугам медиации показал, что в каждом государстве на разных этапах развития вставала острая необходимость в разработке Государственной Программы по внедрению медиации в стране как основного института примирения. Из приведенного обзора видно, что каждая программа разрабатывалась на международном и национальном уровне при огромной поддержке межгосударственных и государственных организаций.

В Казахстане за период с момента принятия Закона «О медиации», начиная с 28 января 2011 года, данный институт развивается медленно и неэффективно. Без поддержки государства данную программу внедрить будет очень трудно и это может занять длительный период времени.

Первое. Своевременно было бы внести изменения в действующее законодательство, которое позволит расширить доступ к инструментам медиации социально уязвимым слоям населения. Для реализации политики гарантированной государственной поддержки уязвимым слоям населения в целях обеспечения их доступа к услугам медиации необходимо привести в соответствие законодательство в целом. Юридическим обоснованием может являться аналогия закона – Законы РК «Об адвокатской деятельности» и «О нотариате», которые предусматривают безвозмездное оказание юридической помощи и услуг уязвимым слоям населения за счет бюджетных средств.

Второе. Необходимо привлечение представителей уязвимых слоев населения к обучающим тренингам по медиации и их сертификация с последующей практической работой в качестве профессиональных медиаторов в «пилотных» проектах при поддержке государства и общественных казахстанских и международных организаций.

Закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 года № 155-І «О нотариате», Глава 4. Оплата нотариальной деятельности, предусматривает: Статья 30. Оплата нотариальных действий: Льготы по оплате нотариальных действий для физических и юридических лиц, предусмотренные налоговым законодательством Республики Казахстан, распространяются на этих лиц и при совершении нотариальных действий нотариусом, занимающимся частной практикой [1,с.4].

Статья 30-1. Оплата услуг правового и технического характера при совершении нотариальных действий частным нотариусом

2. От оплаты услуг правового и технического характера при совершении нотариальных действий частным нотариусом освобождаются:

1) лица, указанные в подпунктах 4), 8) и 9) статьи 542 Налогового кодекса Республики Казахстан;

2) престарелые и инвалиды, проживающие в медико-социальных учреждениях для престарелых и инвалидов общего типа;

3) дети, оставшиеся без попечения родителей, и дети-сироты;

- 4) инвалиды 1 и 2 групп;
- 5) пенсионеры по возрасту [2,с.244].

Статья 542 Налогового Кодекса РК «Освобождение от уплаты государственной пошлины при совершении нотариальных действий» гласит, что от уплаты государственной пошлины при совершении нотариальных действий освобождаются:

3) физические лица - за выдачу им свидетельств о праве на наследство: имущества лиц, погибших при защите Республики Казахстан, в связи с выполнением иных государственных или общественных обязанностей либо в связи с выполнением долга гражданина Республики Казахстан по спасению человеческой жизни, охране государственной собственности и правопорядка;

жилища или пая в жилищно-строительном кооперативе, если наследник проживал с наследодателем не менее трех лет на день смерти наследодателя и продолжает проживать в этом жилище после его смерти;

страховых выплат по договорам страхования, облигаций государственных займов, сумм оплаты труда, авторских прав, сумм авторского гонора и вознаграждения за открытия, изобретения и промышленные образцы;

имущества реабилитированных граждан;

4) участники Великой Отечественной войны и приравненные к ним лица, лица, награжденные орденами и медалями бывшего Союза ССР за самоотверженный труд и безупречную воинскую службу в тылу в годы Великой Отечественной войны, лица, проработавшие (прослужившие) не менее шести месяцев с 22 июня 1941 года по 9 мая 1945 года и не награжденные орденами и медалями бывшего Союза ССР за самоотверженный труд и безупречную воинскую службу в тылу в годы Великой Отечественной войны, инвалиды, а также один из родителей инвалида с детства - по всем нотариальным действиям;

5) репатрианты (оралманы) - по всем нотариальным действиям, связанным с приобретением гражданства Республики Казахстан;

8) многодетные матери, удостоенные звания «Мать-героиня», награжденные подвесками «Алтын алқа», «Күміс алқа», - по всем нотариальным действиям;

9) физические лица, страдающие хронической душевной болезнью, над которыми учреждена опека в установленном законодательством Республики Казахстан порядке, - за получение свидетельств о наследовании ими имущества;

10) союз «Добровольное общество инвалидов Казахстана» (ДОИК), Казахское общество глухих (КОГ), Казахское общество слепых (КОС), а также их производственные предприятия - по всем нотариальным действиям;

11) дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей, до достижения ими восемнадцатилетнего возраста - за выдачу им свидетельств о праве на наследство.

Таким образом, резюмируя вышеназванное законодательство, видно, что законодатель поэтапно и в каждой области вносит на законодательном уровне

нормы, имеющие четко ориентированную социальную направленность в плане оказания содействия в свободном доступе юридической помощи уязвимым слоям населения в РК. На сегодняшний день возникла необходимость привести в соответствие и Закон РК «О медиации».

Если применять аналогию закона, то следует дополнить Закон РК «О медиации» от 28 января 2011 г за № 401 –IV ЗРК статьями, регулирующими оказание услуг медиации социально уязвимым слоям населения на безвозмездной основе за счет бюджетных средств, например в следующей редакции:

1. Дополнить статью 11 «Права и обязанности сторон медиатора в части 1 пунктом 6 «получить гарантированную государством помощь в процедуре медиации в соответствии с настоящим Законом» 2. Дополнить статью 22 «Расходы, связанные с проведением медиации» часть 1 пунктом 3 «вознаграждение медиатора за счет республиканского бюджета по процедурам, где стороной является лицо, относимое к категории социально уязвимых слоев населения в соответствии с Постановлением Правительства РК, утверждающего Правила на получение гарантированной государством помощи уязвимым слоям населения в процедуре медиации». 3. Дополнить Закон статьей 25-1 «Особенности медиации, проводимой за счет средств Республиканского бюджета уязвимым слоям населения», которую изложить в следующей редакции:

1. Медиация при урегулировании споров, стороной по которой является лицо, относимое к уязвимым слоям населения, проводится за счет бюджетных средств. 2. Учет процедур медиации, оказанной медиатором в соответствии с пунктом 1 настоящей статьи, ведется медиатором, предоставляющим такую услугу, в порядке, установленном Правительством Республики Казахстан. 3. Оплата процедуры медиации, проведенной медиаторами в случаях, предусмотренных пунктом 1 настоящей статьи, осуществляется за счет бюджетных средств на основании заявки, направленной в Департамент юстиции (или другой орган, который будет курировать финансирование медиаторов).

4. Оплата процедуры медиации, проведенной медиатором в случаях, предусмотренных пункта 1 настоящей статьи, осуществляется за счет бюджетных средств на основании акта медиатора о выполненной работе и заявки соответствующей организации медиаторов, членом которой он является.

5. Заявка организации медиаторов должна содержать сведения о количестве лиц, которым предоставлена бесплатная процедура медиации, и сумме, подлежащей оплате.

6. Размер и порядок оплаты процедуры медиации, оказываемой медиатором, и возмещения в случаях, предусмотренных пунктом 1 настоящей статьи, а также порядок учета проведения процедуры медиации, оказанной медиатором, устанавливается Правительством Республики Казахстан.

#### **Список использованной литературы**

1. О нотариате Закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 года № 155.

[//https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000155\\_](https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000155_)

2. О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI ЗРК.  
[//https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120)

**Рысқожақызы А.**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖАҢА ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІ  
КОНТЕКСТІНДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІККЕ ҚОЛ СҰҒАТЫН  
ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ОБЪЕКТИВТІК  
ЖАҚТАРЫНЫҢ БЕЛГІЛЕРІН ДОКТРИНАЛДЫ ТАЛДАУ**

Alikhan Vokeikhan University 2 курс магистранты, Семей, Қазақстан  
Ғылыми жетекші – Каражанов М.Д.  
[law@kazguiu.kz](mailto:law@kazguiu.kz)

Экологиялық қауіпсіздікке қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жақтарын доктриналды талдау жасау үшін оның міндетті және факультативтік белгілерін нақты қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарай ашудан бастау керек.

ҚР ҚК-нің 324-бабында объективтік жақ үш міндетті белгіден тұрады:

- іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік), яғни табиғи ресурстарды пайдалану, кәсіпорындарды, құрылыстарды немесе өзге де объектілерді жобалау, орналастыру, салу немесе реконструкциялау, пайдалануға беру немесе пайдалану, өнеркәсіп, энергетика, көлік немесе байланыс объектілерін, ауыл шаруашылық мақсатындағы және мелиорация объектілерін пайдалану, қалаларды не басқа да елді мекендерді салу кезінде әскери немесе қорғаныс объектілеріне, әскери немесе ғарыш қызметіне қойылатын экологиялық талаптарды бұзу;

- зардап - қоршаған ортаға ірі залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса немесе адамның денсаулығына зиян келтірсе;

- осылардың арасындағы себептік байланыс [1].

Осы баптың диспозициясы барлық экологиялық қылмыстардағы сияқты бланкеттік болып келеді және әртүрлі қоршаған орта саласындағы актілерге сілтейді.

ҚР ҚК-нің 246-бабында экологиялық талаптар бұзылуы мүмкін болатын жұмыстар түрлері көзделген.

Осы қылмыстық құқық бұзушылық құрамын құрастыру заң ғылымдарының кандидаты Т.Е. Недураев пікірінше, заңшығарушы экологиялық қауіпсіздікті өндірістің барлық сатыларында объектілерді жобалау, пайдалануға беру мен пайдалануды қамтамасыз етумен сипатталады, - деп көрсетеді [2].

Заң ғылымдарының докторы, профессор О.Л. Дубовиктің заңшығарушы экологиялық талаптардың бұзылуы кезінде жұмыстардың ашық тізімін береді деген пікірімен де келісе алмаймыз [3]. Заңда көзделген заңдық құрылым

жартылай ғана, себебі объектілерді пайдалануға беру мен пайдалану реттелген де, ал пайдаланудан кейінгі кезең реттелмеген. Осы жағдайға байланысты, Семейдегі керосин көлі туралы мысалдан, пайдаланудан кейінгі кезеңде де адам денсаулығына, қоршаған ортаға елеулі зиян келтірілуі мүмкін ғой. Оны экологиялық сараптама жасау жолымен қоғамға қауіптілік деңгейін анықтайды. Бұл тек объектілерді пайдаланудан кейін ғана мүмкін болады. Алайда, тек осында ғана адамның денсаулығына қандай зиян келтіргенін біле алады: орташа, ауыр зиянды.

Осы бапқа қатысты, барлық нормативтік актілерді және соттардың нормативтік қаулыларын талдау нәтижесінде жеке жұмыс түрлері бойынша қалай экологиялық талаптар бұзылатындығы жөнінде нақты түсініктеме көрсетілмеген.

Сондықтан, осы бұзылатын қызмет түрлерін қарастырып түсініктеме беруді жөн көрдік.

Жобалау – жобаны, мүмкін болатын объектіні жасау процесі. Заң ғылымдарының докторы, профессор И.Ш. Борчашвилидің пікірінше, жобалау – объектіні жасау, қалпына келтіру немесе толық жөндеу бойынша жобалау құжаттамасын және оны техника-экономикалық дәлелдеу негізінде жасау қызметі [4].

Алайда, И.Ш. Борчашвилидің пікірі бойынша ҚР ҚК-нің 324-бабы жобалаудың барлық аясын емес, тек қана архитектуралық-құрылыс саласындағы жобалауды ғана қамтиды. Ал жаңа жобалау түрлерін мәселен, еңбек процестерінің, экологиялық, әлеуметтік, генетикалық тағы басқа жобалауларды қамтымайды. Заңға жүгінсек, **Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 47-бабында экологиялық сараптама объектілері белгіленген, оның ішінде жобалау кезінде қандай мүмкін болатын қызмет түрлері анықталған:** «қоршаған ортаға әсердің оған ілеспе бағалау материалдарымен бірге қоршаған ортаға әсер етуші межеленіп отырған қызметтің жобалау алдындағы және жобалау құжаттамасы; қоршаған ортаға эмиссиялар нормативтерінің жобалары; іске асырылуы қоршаған ортаға теріс әсерлерге әкеп соғуы мүмкін Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің, нормативтік-техникалық және нұсқаулық-әдістемелік құжаттардың жобалары; жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізуге арналған келісімшарттар жобалары; ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды құру және кеңейту, республикалық маңызы бар мемлекеттік табиғи қаумалдар мен мемлекеттік қорық аймақтарын тарату және олардың аумақтарын кішірейту жөніндегі жаратылыстану-ғылыми және техникалық-экономикалық негіздемелердің жобалары» [5].

Сондықтан, жобалау кезінде зардап орын алмайды, ол тек зардап болу қаупін тудырады. Сол себептен заңшығарушы ҚР ҚК жобасында осы ерекшелікті сондықтан ескерген деп санаймыз.

Мұндай жағдайда, заң ғылымдарының докторы, профессор Н.А. Лопашенко пікірімен келісуге болады, жобалау кезінде экологиялық талаптардың бұзылуы келесі сатыларда экологиялық талаптар бұзылмаса да, заңда көзделген зардаптарға әкелуі мүмкін, - деп көрсетеді [6].

Әрекетсіздік түріндегі тәртіп мүмкін болады, егер міндеттер жүктелген адам, өзінің қызметтік міндеттерін орындамағанда орын алады. Мәселен, тазарту құрылғыларына жауапты адам оны жөндеу, тазалау және бақылау бойынша қызметті орындамаса мүмкін болады.

Әрекет немесе белсенді тәртіп жауапты адаммен объектілерді жобалау, орналастыру, салу, пайдалануға беру, пайдалану кезінде экологиялық қауіпсіздік бойынша ережелерді тиісті орындамаса орын алады.

Табиғи ресурстарды пайдалану кезінде экологиялық талаптардың бұзылуы тікелей Экологиялық кодекспен айқындалады. Оларға: қоршаған ортаға антропогендік жүктеменің рұқсат етілген нормативтерін есепке алмау; қоршаған ортаны ластаудан алдын алу бойынша іс-шаралардың жобада болмауы; табиғи ортаны қалпына келтіру бойынша талаптарды орындамау; ғимараттар мен құрылыстарды және өзге объектілерді бекітілмеген жобалар негізінде салу және жаңғырту тағы сол сияқтылар жатады.

Жобалау кезінде бұзылуы мүмкін шаруашылық және өзге де қызметке қойылатын экологиялық талаптар **Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 198-бабында белгіленген:** «Кәсіпорындарды, ғимараттар мен құрылыстарды, өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы объектілерін, сумен жабдықтау жүйелерін, кәріздерді, гидротехникалық құрылыстарды, көлік және байланыс объектілерін, технологиялық процестерді, бұйымдар мен жабдықтарды, басқа да объектілерді жобалау кезінде: қоршаған орта сапа нормативтерінің сақталуы; қауіпті қалдықтардың залалсыздандырылуы және кәдеге жаратылуы; қалдығы аз және қалдықсыз технологиялардың пайдаланылуы; қоршаған ортаны ластауды алдын алудың тиімді шараларының қолданылуы; табиғи ресурстарды молайту және ұтымды пайдалану көзделуі тиіс» [5]. **Осы қойылған экологиялық талаптарды бұзса, онда ҚР ҚК-нің 324-бабындағы** кәсіпорындарды, құрылыстарды және өзге де объектілерді жобалау кезінде талаптардың бұзылуы орын алады.

Орналастыру – бір нәрсені немесе бірдеңені жүйеге келтіру тәртібі [7]. Заң ғылымдарының кандидаты, доцент В.Д. Курченко орналастыру деп жоспарланған ғимараттардың белгілі орынға белгіленуі, алдын ала белгіленген органдармен құжаттаманы және орналастыру орны бойынша келісім жасауға бағытталған ұйымдастырушылық іс-шаралардың жасалуын көздейді [8]. Заң ғылымдарының докторы, профессор И.Ш. Борчашвили объектіні орналастыру деп белгілі аймаққа кеңістіктік оны қалыптастыру бойынша қызметті түсінеді [4].

Сонымен, қылмыстық-құқықтық сипатта объектіні орналастыру ғимараттарды, үй-жайларды, жолдарды тағы басқа белгілі бір жер учаскесінде қалыптастыру бойынша қызмет.

Орналастырудың экологиялық талаптары тағы да **Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 201 және 205-баптарында белгіленген. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 201-бабында** Кәсіпорындарды, құрылыстарды және өзге де объектілерді орналастыруға қойылатын экологиялық талаптар көзделген: «Кәсіпорындар, құрылыстар және өзге де объектілер орналастырылатын жерлерді айқындау



қоршаған ортаны қорғаудың шарттары мен ережелері сақтала отырып, аталған объектілер қызметінің экологиялық салдарлары ескеріліп жүргізіледі. Кәсіпорындарды, құрылыстарды және өзге де объектілерді орналастыру кезінде күзет, санитарлық-қорғау және өзге де қорғау аймақтары белгіленеді» [5].

**Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 205-бабында атом, жылу және су электр станцияларын орналастыруға қойылатын экологиялық талаптар көзделген:** «Атом электр станцияларын орналастыру және салу жоба мен мемлекеттік экологиялық және санитарлық-эпидемиологиялық сараптамалардың оң қорытындысы болғанда жүзеге асырылады. Атом электр станцияларының жобалары оларды пайдалануды қауіпсіз түрде шығаруды қамтамасыз ететін шешімдерді, сондай-ақ қалдықтарды кәдеге жарату жөніндегі шараларды қамтуға тиіс. Атом электр станцияларын орналастыру, жобалау және салу кезінде Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес толық радиациялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі шаралар қабылданады. Жылу электр станцияларының іргелес аумақтың ауа бассейнінің жай-күйіне зиянды әсерін шектеу мақсатында оларды орналастырудың алдында жобаның құрамында әрбір энергетика ұйымы (және оның әрбір ластаушы көзі) үшін жылу электр станциясының экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін бақылау көрсеткіштері (секундына грамм есебімен) және жылдық нормативтер (жылына тонна есебімен) белгілеу арқылы қоршаған ортаға эмиссияларды нормалау жүргізіледі. Бақылау көрсеткіштерін (секундына грамм есебімен) есептеу және қоршаған ортаға эмиссияларды азайту жөніндегі тиісті іс-шараларды әзірлеу жылу электр станциялары жабдықтарының жоспарланып отырған ең жоғары өнімділігін негізге ала отырып (жоспарлы жөндеуді, резервке шығаруды ескере отырып) жүргізіледі. Су электр станцияларын орналастыру, жобалау және салу кезінде тиісті өңірлердің электр энергиясына нақты қажеттігі, аумақтың сейсмикалығы мен объектіні орналастыруға арналған жердің рельефі, жалпы алғанда қоршаған ортадағы елеулі түрдегі теріс өзгерістерді болғызбауды қамтамасыз ететін ормандар мен жерлерді сақтау, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі ресурстарын тиімді қорғау жөніндегі шаралар толық ескерілуге тиіс. Жобалану және салыну үстіндегі электр станциялары үшін қоршаған ортаға эмиссиялардың нормативтерін сақтау оларды пайдалануға қабылдау кезіне қарай қамтамасыз етілуге тиіс» [5].

Салу – жаңа кәсіпорындардың, объектілердің пайда болуына әкелетін, сондай-ақ оны жаңғырту және толық жөндеу бойынша қызмет. Салуға әрекет ретінде өндірістік және өндірістік емес сипаттағы кәсіпорындар мен құрылыстарды жасауды жатқызамыз.

**Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 202-бабында салу мен жаңғыртуға байланысты экологиялық талаптар көзделген.**

«Кәсіпорындарды, құрылыстарды және өзге де объектілерді салу және реконструкциялау мемлекеттік экологиялық және санитарлық-эпидемиологиялық сараптамалардың оң қорытындылары болғанда және қоршаған орта сапасының нормативтеріне сәйкес жүзеге асырылады. Бекітілген жобаны немесе жұмыс құнын қоршаған ортаны қорғауға залал келтіре отырып,

өзгертуге жол берілмейді. Құрылыс жұмыстарын орындау кезінде жерді қалпына келтіру, табиғи ресурстарды молайту мен ұтымды пайдалану, аумақтарды абаттандыру және қоршаған ортаны сауықтыру жөніндегі шаралар қолданылуға тиіс. Жоба бекітілгенге дейін және нақты жер учаскесі бөлінгенге дейін объектілерді салуға, реконструкциялауға тыйым салынады» [5].

Пайдалануға беру – толық көлемде құрылыс объектісін салу, жаңғырту, толық жөндеуді бекітетін қызмет. Бұл қызмет нормативтік актілермен реттелген дайын объектіні беру және алу бойынша қызметті қамтиды.

Кәсіпорындарды, құрылыстарды және өзге де объектілерді пайдалануға беру жобада көзделген барлық экологиялық талаптар толық көлемде орындалған жағдайда қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органның қатысуымен құрылатын қабылдау комиссиясының актісі бойынша жүргізіледі. Қауіпті қалдықтарды, шығарындыларды, төгінділерді залалсыздандыру және кәдеге жарату жөніндегі қоршаған ортаны қорғау нормативтерін қамтамасыз ететін жабдықтарды орнатпай, сондай-ақ жерді рекультивациялау, табиғи ресурстарды молайту мен ұтымды пайдалану жөніндегі жобада көзделген жұмыстарды аяқтамай кәсіпорындарды, құрылыстарды және өзге де объектілерді пайдалануға тыйым салынады [5].

Пайдалану – көзделген мақсаты мен қолданылуы бойынша өндірістік және өндірістік емес объектілерді қолдану.

Пайдалану кезінде қоршаған орта саласындағы бекітілген технология мен талаптарды сақтау керек.

Өнеркәсіп, энергетика, көлік және байланыс объектілерін, ауыл шаруашылығы мақсатындағы және мелиорациялау объектілерін пайдалану белгіленген экологиялық талаптар ескеріліп және экологиялық тұрғыдан негізделген технологиялар, қоршаған ортаның ластануын болдырмайтын қажетті тазарту құрылыстары мен санитарлық күзет аймақтары пайдаланыла отырып жүзеге асырылуға тиіс. Аталған объектілерді пайдалану кезінде экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін аз қалдықты және қалдықсыз технологиялар енгізілуіне тиіс [5].

ҚР ҚК-нің 324-бабында көзделген нормадан заңшығарушы «өзге объектілер» деген сөзді қолданып, олардың тізімін ашық қалдырды. Сондықтан, бұл объектілерге өндірістік емес мақсаттағы ғимараттарды, құрылыстарды, сондай-ақ инженерлік және көлік инфрақұрылымын, қорғаныс объектілерін жатқызуға болады.

Қылмыстың объективтік жағының тағы бір қажетті белгісі қоршаған ортаға ірі залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса немесе адамның денсаулығына зиян келтірсе зардаптардың орын алуы табылады [9].

ҚР ҚК-нің 324-бабы онда көзделген бір зардап немесе бірнеше зардаптар болғанда ғана аяқталған болып саналады.

ҚР ҚК-нің 3-бабының 2-бөлігінде ірі залал – айлық есептік көрсеткіштен бір жүз есе асатын сомадағы залал мөлшері.

Егер ҚР ҚК-нің 324-бабының зардаптарын саралау кезінде өсімдіктер немесе жануарлар дүниесін жаппай жою, атмосфера, жер немесе су ресурстарын улау, сондай-ақ экологиялық апатты туғызған немесе туғызуы

мүмкін жағдай орын алса онда олар ҚР ҚК-нің 169-бабы «Экоцид» бойынша саралануы тиіс.

Адамның денсаулығына зиян – жеңіл, орташа, ауыр болып келтірілуі тиіс.

Іс-әрекет пен зардап арасындағы себептік байланыс міндетті түрде болуы тиіс. Тек осы іс-әрекеттер ғана, осындай зардап тудыруы тиіс. Сондықтан, зиянды зардаптар өзге факторлардан пайда болмағанын ескеру керек, сондай-ақ аса қажеттілік жағдайында жасалғанына да көңіл бөлген дұрыс болады.

**ҚР ҚК-нің 324-бабының 2-бөлігінде міндетті белгі ретінде зардап - қоршаған ортаға аса ірі залал келтіруге не адам өліміне не адамдардың жаппай сырқаттануына әкеп соққан іс-әрекеттер үшін жауаптылық көзделген.**

Аса ірі залал деп 324, 325, 326, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 337 және 343-баптарда – қоршаған ортаны және табиғи ресурстардың тұтынушылық қасиеттерін қалпына келтіру үшін қажетті шығындардың жиырма мың айлық есептік көрсеткіштен асатын мөлшердегі құндық көрінісі. Ал қалған зардаптар ауыр зардаптар қатарына жатқызылады.

ҚР ҚК-нің 325-бабының 1-бөлігінің объективтік жағы экологиялық тұрғыдан әлеуетті қауіпті химиялық немесе биологиялық заттарды өндіру, тасымалдау, сақтау, көму, пайдалану немесе олармен өзге де жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу, егер бұл іс-әрекет қоршаған ортаға айтарлықтай залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса немесе адамның денсаулығына зиян келтірсе деген норма қамтиды [1].

Бұл баптың диспозициясы бланкеттік болып табылады және қажетті күшіндегі экологиялық тұрғыдан әлеуетті қауіпті химиялық немесе биологиялық заттарды өндіру, тасымалдау, сақтау, көму, пайдалану немесе олармен өзге де жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптардың белгілейтін заңнамаға жүгіну керек.

Осындай экологиялық талаптарды Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 40-тарауы белгілейді. Бұл нормалар 280-282 баптарды қамтиды.

Ықтимал қауіпті химиялық, биологиялық заттарды, оның ішінде генетикалық түрлендірілген организмдер мен өнімдерді өндіру мен пайдалану жөніндегі операциялар барысында:

1) өндіру, сақтау, тасымалдау және пайдалану процесінде қоршаған ортаға әсер етудің шекті жол берілетін белгіленген нормативтерінің орындалуы;

2) оларды қолданудың халықтың денсаулығы мен қоршаған ортаға зиянды салдарларының алдын алу жөніндегі шаралардың орындалуы қамтамасыз етілуге тиіс.

3) оларды қолданудың адам денсаулығы мен қоршаған ортаға зиянды салдарларының алдын алу жөніндегі шаралардың орындалуы;

4) генетикалық түрлендірілген өнімдердің қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган және халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы мемлекеттік орган пайдалануға рұқсат берген тізбе шеңберінде ғана пайдаланылуы қамтамасыз етілуге тиіс [5].

ҚР ҚК-нің 325-бабының 1-бөлігінде көзделген әрекеттердің анықтамасын көздейтін Қазақстан Республикасында радиоактивті заттар мен қалдықтардан

басқа, қалғандары бойынша бірде бір нормативтік акті жоқ.

Ол ұғымдарды анықтау тек заң ғылымдарының докторы, профессор И.Ш. Борчашвилидің қылмыстық кодексе түсініктемесінде берілген.

Оларды ресейлік ғалымдардың пікірлерімен салыстырмалы беріп, белгілі тұжырымға келеміз.

Өндіру – бұл өндірістік-технологиялық процесс, оның нәтижесінде химиялық, биологиялық және радиоактивті заттар пайда болады. Ресей ғалымы Э.Н. Жевлаков өндіруге қауіпті қалдықтарды жоймау, залалсыздандырмау, оларды жинақтауды айтады [10]. Алайда, өндіру қандай да бір жаңа заттардың пайда болуы сипаттаған соң қалдықтарға қатысты сұрақтар бұл норма көлемінде реттелмейді, себебі норманың мазмұны тек көзделген заттар тізімін ғана қамтиды.

Тасымалдау – бұл көлік түрлерімен (автокөлік, теміржол, әуе, су, құбыр көлігі) ықтимал экологиялық қауіпті химиялық, радиоактивті және биологиялық заттарды көшіру табылады.

Сақтау – экологиялық қауіпті химиялық, радиоактивті және биологиялық заттарды тұлға иелігінде ұстау (қоймада, өндірістік жайда тағы сол сияқтылар). Заң ғылымдарының кандидаты, доцент Ю.А. Тимошенко пікірінше, сақтау қалдықтар мен заттарды кейін көму мақсатында орналастыру түсініледі [11]. «Атом энергиясын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 сәуірдегі № 93 Заңының 1-бабына сәйкес сақтау - радиоактивті заттар мен радиоактивті қалдықтарды пайдалану, қайта өңдеу немесе көму үшін қайтарып алу мүмкіндігін көздей отырып, оларды арнайы дайындалған жерлерге (соның ішінде арнаулы контейнерлерге) уақытша орналастыру [12].

Көму –заттарды суға немесе жерге енгізіп қалдыру. «Атом энергиясын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 сәуірдегі № 93 Заңының 1-бабына сәйкес көму - ядролық және радиациялық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін жағдайда радиоактивті қалдықтардың оларды қайта алу ниетінсіз орналастырылуы [11]. Осы ұғымды Ю.А. Тимошенко да қолдайды, ол көму ретінде қолдану мақсатынсыз арнайы сақтау орындарында, адам қолы жетімсіз жерлерге орналастыруды түсінеді [12].

Пайдалану – қоршаған орта мен адамдар қауіпсіздігін қамтамасыз ететін ережелерді бұзумен экологиялық қауіпті химиялық, радиоактивті және биологиялық заттарды қолдану.

Өзге жұмыс істеу – бұл уәкілетті органдардың рұқсатынсыз заттарды алу, беру, тастау және жою деп түсіндіріледі. Ресей Федерациясында өзге жұмыс істеуге «Өндіріс пен тұтыну қалдықтары туралы» 1998 жылдың 24 маусымындағы №89 Ресей Федерациясының Заңының 1-бабының мазмұнынан жинауды, залалсыздандыруды, қаттау, жою жатады.

Бұл анықтамалар салыстырмалы-талдау жолымен берілген болатын біздің заңнамада осындай анықтамаларда келіспеушіліктер болмауы үшін Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің осы бөлігіне «Атом энергиясын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 сәуірдегі № 93 Заңы мен «Химиялық өнімнің қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 шілдедегі № 302 Заңына осы ұғымдардың анықтамасын енгізген

жөн деп санаймыз. Бұл жағдай құқық қолдану қызметінің тиімділігін көтеруге үлкен үлесін қосады және осы баптың диспозициясы бланкеттік болуына байланысты әрбір нақты жағдайда қандай экологиялық талаптар бұзылатындығын анықтауға көмектеседі.

ҚР ҚК-нің 325-бабының 1-бөлігіндегі қылмыс құрамы материалдық, яғни зардаптар орын алса ғана аяқталады.

Қоршаған ортаға айтарлықтай залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса немесе адамның денсаулығына зиян келтірсе ғана қылмыстық жауаптылыққа әкеледі.

Адамның денсаулығына немесе қоршаған ортаға айтарлықтай залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса ең даулы сұрақтардың бірі болған еді.

Жаңа қылмыстық заңнама осы мәселені шешті нақты ҚР ҚК-нің 3-бабының 2-тармағында 325, 326, 328, 335, 337 және 342-баптарда – қоршаған ортаны және табиғи ресурстардың тұтынушылық қасиеттерін қалпына келтіру үшін қажетті шығындардың бір жүз айлық есептік көрсеткіштен асатын мөлшердегі құндық көрінісі деп көрсетеді.

ҚР ҚК-нің 325-бабының 2-бөлігінде қоршаған ортаға ірі залал келтірген не келтіру қатерін туғызған, сол сияқты төтенше экологиялық ахуал аумағында жасалған әрекеттер үшін жауаптылық көзделген [1].

Сонымен қатар, осы баптың диспозициясында қылмыстың жасалу жағдайы міндетті белгісі ретінде қаралады - төтенше экологиялық ахуал аумағында жасалу табылады. Бұл ұғым экологиялық құқықтағы екі ұғымды толық қамтыды деп санаймыз. Оның біріншісі төтенше экологиялық жағдай, ал екіншісі **экологиялық зілзала аумағы**.

**ҚР ЭК-нің 173-бабында оған анықтама берілген:** «төтенше экологиялық жағдай - шаруашылық және өзге де қызмет немесе жаратылыстың табиғи процестері нәтижесінде қоршаған ортада халықтың денсаулығына, табиғи экологиялық жүйелердің, өсімдіктер мен жануарлардың генетикалық қорларының жай-күйіне қауіп төндіретін тұрақты теріс өзгерістер болатын аумақ учаскесінде туындаған экологиялық ахуал» [5].

**Отандық экологиялық заңнамада экологиялық зілзаланы атап өткен (ҚР ЭК-нің 173-бабы).** Экологиялық зілзала - шаруашылық және өзге де қызмет немесе жаратылыстың табиғи процестері нәтижесінде халықтың денсаулығының едәуір нашарлауына, табиғи экологиялық жүйелердің бұзылуына, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі жай-күйінің нашарлауына әкеп соқтырған қоршаған ортаның орны толмас, терең өзгерістері болған аумақ учаскесінде туындаған экологиялық ахуал [5].

**Осындай жағдай қиындық туғызбау үшін** экологиялық ахуал аумағына анықтаманы экологиялық кодексте жіктеп беру керек, себебі бұл құқық қолдану практикасында қиындықтар туғызады.

**ҚР ҚК-нің 325-бабының 3-бөлігінде міндетті белгі ретінде зардап -** қоршаған ортаға аса ірі залал келтіруге не адам өліміне не адамдардың жаппай сырқаттануына әкеп соққан іс-әрекеттер үшін жауаптылық көзделген.

ҚР ҚК-нің 325-бабында көзделген қылмыс құрамы саралау кезінде

қылмыстық жауаптылықты жоққа шығаратын мән-жайларды, оның ішінде: аса қажеттілік, орынды тәуекел және бұйрықты немесе өкімді орындауды ескерген жөн.

Бұл зардаптар ҚР ҚК-нің 3-бабының 3-тармағына сәйкес ауыр зардаптар қатарына кіргізілген.

Сондықтан, ҚР ҚК-нің 324-бабын саралау кезінде келтірілген зиян басқа амалдармен жойыла ала ма, тыйылған қауіп пайда болған қауіп деңгейі мен сипаты жағынан жоғары болды ма осыны дәлелдеу керек болады.

Тәуекелмен байланысты жаңа өндірістегі тәжірибелерді де қылмыстық құқық бұзушылық деп санауға келмейді, себебі осы жерде жасалған процестердің заңды екенін дәлелдеу керек. Егер тәуекел ету адамдардың өміріне немесе денсаулығына көрінеу қатер төндіруге, экологиялық апатқа, қоғамдық күйзеліске немесе өзге де ауыр зардаптарға ұштасатын болса, тәуекел ету орынды деп танылмайды (ҚР ҚК-нің 36-бабы).

Ықтимал экологиялық қауіпті химиялық, радиоактивті және биологиялық заттардың айналымы кезінде экологиялық талаптарды бұзу кезінде қылмыс екенін жоятын мән-жайдың тағы бір түрі бұйрықты немесе өкімді орындау болып табылады (ҚР ҚК-нің 38-бабы). Технологиялық процестермен анықталған іс-әрекеттерді орындаушы адам формальды заңда, жоғары заң күші бар нормативтік-құқықтық актілерге қайшы келетін болса да, қылмыстық жауаптылыққа тартылмауы тиіс.

ҚР ҚК-нің 326-бабының 1-бөлігінің объективтік жағы - Ммикробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттерді немесе уытты заттарды жинап қою, жою немесе көму кезінде экологиялық талаптарды бұзу не оларды қайта өңдеу, сақтау немесе көму үшін Қазақстан Республикасына заңсыз әкелу, егер бұл іс-әрекет қоршаған ортаға айтарлықтай залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса жауаптылыққа әкеледі [1].

Осыған байланысты заң ғылымдарының докторы, профессор О.Л. Дубовик пікірі өзекті, ол осы қылмыстық құқық бұзушылық затымен жұмыс істеу кезінде өзінше ерекше объективтік жақты құрайды, - деп көрсетеді. Барлық әрекеттер мен әрекетсіздік олармен жұмыс істеу кезінде оның тәртібін бұзады [3].

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 42-тарауында өндіріс және тұтыну қалдықтармен жұмыс істеу барысында жинап қою, жою немесе көму көзделген, бірақ нақты осы қылмыс затына қарасты микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттер немесе токсиндер бойынша бұл талаптар көзделмеген екен. Сондықтан, осындай экологиялық талаптарды енгізген дұрыс болады. Осы жерде, біз Э.Н. Жевлаков пікірмен келісеміз, ол микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттерді немесе токсиндермен жұмыс істеу барысында экологиялық талаптарды белгілейтін арнайы нормативтік-құқықтық акті жоқ деп көрсеткен [10].

Қазақстан Республикасына ұқсату, сақтау немесе көму үшін заңсыз әкелу Қазақстан Республикасы Үкіметінің арнайы рұқсатымен жүзеге асырылады. Пайдалану нәтижесінде Қазақстан Республикасында оларды залалсыздандыру немесе жою жөніндегі технологиясы жоқ қауіпті қалдықтар құралатын өнімдер

импортына тыйым салынады [5].

ҚР ҚК-нің 326-бабының 2,3 бөліктері көзделген 325-баптағы сияқты зардаптар пайда болғанда ғана жауаптылыққа әкеледі.

ҚР ҚК-нің 327-бабының 1-бөлігінің объективтік жағы келесі белгілермен сипатталады:

іс-әрекет - ветеринариялық қағидаларды бұзу;

зардап - эпизоотиялардың таралуына немесе өзге де ауыр зардаптарға әкеп соғуы керек;

себептік байланыс - іс-әрекет пен зардап арасында болу керек.

Аталған норма бланкеттік сол себептен, ветеринарлық ережелер «Ветеринария туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 10 шілдедегі № 339 Заңымен реттеледі. Осы Заңның 1-бабының 8-тармағында орысша түпнұсқасында «ветеринарные правила», ал қазақша нұсқасында «ветеринарлық қағидалар» деген сөз қолданылады, бұл аудару терминдік кемшілік, себебі ҚР ҚК-де ветеринарлық ережелерді бұзу туралы сөз көтеріліп отыр сондықтан осы кемшілікті түзету қажет.

Ветеринария туралы Заңның 1-бабына сәйкес ветеринариялық (ветеринариялық-санитариялық) қағидалар - мемлекеттік ветеринариялық-санитариялық бақылау объектілеріне қойылатын ветеринариялық (ветеринариялық-санитариялық, зоогигиеналық) талаптарды белгілейтін, сондай-ақ ветеринариялық нормативтердің негізінде ветеринариялық іс-шараларды жүргізу тәртібін айқындайтын, жеке және заңды тұлғалардың орындауы үшін міндетті болып табылатын нормативтік құқықтық акт [13].

Ветеринарлық ережелерді бұзу әрекет (ауру жануарларды әкелу және әкету) және әрекетсіздік (аурулардың алдын алу іс-шараларының сақталмауы) түрінде бола алады. Осы қылмыс аяқталған болу үшін көзделген зардаптар орын алуы тиіс.

Ветеринария туралы Заңның 1-бабына сәйкес эпизоотия - тиісті әкімшілік-аумақтық бірлік аумағында жануарлардың аса қауіпті және басқа да жұқпалы ауруларының жаппай таралуы. Жануарлардың аса қауіпті аурулары - уәкілетті орган айқындайтын, жануарлар мен адамға ортақ ауруларды қоса алғанда, тез немесе кең таралатын, жануарлардың ауруға шалдыққыштығына немесе өлуіне, үлкен әлеуметтік-экономикалық залалға әкеп соғатын жануарлар аурулары. Жануарлардың жұқпалы аурулары - жануардың организміне инфекцияның өзіндік ерекшелігі бар қоздырғышын (инвазия) енгізу салдарынан пайда болатын және жануардан жануарға және адамға жұғатын жануарлар аурулары [13].

ҚР ҚК-нің 327-бабының 2-бөлігінде объективтік жақ келесі белгілермен сипатталады:

Іс-әрекет - өсімдіктердің аурулары мен зиянкестеріне қарсы күресу үшін белгіленген қағидаларды бұзу;

Зардап - ауыр зардаптарға әкеп соқса;

Себептік байланыс – іс-әрекет пен зардап арасында болуы тиіс.

Өсімдіктердің аурулары мен зиянкестеріне қарсы күресу үшін белгіленген ережелер «Өсімдіктерді қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2002

жылғы 3 шілдедегі № 331 Заңымен реттеледі. «Өсімдіктерді қорғау туралы» Заңның 1-бабына сәйкес өсімдіктерді қорғау - өсімдік шаруашылығы өнімінің зиянды және ерекше қауіпті зиянды организмдерден ысырабын болғызбау мақсатымен фитосанитариялық мониторинг әдістерін, фитосанитариялық іс-шараларды әзірлеуге және практикада қолдануға бағытталған қызмет саласы. Зиянды организмдер - топыраққа, өсімдікке және ауыл шаруашылық өніміне теріс әсер ететін зиянкестер, арамшөптер және өсімдіктердің аурулары. Ерекше қауіпті зиянды организмдер - оқтын-оқтын жаппай көбеюге және таралуға бейім, экономикалық, экологиялық залал келтіретін және Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітетін ерекше қауіпті зиянды организмдер тізбесіне енгізілген зиянкестер мен өсімдіктер аурулары [14].

Өсімдіктердің аурулары мен зиянкестеріне қарсы күресу үшін белгіленген ережелер деп өсімдіктер дүниесін аурулардан, зиянкестерден, эпифитотийдің таралуынан қорғау, сондай-ақ агротехникалық, химиялық, мехаикалық және биологиялық алдын алу шаралары мен карантинді ережелерді түсіну керек. Осындай ережелерді бұзу әрекет және әрекетсіздік (зиянкестерді жою бойынша іс-шаралар қабылдамау) түрінде де болады.

Осы іс-әрекеттер ауыр зардаптарға әкелгенде ғана қылмыстық жауаптылық орын алады. Ұқсас екі қылмыста ҚР ҚК-нің 327-бабының 1-бөлігінде «өзге де ауыр зардаптар», ал 2-бөлігінде «ауыр зардаптар» деген сөздер қолданылады. Осы жағдайға И.Ш. Борчашвили, Н.А. Лопашенко, А.Г. Князев, Д.Б. Чураков сияқты ғалымдар көңіл бөлген. Сондықтан, осы баптың 2-бөлігінде кез келген ауыр зардаптар орын алса болды, ал «өзге» сөзі қолданылмайды. Алайда, осы жағдайда екі ұқсас қылмыста «ауыр зардаптар» деп көрсеткен дұрыс болар.

ҚР ҚК-нің 327-бабының 1,2 бөліктерінде де себептік байланыс анықталуы тиіс. Заң ғылымдарының докторы, профессор О.Л. Дубовик пікірінше, зардаптардың орын алуы табиғи және кездейсоқ факторларға байланысты болуы мүмкін немесе басқа құқыққа қайшы әрекеттермен де [3].

ҚР ҚК-нің 343-бабының 1-бөлігінің объективтік жағы - экологиялық ластануға ұшыраған жерлерде зарарсыздандыру немесе өзге де қалпына келтіру іс-шараларын жүргізу міндеті жүктелген адамдардың мұндай іс-шараларды жүргізуден жалтаруы немесе тиісінше жүргізбеуі үшін жауаптылық көзделген [1].

Қылмыстық құқық бұзушылық құрамы формальды болады, яғни аталған іс-шараларын жүргізу міндеті жүктелген адамдардың мұндай іс-шараларды жүргізуден жалтаруы немесе тиісінше жүргізбеуі кезіне бастап қылмыстық құқық бұзушылық аяқталады.

Әрекетке сипаттама беру барысында заң ғылымдарының докторы, профессор И.Ш. Борчашвили зарарсыздандыру деп әртүрлі заттар мен құрылыстар үстінен радиоактивтік қалдықтарды жоюды айтады. Ол толық және ішінара болуы мүмкін. Ішінара зарарсыздандыру кезінде радиоактивті жұғу деңгейі төмендейді, ал толық зарарсыздандыру кезінде оның әсері адам денесіне минималды болады [4].

ҚР ҚК-нің 343-бабының 2-бөлігінің объективтік жағы - адам өліміне әкелу қатерін туғызған не адамның денсаулығына ауыр немесе ауырлығы орташа



зиян келтіруге әкеп соққан не ірі залал келтіргені үшін жауаптылық көзделген екен. Қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамы материалдық болады, көзделген зардаптардың бірі орын алуы керек.

ҚР ҚК-нің 343-бабының 3-бөлігінің объективтік жағы адам өліміне не адамдардың жаппай сырқаттануына не аса ірі залал келтіруге әкеп соққаны үшін жауаптылықты көздейді.

Қылмыс аяқталған болып баптың диспозициясында көзделген зардап орын алғанда болады. Ол зардаптар жоғарыда толық талданып, сол баптардың тиімділігін көтеру мақсатында оның кемшіліктері ашылып жойылған еді.

Сонымен, экологиялық қауіпсіздікке қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жағына ұсынылған өзгерістер мен толықтырулар құқық қолдану практикасының тиімділігі мен нормалардың жұмыс істеуін жоғарлатады деген сенімдеміз.

### Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ //Adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226

2. Недураев Т.Е. Нарушение правил охраны окружающей среды пр производстве промышленных и иных работ [Электронный ресурс]: Дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2005. Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/narushenie-pravil-okhrany-okruzhayushchei-sredy-pri-proizvodstve-promyshlennykh-i-inykh-rabo>

3. Применение ответственности за экологические правонарушения. Учебно-методическое пособие для практических работников /Отв. ред. О.Л. Дубовик. М.: Городец, 2007. – 544 с.

4. Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Казахстан (Особенная часть). Борчашвили И.Ш., доктор юридических наук, профессор, академик Академии естественных наук Республики Казахстан, заслуженный работник МВД Республики Казахстан. // [http://adilet.zan.kz/rus/docs/T9700167\\_1](http://adilet.zan.kz/rus/docs/T9700167_1)

5. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы № 212 Кодекс. //«Заң» деректер базасы.

6. Лопашенко Н.А. Экологические преступления: Науч.-практич. Комментарий. – СПб.: Пресс, 2002. С.89-90.

7. Толковый словарь русского языка под редакцией Т.Ф. Ефремовой //<http://www.slovoedia.com/15/208/1575524.html>.

8. Курченко В.Д. Проблемы применения норм о преступлениях против экологической безопасности населения: дис. ...канд. юрид. наук. Волгоград, 2000. С.106.

9. Қаражанов М.Д. Экологиялық қауіпсіздікке қарсы қылмыстардың 2004-2015 жылдарға арналған «Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасы» бойынша даму алғышарттары //«Интеллектуалдық ұлт: ғылым, білім және инновация». III-ші Халықаралық

ғылыми-практикалық конференция Материалдары, 13 сәуір 2012. – Семей: «Қайнар» (Семей) Университеті 2012. Б.121-123.

10. Жевлаков Э.Н. Уголовно-правовая охрана окружающей природной среды в Российской Федерации. М.: Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка, 2002 г. (с изменениями и дополнениями, 2004 г.) // СПС «Гарант».

11. Энциклопедия уголовного права. Т.23. Экологические преступления. – Издание профессора Малинина – СПб ГКА. СПб, 2013. – 560 с.

12. «Атом энергиясын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 сәуірдегі № 93 Заңы // Заң» деректер базасы.

13. «Ветеринария туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 10 шілдедегі № 339 Заңы // «Заң» деректер базасы.

14. «Өсімдіктерді қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 3 шілдедегі № 331 Заңы // «Заң» деректер базасы.

**Сальменбаев К.Б.**

## **ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ЦЕЛЯХ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЮ ПРОЦЕССУАЛЬНЫМИ ПРАВАМИ**

Alikhan Vokeikhan University магистрантка 2 курса, Семей, Казахстан  
Научный руководитель – к.ю.н. Лебедь В.И. [law@kazguiu.kz](mailto:law@kazguiu.kz)

Изучение последствий злоупотреблений показывает сложность и многогранность возникающих отношений.

Субъективное право в процессе своей непосредственной реализации испытывает определенные искажения.

Любой институт гражданского процесса может использоваться при достижении целей недобросовестными участниками. Анализ процессуальных злоупотреблений выявил недостаточное количество мер процессуального принуждения. Это определило поиск эффективных мер противодействия.

Таким образом, представление правоприменителю, с одной стороны широких возможностей выбора может привести к злоупотреблению должностными обязанностями, а слишком жесткие рамки будут препятствовать реализации прав.

Суд, не противодействующий либо неэффективно противодействующий процессуальным злоупотреблениям, порождает неверие в авторитет суда. Это лишает саму судебную деятельность наличия воспитательного компонента.

Не пресечение незаконных процессуальных действий и неприменение мер ответственности или мер процессуального принуждения — является правонарушением в виде процессуального бездействия суда, который открывает дорогу для злоупотреблений участников процесса. Жесткая и принципиальная позиция суда могла бы поставить преграду на пути многих

злоупотреблений [1,с.83].

Не всегда участники процесса проявляют интерес в исполнении процессуальных норм, иногда такая заинтересованность полностью отсутствует.

Детализирующие состязательное начало в правосудии нормы не всегда способны обеспечить правильное и своевременное рассмотрение дела; требуются более «сильные средства», направленные на обеспечение исполнения лицами всех своих процессуальных обязанностей [2,с.37]. В числе таких мер можно назвать судебный штраф; возмещение убытков как заранее определенного размера, так и убытков, размер которых непосредственно доказан лицом и некоторые другие.

Борьба со злоупотреблениями может оказаться малоэффективной вследствие позиции суда вышестоящей инстанции, склонного не проводить различий между процессуальными нарушениями, обусловленными действительной ошибкой суда, и нарушениями, возникшими вследствие недобросовестных действий участников процесса. Тем самым, возникает искусственное противопоставление судебных инстанций разного уровня, когда недобросовестно действующее лицо, спровоцировавшее или подтолкнувшее суд первой инстанции к совершению определенных процессуальных действий или принятию определенных правоприменительных актов, начинает перед судом второй инстанции апеллировать к якобы допущенным в отношении него нарушениям.

Считаем необходимым предусмотреть участие в гражданских процессах исключительно членов коллегии адвокатов, юридических консультантов либо лиц, состоящих в трудовых правоотношениях с представляемой стороной (в случае, если сторона – юридическое лицо или, например, индивидуальный предприниматель).

С целью недопущения злоупотребления, судам необходимо тщательно проводить по всем делам подготовку, наиболее полно выяснять обстоятельства дела, всегда проверять обоснованность доводов и возражений сторон, при необходимости давать надлежащую правовую оценку всем собранным доказательствам и разрешать возникшие споры в соответствии с требованиями закона.

Анализ показывает, что наиболее эффективными средствами противодействия процессуальным злоупотреблениям выступают имущественные меры ответственности. К числу таких мер, установленных законом, относится взыскание компенсации непосредственно за фактическую потерю времени, отнесение всех судебных расходов и др.

Адекватной мерой противодействия злоупотреблениям является ведение института юридических консультантов.

Заявление и разрешение ходатайств об истребовании или приобщении к материалам дела новых доказательств на этапе судебного разбирательства сопряжено с неизбежным затягиванием судебного разбирательства, причем оно необязательно является следствием злонамеренного поведения лица, а может быть вызвано также недисциплинированностью или поверхностным

отношением к делу участника процесса. При установлении судом ряда фактов несвоевременного представления доказательств, в случае уклонения от их раскрытия при подготовке дела к самому судебному разбирательству, суд может решить вопрос о взыскании непосредственно всех судебных расходов с лица, не исполнившего возложенных на стороны процессуальных обязанностей, а также взыскать все причиненные убытки по требованию заинтересованного лица. Эти последствия непосредственно не должны применяться в случае, когда лицо, представляющее доказательство или ходатайствующее о необходимости его истребования на этапе судебного разбирательства, обоснует наличие невозможности представления ряда доказательств по уважительным причинам, конкретизация которых должна произойти в соответствующей правовой норме.

Проведенное исследование позволило сформулировать ряд предложений. В основу таких предложений легло предпринятое в работе описание наиболее распространенных видов злоупотреблений, и мер по противодействию им.

1. Прежде всего, в ГПК необходимо внедрить понятие злоупотребление процессуальными правами, чтобы суд, давая оценку соответствующему поведению лица, мог сделать вывод о правомерности такого поведения.

В связи с изложенным, в законе необходимо указать, что непосредственно, под злоупотреблением процессуальными правами понимаются недобросовестные действия всех участников гражданского процесса, совершенные умышленно. Эти действия совершаются с видимостью реализации законных прав, связанные с обманом и ограничивающие возможность реализации прав лиц.

2. Формулирование понятия злоупотребления процессуальными правами актуализирует вопрос о месте соответствующих норм в структуре ГПК. Наиболее логичным было бы их закрепление в главе 5 или 9 ГПК, где данные нормы развивали бы обязанность добросовестного пользования своими процессуальными правами путем закрепления ответственности за недобросовестное поведение.

3. В целях пресечения и предупреждения фактов злоупотребления процессуальными правами, необходимым является внесение изменений в закон «Об адвокатской деятельности», и введения принципов оказания юридической помощи, в том числе принципа о не допущении деятельности субъектов оказания юридической помощи, направленное на злоупотребление правом и непосредственно осуществление права в противоречии с его основным назначением, а также санкции за их нарушение.

4. На основе анализа гражданских дел, считаем необходимым дополнить: «Самовольное оставление лицом, или его представителем, зала судебного заседания, приравнивается к неявке лица в судебное заседание и влечет последствия, предусмотренные ст. 196 настоящего Кодекса».

### **Список использованной литературы**

1. Сыздыкова Г. Злоупотребление процессуальными правами. // Интернет-ресурс: Медиа-корпорации «ЗАН». 2015.

2. Аксенова О.В. Субъективные гражданские права и их осуществление в гражданском процессе: Автореф. дис. канд. юрид. наук.-М.,-2004.

**Болатбек Д.Б., Кузбаев Д.Ж.**

## **РОЛЬ ПРАВА В ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА**

*Alikhan Bokeikhan University, г. Семей*

*МЮ-222 группа, магистрант 2 курс, специальность 7М04208 «Актуальные проблемы права»*

*Старший преподаватель кафедры «Государственно-правовых дисциплин»,  
Alikhan Bokeikhan University г.Семей*

«Людям необходимы даже самые дурные законы, ибо, не будь их, люди пожрали бы друг друга». Эпикур

В 21 веке роль права в жизни каждого члена общества велика и огромна, так как право это особый, официальный, государственный регулятор общественных отношений и если не игнорировать нормы установленные в отношении каждого ее члена то может привести к хаосу. При этом право не применимо в некоторых аспектах жизни общества, например отношения личного плана, привычки мы самостоятельно устанавливаем есть ли необходимость применения права в этом вопросе. В этом его главное назначение.

Роль права заключается в решении существенных вопросов таких, как например политические, экономические, социальные вопросы в том числе вопросы, относящиеся к духовной сфере. Регулируя те или иные отношения, оно тем самым придает им правовую форму, в результате чего эти отношения приобретают новое качество и особый вид - становятся правовыми.

По сравнению с другими общественными регуляторами, право - наиболее эффективный, властно-принудительный и в месте с тем цивилизованный регулятор. Это неотъемлемый атрибут всякой государственности. Правовые отношения можно определить в самом общем смысле как общественные отношения, урегулированные правом.

На примере вышеуказанных сфер регулирования попробуем представить их краткий анализ:

В политической сфере право определяется как основной регулятор, так как для управления обществом и установления какой-либо стратегии развития, образования и функционирования органов управления и установления взаимодействия между государством и обществом необходим правовой контроль, который строится на передаче части прав от каждого гражданина государству;

В экономической сфере влияние права находит меньшее применение по сравнению с политической и в большей степени экономические регуляторы производства, распределения, обмена и потребления благ применяются;

В социальной сфере, очень сложной по своему содержанию, право направлено на повышение благосостоянию граждан посредством распределения и перераспределения материальных благ для нормального существования;

В духовной сфере право находит применение в незначительной степени так как затрагивает только вопросы образования, науки, культуры.

Все сферы общественной жизни переплетены между собой. Значительность или незначительность влияния права определяется содержанием сферы общественной жизни.

Право не творец, а лишь регулятор и стабилизатор общественных отношений. Есть правоотношения, которые существуют только, как правовые и в другом качестве существовать не могут.

Например, конституционные, административные, процессуальные, уголовные и др. Именно подобные правоотношения по форме и содержанию, т.е. в «чистом виде», представляют собой действительно самостоятельный вид и тип общественных отношений. Лишь в этом смысле можно сказать, что право создает, «творит» общественные отношения, порождая новые связи.

Право регулирует далеко не все, и лишь наиболее принципиальные отношения, имеющие существенное значение для интересов государства, общества, нормальной жизнедеятельности людей, это прежде всего отношения собственности, власти, социально-экономического устройства, прав и обязанностей граждан, обеспечение порядка, трудовые, имущественные, семейно-брачные отношения и т.п. Остальные либо не регулируются правом вовсе (сферы морали, дружбы, товарищества, обычаев, традиций), либо регулируются от части (например, помимо материальных прав, в семье есть и сугубо личные).

Все общественные отношения можно подразделить на три группы: 1) регулируемые правом, выступающие в качестве правовых; 2) не регулируемые правом, не имеющие юридической формы; 3) частично регулируемые. В последнем случае надо иметь в виду, что не любое отношение может быть подвергнуто правовому регулированию, да и необходимость во многих случаях не возникает.

Таким образом, право не просто свобода, а свобода, гарантированная от посягательств, защищенная свобода. Благодаря праву добро становится нормой жизни, зло - нарушением этой нормы.

Список использованных источников:

1. <https://zaochnik.com/spravochnik/pravo/osnovy-prava/ponjatie-prava-v-zhizni-obschestva/>
2. [https://vuzlit.ru/1247662/teoriya\\_gosudarstva\\_i\\_prava](https://vuzlit.ru/1247662/teoriya_gosudarstva_i_prava)

## "ҚАЗАҚСТАН - 2050" СТРАТЕГИЯСЫ МӘНМӘТІНІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІ РЕФОРМАЛАУ

Семей қ. **Alikhan Bokeikhan University**

Мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасы М078 - "Құқықтың өзекті мәселелері" мамандығының магистранты  
berlikkazyevna@gmail.com

Қазақстан Республикасының қалыптасуына қарай мемлекеттік қызметтің рөлі мен маңызы үнемі арта бастады. Әкімшілік реформаның басты мақсаты - бұл нарықтық экономика үшін оңтайлы бола алатын заманауи және нәтижелі мемлекеттік қызметті құру. Осы мақсатта мемлекеттік қызметшілердің жаңа буын корпусын қалыптастыру бойынша, қазіргі кезеңде және болашақта қажеттіліктерін ескере отырып, оларды іріктеуге, біліктілік деңгейіне және оқытуға қойылатын талаптарды арттыру жөніндегі мемлекеттің басым бағыттары айқындалды.

"Қазақстан - 2050" Стратегиясының басымдығында қойылған міндеттерді іске асыру мақсатында, Президенттің тапсырмасы бойынша құрылған жұмыс тобы шет елдердің тәжірибесін де, сондай-ақ біздің мемлекеттік қызметімізге тән проблемаларды да зерделеді.

Стратегиялық міндеттерге сәйкес мемлекеттік қызметті реформалаудың келесі мақсаттары айқындалды: әрбір азаматтың қажеттілігін қанағаттандыруға қабілетті кәсіби аппарат құру; жеке еңбек қызметі қағидаттарына негізделген мемлекеттік қызмет үлгісін құру; азаматтардың мемлекеттік қызметке тең қол жеткізу конституциялық құқығын іске асыру тетігін құру. [1]

Республикада мемлекеттік қызметті реформалау жалпы мемлекеттік басқаруды реформалау барысымен байланысын атап өткен жөн. Мемлекеттік басқару жүйесінің жұмыс істеуін және ұйымдық құрылымын жетілдіру мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесіне және мемлекеттік қызметті ұйымдастыруға тікелей әсер етеді. Мемлекеттік басқарудың ұйымдық құрылымының және жүйесінің жұмыс істеуін жетілдіру, мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесі мен мемлекеттік қызметті ұйымдастыруға тікелей ықпалын тигізеді. Нарықтық қатынастар жағдайында мемлекеттік басқарудың оңтайлы ұйымдық құрылымын іздеу сонымен қатар мемлекеттік қызметтің тиімді және заманауи үлгісін іздеу болып табылады. Ал, мемлекеттік басқару тетігін жетілдіру тиісінше мемлекеттік қызмет кадрларының сапалық құрамына неғұрлым жоғары талаптар қояды. [2]

Әлемдік тәжірибені зерделеу азаматтардың өз шенеуніктеріне қанағатты болатын елдерді табу қиын екенін көрсетті. Бірақ, әр мемлекет өзінің дамуының нақты кезеңіне тән өзекті мәселелерді шешеді. Барлық демократиялық елдерде мемлекеттік аппарат халыққа сапалы қызмет көрсетуі үшін, қоғам процестерді өз заң шығарушылары арқылы мемлекеттік қызметте реттеуді қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, бұл қызығушылықтың негізі мемлекеттік аппараттың

салық төлеушілердің есебінен және жалпы міндеттерді шешу үшін құрылғандығы.

Біздің ескі жүйенің кемшіліктері әсіресе өтпелі кезеңде көрінді. Тоталитарлық бақылау әлсіреген кезде патронаждың жағымсыз белгілері анық пайда болды. Бұл ретте мемлекеттік қызметке іріктеу туыстық немесе достық байланыстар қағидаттарынан туындады. Өз кезегінде, кейбір мемлекеттік органдардың басшылары мемлекеттік қызметке қызметкерлерді іріктеу кезінде заңнаманы тиісті қолданбады. Нәтижесінде, бұл төмен сапалы қызметтердің ұсынылуына әкелді. Халықтың жалпы бөлігі мемлекеттік қызметті жемқор, тиімсіз және аса бюрократиялық деп тапты. Мұндай жағдай халықтың мемлекет институттарына және жүргізіліп жатқан реформаларға деген сеніміне нұқсан келтірді.

Басқа жағынан, мемлекеттік қызметшілердің пікірін зерттеуде, негізгі өзекті мәселелердің бірі ретінде, мемлекеттік қызметкерлер басшылықтың ауысу барысында мансаптық белгісіздік көрді, бұл кезде қызметкерлердің едәуір бөлігі жаңа тағайындаушылармен алмастырылған. Сауалнамалар сондай-ақ байқаулық іріктеудің міндетті болмағандықтан кадрларды жылжыту мен іріктеудің патронаждық жүйесі қалыптасқанын көрсетті. Бұл мемлекеттік органның нақты басшысына адалдық қағидаты бойынша мемлекеттік аппараттың едәуір бөлігінің қалыптасуына ықпал етті. Мемлекеттік қызметшілердің көпшілігінің пікірінше, заңнама жоғары беделді, әлеуметтік қорғауды және мемлекеттік қызметтің тартымдылығын қамтамасыз етпеді. Бұл тұрғыда қолданыстағы заңнама кемшіліктері неғұрлым анық бола бастады.

Әкімшілік реформаның бастапқы кезеңінде, мемлекеттің жаңа рөлі мен қоғамның даму сұраныстарына жауап беретін мемлекеттік қызметтің құқықтық негізін құру міндеті тұрды. Заманауи мемлекеттік қызметті институттандырудың бастауы Қазақстан Республикасы Президентінің "Мемлекеттік қызмет туралы" 1995 жылғы 26 желтоқсандағы №2730 Заң күші бар Жарлығының қабылдануы болды. Жарлықпен мемлекеттік лауазымдар сатысын, мемлекеттік қызмет қағидаттарын белгілеу, мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесін айқындау жолымен мемлекеттік - қызметтік қатынастар реттелді.

Мемлекеттік басқару реформасының басым бағыттарының бірі кадрларды жалдау, даярлау және жоғарылату жүйесін жақсарту болып табылды. Мемлекеттік қызметтің жоғары беделін құру және қолдау стратегиялық міндеті қойылды және азаматтарды әкімшілік мемлекеттік қызметке қабылдау мен жоғарылату кезінде міндетті байқаулық іріктеу енгізілді.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет реформасының келесі маңызды буыны кадрларды басқару жүйесін нығайту болып табылды. Мемлекеттік қызметшілерді даярлау, олардың біліктілігін арттыру және тиімді пайдалану – кадрларды басқарудың жалпы мемлекеттік жүйесін құруды көздейтін бірыңғай атқарымы. Мемлекеттік қызметті ұйымдастыруды реформалаудың маңызды бағыты лауазымына қарамастан сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес болып табылды және мынадай шаралар іске



асырылды: әкімшілік мемлекеттік қызметшілердің бос лауазымдарына байқаулық іріктеуді енгізу; ресми ант беру; ар-намыс кодексін қабылдау; жақын туыстарының бір мемлекеттік органда бірлескен қызметіне шектеу қою; кірістер туралы декларацияны ұсыну; азаматтар "бір терезе" қағидаты бойынша, барлық қажетті құжаттарды бір жерде рәсімдей алатын, халыққа қызмет көрсету орталықтарын ашу.

Қазіргі уақытта мемлекеттік қызметтің өзіндік, қазақстандық үлгісі қалыптасуда деп айтуға болады. "Қазақстан - 2050" Стратегиясында мемлекеттік қызметтің сапалық әлеуетін арттыру, бірыңғай әдіснамалық тәсілдер негізінде мемлекеттік кадр саясатын жүзеге асыру, мемлекеттік органдардың кадрлармен жұмыс жөніндегі практикалық қызметін үйлестіру мен стратегиясын іске асыру көзделеді. Тиімділік, ашықтық, нәтижелілік, лайықтылық және қоғамға есеп беру қағидаттарына негізделген мемлекеттік қызметті кәсібилендіру халыққа мемлекеттік қызметтерді сапалы көрсетуді және мемлекеттік басқару жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуде маңызды себепшарты болып табылды.

"Қазақстан - 2050" Стратегиясы аясында азаматтардың мемлекет істерін басқаруға қатысуға конституциялық құқығын іске асыру тетігін әзірлеуді әлеуметтік тапсырыс ретінде қарастырған жөн. Бұл бағытта ресми бағдарлар, жаңа туындауның басқарушы кадрларын іріктеудің, даярлаудың заманауи әдістемелерін енгізу және шенеуніктерді аттестаттау практикасын жетілдіру жөніндегі мемлекеттік стандарттар мен бағдарламалық құжаттар болып табылады.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметті реформалаудың міндеттерін атап өткен жөн, олар: мемлекеттік қызметшілерді, олардың іскерлік қасиеттеріне сәйкес, іріктеу мен жоғарылатудың жария және ашық рәсімдерін енгізу; мемлекеттің сыртқы және ішкі саясатын іске асыруды сапалы деңгейде қамтамасыз ету; кадр құрамының тұрақтылығы, оның әлеуметтік-құқықтық қорғалуы және кәсіби өсуіне жағдай жасалуы үшін мемлекеттік қызметтің мансаптық үлгісіне көшу.

Реформадан күтілетін нәтижелері: мемлекеттік органдардың тиімді жұмысын және тұрақты кадрлық құрамын қамтамасыз ету; мемлекеттік қызметтің беделіне халық арасында қол жеткізу; мемлекеттік қызметшілер арасындағы криминалдық пен сыбайлас жемқорлықты жою.

Қоғам заманауи мемлекеттік қызметтен дәл осыны күтеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байменов А.М. Государственная служба. Международный опыт. Казахстанская модель. – Астана: Акмолинская полиграфия, 2000. – 68 с.
2. Мухамеджанов А.Б. Конституционные основы административной реформы Республики Казахстан // Евразийский юридический журнал. - 2013. - № 4 (59). - С. 160.

3. Қазақстан Республикасының Президентінің «Қазақстан - 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан халқына Жолдауы // <http://www.akorda.kz>.

**Айнабек А.Т.**

## **КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРАТУРЫ В ОБЛАСТИ НАДЗОРА ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ПРАВ, СВОБОД И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА**

магистрант кафедры «Государственно-правовых дисциплин»

Alikhan Bokeikhan University

Научный руководитель: доктор Phd Майшекина Э.С

Конституция Республики Казахстан, признала, что права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми, определяют содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов [1]. Там же закреплено, что органы прокуратуры осуществляют высший надзор за точным и единообразным применением законов, указов Президента Республики Казахстан и иных нормативных актов на территории республики (ст. 83). Эти конституционные положения определяют особую надзорную роль прокуратуры в государственной системе нашего государства. Соответственно прокурорскому надзору придается статус самостоятельной формы, как вида государственной деятельности.

Надзор за соблюдением прав, свобод и законных интересов человека и гражданина казахстанским законодательством выдвинуто как один из основных и главенствующих видов прокурорской деятельности. Это объясняется тем, что существуют природные, общечеловеческие, нравственные, человеческие права: на жизнь, рождение, личную свободу, образование, создание семьи и т.д. все это не дается государством, а принадлежат каждому человеку с момента его рождения. По этой причине конституция их признает абсолютными и неотчуждаемыми, и по этим правилам должны разрабатываться, приниматься и применяться законы в Республике Казахстан.

Соответственно прокурорский надзор за соблюдением законности на предварительном следствии и дознание и роли прокурора в суде в целях обеспечения законных прав и интересов участников уголовного процесса является неотделимой и составной частью всего прокурорского надзора в нашей стране. Определение понятия прокурорского надзора за соблюдением прав, свобод и законных интересов человека и гражданина является исходным началом для выяснения содержания деятельности прокуратуры в общем и в частности по отношению уголовному судопроизводству, а также способов и методов ее реализации. Словарь С.И. Ожегова термин «надзор» определяется как «присмотр, проверка» [2]. В правовом понимании «надзор» – это целенаправленная деятельности прокурора, с использованием всех ему

предоставленных законов полномочий на предотвращение правонарушений с целью правильного и единообразного применения законов Республики Казахстан.

Понятие прокурорского надзора своим предметом и объектом, а также задачами, полномочиями, специфическими правовыми средствами, методами и формами надзорной деятельности, возникающими и развивающимися правоотношениями, является весьма актуальной и фундаментальной и до конца не решенной в теоретическом и прикладном плане. Для определения прокурорского надзора в первую очередь необходимо определить рамки, пределы, границы прокурорского надзора. По нашему мнению, пределы прокурорского надзора можно определить, обозначить через исследование того, где и на что должен быть направлен прокурорский надзор; что анализирует, оценивает прокурор, а также из чего, из каких требований при этом он исходит. Эти два основополагающих начала в прокурорской деятельности в правовой науке определяется как объект и предмет прокурорского надзора. Из этого нужно исходить, решая вопрос об обеспечении законности, ее реальности. Хотя понятия «предмет» и «объект» носят условный характер, а нередко вообще понимаются однозначно, все же дают возможность лучше уяснить правовые истоки прокурорского надзора и его границы, осуществляемого прокурором. Указание на предмет и объект прокурорского надзора содержится в самой Конституции РК, Законе РК «О прокуратуре РК» и в других законодательных актах, из которых видно, чем должен руководствоваться прокурор в своей деятельности, в отношении кого осуществляет надзор, на что и как реагировать, выявив соответствующее нарушение. Всякая деятельность имеет оценочный характер тем более, надзорная, что определяет суть этой деятельности, ее критерии, исходя из нормативных актов, за исполнением которых и осуществляет прокурор свой надзор (предмет надзора). Но все дело в том, что проблема о предмете и объекте прокурорского надзора разработана недостаточно полно. Согласно проведенному сравнительно-сопоставительному анализу Гавршова В.В., то «высказано около тридцати различных суждений об определении и содержании предмета прокурорского надзора и около двадцати – об объекте надзора, причем речь идет не о словесных расхождениях, а о коренных противоречиях» [3].

Из большого разнообразия определений объекта прокурорского надзора можно выделить единую мысль о том, что прокурорский надзор распространяется только на ту деятельность, которая урегулирована законом, нормами права. То есть, объектом прокурорского надзора является не сами субъекты над которыми распространяется пределы прокурорского надзора, а их узаконенная деятельность, К примеру, прокурор осуществляет надзор за оперативно-розыскной деятельностью, дознание и следствием то, есть видом деятельностью органов дознания и предварительного следствия. При осуществление данной деятельности прокурор устанавливает насколько верно применялся то или иной законодательный акт. Бездеятельность субъектов прокурорского надзора анализируется прокурором так же, как и другие элементы объекта прокурорского надзора с точки зрения соблюдения

законности. Например, прокурора проверяет своевременном проведении процессуальных действий следователем. Однако объектом прокурорского надзора не может быть человек: «объект – все то, что не есть человек, то, на что человек воздействует [4]. Объект – это природа, вошедшая в контакт с деятельностью человека [5]. Таким образом, объектом прокурорского надзора является поведение (деятельность, бездеятельность, их результаты, последствия) поднадзорного субъекта определенные рамками законодательного акта. Пределы прокурорского надзора тесным образом переплетаются с объектом прокурорского надзора, однако пределы прокурорского надзора определяют компетенцию надзирающего прокурора то есть устанавливает определенные рамки за которые прокурор не вправе выходить или подметь субъекта надзора. Например, прокурор не вправе отстранить следователя от расследования и самолично производить предварительное следствие по уголовному делу, в данном случае прокурор приостановить или отменить производство следственного действия по делу или принять иное процессуальное решение, вплоть до прекращения уголовного дела. Иначе говоря, прокурор должен до определенного момента занимать пассивную позицию наблюдателя для того, чтобы законность не была нарушена, но в зависимости от происходящего прокурор в пределах своих полномочий должен проявить активность в целях предотвращения правонарушения.

Прокурор осуществляя надзор должен руководствоваться Конституцией Республики Казахстан, законами принимаемые Парламентом Республики Казахстан, Президентом Республики Казахстан и другими законодательными актами нашего государства. Все названные нормативные акты и составляют суть предмета прокурорского надзора, без чего прокурорский надзор становится беспредметным.

Понятие «надзор» законодатель применяет только в отношении органов прокуратуры и судов. В Конституции РК отмечено, что органы прокуратуры осуществляет «высший надзор» и такое главенствующее право предоставлено только ей.

Вопрос о высшем надзоре органов прокуратуры является спорным как в научном, так и в законодательном плане. В свое время термин «высший надзор» был заменен на «надзор» об этом красноречиво говорит исключение в свое время термина «высший надзор» из последней Конституции СССР и Закона СССР «О прокуратуре СССР», что было продублировано, в свою очередь и в Конституции Республики Казахстан от 1993 г. В последующем, Конституция Республики Казахстан от 1995 года в пункте 3 статьи 83 восстановила за органами прокуратуры высший надзор, а вновь принятый Закон Республики Казахстан «О прокуратуре Республики Казахстан» от 21 декабря 1995 года в соответствии с конституционным положением восстановил данное положение.

По этому поводу Сапаргалиевым Г.С. было высказано следующие мнение, что понятие «о высшем надзоре» прокуратуры требует всестороннего исследования. Широкая трактовка функций прокуратуры создает мнение, что какие бы органы государства не занимались надзором (контролем) за

применением нормативных правовых актов, «последнее слово» остается за прокуратурой [6].

Итак, конституционные права и свободы человека и гражданина являются, основой и носит обязательный характер при осуществление всех остальных видов прокурорского надзора и всей деятельности прокуратуры.

Основные направления деятельности прокуратуры установлены ст.4 Законом Республики Казахстан «О прокуратуре Республики Казахстан» :

1) выявление и принятие мер к устранению нарушений Конституции, законодательных актов и актов Президента республики;

2) осуществление надзора за законностью оперативно-розыскной деятельности, дознания и следствия, административного и исполнительного производства;

3) представление интересов государства в суде;

4) опротестование законов и других правовых актов, противоречащих Конституции и законам республики;

5) осуществление уголовного преследования в порядке и в пределах, установленных законом;

6) формирование государственной правовой статистики с целью обеспечения целостности, объективности и доступности статистических показателей, осуществление надзора за применением законов в сфере правовой статистики.

Так, например: прокурорский надзора за законностью следствия и дознания предполагает проверку деятельности органов дознания и следствия по соблюдению правильности применения указанными органами норм уголовно-процессуального законодательства, где в свою очередь закреплены конституционные права и свободы человека и гражданина в форме уголовно-процессуальных прав и обязанностей участников уголовного судопроизводства (право на личную свободу, неприкосновенность достоинства, неприкосновенность частной жизни, право на личную и семейную тайну, защиту своей чести и достоинства, на тайну личных вкладов и сбережений, переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений, неприкосновенность жилища и т.д.). Возможность их ограничения допускается лишь в случаях, прямо предусмотренных Конституцией Республики Казахстан и уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан и только компетентными органами, при исполнении специальных процедур.

Список использованной литературы:

1. Еримбетов С.С. КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРАТУРЫ В ОБЛАСТИ НАДЗОРА ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ПРАВ, СВОБОД И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 3-1. – С. 181-184; URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=8699> (дата обращения: 27.05.2022).

## **ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ**

**Направление 4 - Современные проблемы и перспективы развития цифровых технологий**

**Направление 5 - Размножение растений, распространенных в Семейском регионе путем микроклонирования;**

**Орунханова Г.К., Биахметова М.К., Ахметова А.А.**

### **ИКЕМДІ ЖӘНЕ МЕТАКОГНИТИВТІ ДАҒДЫЛАРДЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ БОЙЫНДА ДАМЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ**

педагог-ұйымдастырушы-кураторлар

**Семей қ. «физика-математика бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі»**

**Orunkhanova\_Gulmira@sm.nis.edu.kz, Biahmetova\_M@sm.nis.edu.kz, akhmetova\_a@sm.nis.edu.kz**

Қазіргі қоғамда әрбір оқушы айналасындағы адамдармен қарым-қатынас жасауға, жоспарлауға, өз уақытын, эмоционалдық жағдайын басқаруға көмектесетін «soft-skills» дағдыларды меңгеруі керек. Осыған орай мектептің 10-11 сынып оқушылары арасында «Метатанымдық дағдыларды дамыту - оқушының табыс факторы» тақырыбында зерттеу жұмысын жүзеге асыру мақсатында зерттеу жұмысы жүргізіліп келеді. Өзіміз білетіндей, метатанымдық дағдылар – бұл адамның өз танымы туралы таным. Алғаш рет 1776 жылы Джон Флавелл бұл зерттеу ойлау процестерін реттеу мен бақылауды зерттеуге бағытталған іс-әрекет екендігін айтқан [1]. Икемді дағдылар – адамның өмір бойы дамытатын дағдылары. Әдетте, олар қоғамдағы қарым-қатынас пен жеке өсумен байланысты. Мұндай қабілеттердің мысалдары жауапкершілік, тәртіп, көшбасшылық, уақытты тиімді пайдалану, мәселелерді шешу, сыни тұрғыдан ойлау, шыдамдылық, топтық жұмыс. Икемді дағдылар - бұл кәсіппен тікелей байланысты емес, бірақ өмірдің кез келген саласында табысқа жетуге көмектесетін нәрсе. Стэнфорд ғалымдары табыс 85% икемді дағдыларға байланысты екенін айтады. «Wall Street Journal» зерттеуі жұмыс берушілердің 89% икемді дағдылардың тапшылығын анықтады [2].

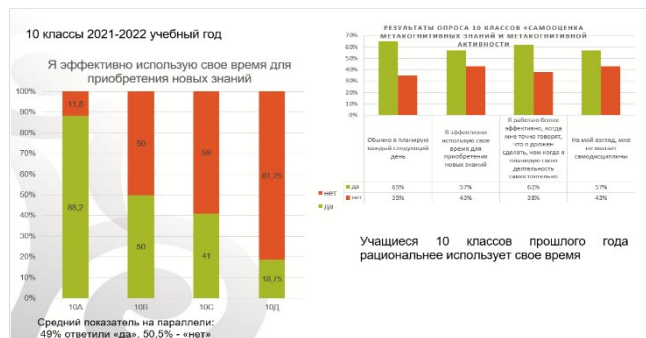
Дүниежүзілік экономикалық форумның мәліметтері бойынша 2019 жылғы ТОП-5 дағдыларға: креативтілік, сендіру дағдылары, командалық жұмыс, өзгерістерге бейімделу және уақытты басқару кіреді. Осы қасиеттердің ешқайсысы сіздің балаңызға бүгінгі мектепте үйретілмейді? Оқытудың барлық бағдарламалары мен әдістері ертеде жазылып, жасалған, ал қазір беріліп жатқан білімді тәжірибеде қолдану мүмкін емес. Бұл білімнің «жалпы» деп аталуы таңқаларлық емес. Оның міндеті – әр нәрседен жалпы білім беріп, «лайықты азамат» дайындау. Ал, оқушылардың бойындағы икемді дағдыларды дамыту қазіргі заман талабы. Яғни, оқушының басқа адамдармен үйлесімді және тиімді қарым-қатынас жасай білуі, жауапкершілік, адалдық, өзін-өзі реттеу, уақытты

басқару, шығармашылық ойлау, оптимизм, этикет, әдептілік, логикалық ойлау, көпшілдік, эмпатия, жеке қаржылық басқару және т.б. жатады. Метатану - бұл әр оқушыға қажетті дағдылар, олардың көмегімен олар өз өмірін басқара алады. Танымдық үдерістерді білу, түсіну және реттеу немесе олар туралы ойлау бұл метатану. Мектептегі білім беру мектеп оқушыларының өз бетінше оқу мақсаттарын қойып, оған қол жеткізе алатын, жағдаяттарды талдай алатын, салыстыра алатын, болжай алатын, сонымен қатар тиісті мінез-құлық стилін модельдей алатын, өз уақыты мен іс-әрекетін ұйымдастыра алатын, практикалық және теориялық мәселелерді уақытылы және дұрыс шеше алатындай етіп жеке тұлғаның өсуіне көмектесуі керек. Қазіргі заманғы оқушының өзін-өзі дамытуға және жетілдіруге ықпал ететін практикалық білімі мен дағдылары болуы керек [3].

Мектебіміздің «10-11 сынып оқушыларының метатанымдық дағдыларын қалай дамытуға болады?» атты зерттеу жұмысы «Өзгерт.Дамыт.Жақсарт» бағдарламасы негізінде жүзеге асырылуда. Оқушылардың өз уақытын дұрыс жоспарлауды үйрену арқылы өзін-өзі дамыту мүмкіндігіне ие болатындығын, болашаққа дұрыс мақсат қоя білуге үйренетінін көрсету. Зерттеу былтырғы жұмыстың жалғасы есебінде өтуде.

Алдын ала жүргізілген сауалнама арқылы «Эмоционалды интеллект», «Күйзеліс», «Уақытын тиімді пайдалану» және «Сөз сөйлеу шеберлігі» дағдыларын дамыту қажеттілігі туындады. Осыған орай «Дағдылар жәрмеңкесі» ұйымдастырылды. Бұл іс-шараға оқушылармен қатар ата-аналар және ұстаздар шақырылды. Оқушылар тренингтар мен ойындар арқылы өзін-өзі ұйымдастыру, көрсету, бағалау, жоспарлау, көпшілік алдында сөйлей білу метотанымдық дағдыларын көрсете білді. Жәрмеңкеге қатысушыларға эмоционалды көңіл күй сыйлау мақсатында кіргеннен «Ізгі қадам» тренингі ұсынылды. Арнайы түстерге жазылған бағыттар бойынша ата-аналар, ұстаздар, оқушылар топ құрып, топтық тапсырмалар мен ойындар орындады. «Психологическая баня», «Сөз шебері», «Белка в колесе», «Қызық таймс» бағыттары бойынша түрлі тренинг ойындары мен жаттығулар ұйымдастырылды. «Snack time» аялдамасында әр топ дастарханнан дәм тата отырып алған әсерлерімен бөлісті.

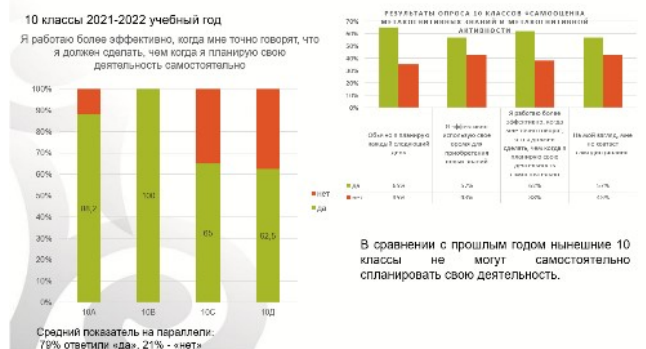
### Кесте 1 – Уақытты тиімді білім алуға жұмсау.



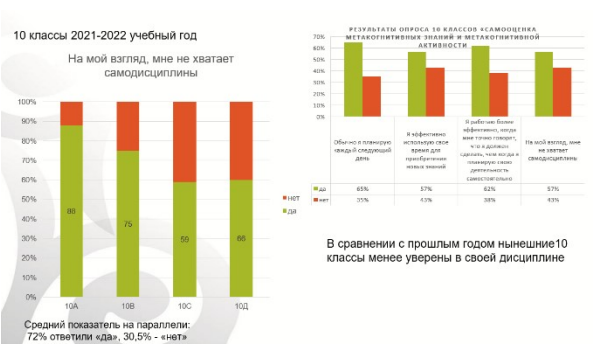
### Кесте 2 – Әр күнді жоспарлау.



### Кесте 3 – Нақты нұсқаулықпен жұмыс жасау.



### Кесте 4 – Өз тәртібінді бақылауда ұстау.



Жоғарыдағы кестелерде көрініп тұрғанадай 2020-2021 және 2021-2022 оқу жылдарындағы 10- сыныптардың сауалнама негізіндегі метакогнитивті білімдері мен белсенділіктерін анықтау барысында «Уақытты тиімді білім алуға жұмсау» (кесте 1) бойынша былтырғы жылғы 10-сынып оқушылары биылғы жылғы оқушыларға қарағанда уақытты тиімді пайдаланады. «Әр күнді жоспарлауда» (кесте 2) былтырғы және биылғы жылғы оқушылардың нәтиже көрсеткіштері жақын. «Нақты нұсқаулықпен жұмыс жасау» (кесте 3) сұрағы негізінде биылғы жылғы 10-сынып оқушылары өз беттерінше жоспарлай алмайды. «Өз тәртібінді бақылауда ұстау» (кесте 4) сауалнамасы көрсеткендей биылғы жылғы 10-сынып оқушылары өз тәртіптеріне толық сенімді емес.

Зерттеу барысында метакогнитивтік дағдыларды оқуда қолданатын оқушылардың осы дағдыларды қолданбайтындарға қарағанда нәтижелік баллдары жоғары болатындығы анықталды. Метатану білімде жетістікке жетуіне, адамның жеке өсуіне және интеллектуалды дамуына тікелей бағытталған. Яғни, танымдық іс-әрекеттерді ұйымдастырады, реттейді және басқарады. Сондай-ақ, метакогнитивтік дағдыларды қолдану мен жаттықтырудың ең тиімді кезеңі – жасөспірімдік шақ. Өйткені осы шақта ол өзімен-өзі ішкі қақтығыстарға ие, сондықтан бұл кезде өзін-өзі көрсету мен ойлаудың үлкен мөлшері пайда болады. Дәл осы кезеңде интеллект, есте сақтау және зейіннің көрсеткіштері ең жоғары болуы мүмкін.

«Soft-skills» дағдыларын дамыту арқылы метакогнитивті дағдыларды толық меңгере алмаған арнайы фокус топтағы оқушыларға осы зерттеу жұмысы әрі қарай жалғасады.



## Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Flavell J.H. Metacognitive Aspects of Problem Solving // The Nature of Intelligence. Hillsdale / ed. by L.B. Resnick. N.Y., 1976.
2. Гибкие навыки — зачем они нужны нашим детям? / <https://imenapro.ru/parents/ekspertnoe-mnenie/gibkie-navyki-zachem-oni-nuzhny-nashim-detyam/>
3. Borkowski J., Carr M., Pressely M. «Spontaneous» Strategy Use: Perspectives from Metacognitive Theory // Intelligence. 1987. № 11.
4. А.В. Карпов, И.М. Скитяева. Психология метакогнитивных процессов личности. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005.
5. Карпов, А.А., Карпов А.В. Введение в метакогнитивную психологию. Учебное пособие. Издательство «МПСУ», – М., 2015
6. Dirkes M.A. Metacognition: Students in charge of their thinking. Roper Review, 1985, 8(2), pp. 96-100. EJ 329 760.
7. Шон Кови. 7 навыков высокоэффективных тинейджеров. – М.: Издательство «Добрая книга», 2018.

**Советбеков М.Т.<sup>1</sup>, Муханова А.А.<sup>2</sup>**

### **УСЛУГА ОНЛАЙН-БРОНИРОВАНИЯ ЖИЛЬЯ**

<sup>1</sup>магистрант специальности 7М06110 «Информатика»,  
<sup>2</sup>научный руководитель, доктор PhD,  
Учреждение образования «Alikhan Bokeikhan University»,  
Казахстан, г. Семей

В настоящее время услуга аренды жилья являются необходимым для туристов, командировочных, студентов и людей, которые имеют недвижимость и хотят на этом заработать. В условиях быстро развивающихся интернет и компьютерных технологий особое внимание уделяется сайтам и мобильным приложениям для получения этой услуги. В статье рассказывается о таком удобном и простом сервисе интернет-бронирования жилья, где услуги предоставляются как для людей, которые хотят сдать в аренду жильё, так и для лиц, которым необходимо арендовать жильё. Также рассмотрены основные этапы для создания сервиса, содержащие в себе задачи с последующей реализацией, проделан анализ, где исследуется рынок на наличие схожих сервисов, выявляются достоинства и недостатки сервиса, осуществляется прогноз продукта и сделан вывод о проделанной работе. Будучи студентом, столкнулся с проблемами арендного жилья, в связи с этим хотел разработать простой, доступный и полезный продукт для населения Казахстана. Использовать продукт могут абсолютно все: от студентов до пожилых людей.

Для создания сайта использовался язык программирования PHP. Laravel - это фреймворк для веб-приложений с выразительным элегантным синтаксисом. Laravel устраняет трудности разработки, упрощая общие задачи, используемые во многих веб-проектах. Одним из преимуществ как языка программирования PHP, так и системы управления базами данных MySQL является то, насколько хорошо они взаимодействуют друг с другом. СУБД не предназначена для работы с большими массивами, но этот небольшой недостаток с лихвой компенсируется достоинствами. Например, с ним легко работать, а скорость операций делает его лучшим вариантом для Интернета. Базы данных нужны для того, чтобы обеспечить быстрый доступ к нужным файлам. Поскольку СУБД написаны на C ++, который быстрее, чем PHP, готовый продукт будет намного быстрее, чем тот, который написан с использованием обычных файлов и PHP.

Во-первых, была создана регистрации и входа. Для первичной регистрации клиент должен заполнить свое имя, фамилию, почту и пароль. После регистрации клиент авторизуется на сайте, введя свой адрес электронной почты и пароль. И клиент появляется в базе данных. После авторизации на сайте необходимо пройти полную регистрацию в разделе «Мой профиль». Там вы должны заполнить такую информацию, как город проживания, страна, номер телефона, фото и информацию о себе. На главной странице сайта вы можете увидеть поисковую систему. Вы можете осуществить поиск нужной вам квартиры, выбрав пункт назначения и дату приезда и отъезда. Вы также можете просмотреть список квартир и отфильтровать их по цене. Клиент может отфильтровать по суточной цене и выбрать квартиру, которая подходит вам в соответствии с вашим бюджетом. На сайте есть два типа жилья: дом и квартира. Если в вашей семье много людей, соответственно вы выберете 3-х или 4-х комнатную квартиру. На этот случай есть фильтр. Можно отфильтровать по количеству комнат и выбрать нужную квартиру.

#### Бронирование жилья

После того, как вы выбрали нужную вам квартиру, нажмите на эту квартиру и откроется новая страница. Клиент увидит информацию о квартире, объекте, отзывы и средний рейтинг. В описании есть несколько фотографий квартиры. На сайте не может быть поддельных фотографий, так как они проходят тщательную проверку. Если есть поддельные данные и фотографии, то мы сразу удаляем домовладельца из нашей базы. Если клиент хочет узнать точное местонахождение квартиры, он сможет посмотреть расположение на карте. Клиент может написать отзыв и поставить оценку. Максимальная оценка пять. Клиент может оценивать по таким критериям, как сервис, безопасность, интернет, удобство и другим. Также при выборе квартиры появляются другие квартиры, которые могут вам понравиться. После просмотра описания, если клиент решил забронировать квартиру, выбирает дату заезда и количество дней, сколько он будет жить и нажимает кнопку забронировать. Затем клиент должен оставить заявку на бронирование, заполнить все данные, а также выбрать способ оплаты. Если у вас есть особые требования, вы можете

написать об этом. Клиент может совершать оффлайн и онлайн оплату. Если клиент хочет произвести самостоятельную оплату, он сможет оплатить через терминал или карту. Ваш заказ будет отправлен, а детали бронирования будут отправлены на вашу почту. Ваша бронь появится в истории бронирований. Статус вашего бронирования будет в процессе. Администрация проверит ваш заказ, в течение двух-трех минут даст ответ. Если на это время уже есть бронь, администратор отменит ваш заказ. Если вы не оплатили или неправильно заполнили заявку, администратор также аннулирует ваш заказ. Администратор одобрит вашу заявку, если вы правильно заполнили заявку и оплатили бронь, а также если квартира не забронирована. После этого ваш статус изменится. На сайте есть новостной раздел. Клиент может увидеть последние интересные новости, а также поделиться этими новостями. В разделе контакты вы можете написать нам сообщение. Наша служба поддержки всегда рада помочь клиентам.

### Вывод

По окончании работы можно сделать следующие выводы:

1. Проанализировав рынок, мы обнаружили, что некоторые аналогичные продукты нуждаются в дополнительной защите.
2. Ситуация с недвижимостью в Казахстане показывает, что не все люди могут позволить себе ПМЖ.
3. Оценка статистики позволяет говорить о перспективности и полезности проекта.
4. При разработке дизайна продукта для охвата большой аудитории был сделан максимально простой и удобный сервис.
5. В организации архитектуры упор делался на безопасность и мобильность.
6. На основе личного опыта были выбраны актуальные языки программирования, среда разработки и технологии для программирования.

Таким образом, цель была достигнута и все задачи выполнены. В работу внедрен продукт, позволяющий значительно повысить эффективность услуг по аренде жилья.

### Список литературы:

1. Krisha.kz. Аналитика. <https://krisha.kz>.
2. Youtube. Создать календарь для бронирования. <https://www.youtube.com/watch?v=O8hgkW1fVCQ>.
3. Cloudways. Best PHP Booking Systems For Online Reservation Apps. <https://www.cloudways.com/blog/php-booking-systems>.

**ЗІМБІР ТҰҚЫМДАСЫНЫҢ ДӘМДЕУІШТЕРІН ҰН ӨНІМДЕРІНДЕ  
БИОЛОГИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІ ЗАТТАРДЫҢ КӨЗІ РЕТІНДЕ  
ПАЙДАЛАНУ**

7M05109 «Биотехнология» мамандығының магистранты, Қолданбалы биология кафедрасы; Қолданбалы биология кафедрасының аға оқытушысы, техника ғылымдарының магистрі

**Alikhan Bokeikhan University ББМ, Семей қ.**  
**[kyrykbaeva.shynar@mail.ru](mailto:kyrykbaeva.shynar@mail.ru)**

Қазіргі уақытта тамақтану құрылымы айтарлықтай нашарлады. Халықтың көпшілігі тамақпен бірге кальций, темір, селен, йод, фтор, тағамдық талшық және өмірлік маңызды процестердің басқа биорегуляторларын жеткіліксіз мөлшерде алады. Бұл мәселенің аспектілерінің бірі йодтың тамақпен және сумен жеткіліксіз қабылдануымен байланысты. Елімізде балалар мен ересектер арасында йод тапшылығының кең таралуы болып табылады, бұл осы маңызды микроэлементтердің тапшылығын жоюдың ғылыми негізделген тәсілдерін әзірлеуді талап етеді.

Орташа алғанда, Қазақстанда йодты тұтыну күніне 40-80 мкг құрайды, ұсынылған норма күніне 150 мкг, яғни физиологиялық қажеттіліктерден 2-3 есе төмен. Қазақстан тағамтану академиясының ғылыми орталығы жүргізген зерттеулер соңғы жылдары тұрғындардың йод тапшылығының белгілі бір дәрежесін тапқанын көрсетті.

Йод табиғи түрде тірі ағзаға тамақпен, сумен және ауамен түсуі керек. Йодтың негізгі көзі-өсімдіктер мен жануарлар өнімдері. Алайда, адамның негізсіз әрекеті экологиялық тепе-теңдіктің бұзылуына әкеліп соқты, нәтижесінде қоршаған ортадағы йод мөлшері айтарлықтай төмендеді. Жоғарыда айтылғандарға байланысты йод тапшылығы мен оның қолайсыз әсерінің алдын-алу қазіргі заманғы адамның тамақтануын түзетудегі басым бағыттардың бірі болып табылады. Йодтың табиғи мөлшерін арттыру үшін тағамға табиғи және жасанды шыққан түрлі қоспалар енгізіледі. Олардың арасында Зімбір туысына жататындар дәмдеуіштері (Куркума және Имбир) бар.

Үй Куркумасы (*Curcuma domestica* Vab.) – Зімбір тұқымдасының көпжылдық шөптері. Куркуманың негізгі отаны-Оңтүстік-Шығыс Үндістан. Ол Үндістанда, Камбоджада, Шри-Ланкада, Индонезияда, Қытайда, Жапонияда өсіріледі. Дәмдеуіш ретінде өсімдік 2500 жылдан астам уақыт бойы белгілі[4].

Тамақ өнеркәсібінде бұл өсімдіктің ұнтақталған тамырлары өздігінен қолданылады немесе күрделі ащы-хош иісті қоспалардың құрамына кіреді [2, 3, 5]. Куркума кондитерлік өнімдерге, маринадтарға, майға, ірімшіктерге, ликерлерге, ас қышаға жеңіл дәм беру үшін қолданылады. Дәмдеуіштер тағамға балғындық береді, оларды сақтау кезінде төзімділік қасиетін арттырады[4].

Минералдарды заттар құрамында кальций, темір, фосфор және йод кездеседі. Куркума құрамында В – В1, В2, В3 дәрумендері, сонымен қатар

аскорбин қышқылы бар. Ашық сары - қызғылт сары түс альфа - йод және куркумин түріндегі бояғыш  $C_{21}H_{20}O_6$  куркумин – полифенол кездеседі [1, 5, 7].

Куркума – өте жақсы антибиотик. Синтетикалық препараттардан айырмашылығы, бұл дәмдеуіш - дәрі асқазан-ішек жолдарының жағдайын нашарлатпайды және бауырды бұзбайды. Куркума - С және Е дәрумендерімен теңестірілетін күшті антиоксидант және қабынуға қарсы қасиеттері бар, есте сақтау қабілетін нығайтады, Альцгеймер ауруының алдын алуға көмектеседі [8, 11].

Зімбір (*Zingiber L.*) – отаны Оңтүстік Азия болып табылатын көпжылдық шөптесін өсімдік. Табиғатта ол еш жерде өспейді. Оңтүстік Азияның, Оңтүстік Американың және Батыс Африканың тропикалық аймақтарында өсіріледі. Қазіргі уақытта зімбірдің ең ірі өндірушілері-Нигерия, Малайзия, Жапония, Қытай, Батыс Үндістан және Бразилия. Бұл дәмдеуіш ұзақ уақыттан бері белгілі болғандықтан, химиялық құрамы куркумаға қарағанда егжей-тегжейлі зерттелген. Зімбір тамырларында 4% - ға дейін эфир майы бар, оның негізгі құрамдас бөлігі-цингиберен (70% - ға дейін), бұл өнімге тән хош иіс береді. Сонымен қатар, май құрамына цингиберол, камфен, цинеол, цитрал және басқа да қосылыстар кіреді [12]. Түйнектері мен олардан жасалған өнімдер фенол тәрізді зат – гингеролдың болуына байланысты өткір, өткір дәмге ие. Имбирде ақуыз, көмірсулар (негізінен крахмал түрінде), талшықтар өте көп. Минералды құрамы: магний, фосфор, кальций, темір, натрий, калий және мырыш тұздары. Зімбір С, В1, В2 және А дәрумендеріне бай [1, 6, 7].

Бұл дәмдеуіш тамақ дайындауда, медицинада және косметологияда кеңінен қолданылады. Зімбір тамырлары отандық фармакопееяның алғашқы алты басылымына кіреді, олар Еуропалық және Британдық фармакопееяларға да енді. Оларды көптеген дәрі-дәрмектер құрамына енгізген[2, 6, 8].

Кулинарияда Зімбір негізінен тәтті тағамдарға қосылады-печенье, торттар, кекстер, мармеладтар, желе және т.б. тұз қоспасында ол ірімшіктерді, ет өнімдерін, балықты, қайнатылған тауық етін, қуырылған ет пен көкөністерді хош иістендіру үшін де қолданылады. Онымен квас, ликер, тұнбалар, Брага, бал дайындайды, сондай-ақ кэмпит, джем, печенье сияқты кондитерлік өнімдерде кеңінен қолданылады; тәтті тағамдарда – компоттар, пудингтер [4, 8].

Куркума құрамы әр түрлі нан үлгілері тек үгінділердің түсімен ерекшеленді, ол куркума формуласына енгізілген мөлшерге байланысты болды және әртүрлі қарқындылықтағы сары түсті болды. Барлық сынақ өнімдері жағымды хош иіс пен ерекше дәмге ие болды.

0,25% куркума қосылған, салмағы 0,05 кг "Үлпілдек"деп аталатын нан өнімі жасалды. Бұл өнім жоғары хош иісті қасиеттерге ие болды, органолептикалық көрсеткіштерді баллдық бағалау нәтижелері бойынша оған керемет сапа санаты берілді (97,0 балл).

Куркуминді қолданған кезде өнімдер куркуминнің әсерінен сары түске айналғандықтан, куркуминнің мүмкін болатын мөлшерін қолдану үшін қара түсті тоқаш өнімдерін (қара бидай мен бидай ұны қоспасынан) жасаған жөн. Ұн массасының 0,5 және 1,0% куркума бар екі тоқаш үлгілері өндірілді. Тоқаштар жағымды хош иіс пен дәмнің арқасында жоғары тұтынушылық қасиеттерге ие

болды, баллдық бағалау нәтижелері бойынша оларға керемет сапа санаты берілді (сәйкесінше 92,5 және 97,0 балл). 1% куркума қосылған қара бидай тоқашы "Балғын" деп аталды. Сондай - ақ, біз ұнның массасына 0,5, 1,0 және 2,0% қатысты куркума мен Имбирь қосылған қант печеньесі мен зімбір рецептерін жасадық.

Физика-химиялық көрсеткіштер бойынша куркума және имбирь қосылған печенье нормативтік құжаттамаға сәйкес келді.

Органолептикалық көрсеткіштер бойынша 0,5 және 1% куркума қосылған печенье үлгілері 97,2 және 97,6 балл алды. 1 және 2% зімбірден тұратын печенье үлгілері жоғары баллмен бағаланды – сәйкесінше 98,4 және 96,4. 1% зімбір мен куркума қосылған зімбірдің жағымды иісі мен дәмі қосылған дәмдеуішке тән болды, үлгілер жоғары балл алды – 98,4 балл. Дозаның жоғарылауымен дәмдеуіштердің ерекше дәмі мен хош иісі күшейе түсті, бұл зімбірге тән дәмдік қасиеттерінің өзгеруіне әкелді.

Осылайша, біз нан-тоқаш және ұннан жасалған кондитерлік өнімдердің құрамында йоды бар жаңа өсімдік қоспаларын қолдану, олардың тұтынушылық қасиеттерін нашарлатпайды және сонымен бірге бұл қоспалар тамақтанудағы йодтың қосымша көзіне айналады деген қорытындыға келдік.

#### **Пайдаланылған әдебиеттер:**

1. Исупов В.П. Пищевые добавки и пряности. История, состав и применение / В.П. Исупов. – СПб.: ГИОРД, 2000. – 176 с.
2. Коновалова М.Ю. Настоящая панацея / М.Ю. Коновалова // Кондитерское производство. 2004. № 2. С. 34–36.
3. Кругляков Г.Н. Пряности и приправы / Г.Н. Кругляков. – М.: Пищ. пром-сть, 1978. – 34 с.
4. Похлебкин В.В. Все о пряностях. Виды, свойства, применение / В.В. Похлебкин. – М.: Центрполиграф, 2001. – 336 с.
5. Пряно-ароматические растения СССР / Ф.Е. Болотина и др. – М.: Пищепромиздат, 1963. – 432 с.
6. Складневский Л.Я. Целебные свойства пищевых растений / Л.Я. Складневский. – М.: Россельхозиздат, 1975. – 272 с.
7. Танаева Е.В. Натуральные специи – это новый вкус и здоровье / Е.В. Танаева, Е.Ю. Коноплева // Мясная индустрия. 2001. № 9. С. 65–66.
8. Хасин К. Пряности. Лечебные и кулинарные свойства. / К. Хасин, А. Мидлер. – СПб.: Изд-во «Общества САТТВА», 2002. – 164 с.
9. Holman T. Lipoxygenase Inhibitors as Potential Anti-Cancer Drugs / T. Holman // Chemistry & Biochemistry. 2005. Vol. 11. P. 245–268.
10. Thubthimthed S. Chemical composition and cytotoxic activity of the essential oil of zingiber ottensii / S. Thubthimthed et al. // III WOCMAP Congress on Medicinal and Aromatic Plants. 2000. Vol. 1.

## ЗІМБІР ТҰҚЫМДАСЫНЫҢ ДӘМДЕУІШТЕРІН ҰН ӨНІМДЕРІНДЕ БИОЛОГИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІ ЗАТТАРДЫҢ КӨЗІ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУ

Alikhan Bokeikhan University ББМ, Ақпараттық технологиялар және экономика факультетінің ғылыми-педагогикалық бағыттағы «Биотехнология» мамандығының магистранты, магистр, аға оқытушы

Қазіргі уақытта тамақтану құрылымы айтарлықтай нашарлады. Халықтың көпшілігі тамақпен бірге кальций, темір, селен, йод, фтор, тағамдық талшық және өмірлік маңызды процестердің басқа биорегуляторларын жеткіліксіз мөлшерде алады. Бұл мәселенің аспектілерінің бірі йодтың тамақпен және сумен жеткіліксіз қабылдануымен байланысты. Елімізде балалар мен ересектер арасында йод тапшылығының кең таралуы болып табылады, бұл осы маңызды микроэлементтердің тапшылығын жоюдың ғылыми негізделген тәсілдерін әзірлеуді талап етеді.

Орташа алғанда, Қазақстанда йодты тұтыну күніне 40-80 мкг құрайды, ұсынылған норма күніне 150 мкг, яғни физиологиялық қажеттіліктерден 2-3 есе төмен. Қазақстан тамақтану академиясының ғылыми орталығы жүргізген зерттеулер соңғы жылдары тұрғындардың йод тапшылығының белгілі бір дәрежесін тапқанын көрсетті.

Йод табиғи түрде тірі ағзаға тамақпен, сумен және ауамен түсуі керек. Йодтың негізгі көзі-өсімдіктер мен жануарлар өнімдері. Алайда, адамның негізсіз әрекеті экологиялық тепе-теңдіктің бұзылуына әкеліп соқты, нәтижесінде қоршаған ортадағы йод мөлшері айтарлықтай төмендеді. Йод топырақтан жуылады, оның төмен концентрациясы өсімдіктер мен жануарлар организмдерінде, демек, тамақ өнімдерінде байқалады.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты йод тапшылығы мен оның қолайсыз әсерінің алдын-алу қазіргі заманғы адамның тамақтануын түзетудегі басым бағыттардың бірі болып табылады. Йодтың табиғи мөлшерін арттыру үшін тағамға табиғи және жасанды шыққан түрлі қоспалар енгізіледі. Енгізілген қоспаның нысаны және оның табиғаты тұтынушылардың қалауына әсер етеді: табиғи ингредиенттер жоғары бағаланады, оларға көбірек сенім артады. Алайда, қазіргі уақытта табиғи шикізат есебінен тамақ өнімдерін йодпен байыту мәселесі толық шешілген жоқ. Әдеби ізденістер негізінде біз өсімдіктерді таңдадық, оларды сипаттау кезінде басқалармен салыстырғанда йод мөлшері жоғарылайды немесе олар қалқанша безінің ауруларының алдын-алу және емдеу үшін қолданылады (негізінен халықтық медицинада). Олардың арасында Зімбір туысына жататындар дәмдеуіштері (Куркума және Имбир) бар.

Үй Куркумасы (*Curcuma domestica* Vab.) – Зімбір тұқымдасының көпжылдық шөптері. Куркуманың негізгі отаны-Оңтүстік-Шығыс Үндістан. Ол Үндістанда, Камбоджада, Шри-Ланкада, Индонезияда, Қытайда, Жапонияда өсіріледі. Дәмдеуіш ретінде өсімдік 2500 жылдан астам уақыт бойы белгілі[4].

Куркума Шығыста және Оңтүстік-Шығыс Азияда кеңінен қолданылды. Мұнда ол дәмдеуіш ретінде де, тағам өнімдерінде бояуыш ретінде де, дәрі ретінде де қолданылады. Куркума-Үнді палауына арналған Орталық Азия қоспаларының негізгі компоненттерінің бірі. Оның тамырлары химия-фармацевтика және тамақ өнеркәсібінде шикізат ретінде қолданылады. Тамақ өнеркәсібінде бұл өсімдіктің ұнтақталған тамырлары өздігінен қолданылады немесе күрделі ащы-хош иісті қоспалардың құрамына кіреді [2, 3, 5]. Куркума кондитерлік өнімдерге, маринадтарға, майға, ірімшіктерге, ликерлерге, ас қышаға жеңіл дәм беру үшін қолданылады. Дәмдеуіштер тағамға балғындық береді, оларды сақтау кезінде төзімділік қасиетін арттырады[4].

Куркуманың тамырларында 3-5% эфир майы бар, оның құрамына цингиберен, сабинен, цинеол, борнеол, турмерон, метилацетилгексен және басқа да экзотикалық қосылыстар кіреді (олар аздап жанғыш, сәл ащы дәмі бар, жағымды, нәзік, ерекше хош иіске ие). Дәмдеуіштердің құрамына мыналар кіреді: ақуыздар, крахмал, шайыр және липидтер. Минералдарды заттар құрамында кальций, темір, фосфор және йод кездеседі. Куркума құрамында В – В1, В2, В3 дәрумендері, сонымен қатар аскорбин қышқылы бар. Ашық сары - қызғылт сары түс альфа - йод және куркумин түріндегі бояғыш  $C_{21}H_{20}O_6$  куркумин – полифенол кездеседі [1, 5, 7].

Куркума – өте жақсы антибиотик. Синтетикалық препараттардан айырмашылығы, бұл дәмдеуіш - дәрі асқазан-ішек жолдарының жағдайын нашарлатпайды және бауырды бұзбайды. Куркуманы қолданған кезде ішек флорасының белсенділігі артып, ас қорыту жақсарады. Аллергияға қарсы әсері бар, қан кетуді тоқтатады, жараларды емдеуге ықпал етеді. Өсімдіктің дәрілік қасиеттері алуан түрлі. Ол күйік, асқазан-ішек жолдарының аурулары, жүрек-қан тамыр жүйесі, қант диабеті, астма, химиялық заттармен улану кездерінде қолданылады. Куркума - С және Е дәрумендерімен теңестірілетін күшті антиоксидант және қабынуға қарсы қасиеттері бар, есте сақтау қабілетін нығайтады, Альцгеймер ауруының алдын алуға көмектеседі [8, 11].

Зімбір (*Zingiber L.*) – отаны Оңтүстік Азия болып табылатын көпжылдық шөптесін өсімдік. Табиғатта ол еш жерде өспейді. Оңтүстік Азияның, Оңтүстік Американың және Батыс Африканың тропикалық аймақтарында өсіріледі. Қазіргі уақытта зімбірдің ең ірі өндірушілері-Нигерия, Малайзия, Жапония, Қытай, Батыс Үндістан және Бразилия. "Зімбір" деген атпен өсімдіктердің бірнеше түрінің құрғақ, тиісті түрде өңделген тамырлары саудаға енгізілген.

Бұл дәмдеуіш ұзақ уақыттан бері белгілі болғандықтан, химиялық құрамы куркумаға қарағанда егжей-тегжейлі зерттелген. Зімбір тамырларында 4% - ға дейін эфир майы бар, оның негізгі құрамдас бөлігі-цингиберен (70% - ға дейін), бұл өнімге тән хош иіс береді. Сонымен қатар, май құрамына цингиберол, камфен, цинеол, цитрал және басқа да қосылыстар кіреді [12]. Түйнектері мен олардан жасалған өнімдер фенол тәрізді зат – гингеролдың болуына байланысты өткір, өткір дәмге ие. Имбирде ақуыз, көмірсулар (негізінен крахмал түрінде), талшықтар өте көп. Минералды құрамы: магний, фосфор, кальций, темір, натрий, калий және мырыш тұздары. Зімбір С, В1, В2 және А дәрумендеріне бай [1, 6, 7].



Бұл дәмдеуіш тамақ дайындауда, медицинада және косметологияда кеңінен қолданылады. Зімбір емдік агент ретінде 2000 жылдан астам уақыттан бері белгілі. Ғылыми зерттеулер зімбір тамырының компоненттері антиоксидантты, қабынуға қарсы, микробқа қарсы, антиспазматикалық әсерге ие, холестерин мен қандағы қантты төмендететінін көрсетті. Зімбір жедел респираторлық аурулар мен тұмаудың алдын алуға көмектеседі, жүрек - тамыр жүйесіне жағымды әсер етеді (қанның қоюлануына жол бермейді), жалпы тонусты арттырады. Зімбір-бұл бас ауруын, көгеру мен сынуды жеңілдететін қарапайым және тиімді құрал, оны қалқанша безінің ауруы үшін де қолданады. Зімбір тамырлары отандық фармакопегияның алғашқы алты басылымына кіреді, олар Еуропалық және Британдық фармакопегияларға да енді. Оларды көптеген дәрі-дәрмектер құрамына енгізген [2, 6, 8].

Кулинарияда Зімбір негізінен тәтті тағамдарға қосылады-печенье, торттар, кекстер, мармеладтар, желе және т.б. тұз қоспасында ол ірімшіктерді, ет өнімдерін, балықты, қайнатылған тауық етін, қуырылған ет пен көкөністерді хош иістендіру үшін де қолданылады. Ерте уақыттан бері Зімбірді шараптар, арақ, ликерлер шығарғанда қосқан. Тағамдарда зімбір ең сүйікті дәмдеуіштердің бірі болып саналады. Онымен квас, ликер, тұнбалар, Брага, бал дайындайды, сондай-ақ кэмпит, джем, печенье сияқты кондитерлік өнімдерде кеңінен қолданылады; тәтті тағамдарда – компоттар, пудингтер [4, 8].

Куркума мен имбирде (мкг/100 г) 3584 және 2596 йод бар екендігі анықталды.

Тамақ өнімдерінің ішінде нан-тоқаш өнімдері ең көп таралған, сонымен бірге ұннан жасалған өнімдердегі йодтың мөлшері 100 г өнімге 1,5 мкг құрайтынын ескере отырып, олардың құрамына құрамында йод бар өсімдік қоспаларын қосу орынды деп саналды. Жоғары сұрыпты бидай ұнынан нан және тоқаш өнімдерін өндіру кезінде куркума ұнтағының әртүрлі мөлшерін пайдалану бойынша зерттеулер жүргізілді.

Физика-химиялық көрсеткіштері бойынша куркума пайдаланылатын нан өнімдерінің ылғалдылығы (41,9–42,5%), қышқылдығы (2,6–2,8 град.), кеуектілігі (71,9–74,4 %) нормативтік құжаттама талаптарына сәйкес келді.

Куркума құрамы әр түрлі нан үлгілері тек үгінділердің түсімен ерекшеленді, ол куркума формуласына енгізілген мөлшерге байланысты болды және әртүрлі қарқындылықтағы сары түсті болды. Барлық сынақ өнімдері жағымды хош иіс пен ерекше дәмге ие болды.

0,25% куркума қосылған, салмағы 0,05 кг "Үлпілдек" деп аталатын нан өнімі жасалды. Бұл өнім жоғары хош иісті қасиеттерге ие болды, органолептикалық көрсеткіштерді баллдық бағалау нәтижелері бойынша оған керемет сапа санаты берілді (97,0 балл).

Куркуминді қолданған кезде өнімдер куркуминнің әсерінен сары түске айналғандықтан, куркуминнің мүмкін болатын мөлшерін қолдану үшін қара түсті тоқаш өнімдерін (қара бидай мен бидай ұны қоспасынан) жасаған жөн. Ұн массасының 0,5 және 1,0% куркума бар екі тоқаш үлгілері өндірілді. Тоқаштар жағымды хош иіс пен дәмнің арқасында жоғары тұтынушылық қасиеттерге ие болды, баллдық бағалау нәтижелері бойынша оларға керемет сапа санаты

берілді (сәйкесінше 92,5 және 97,0 балл). 1% куркума қосылған қара бидай тоқашы "Балғын" деп аталды. Сондай - ақ, біз ұнның массасына 0,5, 1,0 және 2,0% қатысты куркума мен Имбирь қосылған қант печеньесі мен зімбір рецептерін жасадық.

Физика-химиялық көрсеткіштер бойынша куркума және имбирь қосылған печенье нормативтік құжаттамаға сәйкес келді.

Органолептикалық көрсеткіштер бойынша 0,5 және 1% куркума қосылған печенье үлгілері 97,2 және 97,6 балл алды. 1 және 2% зімбірден тұратын печенье үлгілері жоғары баллмен бағаланды – сәйкесінше 98,4 және 96,4. 1% зімбір мен куркума қосылған зімбірдің жағымды иісі мен дәмі қосылған дәмдеуішке тән болды, үлгілер жоғары балл алды – 98,4 балл. Дозаның жоғарылауымен дәмдеуіштердің ерекше дәмі мен хош иісі күшейе түсті, бұл зімбірге тән дәмдік қасиеттерінің өзгеруіне әкелді.

Зерттеулер мен өндірістік сынақтардың нәтижелері бойынша ТУ 9131-180-02067936-2008 "Жұлдызды жаңбыр" қант печеньесі мен ТУ 9133-181-02067936-2008 "Шығыс ертегілері" шикі Зімбірінің нормативтік құжаттама жобалары әзірленді.

Куркума қосылған нан өнімдерінде йод мөлшері анықталды. 0,5% куркума қосылған нанда ол 11,5 мкг/100 г құрады, куркума қосылған тоқаштарда – 5,0 - ден 16,2 мкг-ға дейін, бұл бақылау өлшемдеріндегі йодтың мөлшерінен бірнеше есе асып, тәуліктік норманың 3-тен 11% - на дейін болды.

Әзірленген кондитерлік өнімдерде йод мөлшері де анықталды. Печенье 14,6-дан 28,3 мкг-ға дейін байқалады, бұл бақылау үлгілерінің деңгейінен 3-6 есе жоғары және күнделікті норманың 10-нан 19% - на дейін.

Осылайша, біз нан-тоқаш және ұннан жасалған кондитерлік өнімдердің құрамында йоды бар жаңа өсімдік қоспаларын қолдану, олардың тұтынушылық қасиеттерін нашарлатпайды және сонымен бірге бұл қоспалар тамақтанудағы йодтың қосымша көзіне айналады деген қорытындыға келдік.

#### **Пайдаланылған әдебиеттер:**

1. Исупов В.П. Пищевые добавки и пряности. История, состав и применение / В.П. Исупов. – СПб.: ГИОРД, 2000. – 176 с.
2. Коновалова М.Ю. Настоящая панацея / М.Ю. Коновалова // Кондитерское производство. 2004. № 2. С. 34–36.
3. Кругляков Г.Н. Пряности и приправы / Г.Н. Кругляков. – М.: Пищ. пром-сть, 1978. – 34 с.
4. Похлебкин В.В. Все о пряностях. Виды, свойства, применение / В.В. Похлебкин. – М.: Центрполиграф, 2001. – 336 с.
5. Пряно-ароматические растения СССР / Ф.Е. Болотина и др. – М.: Пищепромиздат, 1963. – 432 с.
6. Складневский Л.Я. Целебные свойства пищевых растений / Л.Я. Складневский. – М.: Россельхозиздат, 1975. – 272 с.
7. Танаева Е.В. Натуральные специи – это новый вкус и здоровье / Е.В. Танаева, Е.Ю. Коноплева // Мясная индустрия. 2001. № 9. С. 65–66.

8. Хасин К. Пряности. Лечебные и кулинарные свойства. / К. Хасин, А. Мидлер. – СПб.: Изд-во «Общества САТТВА», 2002. – 164 с.
9. Holman T. Lipoxygenase Inhibitors as Potential Anti-Cancer Drugs /T. Holman // Chemistry & Biochemistry. 2005. Vol. 11. P. 245–268.
10. Thubthimthed S. Chemical composition and cytotoxic activity of the essential oil of zingiber ottensii / S. Thubthimthed et al. // III WOCMAP Congress on Medicinal and Aromatic Plants. 2000. Vol. 1.

## ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

### Направление 6 – Проблемы образования в современном мире

Бекбулова С.М.

#### ВЛИЯНИЕ РОДНОГО ЯЗЫКА НА ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ

магистрантка 2 курса образовательной программы 7М01702

«Иностранный язык: два иностранных языка»

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет,  
г.Уральск, [akmaral2871@mail.ru](mailto:akmaral2871@mail.ru)

Большое значение имеет, как родной язык влияет на тот процесс, как разум обучаемого обрабатывает звуковые сигналы изучаемого языка. Поскольку сигналы начала и окончания слова могут отличаться в различных языках то, следовательно, подсознательное мышление человека при взаимосвязи родного языка с иностранным может воспроизвести ложное значение сегмента слова на втором языке. В тот момент, когда мы слышим новый язык, мы слышим поток звуков и не всегда в состоянии различить, где слова начинаются, а где заканчиваются. И даже если мы знаем отдельные слова изучаемого языка, то далеко не всегда можем распознать их, мы зачастую не можем найти эти слова в слитной речи, так как в различных контекстах слова реализуются по-разному. В своей книге "Обучение детей в детском саду" Богуш А.М. пишет, что: "Раннее осознание детьми звукового и словесного состава родного языка, овладение действиями звукового анализа слов дает возможность организованно обучать детей второму языку с дошкольного возраста" [1, с.15]. Таким образом, неорганизованное, стихийное обучение иностранному языку в быту приводит к смешению языков и формированию ошибочных представлений о том, что человек владеет иностранным языком. В процессе такого обучения обучающийся неосознанно накладывает элементы родного языка на иностранный и за счет этого происходит межъязыковое смешение. При стихийном овладении обучающимися иностранным языком в результате недостаточных знаний и неосознанного употребления слов образуются ошибочные ассоциации, которые в последствии выражаются в форме речевых ошибок. Б.Д. Эколькин писал: "Развитие в дошкольном возрасте осознания языковой стороны языка является центральным моментом его усвоения, так как оно повышает возможности ориентировки ребенка в сложных соотношениях грамматических форм, за которыми всегда лежат отношения одних звуковых форм к другим" [6, с. 223].

Познавательные ориентированные задачи могут выполнять тяжелую когнитивную нагрузку. Мало того, что учащиеся должны сосредоточиться на том, что сказать или, о чем идет речь, они также должны сосредоточиться на

том, как сказать или как это было сказано. Многочисленные исследования влияния родного языка на изучение иностранного показали, что учащимся изначально необходимо обсудить задачу, поставленную перед ними на своем родном языке, прежде чем они смогут выполнить ее на втором языке. То есть, им необходимо дать возможность, чтобы полностью понять содержание задачи посредством своего первого языка, прежде чем они будут в состоянии выполнить задание на иностранном языке. Такой подход в обучении дает возможность учащимся, во-первых, обсудить задачи и выявить некоторые интересные особенности, поделиться друг с другом идеями. Во-вторых, такое обсуждение включает в себя обсуждение активного словарного запаса изучаемого языка, который в дальнейшем будет использоваться в решении задачи, поставленной перед обучающимися. Следовательно, это обсуждение не только помогло учащимся получить план способствующий решению поставленной задачи, но это также помогло им провести контроль соответствующей лексики изучаемого языка в очень благоприятных условиях родного. В результате обучающиеся, с которыми была проведена подготовительная дискуссия на родном языке выполнили задание намного лучше чем обучающиеся, с которыми подготовительная дискуссия была проведена на иностранном языке, несмотря на то, что обсуждение велось на языке, на котором требовалось выполнить последующее задание. В данном случае следует отметить полезную роль родного языка в помощи учащимся получить знания, необходимые для достижения более высокого уровня производительности иностранного. Всякий раз, когда преподаватель чувствует, что поставленная перед обучающимися задача на иностранном языке оказывается за пределами возможностей учащихся, небольшое количество дискуссий на родном языке может помочь преодолеть некоторые препятствия.

Не всегда, получается, точно описать процесс обучения в аудитории, так как он происходит по средствам различных методических приемов и в вариативных ситуациях. Описанные выше методики и ситуации не всегда могут, подходит под каждый вид образования и проведения практических занятий в аудитории, примеры, приведенные выше, взяты на основании стандартных наблюдений ситуативных методов. Конечно же, обучение иностранному языку может, проходит в нестандартных ситуациях, например, во время прогулки по парку, где преподаватель использует живой язык при помощи погружения обучаемых всецело в языковую среду изучаемого языка. В данном случае обучающиеся иностранному языку более типично описание приведенные в строке, относящейся к обучающимся родному языку, несмотря на то, что те, кто изучает в таких ситуациях иностранный язык так или иначе менее погружены в языковую среду и степень их мотивации все-таки снижена. И не следует также упускать тот факт, что у обучающихся родному языку всегда есть высокий показатель успешности в отличии от обучающихся иностранному, даже после длительного и интенсивного обучения они все еще сомневаются в своих успехах и достижениях.

Вопросы изучения двух языков, родного и иностранного, давно стали объектом изучения педагогов, психологов, философов.

Ян Эмос Коменский, рассматривая соотношение родного и второго языков, акцентировал внимание на необходимости изучения каждого языка в отдельности, сначала родного, а затем второго [2].

К.Д. Ушинский предостерегал от раннего изучения иностранного языка, он обращал внимание на то, что обучение второму языку не должно начинаться прежде того, как будет заметно, что родной язык пустил глубокие корни в духовную природу ребенка [4].

Е.И. Тихеева считает, что начинать обучение второму языку можно только тогда когда ребенок усвоит родной язык на высоком уровне. В своей книге по развитию речи дошкольников она пишет что: "Ребенок еще не усвоил родного языка, между его мышлением и навыком передавать его результаты на родном языке еще не подчиняется ему в достаточной степени, а ребенка уже заставляют изучать новый, чужой язык, а то и два одновременно. Часто мы встречаемся с искаженным явлением, когда лингвистическое воспитание ребенка начинается с иностранного языка, а родной язык оттиснут на задворки". [3, с.164]

Обучение иностранному языку всегда сталкивается с проблемой влияния на этот процесс родного языка. Это влияние сильнее, если уровень языковой подготовки студента снижен, и времени на практические занятия отводится не достаточное количество. Изучение проблемы воздействия родного языка на процесс обучения иностранному представляет бесспорный интерес для теории и практики обучения. При этом необходимо учитывать соотношение двух языков родного и иностранного. Конечный результат, эффективность используемых методических приёмов зависит не только от учебных способностей, от базового уровня обучаемых, но и от качества самого процесса обучения. Самостоятельная работа может привести к хаотичному слиянию двух языков, особенно если они являются близкородственными. Также если у обучаемых отсутствует устойчивая мотивация, то процесс обучения не оказывает должного влияния на формирования коммуникативных навыков и умений. При изучении иностранного языка необходимо сопоставление систем родного и изучаемого языков в области фонетики, лексики и грамматики, что дает единица коммуникации.

#### **Список использованной литературы:**

1. Богуш, А.М. Методика обучения украинского языка в дошкольных учебных заведениях [Текст] / А.М. Богуш // Учебное пособие. – К.: Высшая школа, 1993.
2. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. Т. 2. Отдельные произведения.
3. Тихеева, Е.И. Развитие речи дошкольника [Текст] / Е.И. Тихеева. - М., Просвещение, 1967.
4. Ушинский, К.Д. Педагогические сочинения: в 6 тт. Т. 2. О необходимости сделать русские школы русскими. Родное слово / К.Д. Ушинский; сост. С.Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1988.
5. Эльконин, Д.Б. Детская психология [Текст] / Д.Б. Эльконин. - М., Учпедгиз, 1960.

**ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ  
КЕЗЕҢІНДЕ ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ  
ТИІМДІЛІГІ**

**7M01702 «Шет тілі: екі шет тілі» білім беру бағдарламасының 2 курс  
магистранты**

**Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті  
Орал қаласы, ikhlassovad@mail.ru**

Шет тілдерін оқыту әдістемесінде әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті дамытуға ерекше көңіл бөлінеді. Талданған әдебиеттер әлеуметтік-мәдени құзыреттілікке негізінен лингвоелтану, елтану және әлеуметтік лингвистика компоненттері кіретіндігін анықтауға мүмкіндік берді [1, 276]. Анықтау кезеңіндегі эксперименттік жұмыс аясында біз қазіргі заманғы оқу-әдістемелік кешендерде әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктің дамуына тиісті көңіл бөлінетінін анықтауды жоспарладық. Зерттеу нысаны бесінші сыныпқа арналған «Spotlight» оқу-әдістемелік кешені (ОӘК) (авторлар Е.Ю. Ваулина, Д. Дули, О. Е. Подоляко, В. Эванс) болды.

Интернет-ресурстар жоғары қолжетімділікке ие және сабақта дәстүрлі емес жұмыс түрлерін қолдануға мүмкіндік беретініне қарамастан, Орал қаласының № 47 ЖОББМ ағылшын тілі мұғалімдері арасында (он адам көлемінде) сауалнама жүргізу мұғалімдердің көпшілігі (сұралғандардың жалпы санының 80%) тоқсанына 1-2 рет ағылшын тілі сабағын ұйымдастыру кезінде интернет ресурстарын пайдаланатынын көрсетті. Орал қаласындағы №47 ЖОББМ 5 «А» және 5 «Б» сыныптарында эксперименттік жұмыс жүргізілді. Алдымен біз 2020/2021 оқу жылының басында топтардың әрқайсысының әлеуметтік-мәдени құзыреттілік деңгейі қандай екенін анықтадық. Біз оқушыларға үш блоктан тұратын бақылау бөлімінің тапсырмаларын орындауды ұсындық. Бірінші блок «Елтану» ағылшын тілінде сөйлейтін елдер туралы нақты білімді тексеруге арналған 15 сұрақты қамтыды. Екінші блок «Лингвоелтану» 10 анықтамасы бар сұрақтарды қамтыса, үшінші блок «Әлеуметтік лингвистика» ұсынылған жағдаят бойынша диалог құрастыруды ұсынды, бұл оқушылармен сәлемдесу, қоштасу, алғыс айту, сұрақ қою және басқа да клишеленген тіркестермен жұмыс істейтін коммуникативтік мақсатқа жете алатынын тексеруге мүмкіндік берді. Айта кету керек, әрбір оқушы алатын ең көп ұпай саны 40 ұпай. Сонымен қатар, біз әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктің қалыптасу деңгейін анықтау үшін шекті балдарды белгіледік. Әлеуметтік-мәдени құзыреттілік дамуының төмен деңгейі: 0 - ден 13 баллға дейін, орташа деңгей-14-тен 27 баллға дейін, жоғары деңгей-28-ден 40 баллға дейін. Бақылау кесіндісін жүргізу оқу жылының басында 5 «А» сыныбы да, 5 «В» сыныбы да әлеуметтік-мәдени құзыреттілік дамуының орташа деңгейінде екенін көрсетті. Алайда, 5 «А» сыныбының орташа балдары -19,8 баллды құрайды, ал 5 «В» сыныбының орташа балдары -15,9 балға тең. Сонымен, екі

топтың орташа балдары арасындағы айырмашылық -3,9 балл. Бұл нәтижелер бізге 5 «А» сыныбын бақылау тобы ретінде қарастыруға мүмкіндік берді, өйткені осы сыныптың орташа балы жоғары, ал 5 «В» сыныбы эксперименттік топ болып табылады, өйткені мұнда орташа балл төмен болды. Өзірленген тапсырмалардың әрбір блогы белгілі бір қиындықтар туғызғанын атап өткен жөн. Мысалы, кейбір клишелік тіркестерді білмеу диалогтың коммуникативті мақсатының орындалмауына әсер етті. Нәтижесінде «Әлеуметтік лингвистика» блогы бойынша ұпай алмаған оқушылар болды. «Елтану» блогында оқушылар ағылшын тілінде сөйлейтін елдердің астаналары, дәстүрлері мен көрікті жерлері туралы сұрақтарда жиі қателіктер жіберді. «Елтану» блогының тапсырмаларында оқушылар топонимдер мен антропонимдерді білмеді..

Содан кейін қалыптастырушы кезең болды. Егер бақылау тобында ОӘК ұсынған материал бойынша сабақтар өткізуді жалғастырсақ, онда эксперименттік топта ОӘК материалынан басқа біз интернет-ресурстарды да пайдаландық. 2020/2021 оқу жылы ішінде біз әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті дамыту мақсатында интернет-ресурстарды пайдалана отырып сабақтар өткіздік. Әрі қарай, біз ОӘК модульдерінің тақырыптарын зерттеуде қолданылатын Интернет-ресурстардың тізімін береміз.

Module 1. Англиядағы білім беру жүйесін зерттеу «YouTube» видео хостингінен алынған «Англиядағы мектептер» атты бейнероликпен жұмыс жасауды қамтыды. Сәлемдесу сөз тіркестерімен жұмыс «LEO network/Learn English Online» білім беру сайты қолдану арқылы жүргізілді, онда оқушыларға осы сөз тіркестерін есте сақтау және жаттықтыру жаттығулары ұсынылды. Module 2. «The UK souvenirs» және «Buying a souvenir» тақырыптарын зерттеу аясында біз «Click» сайттарына баруды ұйымдастырдық souvenirs.com және «Online Shop/Lambert Souvenirs» Ұлыбританияның танымал сувенирлері туралы. Сонымен қатар, «Practical English» Білім Беру Интернет-арнасының «In a gift shop» бейнеролигі негізінде рөлдік ойын өткізілді. Module 3. Ағылшын тілді елдерде тұруға тән үйлердің атауларын зерттеу «Longman Dictionary of Contemporary English» онлайн-сөздігінің және тілдік-аймақтық бірліктердің иелігін тексеру тапсырмаларын жасау үшін пайдаланған «Quizlet» платформасының көмегімен өтті. Әлеуметтік лингвистикалық компонент «The New House» диалог-үлгісі және «Passport to English» сайтында орналастырылған тапсырмалар негізінде дамыды. Module 4. Танымал американдық «Симпсондар» телехикаясының кейіпкерлерімен танысу «iSLCollective» сайтының тапсырмалар жинағына негізделді. Сонымен қатар, эксперименттік топтың оқушылары YouTube видео хостингінің «тыңдау тесті» білім беру арнасының аудио файлдары негізінде адамдардың сыртқы келбетін сипаттауды және талқылауды үйренді. Module 5. Австралия фаунасын зерттеу «Active Wild» және «Science Kids» сайттары негізінде құрылған «Treasure hunt» («қазына үшін аң аулау») сияқты Интернет-ресурстың, сондай-ақ «Free School» арнасының «all About Koalas for kids» білім беру бейнеролигінің көмегімен өтті. Module 6. Англияның көрікті жерлерімен танысу «Яндекс.Суреттер және «Google Images» сервисінің көмегімен жүзеге асырылды. Сонымен қатар, осы бөлім аясында оқушылар келесі сөз тіркестерін оқыды «The Voice of America»



интернет-ресурсының көмегімен әрекетке ұсыныс. Module 7. Аляска климатын зерттеу барысында біз әртүрлі ақпарат түрлеріне сілтемелер жиынтығын қамтитын «multimedia scrapbook» («мультимедиялық жоба») мамандандырылған оқу ресурсын қолдандық. Сонымен қатар оқушылар «British Council» білім беру курсының материалдары негізінде диалогтар құрды. Module 8. «Thanksgiving Day» тақырыбы бойынша лингвоелтанымдық компонент «The English Vocabulary site of Woodward English» сайты ұсынатын материалдар мен ойындар негізінде дамыды. Алдыңғы бөлімдегідей, біз әлеуметтік лингвистикалық компонентті қалыптастыру үшін қолдандық «British Council» Интернет-ресурсы. Module 9. Лестерсквер алаңы туралы фактілер «YouTube» видеохостингінің бейнероликтерімен және «Google». Карталар". Сондай-ақ, оқушылар «7ESL» сайтының диалогтарын қолдана отырып, ғимараттың орналасқан жерін сұрау үшін қолданылатын сөз тіркестерін оқыды. Module 10. Шотландия туралы елтанулық фактілерді біз «treasure hunt» ресурсының көмегімен зерделеуді ұсындық, лингвоелтану компонент «Cambridge Learner's Dictionary» онлайн-сөздігінің негізінде, ал әлеуметтік лингвистикалық компонент - сайт негізінде дамыды «101bikerentals.com».

2020/2021 оқу жылының соңында өткізілген бақылау кезеңінде интернет-ресурстарды пайдалана отырып тізбектелген сабақтар топтамасын өткізгеннен кейін біз әлеуметтік-мәдени құзыреттілік қалыптастырудың қайта диагностикасын ұйымдастырдық. Нәтижесінде біз келесі көрсеткіштерді алдық: бақылау тобының орташа балдары -22,1 балл (орташа деңгей), ал эксперименттік топтың балдары - 22 балл (орташа деңгей). Көріп отырғаныңыздай, 5 «А» және 5 «В» кластарының екеуі де орта деңгейде қалды. Алайда, екі топта да орташа балл өсті: бақылау тобында өсу -2,3 балл, эксперименттік топта өсу -6,1 баллға тең. Екі топтағы оң динамикаға қарамастан, эксперименттік топта прогресс айқын көрінеді. Бұл факт бізге интернет-ресурстарды қолданатын сабақтар әлеуметтік-мәдени құзіреттіліктің барлық компоненттерін мұқият және қарқынды қалыптастыруға мүмкіндік береді деген гипотезамыздың дұрыстығын растауға негіз береді. Сондай-ақ, біз интернет-ресурстармен жұмыс оқушылардың шет тілдерін үйренуге деген қызығушылығын арттыра алатындығын анықтадық. Интернет-ресурстармен сабақ жүргізе отырып, оқушылардың білім беру іс-шараларына белсенді қатыса бастағанын байқадық, бұл Интернет-ресурстардың алуан түрлілігімен және олар ұсынатын дәстүрлі емес жұмыс түрлерімен байланысты.

### **Қолданылған әдебиеттер:**

1. Панкратова О. В. Социокультурная компетенция школьников на уроках английского языка // Pedagogy & Psychology. Theory and Practice. 2016. № 5 (7).
2. Сидоренко И. А. Социокультурная компетенция в контексте коммуникативного подхода к преподаванию иностранных языков // Lingua mobilis. 2012. № 1(34).

## АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ТҮС БЕЛГІЛЕРІ

7M01702 «Шетел тілі: екі шет тілі» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қаласы  
ardamidi@mail.ru

Түстерді ажырата білу-адамның көру қабілетінің маңызды бөлігі болып табылады. Түс материалдық заттардың ұзындығымен немесе енімен қатар, бізді қоршаған әлемнің объективті сипаттамасы. Алайда, түс материалдық заттардың объективті қасиеті болса да, сонымен бірге адамның эмоцияларына, оның физиологиялық жағдайына әсер ететін психологиялық жүктеме.

Лингвистикалық ғылымның дамуының қазіргі кезеңінде тілдік фактілердің призмасы арқылы түсті қабылдауды зерттеу мәселесі біздің шындық туралы түсінігімізді, кейде аңғал және әлемнің ғылыми бейнесінен мүлдем алшақ болатын әлемнің тілдік бейнесін зерттеу қажеттілігін түсінумен байланысты өзекті болып отыр. Түс әлемнің ғарыш ретінде негізгі сипаттамасы болғанына қарамастан, әр ұлттың өкілі бұл әлемді өзінің менталитеті, ұлттық мәдениеті аясында көреді. Бұл тұрғыда, ең алдымен, тілде көрсетілген белгілі бір ұғымдардың («идеялар») болуы туралы айтуға болады. Мұндай зерттеулер ұлт менталитетінің өзіндік ерекшелігін тереңірек түсінуге көмектеседі.

Кез келген тілдің фразеологизмдері халықтың ғасырлар бойғы еңбек әрекеті барысында қалыптасқан ұлттық ерекшелігі мен болмысын, тұрмыс-тіршілігін, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын, дүниетанымдық ерекшеліктері мен халық даналығын көрсетеді [1,60]. Сондықтан да фразеологиялық қор түр-түс атауларының таңбалық қызметін зерттеудегі ең жарқын үлгі деп есептейміз.

Бұл мақалада түстерді зерттеу барысында ағылшын идиомалары таңдалды.

1. White – ақ. White coffee, white tea – сүт қосылған шай/кофе. Бұл идиомадағы «кілегей» сөзі түс белгісі бойынша «ақ» сөзіне ауыстырылды. Екінші компоненттің мәні өзгермейді. Мысалы: I prefer to drink white coffee in the morning. - A white lie – ақ өтірік. Көптеген халықтар үшін ақ түс тазалықты, жарықты, қасиетті, жақсылықты және т.б. білдіреді. Жоғарыдағы идиомадағы «ақ» сөзі осы коннотациялармен қолданылады. Сөйтіп, «өтірік» сөзінің жағымсыз мағынасын жұмсартады. Мысалы: I know it was white lie. -To show a white feather – қорқынышын көрсету, қорқу. Бұл мысалда «ақ қауырсын» «ақ жалаумен» байланыста қолданылған, бұл келіссөздерде берілу немесе үзіліс дегенді білдіреді. Бірақ «ақ жалау» әрқашан жаман емес екеніне қарамастан, ұсынылған идиома анық теріс баға береді. Мысалы: Young soldier showed a white feather.

2. Purple – күлгін. To be born in purple – асыл отбасында дүниеге, яғни.асыл тегі болуы. Күлгін түс Англияда патша түсі болып саналады,

сондықтан оның құрамында байлық, күш және тектілік туралы түсінік бар. Мысалы: The princess was born in purple.

3. Black – қара. Black look – мұңды, қорқытушы көзқарас. Көптеген елдердегі ақ түс жақсылықпен байланысты болғандықтан, қара жамандықты білдіреді. Бұл идиомада бейтарап «көзқарас» сөзі теріс мағынаға ие болады, өйткені ол қара түспен анықталады. Мысалы: She has black look. - Black sheep – ақ қарға. Ағылшын тіліндегі «қара қой», орыс тіліндегі «ақ қарға» - басқалардан мүлде ерекшеленетін, көбінесе коммуникативті емес, қандай да бір елеулі кемшіліктері бар адамды білдіретін жақсы қалыптасқан өрнектер. Бұл жағдайда «қара» сөзі «қой» сөзінің анықтауышы ретінде бұл құбылыстың қалыпты емес екенін баса көрсету үшін қолданылады. Мысалы: I feel myself a black sheep.

4. Blue – көк. To feel blue, to look blue-мұңды, мұңды болу. Англиядағы көк түс қайғы мен меланхолиямен байланысты. Жоғарыдағы мысалда «көк» сөзі түстің бастапқы мағынасында емес, күй мағынасында қолданылған. Мысалы: I am feeling blue. He is as blue as the devil. - Out of the blue – көктен шыққан бұлт сияқты, кенеттен, мүлдем күтпеген жерден. Бұл жағдайда «көк» тазалықтың, бұлтсыздықтың, тыныштықтың синонимі ретінде қолданылады. Мысалы: And out of the blue he asked me about my family. - Blue-eyed boy – сүйікті. Көгілдір көздер Англияда ғана емес, көптеген басқа елдерде де әдемі болып саналады. Сонымен қатар, Англиядағы бұл көздің түсі таза түрінде сирек кездеседі. Демек идиома. Мысалы: He's the director's blue-eyed boy!

5. Green – жасыл. The green-eyed monster– қызғаншақ. Ағылшын мәдениетінде жасыл түс қызғаныш пен көреалмаушылықпен байланысты. Мысалы: My neighbor is the green-eyed monster. - To be green about the gills – өте бозғылт, жапырақтай ақшыл болу. Сондай-ақ жасыл түс ауруды бозарумен байланысты. Мысалы: Suddenly a student is green about the gills. -To have green fingers – жақсы бағбан болу. Бұл идиомада жасыл түс өсімдіктерді білдіреді. Осылайша, «жасыл саусақтар» сөзбе-сөз аударылмайды, бірақ адамның өсімдіктерді өсіру үшін қолдарын қалай пайдалану керектігін білдіреді. Мысалы: Alevtina Semyonovna has green fingers.

- Green as grass – толығымен жасыл (тәжірибесіз). Бұл идиома табиғи құбылысқа негізделген. Жемістердің көпшілігі бастапқы кезеңде жасыл болады және олар піскен кезде ғана түс алады. Осы ассоциациядан жоғарыдағы идиома пайда болды. Мысалы: Young driver was green as grass. - Have got the green light – рұқсат бар. Бұл идиоманың пайда болуы бағдаршам сияқты технологияның кереметіне байланысты, онда жасыл түс қозғалысты жалғастыруға рұқсатты білдіреді. Мысалы: Finally we have got the green light and our parents will buy us a dog.

7. Grey – сұр. Grey area – анықтау оңай емес, сондықтан онымен күресу қиын нәрсе. Бұл жағдайда түс қасиеттері сипатталған нысанға тасымалданады. Сұр түстің қасиеттері - көзге түспеу, белгісіздік, түсініксіздік. Мысалы: The law concerning e-mail is still a grey area in some countries.

8. Red – қызыл. To see red – ашулану. Бұқа қызыл түсті көргенде ол қатты ашуланады. Бұқалардың мінез-құлқының бұл «ерекшелігі» басқа адамдардың ашулану дәрежесін сипаттау үшін тілге тез сіңіп кетті. Мысалы: It really makes

me see red when I see many trees are thoughtlessly cut down by people. -To put out the red carpet – бұл тіркес астарлы мағынада да қолданылады. Мысалы, егер оқушы олимпиадада жеңіске жеткен болса, мұғалім әзілдеп «To put out the red carpet» (қызыл кілемді жаю) ұсынуы мүмкін. Ата-анасына демалысқа барған оқушы да осы тіркесті қолдана алады. Мұндай жағдайларда идиома қарсы алуды білдіреді. Еуропалықтар үшін қызылдың мағынасы екі жақты - бұл қауіп, қатер және сонымен бірге мереке. -A red letter day – күнтізбенің қызыл күні, мереке. Бұл өрнек күнтізбедегі мерекелерді қызыл түспен айналдыру ережесіне негізделген. Мысалы: It's a red letter day tomorrow in the company. It's our fiftieth birthday!

Ағылшын тілінің фразеологиялық бірліктері көбіне авторлары белгісіз ағылшын тіліндегі сөз тіркестері болып табылады. Мұндай фразеологиялық бірліктер ағылшын халқының әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрімен немесе шындықпен, тарихи деректермен байланысты.

Библия фразеологиялық бірліктердің маңызды әдеби көзі болып табылады. «Библия аудармалары ағылшын тіліне үлкен әсер еткені туралы көп айтылды және жазылды; ғасырлар бойы Библия Англияда кеңінен оқылатын және дәйексөз алынған кітап болды; жеке сөздер ғана емес, сонымен бірге бүкіл идиомалық өрнектер (көбінесе еврей және грек идиомаларының тура аудармалары) ағылшын тіліне Библия кітаптың беттерінен енген. Ағылшын тіліне енген библиялық айналымдар мен сөз тіркестерінің саны соншалық, оларды жинап, тізбелеу өте қиын жұмыс» [2,110]. Библиялық шыққан фразеологизмдер көбінесе олардың библиялық прототиптерінен айтарлықтай ерекшеленеді. Бұл күрделі және зерттелмеген мәселе ерекше мұқият қарауды талап етеді және бұл жұмыстың шеңберінен тыс. «Ағылшын тілін байытқан фразеологиялық бірліктердің саны жағынан Шекспир шығармалары Библиядан кейін екінші орында тұр. Олардың саны 100-ден асады» [3, 217]. Мұндай фразеологиялық бірліктерді шекспиризмдер деп атайды және олардың көпшілігі драматург шығармаларында бір-ақ рет кездесетіндіктен, олардың формасы нақты бекітілген. Ең танымал фразеологиялық бірліктердің біріне мысал «Отелло» трагедиясынан алынған: the green-eyed monster - «жасыл көзді құбыжық», қызғаныш.

Осылайша, әрбір түстің белгілі бір символикасы бар. Көріп отырғанымыздай, фразеологизмдер жай ғана тұрақты тіркестер емес, халықтың бар болмысын танытатын айна. Фразеологизмдердің жартысынан көбі адам өмірімен, оның өмірінің сан алуан жақтарымен байланысты. Әрбір түстің адам өмірінің маңызды бөлігі болып табылатын өзіндік коннотативтік және ассоциативті жүктемесі бар.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и культурный аспекты. – М., 1996.
2. Kollins. English dictionary. 2000.
3. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. М., 1984.

## ТЕРМИНОЛОГИЯ СОВРЕМЕННОЙ РЕКЛАМЫ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

магистрантка 2 курса образовательной программы 7M01702  
«Иностранный язык: два иностранных языка»  
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет  
г.Уральск, dvarenda@mail.ru

Рекламная терминология представляет собой профессиональную сферу деятельности, специфической особенностью которой является межотраслевой характер. Основу рекламной терминологии составляют лексика общелитературного языка, что связано с истоками возникновения культуры и рекламы как ее ответвления. Своеобразие структурной организации терминов рекламы проявляется в активизации специфических способов терминообразования, наиболее продуктивными из которых являются двухкомпонентные терминологические сочетания и трехкомпонентные терминологические сочетания. Особенностью структурной организации терминов являются сокращения. Терминология, как система научных терминов, представляет собой подсистему внутри общей лексической системы языка. Согласно А.А. Реформатскому, терминология – это система понятий данной науки, закрепленных в соответствующем словесном выражении [1, 11]. Если в общем языке (вне данной терминологии) слово может быть многозначным, то, попадая в определенную терминологию, оно приобретает однозначность.

Английская терминологическая система рекламы имеет междисциплинарный характер и представляет собой массив лексического состава языка, и как всякая терминология отражает, с одной стороны, прямое воздействие на язык социо-культурных лингвистических факторов, а с другой - проявление отдельных общих тенденций развития и функций национального языка [2, 21].

Отцом английской рекламы считается Джон Хоутон. Его дебют в новой сфере деятельности состоялся в 1677 году, когда он издал свой памфлет «Великая английская надежда», где уповал на лидерство своей страны в предпринимательстве и торговле. Дабы принять посильное участие в достижении этих целей, Джон Хоутон предпринял попытку издания ежемесячника, посвященного деловой информации с некоторым количеством рекламы. После значительного перерыва в издании, связанного с недостатком финансов, Хоутон издает еженедельник «A Collection for Improvement of Husbandry and Trade» («Собрание известий ради развития предпринимательства и торговли»). Первый номер вышел 30 марта 1692 года. С небольшим перерывом данное «Собрание» выходило более 10 лет, вплоть до 1703 года, что можно считать по тем временам долгожительством.

Реклама, как и другие формы массовой информации, это продукт разных институтов (например, радиотрансляционных сетей, телекорпораций,

рекламных агентств и правительственных институтов), взаимодействующих для создания содержания рекламы. Реклама почти никогда не является делом частного лица, она – совместный, общественный продукт.

Согласование и приспособление – это то, как потребитель интерпретирует рекламу (см. схему 2). Потребитель имеет свои представления о том, что рекламодавец хочет передать в своем обращении [3, 39].

Аида (AIDA: от англ. Attention, Interest, Desire, Action) - модель рекламного обращения, предложенная в 1896г. Э.Левисом (США). Модель описывает этапы реакции потребителей, собирающихся совершить покупку: Внимание, Интерес, Желание, Действие.

В своей структуре рекламное сообщение должно содержать:

- 1) слоган – девиз;
- 2) заголовок (подзаголовок);
- 3) рекламный текст: информационный блок, справочный материал;
- 4) эхо-фраза;
- 5) внешние атрибуты торговой марки (логотип, эмблема);
- 6) персонаж марки;
- 7) лицо марки;
- 8) дополнительные эффекты для видео-, аудиорекламы: видеоряд, музыкальное сопровождение, цветовое решение.

Слоган или девиз – словосочетание или предложение, отражающее суть рекламного сообщения, миссию фирмы [4, 158].

- Always Coca Cola/Всегда Coca Cola.

- It's the real thing/Она настоящая.

- Life is Good/Жизнь хороша.

- Live on the coke side of life/Живи на кока-кольной стороне - в рекламе торговой марки Coca Cola

- The Power of Dreams/Сила мечты, - девиз рекламы автомобиля Honda.

Основные требования к слогану – краткость, простота, легкость запоминания. В рекламном сообщении слоган размещается на самой выгодной позиции и является одним из обязательных элементов. При написании слогана часто прибегают к рифме и аллитерации, используемой в качестве стилистического приема. Короткие предложения обеспечивают изящество помогают достичь ясности. Так, предложения из 8 слов и менее читаются легко: “Have a break.. Have a Kit Kat”.

Заголовок – это часть печатного рекламного объявления, которая расположена таким образом, чтобы привлечь наибольшее внимание. В заголовке должна быть отражена идея рекламы, которая более подробно раскрывается в последующем текстовом ряде или подтверждается визуальным содержанием (фотографией, рисунком, коллажем). При этом вербальная часть сообщения должна быть направляющей, а иллюстрации могут дополнять и усиливать её воздействие. The new world-wide order is in shortening distances! – заголовок рекламы американского журнала The Newsweek (см. Приложение 1) [5, 12].

Типы заголовков:

- содержащие призыв;
- отражающие утилитарные свойства товара;
- провоцирующие;
- информативные;
- содержащие вопрос [4, 159].

Подзаголовок, как правило, уточняет идею заголовка, разъясняет или дополняет её.

Основной текст представляет собой повествование (рассказ) или описание и содержит в себе основную информацию рекламного сообщения. Он может быть представлен в форме монолога или диалога. Рекламный текст состоит из информационного блока и справочного материала. Пример рекламного текста из английского журнала *The Economist*: “Noses love fresh paint water-based paints made with our Acronal ECO are easy to apply. And they don’t give off fumes, so a room can be painted and reoccupied in less than one hour. Fresh paint without a bad smell is no longer a contradiction: at BASF, we create chemistry. [www.basf.com/chemistry](http://www.basf.com/chemistry)” (The Chemical Company) [6, 11].

Эхо-фраза – заключительная вербальная часть в печатной рекламе. Наряду с заголовком она является важнейшим элементом рекламного сообщения. Эхо-фраза располагается в конце печатного объявления и повторяет основную идею рекламного слогана или заголовка. Как правило, эхо-фраза служит для того, чтобы повторить основную мысль рекламы или придать ей законченный вид. *Are you ready to take the next step?* - эхо-фраза рекламы образовательных услуг *Harvard business school*.

В целом рекламное сообщение представляет собой важнейший элемент рекламной коммуникации, от качества которого зависит результат рекламного воздействия. Одно из основных требований, выдвигаемых в процессе создания рекламного сообщения, - соблюдение правила единства и целостности всех его структурных и композиционных элементов.

### **Список использованной литературы:**

1. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология. М.: 2000.
2. Ромат Е.В. Реклама С.-П., 2001
3. Паршин А. Теория и практика перевода М.: Русский язык, 2000.
4. Головлева Е.Л. Основы рекламы М., 2004
5. *The Economist* // weekly magazine November 13, 2010 London
6. *The Economist* //weekly magazine November 13, 2011 London

## ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ОЙЫНДЫ МОДЕЛЬДЕУ: ПРАКТИКАЛЫҚ АСПЕКТ

7M01702 «Шетел тілі: екі шет тілі» білім беру бағдарламасының 2 курс  
магистранты

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал  
қаласы  
kazdau@mail.ru

Бүгінгі таңда қазіргі заманғы әлемдік қоғамдастықтың даму қарқыны, шекаралардың ашықтығы, жаһандық проблемаларды бірлесіп шешу қажеттілігі адамдардың тыныс-тіршілігінің барлық салаларына, оның ішінде білім беруге өзгерістер енгізуде. «Әлем азаматы» (a global citizen) болу үшін балалар сөзсіз әлем тілінде сөйлеу қабілетіне ие болуы керек.

Шетел тілінің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал ететін әрекеттің негізгі түрі-сөйлеу. Сөйлеуді үйретуде оқушылардың сөйлеу-ойлау белсенділігін ынталандыратын және ынталандыратын қарым-қатынас жағдайларын модельдеу үлкенорын алады. Оқушылардың жас ерекшелігіне қарамастан, мотивациясының басым бөлігі ойын екенін ескере отырып, оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытуда ойынды модельдеу технологиясын қолданған жөн.

Профессор А.П. Панфилова «ойын модельдеуін» оқытушыға оқушылардың шығармашылық және интеллектуалдық дамуының іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыруға ықпал етіп қана қоймай, олардың ынтасын өзгертуге мүмкіндік беретін әдіс, сонымен қатар зияткерлік, шығармашылық, тұйық және дағдарыс мәселелерді шешу бойынша инновациялық практикалық тәжірибе алуға мүмкіндік беретін әдіс» ретінде анықтайды [1, 3].

Осы мақаланың мақсаты мәселенің практикалық аспектісін көрсету екенін ескере отырып, сөйлеуді оқыту процесінде ойын модельдеу технологиясын қолдану алгоритмінің нұсқасына жүгінеміз. Бұл белгілі бір блок-схемаға енгізілген қадамдардан тұратын бірқатар кезеңдерді білдіреді.

**1. Жобалау-ұйымдастыру кезеңі.** Бағдарламалық талаптарға және білім алушының нақты мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне сәйкес ағылшын тілі сабағын модельдеу. Рөлдік ойындарды жобалау кезінде келесі қадамдар ерекшеленеді:

**Бірінші қадам.** Тақырып бойынша әртүрлі материалдарды талдау; рөлдік ойын үшін ақпараттық элементтерді таңдау. Мақсат пен міндеттерге сүйене отырып, нақты сабақ үшін ойын жағдайларын жобалау. Мысалы, ағылшын тіліндегі сәлемдесу ерекшеліктерімен, сөйлеумен бірге паралингвистикалық құралдармен танысу.

**Екінші қадам.** Рөлдік ойын тақырыбына білім алушыларды енгізу үшін тапсырмаларды (серияларды) дайындау. Бұл қадамда сабақтың лексикасын қарқынды дамыту, синонимия, антонимия, фразеологиялық бұрылыстар және т.



б. арқылы оқушылардың лексикалық қорын кеңейту: меңгерілетін лексикалық топпен танысу; сөздің семантикалық құрылымын ассимиляциялауға, оның парадигманың басқа сөздерінен айырмашылықтарын қабылдауға дайындайтын таныс контекстегі сөздерді бақылау жаттығулары; сөздің синтагматикалық байланысын көрсететін жаттығулар.

**Үшінші қадам.** Қатысушылар арасында рөлдерді бөлуді оқытушы немесе оқушылар жүзеге асырады. Ойын тәртібін талқылау және үйлестіру.

**Төртінші қадам.** Шет тілі мұғалімі мәселені ұсынып, еліктеу сипатын ашып, ойын ережесін түсіндіреді, ойынның жалпы барысына шолу жасайды. Ережелер оқушылармен талқыланып, келісіледі. Бағдар беру кезеңінде ойынның тәрбиелік мақсаттары тұжырымдалады; қандай оқу материалы зерттелетіні, жүйелендірілетіні, процесте жинақталатыны; қандай тәсілдер, әдістер, құзыреттер қалыптастырылатыны нақтыланады. Оқушыларды ынталандыру, олардың ойынға қатысуын ынталандыру жолдары анықталды; ойын тәртібі белгілі бір сынып үшін мектеп аудиториясының жас психологиялық және жеке ерекшеліктеріне бейімделген.

**Бесінші қадам.** Рөлдік ойынды құрылымдау. Мұғалім сценарийді ойын тапсырмаларына, ережелерге, негізгі рөлдердің сипаттамасына, ойын процедураларына, ойын барысында шешімнің шамамен түріне тоқталды. Қажет болған жағдайда ойын материалы, атрибуттар, символдар, көмекші оқу материалы дайындалады. Ситуация диалогтың өзіне тән белгілерінің бірі ретінде «сабақта диалогтық қарым-қатынастың сәттілігі көбінесе берілген жағдайға және оқушылардың сөйлеу қарым-қатынас мәселесін түсінуіне байланысты болады» [2, 91]. Әйтпесе, ешқандай қолдау тапсырманы сәтті орындауға көмектеспейді.

**2. Негізгі кезең: оқу мазмұнына негізделген ойын модельдін құру, ағылшын тілін меңгеру деңгейі.**

**Алтыншы қадам.** Бастапқы ойды реттеу. Негізгі кезеңде ойынға қатысушылардың құрамы, олардың рөлі анықталады, бастапқы сценарий топтағы оқушылар санына бейімделеді. Мектеп оқушыларының ойналып жатқан ойынға белсенділігі мен қызығушылығын ояту жүйесі нақтыланады. Ережелер бойынша келісім, ойынның тиімділігін бағалау жүргізіледі. Оның сценарийі нақтыланады, оның аясында өткізу тәртібіне қол қойылады, көрнекі материал, атрибуттар, рәміздер дайындалады, қатысушыларды аудиторияға орналастыру сипатына қол қойылады, ойынды өткізу мерзімдері көрсетіледі.

**Жетінші қадам.** Ойын өткізу. Сабақта ауызша-сөйлеу қарым-қатынасын ұйымдастыра отырып, ол нақты сөйлеу қарым-қатынасына еліктей алатындығын есте ұстаған жөн (мысалы, диалогтарды құрастыру және ойнау, кілт сөздер және басқалар), табиғи қарым-қатынас жағдайларында (мысалы, рөлдік немесе іскерлік ойын) және шынайы («өз атынан сөйлеу»).

Бұл кезеңде әр ойыншы, топтар және барлық қатысушылар үшін нақты ұсыныстар немесе мінез-құлық ережелері бар жалпы түрдегі рәсім егжей-тегжейлі сипатталады. Сценарийдің ауырлығына байланысты ұсыныстар міндетті де, ұсыныс та болуы мүмкін. Әр оқушы сценарийге енгізілген белгілі бір жағдайда өзін-өзі ұстау ережелері туралы егжей-тегжейлі нұсқаулар алады.

Әдетте бұл бөлімде негізгі ақпарат шоғырланған, бұл ойыншыларға жоғары дәрежелі негізділікпен шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

### **3. Білім алушылардың дағдыларын, іскерлігін, білімі мен құзыреттілігін бақылау және өзін-өзі бақылау кезеңі.**

**Сегізінші қадам.** Ойын барысында коммуникативті өзара әрекеттесу қабілетін бақылау. Ойын барысында тақырыптың толық ашылуын және мәлімдеменің көлемін бағалау. Қажетті грамматикалық құрылымдарды және лексикалық құралдар диапазонын дұрыс пайдалануды бағалау. Бағалау талдау негізінде жүргізіледі, ол әрбір оқушыда бар «бағалау жадынамасы» түрінде толтырылады.

### **4. Рефлексивті кезең.**

**Тоғызыншы қадам.** Топтық және жеке талдау. Тілдік рефлексия сөйлеу мен оның негізінде құрылған құралдарды талдауға ғана мүмкіндік бермейді. «Тілдік рефлексия, тілдің лексикалық жүйесі сияқты, қоршаған әлемді білуге мүмкіндік береді» [3, 5].

Шет тілі мұғалімі үшін жеке тұлғаны дамыту жағдайларының белгілі бір жүйесі ретінде қарастырылатын арнайы рефлексивті білім беру ортасын құру маңызды болып саналады. Мұндай жағдайлар оқушының жеке басына өзін-өзі зерттеуге, шет тіліндегі сөзбен өз әрекеттерінің орындалуын бақылауға, орындалған әрекеттерді реттеуге мүмкіндік береді.

**Оныншы қадам.** Реттеу: ойынды жақсарту бойынша ұсыныстар. Рефлексия соңында ойынды жақсарту бойынша ұсыныстарға тоқталу пайдалы. Мұнда оқушылар «миға шабуыл» (brainstorming) ұйымдастыратын топтық жұмысты қолданған жөн. Талқылаудан кейін ойын моделінің сапасы мен тиімділігін жақсарту үшін ең жақсы идеялар ұсынылады.

Шетел тілі сабақтарында ойынды модельдеу технологияларын қолдану қолайлы психологиялық ортаны құруға ықпал етеді, оқу үдерісін жарқын, қызықты етеді, сонымен қатар оқушылардың коммуникативті дағдыларын дамытуға, олардың жеке басының танымдық мүмкіндіктерін кеңейтуге және сайып келгенде, студенттердің қоғамға тез бейімделуіне көмектеседі.

### **Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:**

1. Панфилова А.П. Игровое моделирование в деятельности педагога: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под общ. ред. В.А. Сластенина, И.А. Колесниковой. М., 2006.
2. Колкер Я.М., Устинов Е.С., Енамеева Т.М. Практическая методика обучения иностранным языкам. М., 2001.
3. Шамов А.Н. Принципы обучения лексической стороне иноязычной речи// Иностранные языки в школе. 2009. № 3.

## **АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ДҰРЫС СӨЙЛЕУГЕ ҮЙРЕТУ ӘРЕКЕТІНІҢ ҚАРЫМ – ҚАТЫНАСТЫҚ МАҢЫЗЫ**

**7M01702 «Шетел тілі: екі шет тілі» білім беру бағдарламасының 2 курс  
магистранты**

**Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал  
қаласы  
ardamidi@mail.ru**

Адамға ең алдымен қарым– қатынас жасау үшін тіл қажет. Тіл қарым – қатынас жасауда ең негізгі құрал болғанымен, адам сөйлеуге, өз ойын өзгеге жеткізуге алдымен сөйлеу дағдысын қалыптастыруы тиіс. Сол себепті де тіл сөйлеу арқылы қалыптасып, дамиды, өмір сүреді.

Біз кез – келген шет тілді меңгеру туралы сөз қозғағанда меңгергелі отырған тілді ең алдымен қарым – қатынас құралы ретінде қабылдайтынымыз анық. Сөйлеудің негізгі мағынасы адамның әлеммен қарым – қатынасы, адамның шыншыл өмірмен байланысы деген ұғыммен сай келеді. Шет тілін игеру – басқа тәсілдер мен жолдар арқылы санадағы ойды сыртқа шығару.

Кез – келген тілді оқытудағы ең басты мақсат – оқушыны сөйлеуге, яғни айтқысы келген ойын, көзқарасын жеткізе білуге үйретеді. Сөйлеу әрекеті қарым – қатынас барысында оқушының өз ойын жарыққа шығару үрдісі, өз сөзін екінші бір адамға түсінікті етіп жеткізу өнері. Сонымен бірге айтылған ойдың тыңдаушы адамға түсінікті болып, оны қабылдау арқылы өзіндік жауап қайтаруы. Ағылшын тілін бастапқы кезеңде үйрену барысында ең негізгі мақсат – оқушылардың үйренген, игерген білімдерін пайдалана отырып, бір – бірімен тілдік қатынасқа түсіру.

Жалпы сөйлеу әрекеті тілдік қарым – қатынас жасау әрекетімен бірге жүріп, бірге жүзеге асатын үрдіс болып саналады. Сондықтан да сөйлеу әрекетінің қандай түрі болмасын ( монологтық және диалогтық сөйлеу әрекеті ) ол белгілі бір ақпарат алмасу, жаңа түсінік қалыптастыру немесе белгілі бір жаңалыққа өз пікірлерін білдіріп, ортақ шешімге келуі немесе кикілжің орнауы сынды әрекеттермен ерекшеленеді. [ 1, 19 б ]

Ағылшын тілінде дұрыс сөйлеуге үйрету әрекетінің қарым – қатынастық маңызы өте зор. Оқушы әр сабақта үйренген жаңа сөздерді пайдаланып, қасындағы құрдастарымен қарым – қатынас жасаса, оқушы игерген жаңа сөздердің мағынасын түсініп, жадында сақтайды. Ал, жай ғана жаттанды бір – бірінен бөлек сөздердің мағынасы толығымен оқушыларға түсінікті бола бермейді, нәтижесінде оқушылар ол сөздерді ұмытуға бейім келеді. Сондықтан да ағылшын тілін оқытуда коммуникативтік мақсатқа жетуде сөйлеу әрекетінің қатым – қатынастық маңызы өте зор. Ағылшын тілін игерудің бастапқы және ортаңғы сатысында оқушының сөйлеу әрекетін дамытуда өзара қарым - қатынас жасауға ерекше көңіл бөлінгені жөн. Кез – келген сөйлеу әрекеті қарым – қатынастық мазмұнда болуы үшін сөйлеу әрекеті ситуативті болуы

тиіс, яғни белгілі бір мәселені қамтуы тиіс. Оқушының мұғаліммен ағылшын тілінде сөйлеу әрекетін жүзеге асырудың бастапқы және орта деңгейінде қарым – қатынас жасау әрекетін мынадай жолдармен жүзеге асыруға болады:

- «көз алдына елестетіп көр» немесе «қиялдап көр» деген сияқты тапсырмалар арқылы жағдай құру. Көз алдына белгілі бір жағдайды елестету арқылы оқушы сөйлей бастайды, мұғалім өзіне түсінікті емес жағдайларды сұрау арқылы оқушыдан жауап алуға тырысады. Оқушы өз ойын дұрыс құрай алмай жатқан кездерде, мұғалім оқушыға демеу көрсетіп, ойын толық аяқтауға көмектесуі тиіс. Нәтижесінде оқушы мен мұғалім арасында қарым – қатынас орнайды;

- Белгілі бір ситуацияны жасайтын сурет немесе қарым – қатынасты дамытатын, күшейтетін суреттер тізбегіне қарап, тілдік қарым – қатынасқа түсу. Бұл тәсіл арқылы да оқушы мен мұғалім арасында тілдік қарым – қатынас орнайды;

- Күнделікті өмірдегі болып жатырған жағдайларға ұқсас нәрселерді сипаттау.

Бұл үш тәсіл бойынша да оқушы тілдік қарым – қатынасқа түседі. Тек сөйлеп қана қоймай, сұрақ қоюға, өтініш жасауға үйренеді.

Тіл қарым – қатынас құралы ретінде сөйлеу барысында адамнан белгілі бір білімді талап етеді. «Немене», «неге», «қайда», «қалай» және тағы да басқа сұрақтарға жауап беретін жағдаяттарға байланысты сөздер мен сөз тіркестері коммуникативті құзырлықты реттейді.

Ағылшын тілінде А1, А2 деңгейі бойынша қарым – қатынас жасау барысында оқушылар белгілі бір жағдайды сипаттау барысында түрлі жағдайларды бір – бірімен дұрыс байланыстыра алмайды. Дегенмен де оқушылар бұл жас аралығында қарым – қатынас жасауға икемді болып келеді, оларда сөздерді бір – бірімен байланыстырып, дұрыс жеткізе алмаймын деген қорқыныш болмайды. Бұл әрекеттер осы жас аралығына тән психологиялық ерекшеліктермен түсіндіріледі. А1, А2 деңгейі бойынша ағылшын тілінде қарым – қатынас жасау барысында оқушылардың өз көзқарасын құрастырып айту, қорытынды шығару, өз ойын жүйелеп, пікірін айта бастау сияқты қабілеттері қалыптасады. Осы кезеңде оқушыларды қарым – қатынастық бағытта сөйлеуге үйрету тек теориялық негізде сөз немесе сөз тіркестерін ұйқастыруға үйретіп қана қоймай, өзге оқушылардың пікірін талдауға да баулиды.

Ағылшын тілінде осы жас аралығында қарым – қатынас жасауға үйретуде « бір нәрсені бейнелеу, сипаттау » әрекеті пайдалы болып саналады. Бұл әрекет негізінен ағылшын тілінде сөйлеуге үйренудің бастапқы сатысында қамтылады. Бұл әрекет түрі оқушылар үшін неғұрлым қызықты болуы, әрі оқушының сөйлеуге, тілдік қарым – қатынас жасауға ниеттенуі үшін сабақ барысында қолдан салынған немесе дайын суреттер, ойыншықтарды қолданған өте тиімді.

Зерттеуші Т. С. Путилов өз зерттеуінің нәтижесінде: «ағылшын тілінде сөйлеуге үйрену барысында коммуникативтік тапсырмаларды орындау үшін, қарым – қатынас жасау барысында мұғалім “сипаттау”, “түсіндіру”, “дәлелдеу”, “үгіттеу” сияқты сөйлеу әрекеттерін қамтығаны жөн. Бұл әрекеттерді

орындауды оқушы игерген жағдайда, кез – келген жағдайда қарым – қатынасқа түсе алады. Оқушы бұл сөйлеу әрекеттерін жүзеге асыра отырып, бір – бірінен бөлек сөздер мен сөз тіркестерін ұйқастырып, толық бір ой құрауға қабілетті болады. Оқушы өз ойын реттеуге үйренеді, яғни қарым – қатынас барысында орын алып отырған жағдайдың мақсатын, тапсырмасын немесе негізгі мғынасын түсіне отырып, осылардың желісінде түйін жасауға дағдыланады» - деген ой түйген [ 2, 34 б].

Қарым – қатынас үрдісі оқытудың мақсатына, жағдайына, мүмкіндігіне қарай үнемі өзгерісте болады. Мектеп жасындағы оқушыларды қарым – қатынастың әр түріне дайындау үшін талқылауға берілетін мәселенәң де тақырыбын жиі түрлендіріп отыру қажет. Осы ұстанымға байланысты қарым – қатынас бабындағы тілдік дағдылар да өзгертіліп отыруы тиіс. Бұл оқушылардың айтқысы келген ойын басқаша жеткізуге, сөйлеу біліктілігін жетілдіруге, тез сөйлеуге көмектеседі. Сонда ғана оқушылар жаңа материалды іс жүзінде қолдануға тезірек машықтанады. Әр сабақ сайын материал жаңа болуы керек, сонымен бірге қайталау кезінде сөз немесе сөз тіркестері өзгертіліп берілуі керек, сол кезде ғана оқушылардың сөйлеу әрекетіне қажет білік дағдылары бірте – бірте дамиды.

Қарым – қатынас «тілдесім» терминімен тығыз байланысты, тіпті екеуінің атқаратын қызметі бірдей деуге болады. «Тілдесім» - айтылым мен жазылымның өзара бірлігінен құрала келіп, қандай болсын ақпарат негізінде оқушылар арасындағы тілдік қатынасты жүзеге асыратын сөйлесу әрекетінің түрі. «Тілдесім» немесе «қарым – қатынас» терминіне ғалым Ф. Оразбаева былай деп сипаттама берді: «Тілдесім (қарым – қатынас) – адамдардың қоғамдық – әлеуметтік өмірде бір – бірімен тіл арқылы қарым – қатынасқа түсіп, өзара пікірлесуінің нәтижесінде бірінің ойын бірі ауызша да, жазбаша да түсінуі және оған жауап қайтаруы» [ 3].

Оқушылардың сөйлеу дағдысын қалыптастыру барысында коммуникативтік әдіс – тәсілдерсіз жұмыс жүргізу жемісті болмайды. Ол үшін сөйлеу әрекетіне үйрету барысында оқу үрдісі міндетті түрде коммуникативтік мақсатта болуы шарт.

Ағылшын тілінде дұрыс сөйлеуге үйренудің қарым – қатынастық маңызы тек оқушылардың бір – бірімен ақпарат алмасуында ғана емес, сонымен қатар жеке тұлға ретінде өз пікірін айту және т. б. тұлғалық қасиеттерін дамытуда үлкен пайдасын тигізеді.

### **Қолданылған әдебиеттер тізімі:**

1. Гальскова Н.Д. Методика преподавания современного иностранного языка, М:2003
2. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам- М: 2005
3. Ф. Ш. Оразбаева Тілдік қатынас. – Алматы, 2005.

## АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ТЫНЫС БЕЛГІЛЕРІН ҚОЛДАНУ

7M01702 «Шет тілі: екі шет тілі» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті  
Орал қаласы, [ardamidi@mail.ru](mailto:ardamidi@mail.ru)

Пунктуация (латын тілінен punctum – нүкте) сөз тіркесінің ырғағы мен әуезділігін, сондай-ақ жазбаша сөйлеуде оларды қою ережелерін көрсету үшін қызмет ететін тілдің жазуындағы тыныс белгілерінің жүйесін білдіреді. Пунктуация жүйе ретінде бір ғасырдан астам уақыт бойы дамыды. Тыныс белгілері жүйесінің даму және қалыптасу тарихы тыныс белгілерінің ұстанымдары мен соның нәтижесінде мәтіннің тыныс белгілерінің жасалу ережелері мен нормаларының бірнеше рет өзгеріп, тыныс белгілерінің қызметтерінің де өзгергенін көрсетеді.

Ғалымдар мәтінді түсінуге және түсіндіруге әсер ететін байланыс бірлігі ретінде белгіге ерекше назар аударады. Тыныс белгілері мәтін құрудың маңызды құралы екені күмән тудырмайды. Тыныс белгілері қабылдаушы өте маңызға, өйткені олардың күшті интерпретациялық әлеуеті бар.

Көптеген ғалымдар автор мен оқырман арасындағы қарым-қатынас әрекетіндегі тыныс белгілерінің маңыздылығы мен маңызын атап көрсетеді.

Г.Кэридің пікірінше, тыныс белгілерінің тым аз болуы (қазір сәнге айналған) оқырманға түсіндіру ауыртпалығының көп бөлігін жүктейді, кейде көптеген түсініксіздіктер мен дәлсіздіктер қалдырады. Ол тыныс белгілерін көлік жүргізуді қауіпсіз және мүмкіндігінше тиімді ететін жол белгілерімен салыстырады.

Г.Граниктің айтуынша, «тыныс белгілері әріппен жазылғаннан гөрі жазбаша түрде көп нәрсені айтуға мүмкіндік береді. Сөздер сияқты белгілер сөйлейді, біз оларды сөздермен бірге оқимыз. Ал кейде ... тіпті сөздің орнына» [1,7].

Орыс және шетелдік филологтар әртүрлі уақытта ағылшын тіліндегі пунктуация мәселелерімен айналысқан. Бұл мәселе Л.У.Арапиев, И.В.Арнольд, О.В.Александров, Л.Л.Баранов, А.М.Пешковский, Э.Гуэрс, Г.В. және Ф.Г.Фаулер, Скелтонды ерекше қызықтырды. Тыныс белгілерінің пайда болуы ерте заманнан басталғанына қарамастан (ол жазбаша сөйлеудің ажырамас бөлігіне айналды), ағылшын ғалымдары әлі күнге дейін сызықша, нүктелі үтір, қос нүкте сияқты тыныс белгілерінің қолданылуына келіспейді. Тіпті үтір сияқты ортақ белгі әлі күнге дейін тіл мамандары арасында көптеген келіспеушіліктерді тудырады.

Ағылшын тілінде орыс тілінде бірдей тыныс белгілері қолданылады: нүкте, үтір, үтір, сызықша, апостроф, жақша, эллипс, сұрақ және леп белгілері, сызықша. Екі тілде де мәтіндегі тыныс белгілерін қою белгілі бір ережелермен реттеледі, бірақ жиі ережелер бір жағдайда әртүрлі тыныс белгілерін қолдануға

мүмкіндік беретінін есте ұстаған жөн. Басқаша айтқанда, жақсы тыныс белгілері – оқырманның мәтін авторының ниетін жақсы түсінуі үшін керекті жерде дұрыс таңдау жасай білуі [2, 94].

Ағылшын тілінде тыныс белгілерін қолданудың негізгі жағдайларына мыналар жатады: Өтініш білдіретін сөйлемдер, әдетте, сұрақ түрінде болса да, нүктемен аяқталады: Will you send me your latest article. May I take it; Жанама сұрақ сұрақ белгісімен емес, нүктемен аяқталады: Do you mind if I come a little later; Үтір бөлінеді: 1) бағыныңқы сөйлемдер, егер олар негізгі сөйлемнен бұрын сөйлемнің басында тұрса. Егер бағыныңқы сөйлем негізгі сөйлемнен кейін келсе, онда ол үтірмен бөлінбейді. When it was convenient for him, he went to the office; 2) Сөйлемнің басындағы мүшелік және абсолютті айналымдар. The rain having stopped, we went for a walk. A doctor, called to the scene, examined the injured man; 3) Кіріспе инфинитивті құрылымдар. To be successful, one must work hard. Егер инфинитивті құрылым бастауыштың қызметін атқарса, онда ол үтірмен бөлінбейді – To become a doctor was his dream; 4) Барлық кіріспе сөздер, айналымдар, тіркестер және бағыныңқы сөйлемдер: а) сөздер түрі however, moreover, therefore, besides, consequently, so to speak, in short, of course, as a result, we suppose, I think, as for as she is concerned: Someone, I suppose, should check the papers. Naturally, that is not the whole story; б) сөйлемнің логикалық бірізділігін үзетін кіріспе айналымдар.– He disliked agree with his manner of presentation the problem. To put it mildly, he has been impolite [3, 265]; в) Also сөзі, егер ол күшейту үшін сөйлемнің басында тұрса – Also, we noticed that the prices were going up; 5) кіріспе сөздер yes, indeed, really, surely, well – Yes, I would like to say a few words on the problem. Well, the next thing we knew he had fired a shot [2, 94]; 6) алып тастауға болмайтын шектеуші атрибутивтік сөйлемдерден айырмашылығы, сөйлемнің мағынасына әсер етпей түсіріп тастауға болатын сипаттаушы атрибутивтік сөйлемдер (соңғы үтірмен бөлінбейді) – The girl who lives next door came to work to our office, cp. Mary Jones, who lives next door, came to see us. The book (that) you gave me to read was very useful to me, cp. Pygmalion, the play written by B. Shaw, has been staged by many theatres [2,94]; 7) Өтініштер – Henry, fetch another chair, please I am sorry, Mr. White, that I must interrupt you; 8) Қолданбалы құрылымдар – Thomas, our manager, is ill. Анықталатын сөзбен тығыз байланысып, бір сөз тіркесін құрайтын қосымшалар үтірмен бөлінбейді – My cousin Bob; Mary Queen of Scots. His friend Bill;

9) Бірқатар біртекті анықтамалар – She bought eggs, butter, cheese (,) and coffee. I spent that evening watching TV, drinking beer, and talking about the meaning of life [3, 267].

10) Салалас құрмалас сөйлем мүшелерінің бірігуі арқылы байланысады and, but, for, or, nor, while (but мағынасында) – I dictated the letter, but she didn't put it down correctly. document, not to destroy it.

12) Тікелей сөйлеу – He asked, “How long will it take you”;

13) Бөлу сұрақтарының сұрақ бөлігі – He was right, wasn't he?;

14) Күн мен ай таңбалары орын және жылға қарағанда үтірмен бөлінеді – April 8, 1872; Moscow, July 12, 1972;

15) Жалқы есімнен кейін – Adams, Ph. D;

16) Төрт таңбалы және одан да көп сандарда мыңнан кейінгі сандар үтірмен бөлінеді – 1,767; 2,565,727;

17) Бет нөмірлері, екі бірдей сөз немесе екі немесе одан да көп сандар, сандық ретпен көрсетілген және қасында тұрған – Lucy told you, you should stay here; Since 1988, 12,000 new machines have been sold.

4) Үтір бөлінбейді: а) қалалық мекен-жайлардағы сөздер, беттерді, жылды белгілеу кезінде: page 15; in the year 1986; 115 Oxford Street; б) Шектеуші анықтаушы және салыстырмалы бағыныңқы, сондай-ақ қосымша бағыныңқы – He knows that you will be late. The book you gave me was very useful.

5) Нүктелі үтір негізінен көптеген өте ұзақ және синтаксистік күрделі сөйлемдерден тұратын ресми жазуда қолданылады; күнделікті хат алмасуда нүктелі үтірді тым жиі қолдану ұсынылмайды.

б) Қос нүкте, орыс тіліндегідей, санау, нақтылау алдында және іскерлік хат алмасуда сәлемдесуде қолданылады. Егер толық сөйлем қос нүктеден кейін келсе, онда мұндай сөйлемнің бірінші сөзі бас әріппен жазылады: These are your duties: Sort the mail, open all that is not personal, throw away the envelopes, and bring the letters to me.

Ағылшын тілінде тыныс белгілерінің белгілі бір ережелері бар екеніне қарамастан, көпшілігі әлі де қиындықтарға тап болып, көптеген қателіктер жібереді.

Ағылшын тілінде тыныс белгілеріне байланысты қиындықтар тудыратын бірнеше себептер бар: 1) грамматикаға екі тәсілдің болуы: ұсыныс және сипаттама; 2) тыныс белгілерінің мағыналы негізін жасайтын әмбебап сипаттағы нақты ережелер жоқ. Осылайша, тілді қолдану еркіндігі көптеген қателердің себебі болып табылады. Бұл жағдайда адамдар көбінесе интуицияға сүйене бастайды, бұл, әрине, әрқашан қажетті нәтижеге әкелмейді. Осының барлығының нәтижесінде тыныс белгілерін қолданудың өте күтпеген нұсқалары туындайды. Бірақ, басқа жағынан, ағылшын тыныс белгілері - бұл қатаң реттелген және сонымен бірге шығармашылық ұғым болып табылады. Әрбір жағдай үшін тыныс белгілерінің әртүрлі орналасуы арқылы көрінетін мүлде басқа дүниетаным болуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн.

### **Қолданылған әдебиеттер тізімі:**

1. Граник, Г. Г., Бондаренко, С. М. Секреты пунктуации: книга для учащихся. М.: Просвещение, 1986.
2. Кутузов, Л. Ф. Практическая грамматика английского языка. М.: 998.
3. Васильев, А. В. Английский: правила произношения и чтения, грамматика, разговорный язык, 2009
4. Линн, Трасс. Казнить нельзя помиловать. Бескомпромиссный подход к пунктуации / Перевод с английского Н. Шаховой. М.: Р. Валент, 2006.



## РОЛЬ И МЕСТО ФОНЕТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ, ИХ ХАРАКТЕРИСТИКА

магистрантка 2 курса образовательной программы  
7М01702 «Иностранный язык: два иностранных языка»  
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет,  
г.Уральск, [milanagabdy@mail.ru](mailto:milanagabdy@mail.ru)

Необходимым условием адекватного понимания речевого сообщения, точности выражения мысли, и выполнение языком любой коммуникативной функции является сформированность фонетических навыков [1, с.7]. Известно, что данный процесс происходит легко у маленьких детей в естественной языковой среде. А в условиях неязыковой среды, на уроках иностранного языка следует уделять значительное внимание постановке произносительных навыков. Это является причиной усердной работы над произношением учащихся на начальном этапе.

Не стоит недооценивать роль фонетических навыков в процессе обучения иностранному языку в школе, т.к., во-первых, данные навыки имеют смыслообразительное значение. Неправильно произнесенный звук может полностью изменить смысл слова, а это, как правило, создает трудности при говорении или восприятии речи на слух в процессе коммуникации. Например: ball [bɔ:l] – мяч и bowl [bəʊl] – чаша, vest [vest] – жилет и west [west] - запад. Во-вторых, фонетические навыки склонны к деавтоматизации (потеря навыков своих качеств автоматизированности и устойчивости), как результат длительного неиспользования навыка в речевой деятельности или недостаточного уровня его сформированности [2].

Кроме того, нельзя забывать и о роли интонации в процессе коммуникации, потому что неверная интонация искажает смысл высказывания, может привести к недоразумениям. Не владея правильной интонацией, человеку будет сложно выразить такие речевые функции, как сомнение, просьба, возражение, подтверждение и др. Например, английская речь намного быстрее русской, а поскольку у школьников довольно низкий темп речи, отсюда и возникают проблемы с интонацией.

Таким образом, правильное произношение зависит от сформированности навыков артикулирования звуков и звукосочетаний, владения интонацией и правильной расстановки ударения, соответствующее нормам изучаемого языка [1,с.7]. Важность правильного английского произношения заключается в том, что без него невозможно проявление коммуникативной функции языка.

Фонетические навыки можно разделить на две группы: слухопроизносительные и ритмико-интонационные. Давайте рассмотрим каждую группу в отдельности.

- Слухо-произносительные навыки – это навыки правильного произношения всех звуков в потоке речи и понимание всех звуков при

аудировании речи других. Они также делятся на две группы: аудитивные (слуховые) навыки подразумевают действия и операции по узнаванию и различению отдельных фонем, слов, смысловых синтагм, предложений; собственно произносительные навыки подразумевают умение правильно артикулировать звуки и соединять их в словах, словосочетаниях, предложениях. Кроме того, предполагается правильная паузация, ударение, интонирование.

- Ритмико-интонационные навыки подразумевают знание и логических, и экспрессивных ударений и интоном. Стоит отметить, что именно ударение и интонация выдают иностранца от носителя языка. Но на практике легче научиться правильному произношению звуков, чем интонированию предложений. Более того, именно ударение, паузация и интонация позволяют менять смысл высказывания [3, с.65]. Они также делятся на две группы: просодические навыки подразумевают правильное словесное ударение; интонационные навыки подразумевают знание логических и экспрессивных интоном и ударений [4, с.18].

Стоит отметить, что слухо-произносительные навыки связаны с видами речевой деятельности, поэтому нельзя игнорировать их формирование. Так, например, при обучении чтению вслух и говорению, к которым предъявляются одинаковые требования, овладение слухо-произносительными навыками является важным условием. Ведь нарушения в фонематической правильности, как в процессе чтения вслух, так и говорения ведет к тому, что слушающий перестает понимать читающего/говорящего.

Итак, сформированность фонетических навыков является залогом успешного формирования таких видов речевой деятельности, как говорение, аудирование, чтение, письмо. Для начальной ступени обучения характерно формирование слухо-произносительных и ритмико-интонационных навыков, а на последующих ступенях – их развитие и совершенствование.

### **Список использованной литературы:**

1. Недорезова Н.А. Технология формирования иноязычных фонетических навыков. – Оренбург, 2014.
2. Гущина Л.А. Технология формирования иноязычных фонетических навыков – 2013.
3. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: Продвинутый курс лекций / Е.Н. Соловова. – М.: АСТ, 2010. – 272 с.
4. Петрова А.С. Особенности формирования фонетических навыков на младшем этапе обучения английскому языку в средней общеобразовательной школе: курсовая работа. – Орехово-зубово, 2012.

## ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІНЕ СПОРТТЫҚ МАШЫҚТАНУ ҮРДІСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

<sup>1</sup>Шәкәрім Университеті, «Дене шынықтыру және спорт» кафедрасының аға оқытушысы

<sup>2</sup>Шәкәрім Университеті, «Дене шынықтыру және спорт» кафедрасының магистранты

Қазақстан Республикасының азаматтарында жаңа әлеуметтік-экономикалық мінез-құлық қалыптастыру тұжырымдамасы, Этникалық мәдени білім беру тұжырымдамасы және Елбасы Н.Назарбаевтың «Ғасырлар тоғысында» атты ғылыми-теориялық еңбегінде жаңа қоғамды құрушылар қандай болуы керек, қандай азаматты тәрбиелеу керек деген мәселеге зор көңіл бөлініп, оған ғылыми дәйекті жауап іздестірілген. Ол – өркениет әлеміне қазақ құбылысы болып кіретін азаматты дайындау. «Жас бала – жаңа өркен жайған жасыл ағаш тәрізді» дейді халқымыз. Жерге отырғызған жас көшет те қашан тамыры тереңдеп, жапырағы жайқалып үлкейгенше мәпелеп күтіп, үзбей тәрбиелеуді керек етеді. Адам да сол тәрізді. Олай болса ұстамды, көрегенді, түп-түзу, жып-жинақы, әсем бейнелі адамға қараудың өзі тым жарасымды. Жастарымыздың үлгі алатын, ең таңдаулы ішкі, сыртқы адамгершілік-эстетикалық сапаларын үйренетін адамы, міне, осындай болуы керек.

Егеменді, зайырлы, демократиялы, құқықты мемлекетіміздің қазіргі таңдағы мақсаты – әлемдік өркениетке жету. Өркениетті республикамыздың болашағы жастар білімімен ұштасады. Қазіргі таңда білім алушыға қажетті жағдайлар жасауға, жеке адамды дамытуға бағытталған білім беру әдіс-тәсілдері жетілдірілуде. Студент және оның қоршаған ортасы- ұстаз, ата-ана, достары, тәлім-тәрбие ұйымдастырушысы, жетекшілері т.б. барлығының мақсаты – тұлға дамуына жағдай туғызу. Осы аталған ортаның әдіс-тәсілі, амал-құралы, дәріс түрлері студентті жан-жақты дамытуға бағытталуы тиіс. Қазақстан Республикасы жоғары оқу орындарының студенттері бүгінгідей ақпараттық технологиялардың дамыған кезінде алған білімін жан-жақты байыта отырып, өзін-өзі тәрбиелеуде түрлі әдістемелік жағдайларды біліктілікпен қолдана отырып, кәсіби шеберлігін шыңдау үшін үлкен мүмкіндіктері бар.

Жоғары оқу орны студенттердің іс-әрекетіне, жеке басының қасиеттеріне, кәсіби шеберлігіне жоғары талаптар қояды. Өзін-өзі тәрбиелеу – соңғы жылдары психология, әлеуметтану және педагогикалық озат практика даярлаған тұлғаны жетілдірудің тиімді жолдарының бірі. Студенттері жоғары оқу орнында алған білімін байыта отырып, оны өзін-өзі тәрбиелеуде біліктілікпен қолдана білуі тиіс.

Н.Назарбаев «Ғасырлар тоғысында» еңбегінде: «Тәрбиенің түпкі мақсаты-қоғамның нарықтық қарым-қатынысқа көшу кезінде саяси-экономикалық және рухани дағдарыстарда жеңіп шыға алатын, ізгіленген ХХІ

ғасырды құрушы, іскер, өмірге икемделген, жан-жақты мәдениетті жеке тұлғаны тәрбиелеп қалыптастыру» деген тұжырым жасаған. Осы орайда, халқының мәдениетін, әдебиетін, тілін, салт-дәстүрін, тарихын, өнерін сүю арқылы, сондай-ақ, спорттық іс-әрекеттер арқылы өзін-өзі тәрбиелей білген нағыз мәдениетті маман даярлау да бүгінгі күннің көкейкесті мәселесіне айналуда.

Мемлекет үшін адамның денесінің сау болуы нақты материалдық мәні бар құбылыс. Қазіргі нарық заманында- дені сау адам үлкен маңыздылыққа ие. Еліміздің өндірістік потенциалы мен қорғаныс қызметіне тікелей кері әсер етіп отырған жағдай, елдің ертеңгі болашағы, жалпы орта мектеп оқушылары мен орта және жоғары оқу орын студенттерінің денсаулықтары өте төменгі деңгейде болуы. Әскер қатарына қызмет етуге шақырылған жастардың денсаулық жағдайларына байланысты көпшілігі кері қайтарылуда. Мектеп табалдырығын аттаған бірінші сынып оқушылары мен қолына аттестат алғалы тұрған түлектердің денсаулығын салыстырған зерттеушілер, мектеп түлектерінің денсаулығының 4-5 есе төмен екенін байқаған. Қазақстан Республикасы жоғары оқу орындары студенттерінің кәсіби тұрғыда өзін-өзі тәрбиелеуі әлеуметтік-педагогикалық мәселе болып табылады. Бұл дене тәрбиесі мамандарының кәсіби шеберлігін қайта шынғамен, мемлекеттің салауатты өмір салтын ұдайы дамытумен, сондай-ақ студенттер мәселелерінің демократиялық қоғамдағы өзгерістер жағдайында шешілуінің күрделенуімен байланысты.

Бұл міндет жоғары оқу орындарында білім алып жатқан болашақ дене тәрбиесі мамандарының да кәсіби даярлығының сапасына жоғары талаптар қойып отыр. Ал студенттердің кәсіби қалыптасуында оның өзін-өзі тәрбиелеуі маңызды рөл атқарады.

Дене тәрбиесі мен спорттық үйірмелер жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру саласының бір тармағы болып табылады және ол жеке тұлғаның жан-жақты дамуына, күшті де қуатты болып өсуіне, ұзақ уақыт шығармашылық еңбекке жарамды адамды қалыптастыруға, оны Отан сүйгіштікке даярлауға қызмет етеді.

Ой еңбегінің үлесі артып отырған қоғам дамуының қазіргі жағдайында ерік-жігердің көмегімен ойлау тәртібін қалыптастыру өзін-өзі тәрбиелеудің маңызды міндетіне айналуда. Дене бітімін жетілдіру жөнінде де осыны айтуға болады. Күш, әсемдік, денсаулық, төзімділік, қабілеттілік және ағзаның төтенше жағдайларға тез бейімделуі – мұның бәрі дене жаттығуын талап етеді. Дене дамуы мен рухани дамуды қатар жетілдірмеу тұлғаның үйлесімсіздігіне алып келеді.

Еліміздің Президенті Н.Ә.Назарбаев: «Спорт – игілікті іс. Спортта мінез – құлық, мәдениет қалыптасады. Спортпен айналысқан адам ар- ұятқа тиетін іс жасамайды. Жастайынан дене тәрбиесімен шұғылданған адам бүкіл ғұмыр бойы табысқа жетуге талпынады. Мен мұны өз тәжірибемнен білемін», – деуі тарих сахнасының төрінен спорт қозғалысының өзіндік орны бар екендігін делелдейді [1].

Ғалымдардың зерттеулеріне сүйенсек, елімізде соңғы жылдары халықтың

табиғи өсу деңгейі және туу көрсеткіштері төмендеп, ауру өсіп, өлім-жітім деңгейі артқан. Әсіресе, балалар денсаулығы өте алаңдатарлық жағдайда, елімізде екі миллионнан астам балалар мен жасөспірімдер асқынған ауру түрлері бойынша диспансерлік есепке тіркелген.

Сондықтан адам тұлғасын сауықтыру – бұл оның маңызды, материалдық және рухани құндылықтарды құру мен тұтынуындағы шығармашылық қызметінде қолданатын әдісінің жоғарғы даму деңгейі. Адамның негізгі күш-қуаты тек оның қызметінде, ең алдымен еңбек нәтижесінде көрінеді. Тек қана, еңбек іс-әрекеті арқылы адам қоғамға өзгеріс енгізе алады және өзінің күші мен қабілетін іс жүзінде көрсете біледі [2]. Мұндай іс-қимылды педагогикалық зерттеулерде «белсенді іс-әрекет» деп түсіндіріледі. Сонымен, студенттердің дене тәрбиесі мен машықтану үрдісі қазіргі уақыттағы талап етіп отырған деңгейлерінің арасындағы қарама-қайшылық студенттердің дене дайындығын жетілдіруге педагогикалық мүмкіндіктер туғызатын спорттық үйірмелер оның ішінде күрес спорт түрін кең көлемде қолдану мәселесі ұсынылады.

1) ЖОО-ғы оқу-тәрбие үдерісінде дене тәрбиесі мамандығы студенттерінің тиімді өзін-өзі тәрбиелей білуіне деген тұлғалық қажеттілігі мен оқу материалын игеру және жаңғыртуға бағдарланған білім беру үдерісінің нақты практикасы арасында;

2) Дене тәрбиесі мамандығы студенттерінің болашақ маман ретінде тұлғалық-кәсіби қалыптасуына деген қажеттілік пен ЖОО-дағы оқу-тәрбие үдерісіне спорттық іс-әрекеттер арқылы студенттердің өзін-өзі тәрбиелеу іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыру факторы ретіндегі кәсіби білім беру теориясы мен әдістемесінің жеткілікті түрде жасалмағандығы арасында қайшылықтар бар.

Жоғарыда айтылған қайшылықтарды, мәселелерді шешу қажеттілігі біздің зерттеу тақырыбымызды Аталған мәселенің бүгінгі күн талабына сай келуі, оның әдістемелік тұрғыдан зерттеліп, өңделуі мен тәжірибелік қажеттілігінің жеткіліксіздігі зерттеу тақырыбын таңдауға мүмкіндік жасады. Осыған орай, дипломдық жұмысымыздың тақырыбы: «ЖОО студенттеріне спорттық машықтану үрдісін қалыптастыру» деп аталады.

ЖОО студенттеріне спорттық машықтану үрдісін күрес спорт түрі бойынша ұйымдастыру, күресте дене сапаларының дамыту жолдары мен күрес спорт сабақтарында жүзеге асырылады. Яғни ол мектептерде сыныптан тыс күрес секцияларында, ал жоғары оқу орындарында дене тәрбиесі сабақтарында кең дамытылады.

Балуанның спорттық шеберлігінің артуының күрес әдіс-айласын меңгерту жолдары: түрегеліп тұрып күресу, партерде күресу, жатып күресу, ұстап жату, қылқындыру, қол-аяғын созу т.б. әдіс айдалар жатқызылады.

Күрес әдіс-айласын орындау кезіндегі негізгі, шешуші қимылдар: аяқпен шалу, ілу, арқадан асыра лақтыру, «жамбас», кеудеден асыра лақтыру, т.б. әдістерде шешуші қимыл түрлері және осы әдістерді орындаудың әртүрлі варианттары бар. Ұстап жату, қол аяқты созу, қылқындыру әдістерін орындау ерекшеліктері. Күрделі және қарапайым әдістер. Әдістердің бір-бірімен биомеханикалық орындалу ерекшеліктері. Тіреу нүктесі, тіреу алаңы.

Балуанның жалпы салмақ орталығы, оның әдіс орындау кезінде кеңістекте өзгеруі. Тепе-теңдікті сақтау. Сыртқы және ішкі күштер. Салмақтың түсу нүктелері. Аудару, аунау, сүйреу. Бұлшық ет күші оның бағыты мен мөлшерінің әдіс орындау кезіндегі өзгеруі кең байқалады [3].

Күрес спорт түрінде жаттығуға оқыту әдістемесі қажетті мақсаттардың жүйелілігін анықтап, оқытудың әдістемелері: айту-хабарлау-көрсету, проблемалық оқыту, жоспарлау негіздерін құрады.

Оқыту құралдары: қалыптасқан қарапайым техниканы қолдану арқылы.

Үйретудің әдістемесі – толығымен, бөлімдерге бөліп. Қателіктерді анықтау және түзету жолдары арқылы жүзеге асырылады. Күрес жаттығуларын оқыту кезінде тренажерлерді қолдану, әдістер таңдаудың жолдары, ерекшеліктері, биомеханика тұрғысынан талдау (тіреу нүктесі, тіреу алаңы, олардың әдіс орындау кезіндегі өзгеруі және т.б.), тепе-теңдіктен шығару жолдары (шалу, қағу, ілу, өңгеру т.б. әдістер арқылы), партерде және жатып күресу кезіндегі тепе-теңдік қимылдары және созу жаншу және ұстап жату жағдайларынан шығу жолдары кең қолданылады.

Күрес тәсілдеріне үйрету жолдары:

- қарсыласы кілемнен көтеру арқылы орындалатын әдістер түрі, оны орындаудың ерекшеліктері.

- түрегеліп және партерде тұрған балуанның тепе-теңдігін бұзу арқылы, әдіс орындау. Денеден, киімнен ұстау арқылы иін заңдылығын іске асыру жолдары.

- тіреу алаңы, және салмақтың түсу нүктелерін анықтау, шалу, ілу, қағу, жамбас, иықтан асыра лақтыру партерде және ұстап жату әдістерін орындау кезінде анықтау.

- түрегеліп тұрғанда партерде немесе жатып күрескенде денеден немесе киімнен ұстаған жерден құтылу әдістері.

Балуан дайындығын анықтау жолдары:

- балуан туралы хабар жинау, сұрау, бақылау, баспа материалдарын зерттеу, бейне таспа түсіру. Жарыстарды қадағалау т.б.

- балуанның жеке басы – оның жасы, спорттық разряды, спорттық көрсеткіштері, дене бітімі ерекшелігі, тегі, ұлты, дене дайындығы ерекшелігі, күресу ерекшелігі, әдіс-айланы меңгеру деңгейі, сүйікті әдіс-айлалар түрі, қорғаныс ерекшелігі, күресті жүргізу тәсілі ерекшелігі.

- мінезінің ерекшелігі, жүйке жүйесінің ерекшелігі.

- балуанның психологиялық дайындығы. Күш-жігер, мінез-құлықтың ерекшеліктері. Батылдық, жігерлік т.б. қасиеттерді арттыру жолдары. Жүйке жүйесінің ерекшеліктері. Эмоция, оның күрес әсері [4].

Ұжымдық, еңбексүйгіштік, жауапкершілік т.б. қасиеттердің күреске әсері.

Батылдық, жігерлік қасиетті арттыру үшін қолданылатын жаттығулар түрлері.

Тәртіптілік пен жауапкершілікке әсер ететін жаттығулар.

Ұжымдық тәртіпке қажетті жаттығулар. Белгілі бір уақытта орындап үлгеруге қажетті жаттығулар.

Дене сапаларын күрес спорт түрі бойынша арттыру негізі.

Күрес спорт түрлерінде күштілікті арттыру.

Сыртқы қарсылықты жеңу немесе бұлшық ет көмегі арқылы оған қарсылық көрсетуді күш дейміз.

Күш үш түрлі бұлшық ет жұмысы тәртібінде пайда болады:

1. Жеңу тәртібінде бұлшық ет жиырылады.

2. Көну тәртібінде бұлшық ет созылады.

3. Қозғалмайтын (статастикалық) тәртіпте бұлшық еттің ұзындығы өзгермейді.

Күштілікке тәрбиелеу жаттығулары. Күшті дамытудың амалдары мен әдістері. Күшті дамыту үшін жоғары қарсылықты жаттығулары қолданылады. Олар екі топқа бөлінеді:

1. Сыртқы қарсылық жаттығулары. Сыртқы қарсылықтарға: әр түрлі спорт құралдарының салмағы, серігінің қарсы әрекеті сыртқы ортаның қарсылығы жатады.

2. Өз салмағының ауырлығын басқару жаттығулары (серіппеде тартылу, отырып-тұру, секіру т.б.).

Күш қабілетін жетілдіру кезінде денеге түсетін күш (жүктеме) өте көп болмауы керек. Бұл адамның жалпы өсуін кідіртеді. Күшті арттыратын жаттығулар адамның шапшаңдық, күштілік, төзімділік қасиет-қабілеттерін дамытудың негізі болғандықтан, мұндай жаттығуларды үздіксіз және жеткілікті мөлшерде орындап отырған қажет. Өз беттерімен жаттығу кезінде күшті молайтатын жаттығулар икемділік пен жылдамдылық қабілеттерін арттыратын жаттығулардан кейін, ал көп жағдайларда төзімділікті арттыратын жаттығулардың алдында орындалғаны жөн[5]. Күш қабілетін жетілдіру үшін жаттығулардың төмендегідей түрлерін орындау керек:

а) кермеге тартылу, биікке өрмелеу, аяқты көтеру, еденге немесе гимнастикалық орындыққа етпеттен жатып, қолды бүгіп, жазу жаттығуларын орындау қажет;

ә) басқа ауыр салмақтар көтеру (бірнеше бала болып гимнастикалық орындықты және оның үстінде отырған оқушыларымен бірге көтеріп алып жүру), серіппелі спорт құралдарымен, батпан (гантель) көтерумен (алдымен салмағы 1-2 кг-дық, кейін 3 кг-дық батпан) жаттығу.

*Күрес спорт түрлерінде жылдамдықты арттыру.*

Жылдамдық дегеніміз белгілі бір уақыт ішіндегі жылдам қозғалыс әрекеті. Жылдамдық үш түрде пайда болады:

1) Қарапайым және күрделі қозғалыс жылдамдығы.

2) Жалғыз қимыл жылдамдығы.

3) Қимыл жиілігі.

Жылдамдықты өлшеу жолдары. Жылдамдықтың көрсеткіштері. Әдіс-айланы орындау жылдамдығы. Жылдамдық, шапшаңдық қасиеттерін арттыру жолдары үшін жылдамдықты дамытатын арнаулы дене жаттығулары. Бұлшық ет күшін дамыту үшін арнаулы дене жаттығуларының өте көп түрі қолданылады. Осылардың анағұрлым қолайлысы да, тартымдысы да мыналар: Белбеуді белдеріне іліп, бір орында тұрған атқарушы мен әріптес резеңке жіпті созып, аяқтарын серпе алға ұмтылады.

Старт адымы, әріптестер бірінің иығына бірі қолын тіреп, алға қарай еңкейе бір-біріне қарсы тұрады Гимнастика қабырғасын немесе ағаш дінін қолымен итеріп, бір орында жүгіру жаттығулары жатқызылады.

*Күрес спорт түрлерінде ептілік арттыру.*

Ептілікті дененің қасиеті ретінде қандайда бір күрес қозғалыс міндетін орындауға бағытталған туынды қимыл деп атауға болады. Мысалы, барынша жоғары күш жұмсау, аяқтан шалу, бір жамбасқа алу т.б. Мұндай тапсырмалар әр түрлі қимылдарда болуы мүмкін. Қозғалыс міндеттерінің күрделілігі көптеген себептермен анықталды. Көбіне бірдей уақытта бірінен соң бірі орындалған қимылдардың сәйкес келуін талап етеді (қимылдардың үйлесімділігі және талаптылығы), яғни қозғалыс қимылдарының үйлесімділік күрделілігі ептіліктің бірінші өлшеуіші болып табылады. Егер қозғалыс өзінің кеңістік, уақыт және күш сипаттамасына орай оған сай келетін болса, яғни ол дәл орындалса, қозғалыс міндеті орындалады [6].

*Күрес спорт түрлерінде иілгіштік арттыру.*

Адамның жаттығуды үлкен амплитудамен орындай алу қабілеттілігін – иілгіштік дейміз. Иілгіштіктің өсуі буын құрылыстарына; бұлшық еттің, сіңірдің созымдылығына: көңіл-күйге (жоғары көңіл-күйде икемділік артады) бой қыздыруға; сыртқы температураға; тәулік уақытына, күш даму деңгейіне (күші көп адамдардың икемі аз); спорттық мамандыққа және техникасына байланысты. Сонымен, созылу жаттығуларын амплитудалық орындау шегіне жеткізе, яғни буындарда жеңіл ауырту сезімдерін сезінгенше орындау қажет. Икемділігі дамытқанда жас ерекшеліктері үлкен рөл ақарады. 20 жастан кейін жас ерекшеліктеріне байланысы қозғалыс амплудасы азаяды. Бәсең иілгіштіктің кобеюі 9-10 жаста, белсенді 10-14 жаста байқалады. 15-17 жас иілгіштікті жетілдірудің ең соңғы шегі. Қыз балалардың буындарындағы жылжымалылық, ер балаларға қарағанда 20 - 30 % көп, сондықтан күш түсіруді оларға көбірек беруге болады.

*Күрес спорт түрлерінде төзімділікті арттыру.*

Адамның жұмысты ұзақ қарқынын азайтпай орындай алу қабілетін төзімділік дейміз. Адамның берілген қарқынды әрекетке және болдыруға қарсылық ете алу уақытын төзімділік өлшемі деп атаймыз.

Төзімділікті дамытудың амалдары мен әдістері. Төзімділікті дамытқанда үш негізгі міндетті орындаймыз:

1. Тыныс алу деңгейін жоғары дамыту.
2. Сол деңгейді ұзақ уақыт ұстау қабілеттілігін дамыту.
3. Тыныс алу процестерін тез өрістетуді жоғары шамаға көтеру.

Қалыпты күшпен ұзақ уақыт орындалған циклді (жүгіру, ескек есу т.б.) және циклді (күрестегі лақтырулар т.б.) жаттығулар тыныс, жүрек-қан тамыры жүйелерінің өнімділігін арттырады, төзімділікті дамыту амалдары табылады, Төзімділікті дамыту үшін стандартты, үздіксіз және интервалды күш түсіру мен қатаң уақыт тәртібі жаттығулары қолданылады.

Стандартты үздіксіз жаттығулар әдісі. Жаттығуды орындау уақыты 10-нан 30 минутке дейін, жүрек соғу жиілігі жұмыс кезінде минутіне 150-170 рет. Осындай жаттығуларды орындау тәртібі жүректің соғу шамасын, тыныс алу



деңгейін көтеруге көмектеседі. Бұл әдіс төзімділікті дамытудың бастапқы кезеңдерінде пайдаланылады. Интервалды жаттығу әдісі. Бұл жаттықтыруды жүргізу, жүрек қызметінің мүмкіншіліктерін арттыруға бағытталған.

Төзімділік қабілетін жетілдіру үшін бірінші кезекте күрделілеу жаттығулар пайдаланылады. Бұлар: аласа кермеге тартылу, гимнастикалық қабырғаға және орындыққа қолды тіреп, бірнеше рет бүгіп-жазу, онша ауыр емес заттырды көтеру.

Дене тәрбиесінде пайданылатын жаттығулар адам организмне белгілі бір дәрежеде әсерін тигізеді. Бұл әсер өте күрделі және әр түрлі болады, әрі ол оқушы денесінің барлық мүшелерін қамтиды. Адам денесінің барлық мүшелері өзара байланысты болғандықтан және сабақта әр түрлі жаттығулар өте көп қолданылатындықтан, организм жұмысқа тұтастай қатысады.

Денеге түсетін күшті (жүктемені) жаттығудан жаттығуға бірте-бірте өсіре берген жөн. Денедегі түсетін күшті, яғни жүктеме мөлшерін белгілеген кезде оның жүйелі және дәйекті болуын мейлінше дұрыс сақтауы қажет. Дұрыс ұйымдастырылған дене жаттығулары адамға қажетті күш, жылдамдық, ептілік, төзімділік т.б. қасиет-қабілеттерінің қалыптасуына белсенді түрде әсер етеді [7].

Денсаулықты нығайтуда, оқушылар организмнің жетілу, даму дәрежесін өсіруде жалпы дамыту жаттығуларының алатын орны ерекше. Жалпы дамыту жаттығулары әдетте дене тәрбиесі сабағының кіріспе бөлімінде, аз мөлшерде болса да, дене шынықтыру үзілістерінде, сабақ арасындағы үзілістер мен таңертеңгі гимнастикада т.б. реттерде қолданылады. 12-13 жастағы балаларға лайықты жалпы дамыту жаттығуларының үлгісі мен жаттығулар тобы оқулықтың «Гимнастика» тарауында беріледі. Сол жаттығуларды өз беттеріңмен жаттыққанда, таңертеңгі гимнастикада пайдалануларыңа болады.

Дене сапаларын жетілдірудің негізгі мақсаты- дененің дамып-жетілуіне көмектесу, денсаулықты нығайту. Бұл маңызды міндеттерді жүзеге асыру төмендегі жағдайлардың орындалуын қажет етеді [8].

1. Оқушылардың сабақтағы қимыл-қозғалыс қызмет организмнің өсуі мен дамыуына көптеген тигізетіндей болуы қажет. Алайда, организмге шамадан тыс күш түсірілуі керек. Себебі үдемелі және ұзаққа созылатын, шамадан тыс күш жұмсауды қажет ететін жұмыс баланың дамуымен өсуін тежейді.

2. Сабақта және жаттығулар орындау кезінде қолданылатын дене жаттығулары адам организмне жан-жақты әсер ету керек, яғни тірек аппараттарының дамуына, мүсіннің қалыптасуына, нерв жүйесін нығайтуға, өсіп келе жатқан организмнің тиісті қажеттіліктеріне сәйкес зат алмасуының жақсаруына көмектесуі қажет.

3. Оқулықта көрсетілген жаттығулардан тыс жалпы дамыту жаттығуларын таңдап, іріктегенде олар жас шамаларына, дұрыс өсіп-жетілулеріне сәйкес келетін және жағымды әсер ететін болуын ескерген жөн.

Дұрыс іріктеп алынған дене жаттығулары, оларды жүйелі түрде пайдалану денсаулықты нығайтады, дененің дамуына көмектеседі.

## Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Дене мәдениеті және спорт туралы Заңы. 1999 ж. 2 желтоқсан. №490-13 ҚР // Sport, 2000, №1, 4-11 қаңтар.
2. Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығы. Қазақстан республикасында дене шынықтыруды және спортты дамытудың 2015-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы. №571, // Астана, 2014 ж.
3. Адамбеков Қ.І. «Оқушылардың дене тәрбиесілеудің педагогикалық негізі» п.ғ.д. дисс. авторефераты. Алматы, -2015, 38 бет.
4. Аяшев А.О. Болашақ мұғалімнің тәрбие жұмысына кәсіби даярлығын дене тәрбиесінің құралдары арқылы қалыптастыру. п.ғ.д. дисс. авторефераты, М., 2019, 55б.
5. Кузнецов З.И. Мектеп жасындағы балалардың негізгі дене қасиеттерін дамыту // ғылыми конференциясының жинақтары, Поланга, 2018 ж.
6. Сапарбаев М.Б. Дене тәрбиесі пәнінің мұғалімдеріне үздіксіз педагогикалық білім беру жүйесінің теориясы мен практикасы. п.ғ.д. дисс. авторефераты. Алматы, 2017, 318 б.
7. Гейнца К.А. Қазақстандағы жалпы білім беретін мектептердегі 1-9 сынып оқушыларының нұсқалық бөлімдерін жете зерттеу. п.ғ.к. дисс. авторефераты. М., 2020, 22 б.
8. Жұманова А.С. «7-9» жастағы қазақ балаларының дене тәрбиесі ісінің мазмұнын тәжірибеде дәлелдеу. п.ғ.к. дисс. авторефераты Алматы,-2020.

Ерменова Б.О.<sup>1</sup>, Какибаламов С.А.<sup>2</sup>

### СТУДЕНТТЕРДІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ҚҰРАЛДАРЫМЕН ОҚИТУҒА ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕУ

<sup>1</sup>Шәкәрім Университеті, «Дене шынықтыру және спорт» кафедрасының аға оқытушысы

<sup>2</sup>Шәкәрім Университеті, «Дене шынықтыру және спорт» кафедрасының магистранты

Кез-келген университеттің маңызды педагогикалық міндеттерінің бірі- бірінші курс студенттерімен олардың жаңа оқыту жүйесіне, әлеуметтік қатынастардың жаңа жүйесіне тез және сәтті бейімделуіне, студенттердің жаңа рөлін игеруге бағытталған жұмыс.

Жас жігіт үшін қиын кезеңдегі университеттің міндеті-оған жаңа оқу жағдайларына тезірек және сәтті бейімделуге, Студенттер қатарына қосылуға көмектесу.

Осылайша, гуманитарлық жоғары оқу орындарындағы 1 курс студенттерінің жоғары кәсіптік білім беру процесіне бейімделу мәселесін талдау келесі қарама-қайшылықтарды анықтады:

- бір жағынан бірінші курс студенттерінің бейімделуі үшін оңтайлы жағдай жасаудың объективті қажеттілігі мен екінші жағынан, студенттердің жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, білім беру мекемелерінің теориялық және практикалық деңгейде педагогикалық қызметті жүзеге асыруға жеткіліксіз дайындығы арасында.

- бірінші курс студенттерінің білім берудің жаңа жағдайларына бейімделе білуінің болмауы және ЖОО-дағы оқу жағдайларына сәтті бейімделуін қамтамасыз ететін педагогикалық өзара іс-қимыл әдістемелерінің жеткіліксіз әзірленуі арасында;

- ЖОО-да дене шынықтыру саласындағы білім беру процесін ұйымдастырудың қалыптасқан дәстүрлі нысандары мен бейімделуге ықпал ететін дене шынықтыру сабақтарын өткізудің жаңа, вариативті нысандарын енгізу қажеттілігі арасында [1].

Жоғарыда аталған қайшылықтарды шешу педагогикалық білім беру жүйесінде дене шынықтыру сабақтарын ұйымдастыру мен өткізудің оңтайлы нысандарын анықтауды талап етеді.

Осылайша, зерттеудің ғылыми мақаласының өзектілігі дене шынықтыру арқылы Мирзо Ұлықбек атындағы Ұлттық университетте оқу процесіне бейімделудің жаңа тәсілдерін жасау қажеттілігімен анықталады.

Зерттеудің мақсаты: бірінші курс студенттерін Мирзо Ұлықбек атындағы Ұлттық Университет жағдайында оқуға тиімді бейімдеуді қамтамасыз ететін дене шынықтыру сабақтарын өткізудің нысандарын, құралдары мен әдістерін анықтау және негіздеу.

Біз бірінші курс студенттерінің бейімделуіне ықпал ететін дене шынықтыру сабақтарының келесі міндеттерін анықтадық [2]:

1. Дене шынықтыруды студенттерді белсенді өмір сүруге дайындауға және өздігінен білім алуға бағыттау.

2. Студенттерді өзін-өзі тану және өзін-өзі тану дағдыларымен қаруландыру.

3. Жан-жақты физикалық дамуды қамтамасыз ету.

4. Өзіңізді дұрыс түсінуді дамытуға ықпал етіңіз.

5. Дене жаттығуларының жүйелі сабақтарына, оқытушылармен және курстастармен шығармашылық қарым-қатынасқа деген уәждеме мен қажеттілікті қалыптастыруға ықпал ету [3].

6. Студенттердің педагогикалық университеттегі оқу жағдайларына әлеуметтік-педагогикалық бейімделуіне ықпал ететін жеке қасиеттерді қалыптастыру.

7. Басқа адамдарды білу қажеттілігін, оларға гуманистік көзқарасты тәрбиелеу.

8. Қиын өмірлік жағдайларда эмоционалды тұрақтылықты дамыту.

9. Өмірлік қиындықтарды жеңу қабілетін дамыту [4].

Бірінші курс студенттерінің дене тәрбиесі процесінде сараланған тәсіл олардың дағдыларын бағалауда шешуші болды. Сараланған тәсіл әр жастағы міндеттерді және оның өмірінің белгілі бір кезеңінде адамның даму ерекшеліктерін білуді талап етеді; жас пен жыныстың адамның мінез-құлқы

мен көзқарасына, мүдделері мен қалауына әсері [1]. Студенттермен жұмыс кезінде сараланған тәсіл дене шынықтыру сабақтарында психологиялық және физикалық белсенділіктің дұрыс мөлшерін анықтауға мүмкіндік берді.

Топтарда әр семестрде оқу-жаттығу бағытындағы практикалық сабақтар жүйесі аяқталған модуль ретінде құрылды, ол бағдарламаның әртүрлі бөлімдерінен өтуге сәйкес кезеңдерге бөлінеді. Әр кезең оқу материалын меңгеру дәрежесін анықтау үшін студенттерді тестілеумен аяқталады. Бағдарламаның үш бөлімінің әрқайсысы бойынша (теориялық, практикалық, әдістемелік) студентке бес балдық жүйе бойынша баға қойылды. Практикалық сынақ талаптары мен тестілері оқу уақытында бақылау жарыстарында орындалды, оларға оқу сабақтарына үнемі қатысатын және қажетті дайындығы бар Студенттер жіберілді. Бағалау бақылау жаттығуларындағы (тесттердегі) көрсеткіштердің өсуі негізінде айқындалады [5]. Практикалық бөлімнің міндетті тестілері: 100 метрге жүгіру, 2000 метрге жүгіру - қыздар және 3000 метрге жүгіру - ұлдар, челноктық жүгіру-3 x 10 метр, орнынан ұзындыққа секіру, төмен белтемірге тартылу - қыздар және жоғары белтемірге - ұлдар, икемділік тесті, денені бастапқы қалыптан көтеру-жатып көтеру - қыздар және аяқтарынштанғаға көтеру-ұлдар. Әдістемелік бөлімде: саптық жаттығуларды өткізу (саптық жаттығуларды салу, қайта құру, ашу, жабу, қозғалу); жалпы дамыту жаттығуларының кешенін құрастыру және оны өткізу қарастырылған; мектепке дейінгі, бастауыш мектеп жасындағы балаларға арналған Жиырма ашық ойындардың конспектісін жасау және оларды өткізу.

Эксперименттік топ студенттерінің көпшілігінде (45%) мазасыздықтың себебі-жоспарларын іске асырудағы қиындық, бақылау тобының студенттерінде (50%) мазасыздықтың себебі көбінесе эмоционалды стресс, яғни олардың қажеттіліктерін жүзеге асыра алмау болып табылады [6].

Эксперименттік топ студенттерінде эмоционалды стресстің жиі кездесетін себебі мұғалімдердің қарама-қайшы және белгісіз талаптары болып табылады (38%). Бақылау тобының студенттерінде стресстің себебі Оқу ақпаратының жеткіліксіздігі (32%) болып табылады. Екінші орында эксперименттік топ студенттері үшін стресстің себебі жұмыстың монотондылығы (30%), АЛ бақылау тобының студенттері үшін мұғалімдердің қарама - қайшы және белгісіз талаптары бар (25%). Екі топта да ақпараттың сәйкес келмеуі және ақпараттың шамадан тыс әртүрлілігі стресс тудырмайды.

Эксперименттік топтың студенттері ешқашан эмоционалды күйзеліске ұшырамайды (65%), ал бақылау тобының студенттері респонденттердің 30% - ы сыныптастарымен және достарымен қақтығыс кезінде эмоционалды күйзеліске ұшырайды, ал 30% - ы мұғалімдермен қақтығыс кезінде.

Біз студенттерден университетте оқуға қаншалықты тез үйренгендерін сұрадық. Сауалнамаға сәйкес, студенттердің көпшілігі бір айға үйренеді, бақылау тобының студенттерінің 15% - ы әлі күнге дейін үйренбеген және респонденттердің 10% - ы ешқашан үйренбейді деп ойлайды [7].

Студенттерді дербес дене шынықтырумен айналысуға дайындаудың әзірленген моделі мен бағдарламасын іске асыру эксперименттік топ студенттерінің өздерінің физикалық жағдайына деген жауапкершілігін,

олардың даму деңгейі денсаулықтың, жұмысқа қабілеттіліктің және ЖОО-да оқуға бейімделудің маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылатынын түсінуді арттырды. Тәжірибелік топ студенттерінің денсаулығы, функционалдығы және физикалық қасиеттері дамуының барлық сыналған көрсеткіштері бойынша айтарлықтай өсу әзірленген модель мен бағдарламаның тиімділігін көрсетеді.

#### Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Холодов Ж.К. Теория и методика физического воспитания и спорта Текст.: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Ж.К. Холодов, В.С. Кузнецов. М.: Издательский центр «Академия», 2019. 480 с.
2. Алимхананов Б.У. Дене мәдениеті бойынша оқу бағдарламасының нұсқалары. п.ғ.к. дисс. авторефераты. Санкт-Петербург. 2018, 22 б.
3. Платонов В.Н. Спортшылардың қазіргі замандағы дайындық жүйесінің негізі. // Киев, «Здоровья» 2020.
4. Құланов Қ.А. Қазақстандағы жалпы білім беретін мектептердегі дене тәрбиесінің дамуы (1966-1985) п.ғ.к. дисс. авторефераты. Алматы, 2018, 22 б.
5. Набатникова Н.И. Субмаксимольді және жоғары қуат арқылы жасалатын циклдік жұмыс кезіндегі спортшының арнайы төзімділігін жетілдіру мәселелері. п.ғ.д. дисс. авторефераты. М., 2019, ж.
6. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика, Астана, 1998, 378-бет.
7. Бриль М.С. Б.Ш.Ө.С.М. қабылдаудағы балалардың жеке бас ерекшеліктерін зерттеу (баскетболдан) п.ғ.к. дисс. М., 2011, 188 б.
8. Атаев К.А. Балалардың жүйелі түрдегі дене тәрбиесі. // Ғылыми практикалық конференцияның тезистері. Ташкент. Джизак, 2016. 21 б.
9. Биданов Б.Ж. Оқушылардың сабақтан тыс кездегі дене тәрбиесінің педагогикалық кезендері. п.ғ.к. дисс. авторефераты. Алматы, 2018, 1-20 беттер.

## ОСОБЕННОСТИ САМОСОЗНАНИЯ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

магистрантка 2 курса специальности 7М01101 «Педагогика и психология»

**Alikhan Bokeikhan University, г. Семей**  
**natalia5a2010@mail.ru**

Центральный психологический процесс юношеского возраста - развитие самосознания, которое побуждает личность соизмерять все свои стремления и поступки с определенными приступами и образом собственного "Я". Юношеское "Я" еще не определено, расплывчато, оно нередко переживается как смутное беспокойство или ощущение внутренней пустоты, которую необходимо чем-то заполнить. Отсюда растет потребность в общении и одновременно повышается его избирательность, потребность в уединении. Представление юноши о себе всегда соотносится с групповым образом "Мы", то есть образом типичного сверстника своего пола, но никогда не совпадает с этим "Мы" полностью. Чем старше и более развит человек, тем больше находит он различий между собой и "усредненным" сверстником. Исключительно важной инстанцией самосознания, во многом закладываемой в ранней юности, является самоуважение. Это понятие многозначно, оно подразумевает и удовлетворенность собой, и принятие себя, и чувство собственного достоинства, и положительное отношение к себе, и согласованность своего наличного и идеального "Я". В зависимости от того, идет ли речь о целостной самооценке себя как личности или о каких-либо отдельных исполняемых социальных ролях, различают общее и частное самоуважение. Поскольку высокое самоуважение ассоциируется с положительными, а низкое - с отрицательными эмоциями, мотив самоуважения - это «личная потребность максимизировать переживание положительных и минимизировать переживание отрицательных установок по отношению к себе» [1,с.45].

Человек с высоким самоуважением считает себя не хуже других, верит в себя и в то, что может преодолеть свои недостатки. Низкое самоуважение, напротив, предполагает устойчивое чувство неполноценности, ущербности, что оказывает крайне отрицательное воздействие на эмоциональное самочувствие и социальное поведение личности. Для юношей с пониженным самоуважением типична общая неустойчивость образов "Я" и мнений о себе. Они больше других склонны "закрываться" от окружающих, представляя им какое-то «ложное лицо», «представляемое Я»[2].

Юноши с пониженным самоуважением особенно ранимы и чувствительны, они болезненнее других реагируют на критику, смех, порицание. Их больше всего беспокоит плохое мнение о них окружающих. Они болезненно реагируют, если у них что-то не получается в работе или, если они обнаруживают в себе какой-то недостаток. Пониженное уважение побуждает уклоняться от всякой деятельности, в которой имеется момент соревнования.

Такие люди часто отказываются от достижения поставленной цели, так как не верят в собственные силы.

В юношеском возрасте в рамках становления нового уровня самосознания идет и развитие нового уровня отношения к себе. Одним из центральных моментов здесь является смена оснований, критериев для самооценки - они смещаются, говоря словами Л.С. Выготского, «из вне, во внутрь», приобретая качественно иные формы, сравнительно с критериями оценки человеком других людей. Переход от частных самооценок к общей, целостной, (смена оснований), создает условия для формирования в подлинном смысле слова, собственного отношения к себе, достаточно автономного от отношения и оценок окружающих, частных успехов и неудач, всякого рода ситуативных влияний. Оценка отдельных качеств, сторон личности играет в таком собственном отношении к себе подчиненную роль, а ведущим оказывается некоторое общее, целостное "принятие себя", "самоуважение". Именно в юности формируется эмоционально-ценностное отношение к себе, то есть "оперативная самооценка" начинает основываться на соответствии поведения, собственных взглядов и убеждений, результатов деятельности [3, с. 110].

Самооценки отводиться ведущая роль в рамках исследования проблем самосознания. Самооценка - оценка личностью самой себя, своих возможностей, качеств и места среди других людей. Самооценка характеризуется как стержень процесса самосознания, показатель индивидуального уровня его развития, интегрирующее начало и его личностный аспект, органично включенный в процесс самопознания.

юношеский возраст характеризуется сбалансированным развитием когнитивного и эмоционального компонентов самооценки. Рост осознанного отношения к себе ведет к тому, что знания о себе начинают регулировать и вести за собой эмоции, адресующиеся собственному "Я". Складываются относительно устойчивые представления о себе, как целостной личности, отличной от других людей.

Выполняя регулятивные функции, самооценка выступает необходимым внутренним условием организации субъектом своего поведения, деятельности, отношений. Она является важнейшим фактором мобилизации человеком своих сил, реализации скрытых возможностей, творческого потенциала.

Многочисленные исследования неоспоримо свидетельствуют о том, что эффективное решение проблем самосознания, самоопределения, самоутверждения невозможно вне общения с окружающими людьми, без их помощи.

В юношеском возрасте отмечаются две противоположные тенденции в общении: расширение его сферы с одной стороны, и растущую индивидуализацию, обособление - с другой. Общаясь с людьми, юноши и девушки ощущают потребность в нахождении своей позиции в их среде, своего "Я". Но осмысление этой потребности и путей ее реализации, возможно при наличии потребности в уединении [4].

В юности обостряются способности к чувствованию в состояния других лиц, способности переживать эмоционально эти состояния, как свои. Именно поэтому юность может быть столь сенситивна, столь тонка в своих проявлениях к другим людям, в идентификации с ними. Идентификация утоньшает сферу чувствования человека, делая его богаче и одновременно ранимее.

Таким образом, самосознание в юношеском возрасте приобретает качественно-специфический характер. Оно связано с необходимостью оценивать качества своей личности с учетом конкретных жизненных устремлений, в связи с решением задачи профессионального самоопределения.

Список использованной литературы:

1. Бернс Р. «Развитие Я концепции и воспитание». - М., 2015г.
2. Кон И.С. Психология ранней юности. - М., Просвещение, 2005г.
3. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. - М., 2007 г.
4. Столин В.В. Самосознание личности. - М.: МГУ, 2011г.
5. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. Изд. Наука. - М., 2015 г.

Өтежанова Ә.

## **ПРОЯВЛЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СТРЕССА У ПОДРОСТКОВ**

магистрантка 2 курса специальности 7М01101 «Педагогика и психология»

**Alikhan Bokeikhan University, г. Семей**

**natalia5a2010@mail.ru**

Подростковый возраст - самый сложный период в жизни человека. Это время, когда все чувства обострены: если любишь, то со всей страстью; если ненавидишь, то со всей злостью; если дружишь - со всей душой. А потому любой конфликт, самое ничтожное недопонимание может обернуться настоящей душевной драмой для впечатлительного подростка. Вот почему подростковые стрессы - явление вполне обычное, практически обязательное.

Причиной стресса в подростковом возрасте может стать как действительно серьёзная неприятность, так и незначительная обида на близкого человека.

Безусловно, самые сильные подростковые стрессы случаются, когда они сталкиваются с ситуацией опасности или насилия. Стрессы по такой причине характерны для людей любого возраста, но самый глубокий след они оставляют именно на психике подростка [1].

Подростковый возраст - время, когда психика полностью меняется; это период, когда они постепенно трансформируются во взрослого человека. И если в этот период они переживают серьёзный стресс, у них мало шансов стать гармоничной, открытой и доброжелательной личностью. Наверняка,



последствием стрессового состояния в подростковом возрасте станет какой-либо комплекс неполноценности или замкнутость, или фобия.

Тинэйджеры близко к сердцу воспринимают даже малейший конфликт в семье. Что уж и говорить о такой семейной драме, как развод. Из-за сверхчувствительности и повышенной мнительности многие подростки безо всяких на то оснований начинают во всех семейных неурядицах винить себя. Им кажется, что с ними что-то не так, поэтому и вокруг одни неприятности. Подростки мучительно страдают, когда родители их не понимают, когда мать с отцом постоянно ссорятся, когда кто-либо из родных серьезно заболевает [1, с.85].

Также значимой причиной для стресса является проживание в неблагоприятных условиях: с пьющими родителями, в коммунальной квартире рядом с неприятными соседями, на опасной территории, в абсолютной бедноте и т. д.

Не менее значимыми для подростка являются сложные ситуации в школе, приводящие к стрессу. Это изменение характера учебной деятельности; отсутствие единства требований: сколько учителей, столько различных оценок окружающей действительности, проблема с успеваемостью в школе. Особенно сильно давят на психику завышенные требования со стороны школы. Подросток легко можете погрузиться в уныние из-за несправедливо заниженной оценки, удариться в панику от обилия грядущих экзаменов, впасть в отчаяние от непомерных объёмов домашнего задания. Усугубить ситуацию могут завышенные ожидания родителей.

Поводом для длительных и глубоких переживаний может стать конфликт с учителем или с одноклассниками[2].

Точно так же перегрузка во внеурочной деятельности: в спортивных секциях, в творческих кружках - запросто может вызвать у подростка стресс.

И, конечно же, для любого тинэйджера стрессовой ситуацией является смена школы. Его отрывают от друзей, которые в этом возрасте необходимы чуть ли не больше, чем родители, помещают в новый класс, вынуждают привыкать к новым учителям, новым правилам, новой обстановке. Это очень серьёзный стресс для заново формирующейся психики подростка.

Поскольку в подростковом возрасте огромное значение имеет общение со сверстниками, проблемы с друзьями являются самым настоящим несчастьем. Ссоры с друзьями могут стать причиной не только стресса, но и более серьёзных психических расстройств, могут заметно сказаться на интеллекте развивающейся личности.

А уж расставание с любимым человеком и вовсе грозит обернуться настоящей трагедией. Ведь тинэйджеры всё чувствуют по максимуму, им кажется, что они теряют единственную любовь в жизни, что сама жизнь утрачивает всякий смысл без возлюбленного или возлюбленной. Поэтому нередко расставание с любимым человеком доводит подростка до попытки самоубийства.

Помимо семьи и школы, причиной стресса для подростка может стать моральная неготовность к физическому взрослению и изменению тела. Большинство девочек-тинэйджеров сегодня изводят себя различными диетами

и физическими нагрузками только из-за того, что им мерещится собственная полнота. Мальчики в этом возрасте могут сильно комплексовать из-за слишком высокого, на их взгляд, роста, из-за неповоротливости, отсутствия популярности в школе и т.д.

Стресс - опасное явление для подростка. Чтобы предотвратить погружение в стрессовое состояние или вовремя начать борьбу со стрессом, необходимо быть особенно внимательными к себе. Стресс можно обнаружить по следующим симптомам. Первым признаком стресса является отдаление от сверстников и близких людей. Вольно или невольно вы становитесь замкнутым и одиноким. Не хотите отвечать на телефонные звонки, не желаете никого видеть. Причиной этого отдаления от людей зачастую бывает резкое понижение самооценки, появление неуверенности в собственных силах, ощущение, что весь мир вас не понимает и не принимает[3].

Другим симптомом подросткового стресса является рассеянность, забывчивость. Вы забываете, что было вчера, не замечаете знакомых на улице, постоянно витаєте в облаках и не можете ни на чём сосредоточиться.

Следующим признаком подросткового стресса является постоянно утомлённое состояние. Вы практически не спите, не едите или же наоборот активно «заедаете своё горе» и целыми днями пребываете в сонном состоянии. В любом из этих случаев вы угрюмы, измучены, апатичны.

Однако бывают и несколько другие проявления стресса. К примеру, циклическая смена настроения: от состояния беспредельной радости вы тут же переходите к состоянию глубокого расстройства.

Другим примером изменения настроения подростка при стрессовом состоянии является появление агрессии. Вас раздражают люди, интересующиеся вашей жизнью, выводят из себя любые мелочи.

Внезапная гиперактивность подростка довольно часто также является симптомом стресса. Вы стараетесь ни секунды не стоять на месте, не сидеть без дела, пытаетесь отвлечься или забыться. Подросток панически боится, остановившись, вспомнить, «остаться наедине» с причиной своего стресса. Признаком подросткового стресса, помимо уже упомянутого переедания, являются и другие вредные привычки: «поминутное» курение, частое распитие алкогольных напитков, ежедневный шопинг. Симптомом стресса, вызванного недовольством подростка собственной фигурой, является чрезмерное стремление похудеть[4, с.95].

Стресс, пережитый в переходном возрасте, может отрицательно сказаться на перестраивающемся физически организме подростка и на изменяющейся психике.

На физическом уровне: научно засвидетельствован тот факт, что люди, столкнувшиеся со стрессом в подростковом возрасте, имеют ослабленный иммунитет и намного чаще серьёзно заболевают в зрелом возрасте, чем те, чьё отрочество было благополучным.

На психическом уровне: подростковый стресс, если с ним не бороться, может перерасти в депрессию. А депрессия в переходном возрасте может спровоцировать суицид.

## Список использованной литературы:

1. Апчелов В. Я. Стресс и стрессоустойчивость человека. - СПб, 2019г.
2. Байярд Р.Т., Байярд Д. Ваш беспокойный подросток. - М.: ЮВЕНТУС, 2011.
3. Губачев Ю. М., Иевлев Б. В., Карвасарский Б. Д. и др. Эмоциональный стресс в условиях нормы и патологии. - Л.: Медицина, 1996, 224 с.
4. Орлов Ю.М. Эмоциональный стресс. - М.: МНЭПУ, 1997г

**Сатыбалдина Н.**

## **СТУДЕНТТЕРДІҢ ЗЕРТТЕУ МӘДЕНИЕТІН ДАМУ**

### **МПП 221 топ 2 курс магистранты Alikhan Bokeikhan University, Семей қаласы**

Маманның зерттеу мәдениеті қазіргі уақытта адамның тиімді кәсіби қызметке дайындығының барлық негізгі көрсеткіштерін анықтайды.

Зерттеу қасиеттерін қалыптастырудағы практикалық қызмет - бұл гуманистік білім беру тенденциясы ықпал ететін оқу орнының студенттері мен оқытушыларының оқу-зерттеу ғылыми-зерттеу жұмысының бастапқы ұстанымы, ол өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі анықтауға дайын еркін тұлғаны тәрбиелеуді, толыққанды кәсіби өзін-өзі жүзеге асыру үшін тиісті жағдайлар жасауды, адамгершілік бағдарланған, еңбек нарығында бәсекеге қабілетті тұлғаны тәрбиелеуді білдіреді [1].

Ғылыми-зерттеу жұмысы келесі міндеттерді шешеді:

1. Студенттік жастарды өзгермелі әлем жағдайында өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі анықтауға ықпал ететін ғылыми біліммен байыту.
2. Жеке студенттік және оқытушылармен бірлескен өзекті ғылыми мәселелерді зерттеу бағдарламаларын әзірлеу үшін педагогикалық және студенттік ұжымдардың бірыңғай білім беру - вәдени, зерттеу алаңын құру.
3. Студенттердің шығармашылық әлеуетін өзін-өзі жүзеге асыру үшін жағдай жасау.
4. Студенттер мен оқытушылардың ғылыми-практикалық конференцияларға, педагогикалық оқуларға, конкурстарға, байқауларға қатысуын ұйымдастыру; студенттердің ғылыми еңбектер жинақтарына материалдарын жариялауды ұйымдастыру.
5. Студенттердің кәсіби-зерттеу қасиеттерін жүйелі, мақсатты түрде қалыптастыру.

Зерттеу мәдениетін дамытуға ықпал ететін жағдайлар:

- кәсіби зерттеуші тұлғаны қалыптастыруға бағытталу;
- зерттеу қызметіндегі шығармашылық еркіндік;
- ғалымдармен интеллектуалды қарым-қатынас мүмкіндігі;
- оқу орындарында ғылыми зерттеулер идеяларын танымал ету;

- студенттердің шығармашылық, ғылыми-зерттеу жұмыстарының банкін құру;
- шығармашыл жастарды материалдық көтермелеу;
- түлектердің кәсіби өмірдегі шығармашылық ілгерілеуін зерттеу.

Студенттерді ғылыми-зерттеу жұмыстарына шақырады:

- ғылыми қызметке, зерттеу жұмысына қызығушылық;
- өзіне және басқаларға пайда әкелуге деген ұмтылыс;
- білімге деген қызығушылық;
- өзін-өзі тануға ұмтылу, өз әлеуетін білу;
- қызмет саласын саналы түрде таңдау үшін шығармашылық жұмысқа тарту;
- зерттеуші маманның жеке қасиеттерін өзін-өзі тәрбиелеу.

Ғылыми-зерттеу жұмысы келесі педагогикалық ұстанымдарға негізделеді:

- оқу және ғылыми-зерттеу қызметіне бірыңғай көзқарас;
- студенттердің өзін-өзі дамыту, өзін-өзі анықтау мәселелерін жүзеге асырудағы бірыңғай педагогикалық мәдениет;
- студенттердің кәсіби маңызды зерттеу қасиеттерін мақсатты түрде қалыптастыру және дамыту;
- шығармашылық, зерттеу жұмыстарын жүзеге асыру үдерісіндегі гуманистік және тұлғаға бағытталған қарым-қатынастар;
- студенттердің шығармашылық әлеуетін жүйелі түрде дамыту: бірлескен инновациялық жобаларды әзірлеуге, ғылыми-практикалық конференцияларға, байқауларға және т. б. қатысу;
- демократия, алқалылық, ашықтық, ынтымақтастыққа дайындық.

Зерттеу - бұл білім беру нәтижесі емес, білім алушы үшін процесс болып табылатын проблемалық жағдайларды шешу және ғалымдар ғылыми білім беру стратегиясын жүзеге асыру үшін қолданған тактика.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Петрова Н. В. К определению архитектоники исследовательской культуры личности [http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2008.3/723/petrova\\_2008\\_3.pdf](http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2008.3/723/petrova_2008_3.pdf)
2. Таубаева Ш. Т., Научные основы формирования исследовательской культуры учителя общеобразовательной школы, Алматы,
3. Макагон Е. В. Развитие инновационной культуры педагога в условиях последипломного образования/ Макагон Е. В. – Севастополь: Робэст. -178
4. Петрова Н.В. Психолого-педагогическая сущность исследовательской культуры личности [www.vestnik.adygnet.ru/files/2007.4/609/petrova2007\\_4.pdf](http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2007.4/609/petrova2007_4.pdf)

## **ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ НА УСВОЕНИЕ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЬМИ**

магистрантка 2 курса специальности 7М01101 «Педагогика и психология»

**Alikhan Bokeikhan University, г. Семей**

**natalia5a2010@mail.ru**

На сегодняшний день, пожалуй, уже не вызывает сомнения, что между строгостью наказания и уровнем агрессивности детей существует положительная зависимость. Эта зависимость, как, оказалось, распространяется и на случаи, когда наказание является реакцией родителей на агрессивное поведение ребенка, то есть используется в качестве воспитательной меры, направленной на снижение агрессивности и формирование неагрессивного поведения ребенка.

Вопросы семейного воспитания и влияния взаимоотношений в семье на ребенка стали разрабатываться в рамках психолого-педагогического подхода (К.Д. Ушинский, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский, А.Н. Леонтьев, А.В. Запорожец, Н.И. Лисина, В.К. Копырло и др.). Авторы, занимающиеся этой проблемой, отводят важную роль раннему опыту воспитания ребенка в конкретной культурной среде, семейным традициям и эмоциональному фону отношений родителей к ребенку.

Агрессивные дети, как правило, вырастают в семьях, где дистанция между детьми и родителями огромна, где мало интересуются развитием детей, где не хватает тепла и ласки, отношение к проявлениям детской агрессивности безразличное или снисходительное, где в качестве дисциплинарных воздействий вместо заботы и терпеливого объяснения предпочитают силовые методы, особенно физические наказания. Нравственная и эмоциональная обстановка большинства неблагополучных родительских семей, не обеспечивает ребенку ровного, спокойного воспитания, формирования у него чувств защищенности и собственного достоинства, веры в жизненные перспективы.

Семья - это чаще всего скрытый от внешнего наблюдения мир сложных взаимоотношений, традиций и правил, которые в той или иной степени сказываются на особенностях личности ее членов, и в первую очередь детей. Тем не менее, существует и ряд объективных социальных факторов, которые, так или иначе, сказываются на всех без исключения семьях. Один из факторов является все большая включенность женщины в производственную деятельность и ее двойная нагрузка на работе и в семье, дефицит времени на воспитание и внутрисемейное общение, жилищные и материальные затруднения. Все это в той или иной степени обуславливает трудности в осуществлении семьей ее воспитательной функции [1].

Но наибольшую опасность представляют те ошибки, которые (вольно или невольно) допускаются родителями в построении взаимоотношений с

собственными детьми, забывая о том, что эти взаимоотношения имеют воспитательный характер.

При анализе родительского отношения к детям многими психологами выделяются два психологических измерения: форма контроля за поведением ребенка и характер эмоционального отношения к нему. Нарушение родительского отношения к ребенку или родительских установок в рамках любого из этих измерений или одновременно обоих приводит к серьезным дефектам в развитии личности ребенка. Так, отсутствие должного контроля за поведением ребенка в сочетании с излишним эмоциональным сосредоточением на нем, обстановка изнеженности, заласканости, беспринципной уступчивости, непрерывное подчеркивание существующих и несуществующих его достоинств формируют истерические черты характера. Те же последствия вызывает и безразличное отношение к ребенку, своего рода отвержение. Чрезмерный контроль, предъявление слишком строгих нравственных требований, запугивание, подавление самостоятельности, злоупотребление наказаниями, в том числе физическими, ведут, с одной стороны, к формированию у ребенка жестокости, а с другой - могут подтолкнуть его к покушению на самоубийство. Естественно, проблемы семейного воспитания могут быть обусловлены и целым рядом других причин, однако это не исключает, а лишь подтверждает то, насколько многообразны и сложны вопросы формирования личности ребенка в семье, и как важно представлять те трудности, с которыми может столкнуться каждый родитель, чтобы по возможности избежать подстерегающих его в этом деле ошибок.[1; с.115]

Самой распространенной ситуацией во многих нынешних неблагоприятных семьях является неумение, а иногда и нежелание родителей строить свои взаимоотношения с детьми на основе разумной любви. К негативным результатам в развитии личности ребенка приведет строгая до жестокости власть над детьми. Уже в раннем детстве ребенок познает все виды наказания. Жестокое обращение с детьми является довольно распространенным, особенно в социально неблагоприятных семьях, где насилие по отношению к детям становится нормой. В современной психологии жестокость считается одним из видов агрессивного поведения и понимается как агрессивное поведение, наносящее большой ущерб жертве без переживания жалости или сочувствия со стороны субъекта этого поведения.

Жестокость рассматривается так же как черта характера, бесчеловечность, отсутствие гуманности. Агрессия присуща и животным и человеку, но жестокость - только человеку. Жестокость - это насилие над потребностями, намерениями, чувствами, установками объекта, унижение его или принуждение к действиям, противоречащим его устремлениям [2].

Различают несколько наиболее ярко выраженных форм жестокого обращения с детьми: физическое насилие, сексуальное насилие, психическое насилие, пренебрежение основными нуждами ребенка.

Физическое насилие - наиболее часто встречаемое насилие, это преднамеренное нанесение ребенку родителями или лицами, их заменяющими, физических повреждений.

К физическому насилию относятся и телесные наказания. Чаще всего от них страдают дети из неблагоприятных семей, особенно в семьях с открытой формой неблагополучия. Остановимся на некоторых психологических моментах этого средства дисциплинирования ребенка.

Одним из негативных последствий телесных наказаний является отождествление себя с агрессором. Это также психологический механизм, позволяющий избежать чувства вины. Ребенок становится на сторону карающего родителя, и у него появляется ощущение, что быть агрессивным и карающим правильно. Потом когда ребенок вырастает, и у него появляются собственные дети, не исключено, что он будет обращаться с ними так же, как обращались с ним в детстве. Использование телесных наказаний (или угрозы их применения) в качестве основного средства воспитания детей переходит из поколения в поколение [3, с.57].

Родителям не следует забывать, что физическое наказание действительно только в формировании отношения к наказываемому: ребенок начинает бояться именно его, стараться вести себя хорошо только в присутствии этого человека, не соблюдая правил поведения по отношению к другим людям.

Любой вид жестокого обращения с детьми нарушает физическое и психическое здоровье ребенка, развитие его как личности. В основе жестокости родителей могут лежать самые разные причины социального и психического порядка, но чаще всего жестокие родители являются жертвами собственных представлений [4, с.115].

Весьма типична для семей, в которых царит семейное насилие, изоляция от внешнего мира. Многие из них живут замкнуто.

Все хорошее и плохое в человеке закладывается с первых дней его пребывания в этом сложном и противоречивом мире. Приобщение к жизни складывается главным образом из того, в чем ребенок подражает взрослым и что взрослые культивируют в нем. Поэтому влияние личности родителей, являющихся для ребенка первым источником необходимого жизненного опыта, очень велико.

#### Список использованной литературы:

1. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи. М.: Академия, 2016. - 420 с.
2. Варга А.Я. Структура и типы родительских отношений: Дис. . канд. психол. наук. М., 1986. - 206 с.
3. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности. СПб., 1996.
4. Меньшикова Е.С. Жестокое обращение с детьми и его возможные отдаленные последствия // Психологический журнал. 1993. Т. 14. № 16. - С. 110-118.
5. Крыгина Н.Н. Диагностика супружеских и детско-родительских отношений: Учебное пособие. Магнитогорск, 2015. - 88 с.

## ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі. Тараз қаласы. №9 орта мектеп.  
[ainagul\\_7118@mail.ru](mailto:ainagul_7118@mail.ru)

«Сабақ беру – үйреншікті жай шеберлік емес, ол үнемі жаңаны табатын өнер» – деп бес арысымыздың бірі Ж. Аймауытов айтқандай, ұстаз әрқашан сабақты қызықты етіп, түрлендіріп өткізіп отыруы тиіс. Сонда оқушылардың пәнге қызығушылығы артып, өз беттерінше ізденіске ұмтылады.

Ұстаз үшін нәтижеге жету шәкіртінің білімді болуы ғана емес, білімді өздігінен алуы және алған білімдерін қажетіне қолдану болып табылады. Бүгінгі бала – ертеңгі жаңа әлем. Оқушының дамына әсер етуші әлеуметтік фактор негізінде оқушы, мұғалім, ата-ана, басқа пән мұғалімдері ынтымақтасуы керек.

Оқушылардың функционалдық сауаттылығын, құзыреттілігін қалыптастыру жолдары, мәселелері тек қана білім мазмұнын жаңартуды жүзеге асырып қана қоймайды, сондай-ақ оқытудың тиімді технологиясы мен әдістерін қолдануды көздейді. Яғни бүгінгі күні мұғалімдердің алдына қойылып отырған басты міндеттердің бірі – оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және педагогикалық технологияларды меңгеру.

Оқушылар білім беру бағдарламасындағы пәндерді оқу барысында мәліметтерді табу, құрастыру және басқару, ақпараттармен және идеялармен бөлісу, бірлесіп әрекет ету, түрлі жабдықтар мен қосымшаларды пайдалану арқылы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолдану дағдыларын дамытады.

Мысалы: әдебиетті оқыту барысында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану төмендегідей көрініс табады:

- көркем шығарма бөлімдерін және оның негізгі идеяларын толықтай түсіну үшін медиаматериалдарды қолдану;

- оқушылардың белсенділігін арттыру үшін АКТ мүмкіндіктерін тиімді қолдану;

- медиақұралдарды қолдана отырып, ақпаратты және дәлелді түсіну, әртүрлі пікірлерді талдау және салыстыру;

- медиақұралдарды қолдана отырып, ғаламдық мәселелерге қатысты тақырыптарды нақтылау және әртүрлі пікір тұрғысынан сыни талдау жасау;

- АКТ қолдана отырып, таныстырылым дайындау, салыстыру, бағалау, зерттеу және бірлесе отырып пікірлерін дәлелдеу.

Қазақ тілін оқытуда қолданылатын педагогикалық әдіс-тәсілдерге:

1) Оқу-танымдық әрекетті ұйымдастыру және жүзеге асыру әдістері:

- Тілдік әдістер (әңгіме, дәріс, семинар, диалогтік оқыту, топтық оқыту, бірлесе оқыту);



- Көрнекілік әдістері (иллюстрациялар, көрсетілім, таныстырылым);  
- Тәжірибелік әдістер (жаттығулар, тәжірибе жасау, қолмен түрлі бұйымдар (постер, кластер, буклет) жасау;

- Репродуктивтік әдістер;

- Проблемалық-ізденушілік әдістер;

- Өзіндік жұмыс әдістері (мұғалім басшылығымен және өз бетімен);

2) Оқу-танымдық әрекетті ынталандыру және уәжді арттыру әдістері.

3) Оқу-танымдық әрекеттің тиімділігін бақылау және өзіндік бақылау жасату әдістері. Оқушылар жалпы білім беретін негізгі мектеп бағдарламасындағы барлық пәндерді оқу барысында ақпаратты табу, құрастыру және басқару, мәліметтер және идеялармен бөлісу, бірлесіп әрекет ету, түрлі жабдықтар мен қосымшаларды пайдалану арқылы өз жұмысын жетілдіре және бағалай отырып, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану дағдыларын дамытады.

«Қазақ тілі» бағдарламасында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану төмендегідей көрініс табады:

- ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы таныстырылымдар жасайды, салыстырады, жетілдіреді, зерттейді, бағалайды және бірлесе отырып, өз пікірлерін дәлелдейді;

- ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы қажетті ақпаратты таңдай алады.

Қазақ әдебиетін оқытуда қолданылатын педагогикалық әдіс-тәсілдерге тоқталсақ, олар:

1) ауқымды мәнмәтін бойынша топтық зерттеу жұмысын жүргізу және белгілі бір мәселе бойынша автордың көзқарасын талдау;

2) жанрларды түрлендіру (драманы хикаятқа немесе хикаят тарауларын драмалық шығармаға айналдыру) және оның әсерін бағалау;

3) рөлдік ойындар арқылы автордан сұхбат алып, сұрақтар қою (мүмкін болса, авторлармен, фильмді түсірушілермен кездесулер ұйымдастыру);

4) оқушылардың сөйлеу және сын тұрғысынан ойлау дағдыларын қалыптастыруға бағытталған пікірталас, ми шабуылы, дебат, стратегияларды қолдану;

5) оқушының бүгінгі қоғамға лайық жеке тұлғалық қасиеттерін, оның рухани жан дүниесін байытатын қазақ тілінің этно-мәдени лексикасын, даналық сөздерін меңгерту, ана тіліндегі қарым-қатынас жасаудағы сөз әдебіне баулу, жағдаяттық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруда ізгілендіру технологиясын қолдану;

6) оқу үдерісінде түрлі жағдаяттар, рөлдік ойындар, «дөңгелек үстел», «брифинг», баспасөз конференциялары, «Көңілділер, тапқырлар клубы» және монолог пен диалогке, әңгімелесуге жағдай жасау;

7) оқу үдерісінде түрлі ұнтаспаларды, бейнетаспаларды, медиаматериалдарды, бейнероликтерді, интернет материалдарын, электронды оқулықтарды, компьютер мен лингафондық аппараттарды, белсенді оқыту әдістері мен пәнаралық байланыс сабақтастығын кеңінен қолдану.

Педагогика ғылымында баланы оқыту мен тәрбиелеудің міндеті жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру болғандықтан, жаңа технология бойынша әдістемелік жүйенің басты бөлігі оқыту мақсаты болып қалады. Сондықтан танымдылық іс-әрекеті белгілі бір дәрежеде белсендірілуі қажет. Бұл әдістемелік жүйенің басқа бөліктерінің де (мазмұн, әдіс, оқыту түрі мен құралдарының) өзара байланысы қалпында өзгертілуін талап етеді. Мұны орындау үшін төмендегідей ұстанымдар жүзеге асуы тиіс.

1. Оқушылардың өзіндік іздену іс-әрекетінің әдістерін меңгеру талап етіледі. Өйткені бұл әдістердің күнделікті пайдаланып жүрген оқыту әдістерінен айырмашылығы бар. Яғни жаңа жағдайдағы "оқыту әдістемесі" деп отырғанымыз: "оқушы - мұғалім" ұстанымының өзара тығыз байланыстылығы. Демек, мұнда бірінші орында оқушы тұрады және оның өз бетімен білім алуына бейімделуге баса назар аударылады.

2. Жаңаша оқытудың негізгі түрлері: оқытудың дербес және топтық түрлері болып табылады. Бұл жерде алға қойылатын басты мақсат - оқушыға деген сенім, оның өз ісіне жауап беру мүмкіндігіне сүйеніп беделі мен қадір-қасиет сезімін дамыту. Ал оқытудың фронтальды түрі көбінесе, бағыт беру, талқылау және түзету енгізуде ғана пайдаланылады.

3. Жаңа технологияның мақсаты бойынша "оқытуды ізгілендіру" қажет. Бұл үшін оқу құралдары оқушылардың өздігінен танымдық іс-әрекетін жүргізе алатындай болуы керек. Бұрынғы дәстүрлі оқулықтар мұндай талапты қанағаттандыра алмайды, сондықтан оқушылардың өз бетімен білім алуына аса бейімделген жаңа типтегі оқулықтар керек-ақ.

Әрбір педагогикалық технология жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуға, оның өзіндік және шығармашылық қабілетін арттыруға, қажетті іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыруға және өзін-өзі дамытуына қолайлы жағдай жасауға қажетті объективті әдістемелік мүмкіндіктерін қамтуы тиіс.

Оларды орындау үшін мұғалім нені басшылыққа алуы керек?

Ең алдымен, мұғалім қолданатын технологияға тәуелсіз төменде келтірілген ережелерді есіне сақтауы керек:

1. Ең бастысы, Сіз оқытып отырған пән емес, Сіз қалыптастырып отырған тұлға. Тұлғаны Сіз оқытатын пән қалыптастырмайды, пәнді оқытатын мұғалім қызметі арқылы қалыптасады.

2. Белсенділікті қалыптастыру үшін уақытты да, күшіңізді де аямаңыз. Бүгінгі белсенді оқушы – ертеңгі қоғамның белсенді мүшесі.

3. Оқушыны білім алуға, оқу-танымдық қызметтің өнімді әдістерін игеруге көмектесіңіз.

4. «Неліктен?» деген сұрақты жиі пайдаланыңыз, бұл себепті ойлауға үйрету үшін қажет: себеп-салдар байланысын түсіну дамыта оқытудың міндетті шарты болып табылады.

5. Ауызша айтқан адам емес, практикада қолданған адам білетінін есіңізге сақтаңыз.

6. Оқушыларды ойлауға және өздігінен әрекет етуге үйретіңіз.

7. Шығармашылық ойлауды проблеманы жан-жақты талдаумен дамытыңыз, танымдық міндеттерді бірнеше тәсілдермен шешіңіз, жиі шығармашылық есептерді жоспарлаңыз.

8. Оқушыларға оларды оқыту перспективасын жиі көрсетіңіз.

9. Білім жүйесін игеруді қамтамасыз ету үшін сызбаларды, жоспарларды қолданыңыз.

10. Оқыту үрдісінде әр оқушының жеке қабілеттерін есепке алыңыз, бірыңғай деңгейдегі білімі бар оқушыларды кіріктірілген топтарға біріктіріңіз.

11. Оқушылардың өмірлік тәжірибелерін, қызығушылықтарын, даму ерекшеліктерін есепке алыңыз.

12. Өз пәніңізден ашылған жаңалықтар бойынша ақпаратты біліңіз.

13. Оқушылардың зерттеу жұмысын ынталандырыңыз. Оларды эксперименттік жұмыстың техникасымен, есептерді шығару алгоритмімен, анықтамалық материалдармен, шығармалармен таныстыруға мүмкіндік табыңыз.

14. Білім ол үшін өмірлік қажеттілігі екенін түсінуге үйретіңіз.

15. Оқушыларға әр адамның өмірлік жоспарларын жүзеге асыру үшін барлығына үйренетін болса, онда ол өмірден өз орнын табатынын түсіндіру қажет.

Бұл пайдалы кеңестер-ережелер – бұл педагогикалық даналықтың, педагогикалық шығармашылықтың, көптеген ұрпақтардың жалпы педагогикалық тәжірибелерінің шағын бөлшегі ғана.

Осыларды есте сақтау, оларды басшылыққа алу – бұл ең басты мақсатқа – тұлғаның дамуын қалыптастыруға жетуде мұғалім еңбегін жеңілдетудің басты шарты болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақ тілді мектептердегі «Қазақ тілі» және «Қазақ әдебиеті» пәндері бойынша педагог кадрлардың біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2017

2. Әбенбаев С., Ахметова Г., Әбенбаева И. Дәстүрлі емес сабақ турасында // Мектептегі шетел тілі. 2003, №2, бб.11-16.

3. Кішібаева Д.Ж. Жаңа педагогикалық технологиялар. Оқу құралы. Түркістан қ. А.Ясауи атындағы ХҚТУ, 2010.

4. Қуанбаева Б. Оқытудың педагогикалық жүйесін технологиялық негізде жетілдірудің дидактикалық шарттары: дисс. Пед. ғыл.канд. – Алматы, 2005. – 137 бет.

5. Манабаева А.Ш., Абылайхан С.М., Алшынбаева Ж.Е. Қазіргі білім беру технологиялары Оқу-әдістемелік құралы. Қарағанды, Санат баспасы, 2007, 80б.

**«ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАНЫҢ ҚАЗІРГІ  
ТАҢДАҒЫ  
ЖАҒДАЙЫНЫҢ ДАМУЫ: ТЕОРИЯСЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ»  
VI-ші Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының  
МАТЕРИАЛДАРЫ  
2022 ЖЫЛҒЫ 2-3 мамыр**

**МАТЕРИАЛЫ**  
VI-ой Международной научно-практической конференции  
**«СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ТЕХНИЧЕСКИХ НАУК И  
ЭКОНОМИКИ: ТЕОРИЯ И ПРОБЛЕМЫ»  
2-3 мая 2022 года**

**MATERIALS**  
Of the VI-d International scientific and practical conference  
**«MODERN STATUS OF THE DEVELOPMENT OF TECHNICAL  
SCIENCES AND  
ECONOMICS: THEORY AND PROBLEMS»  
may 2-3, 2022**



*Басуға 09.06.2022 ж. қол қойылды. Пішімі 60x84/16.  
Қағазы офсеттік. Көлемі 14,7 баспа табақ.  
Таралымы 100 дана. Тапсырыс № 043*

*071400, Семей қаласы, Шугаев көшесі, 4, тел.: 63-12-17  
«ИНТЕЛЛЕКТ» баспа үйі*

**ИНТЕЛЛЕКТ** ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ДОМ

ISBN 978-601-08-2393-8



9 786010 823938